

VILNIAUS UNIVERSITETAS

MAŽVYDAS JASTRAMSKIS

RINKĖJŲ ELGSENOS KAITUMAS LIETUVOS SAVIVALDYBIŲ
TARYBŲ RINKIMUOSE 1995–2011 METAIS

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2009–2013 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Ainė Ramonaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02 S).

Turinys

ĮVADAS	5
1. TEORIJS IR TYRIMAI: KRITINIS ĮVERTINIMAS	18
1.1. Rinkėjų elgsenos kaitumo samprata	18
1.1.1. Sąvokos apibrėžimas ir M. N. Pederseno rodiklis	18
1.1.2. M. N. Pederseno rodiklio kritika ir modifikacijos	22
1.1.3. Rinkiminio nestabilumo tendencijos Vakarų Europoje ir kitose demokratijose	25
1.1.4. Normatyvinis rinkėjų elgsenos kaitumo vertinimas: ar reikia tirti ir ką konkrečiai?	29
1.2. Rinkėjų elgsenos kaitumo aiškinimai	31
1.2.1. Paklausos veiksniai	32
1.2.1.1. Sociostruktūrinis aiškinimas: skirtys ir partijų organizacijos....	32
1.2.1.2. Ekonominis balsavimas	39
1.2.2. Pasiūlos veiksniai	46
1.2.2.1. Partinė sistema: G. Sartorio „darbotvarkė“	47
1.2.2.2. P. Mairo schema: partijų konkurencija dėl vyriausybės vietų...	54
1.2.3. Instituciniai ir kontekstiniai veiksniai	57
2. RINKĖJŲ ELGSENOS KAITUMAS LIETUVOS SAVIVALDOS RINKIMUOSE: TEORIJA IR TYRIMO HIPOTEZĖS	63
2.1. Socialinė struktūra: politiškai reikšmingų organizacijų savivaldybėse tankumas ir kultūrinis heterogeniškumas	63
2.2. Ekonominis balsavimas vietos rinkimuose?	67
2.3. Vietos ir nacionalinės partinės sistemos įtaka	71
2.4. Instituciniai ir kontekstiniai veiksniai	83
2.5. Bendras tyrimo teorinis modelis	85
3. TYRIMO METODOLOGIJA IR DUOMENYS	87
3.1. Priklausomo kintamojo (rinkėjų elgsenos kaitumo) matavimas	87
3.2. Sociostruktūriniai veiksniai	93
3.3. Ekonominiai veiksniai	95
3.4. Pasiūlos ir partinės sistemos veiksmų matavimas	97
3.5. Kiti veiksniai	103
3.6. Tyrimo bendra metodinė strategija	104
4. RINKĖJŲ ELGSENOS KAITUMAS LIETUVOS SAVIVALDOS RINKIMUOSE 1995–2011 METAIS: EMPIRINIS TYRIMAS	110
4.1. Rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijos Lietuvoje 1995–2011 metais .	110

4.2. Sociostruktūriniai aiškinimai.....	122
4.2.1. Partijų organizacijų tankumas.....	123
4.2.2. Kultūrinis heterogeniškumas	127
4.3. Ekonominis balsavimas	133
4.4. Partinė sistema ir rinkiminis nestabilumas.....	145
4.5. Kiti veiksniai	155
4.6. Daugelio nepriklausomų veiksnių modeliai.....	159
4.6.1. Rinkėjų elgsenos kaitumas 1997 m. rinkimuose	160
4.6.2. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2000 m. rinkimuose	166
4.6.3. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2002 m. rinkimuose	173
4.6.4. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2007 m. rinkimuose	180
4.6.5. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2011 m. rinkimuose	188
IŠVADOS	197
LITERATŪRA	206
ŠALTINIAI.....	222
PRIEDAI.....	227

IVADAS

Nedidelis rinkėjų elgsenos kaitumo (angl. *electoral volatility*) lygis politikos moksluose tradiciškai traktuojamas kaip veiksnys, palankus efektyviam demokratinės politinės sistemos funkcionavimui ir kartu laikomas vienu svarbiausių demokratijos kokybės kriterijų.¹ Galima išskirti tris pagrindines to priežastis. Visų pirma, tam tikras rinkėjų paramos partijoms pasiskirstymo stabilumas yra būtina sąlyga politinės konkurencijos struktūravimui – tam, kad per ilgesnį laikotarpį būtų įmanoma identifikuoti partijų programų ir jų atstovaujamų visuomenės grupių skirtumus, tęstinumą.² Antra, tik esant tam tikram rinkiminio stabilumo³ lygiui įmanomas partijų atsakingumas ir atliepumas visuomenės interesams: kai nuolatos kinta balsavimo tendencijos, esant valdžioje silpnėja paskatos vykdyti nuoseklią ilgojo laikotarpio politiką, kadangi tos pačios partijos ar koalicijos perrinkimas antrai kadencijai yra retas reiškinys. Trečia, esant dideliame rinkėjų elgsenos kaitumui paprastai kenčia ir partijų atskaitomybės skaidrumas: kadangi egzistuoja paskatos skilti, jungtis partijoms bei susidaryti visiškai naujoms organizacijoms, gali būti sudėtinga įvardinti tuos, kurie yra atsakingi už tam tikras viešosios politikos pasekmes.⁴

Rinkiminio stabilumo kaip demokratijos vertinimo kriterijaus išskyrimas yra glaudžiai susijęs su partijų ir partinių sistemų Vakarų demokratijose raidos tyrimais. Visuomenės taskoskų institucionalizacija politiniame lygmenyje (skirčių reiškinys – angl. *cleavage*) ir masinės partijos organizacija paremtas partinės sistemos modelis, Vakarų valstybėse geriausiai veikęs 1945–1965 m.

¹ Ainė Ramonaitė ir Rūta Žiliukaitė, „Explaining partisan loyalties in Lithuania”. *Lithuanian Political Science Yearbook 2008*. Vilnius: VU TSPMI: 2009, p. 11–31.

² Scott Mainwaring ir Edurne Zoco, „Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies“. *Party Politics*, Vol. 13, No.2, 2007, p. 157.

³ Rinkiminio nestabilumo (angl. *electoral instability*) sąvoka politikos moksluose paprastai naudojama pakaitomis su sąvoka „rinkėjų elgsenos kaitumas“ (angl. *electoral volatility*), kurią į politikos mokslų žodyną 1979 m. įvedė M. N. Pedersenas. Kadangi esminių prieštaravimų tarp jų nėra, toliau disertacijoje šios sąvokos bus naudojamos kaip sinonimai.

⁴ Sarah Birch, *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, p. 120.

periodu⁵, lyginamoje politikoje paprastai siejamas su stabiliu elektoratu. Atsižvelgiant į tai nenuostabu, kad rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimai politikos moksluose pastaraisiais dešimtmečiais tapo ypač aktualūs. Masinės partijos modeliui užleidžiant vietą visuotinėms (angl. *catch-all*) ir kartelio (angl. *cartel*) partijoms⁶, o stipriausiai visuomenę ir partinę sistemą siejusioms (religinei ir klasiinei) skirtims nykstant⁷ keliamas klausimas: nesant šių esmingų pastoviam balsavimui už konkrečias politines jėgas prielaidų, kas gali suvaldyti rinkiminį nestabilumą, kad jis neišaugtų į pavojingą demokratijos kokybei lygį? Pradedant nuo 1979 m. Mogenso N. Pederseno darbo siekiama įvertinti, ar Vakarų elektoratai iš tiesų tapo (ir kodėl) nestabilesni⁸, ar naujos demokratijos šiuo atžvilgiu gali supanašėti su Vakaraais ir kas paaiškina nestabilumo skirtumus šios šalies grupės viduje⁹, kas lemia rinkėjų elgsenos kaitumo įvairovę tarp rinkimų tiek naujose demokratijose, tiek Vakaruose¹⁰. Įdomu tai, kad Lietuva pasižymi labai aukštu rinkėjų elgsenos kaitumu tiek lyginant su Vakaraais, tiek su kitomis naujomis demokratijomis, net ir Vidurio ir Rytų Europos kontekste.¹¹ Zenonas

⁵ Martin Seymour Lipset ir Stein Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction". Kn. Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press, 1967, p. 1-64; Stefano Bartolini ir Peter Mair, *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*. Essex: ECPR Press, 2007 (first published in 1990 by Cambridge University Press).

⁶ Otto Kirchheimer, "The Transformation of Western European Party Systems". Kn. Joseph La Palombara ir Myron Weiner (sud.), *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, 1966, p. 177-200; R. S. Katz, P. Mair, „Changing models of party organization and party democracy: The emergence of Cartel Party“. *Party Politics*, vol. 1, no.1, 1995, p. 5-28; Peter Mair, *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 93-119.

⁷ Mattei Dogan, „Class, religion, party: Triple decline of electoral cleavages in Western Europe“. Kn. L. Karvonen, ir S. Kuhnle (sud.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 91-110.

⁸ Mogens N. Pedersen, "The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility". *European Journal of Political Research*, No. 7, 1979, p. 1-26; Bartolini ir Mair, 2007 (1990); Peter Mair, *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 1997.

⁹ Kenneth M. Roberts ir Erik Wibbels, „Party Systems and Electoral Volatility in Latin America: A Test of Economic, Institutional, and Structural Explanations“. *The American Political Science Review*, Vol. 93, No. 3, 1999, p. 575-590; Birch, 2003; Margit Tavits, "The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe". *American Journal of Political Science*, Vol. 49, No. 2 (Apr., 2005), p. 283-298; Margit Tavits, "On the linkage between electoral volatility and party system instability in Central and Eastern Europe". *European Journal of Political Research*, Vol. 47, 2008, p. 537-555.

¹⁰ Mainwaring ir Zoco, 2007; Erik-Jan Lane ir Svante Ersson, „Party System Instability in Europe: Persistent Differences in Volatility between West and East?“. *Democratization*, Vol. 14, No. 1, 2007, p. 92-110

¹¹ Susanne Jungerstam-Mulders, „Parties and Party Systems in Post-Communist EU Member States: Comparative Aspects“. Kn. Susanne Jungerstam-Mulders (sud.), *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006, p. 1-22; Algis Krupavičius ir

Norkus pažymi, kad tarp naujųjų ES narių šia prasme esame „šalis antirekordininkė“.¹²

Lietuvos elektoratą tiriantys darbai atskleidžia, kad stabilizacijai palankių socialinių veiksnių nėra: visuomenei būdinga palyginti silpna partinė identifikacija, o skirtys, galinčios geriau susieti visuomenę ir politines partijas, silpnai įsitvirtinusios.¹³ Pasitikėjimas partijomis yra labai mažas ir paprastai svyruoja apie 10 procentų,¹⁴ o politikai net ir viešajame diskurse šią tendenciją stiprina, savo kalbose demonizuodami kitas politines jėgas. Pagal Vaido Morkevičiaus atliktą debatų Seime analizę, „manipuliaciniai politikų polinkiai socialinių vertybių atžvilgiu yra gana giliai įsišakniję“.¹⁵ Kita vertus, partijų organizacija, kuri galėtų susieti visuomenę su partine sistema, taip pat silpna: Lietuvoje masinės partijos neegzistuoja, o partijų narystės procentas nuo bendro rinkėjų skaičiaus nesiekia trijų¹⁶.

Atrodo, kad Lietuvos partijų ideologiniai skirtumai, kurie galėtų rinkėjams pateikti aiškesnes rinkimines alternatyvas, nėra akivaizdūs. Nors Ainės Ramonaitės atlikti politinių partijų nuostatų tyrimai rodo, kad kai kurios partijos pasižymi gana aiškiai išreikšta idėjine orientacija, dalies reikšmingų partijų vertybinis profilis nėra aiškus ir nuoseklus¹⁷. Vaido Morkevičiaus Seimo

Alvidas Lukošaitis (sud.), *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004, p. 322; Mažvydas Jastramskis, „Partinių sistemų stabilumo samprata ir matavimas: Lietuvos situacija 1990-2010 metais.“ *Parlamento studijos*, 2010, nr. 9, p. 144–169.

¹² Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2008, p. 467.

¹³ Ainė Ramonaitė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus Aureus, 2007; Ramonaitė ir Žiliukaitė, 2009; Ainė Ramonaitė ir Rūta Žiliukaitė, „Politinio atstovavimo kokybė Lietuvoje: partijų ir rinkėjų politinių nuostatų atitikimo analizė“. Kn. Ainė Ramonaite (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus, 2009, p. 90–121.

¹⁴ Remiantis „Eurobarometer“ apklausomis, 2011 m. pirmoje pusėje partijoms pasitikėjo 8 proc. Lietuvos gyventojų, o 2011 antroje pusėje – 13 proc.: European Commission, *Standart Eurobarometer 77 (2012 spring wave)*. <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm> European Commission, 2012. [Žiūrėta 2013 01 12]; European Commission, *Standart Eurobarometer 78 (2012 autumn wave)*. <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm> European Commission, 2012. [Žiūrėta 2013 01 12].

¹⁵ Vaidas Morkevičius, *Socialinių vertybių raiška politiniame diskurse: Lietuvos Seimo debatų turinio analizė (1992-2004 m.)*. Daktaro disertacija: Kauno technologijos universitetas, Kaunas, 2006.

¹⁶ Ainė Ramonaitė, „Kodėl žmonės nestoja į partijas? Lietuvos gyventojų požiūrio į partinę narystę analizė“. *Politologija*, Nr. 58 (2), 2010, p. 3–29, p. 5.

¹⁷ Ainė Ramonaitė, „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis: partijų elito nuostatų analizė“. Kn. Ainė Ramonaite (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus, 2009; Ainė Ramonaitė, „Vertybių kova Lietuvos politikoje: dėl ko ir su kuo kovojama?“, p. 24–52. Kn. Algimantas Jančauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2009, p. 11–35.

2004–2008 balsavimų analizė atskleidžia, jog partijas skirianti pozicijos–opozicijos taskoskyra yra aiški tik iš dalies.¹⁸ Be to, Lietuvos Seimo nariams būdinga migracija tarp frakcijų: ja paprasčiausiai gali būti siekiama perrinkimo,¹⁹ nors Alvidas Lukošaitis pažymi, kad tokia taktika politikams ne visada pasiteisina.²⁰

Aptarti veiksniai leidžia paaiškinti, kodėl Lietuvoje nacionaliniu lygmeniu Seimo rinkimuose rinkėjų elgsenos kaitumas yra labai aukštas. Tačiau Lietuvą išskaidžius į mažesnius geografinius vienetus, tarp savivaldybių galima pažymėti didelę rinkiminio nestabilumo (disertacijoje šis terminas traktuojamas kaip sinonimas rinkėjų elgsenos kaitumui) įvairovę. Pavyzdžiui, 2007 m. rinkimuose į savivaldybių tarybas rinkėjų elgsenos kaitumas Palangoje siekė 33,74, o Panevėžio mieste buvo daugiau nei dvigubai mažesnis – 14,38 (skirtumai tarp visų Lietuvos savivaldybių išsamiau pristatomi 4.1 disertacijos skyriuje, kuriame nagrinėjamos tendencijos 1995–2011 metais). Tokia įvairovė lemia svarbiausią disertacijos tyrimo klausimą: kaip galima paaiškinti rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumus tarp Lietuvos savivaldybių? Reikėtų akcentuoti, kad atsakymas, kurį siekiama pateikti šioje disertacijoje, nėra susijęs tik su siekiu naujoje imtyje (imtyse) pritaikyti jau anksčiau naudotas teorijas. Kadangi toks tyrimas įgalina kontroliuoti Lietuvos šalies specifiškumą ir tirti imtis, sudarytas iš daugelio „mažų Lietuvų“ (savivaldybių), jis yra labai svarbus tuo, kad leidžia identifikuoti: pirma, veiksnius, kurie galėtų stabilizuoti itin aukštu rinkėjų elgsenos kaitumu pasižymintį elektoratą, ir antra, svarbiausius veiksnius, kurie didina rinkiminį nestabilumą Lietuvoje.

Reikėtų pažymėti, kad dauguma Lietuvos atvejui skirtų mokslo darbų iki šiol nagrinėjo rinkėjų elgsenos stabilumo tendencijas nacionaliniame lygmenyje,

¹⁸ Vaidas Morkevičius, „Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004–2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė“. Kn. Ainė Ramonaite (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus, 2009, p. 53–87.

¹⁹ Vaidas Morkevičius ir Tomas Krilavičius, „Kaip balsuoja Lietuvos parlamentarai per rinkimų laikotarpį? Statistinė 2008–2012 m. kadencijos Seimo narių balsavimų analizė“. Pranešimas 2012 m. lapkričio 16 d. Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje.

²⁰ Iš 26 politikų, frakciją pakeitusių 2004–2008 m. kadencijos Seime, 2008 m. į parlamentą buvo perrinkti tik 5 Alvidas Lukošaitis, „Lietuviškasis parlamentarizmas ir Seimo rinkimų pralaimėtojai“. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2009, p. 36–51, p. 47.

parlamento rinkimuose. Tai atitinka tarptautinę šios politikos mokslų šakos tradiciją, kai visų pirma nagrinėjamas elektorato stabilumas pirmojo rango rinkimuose²¹. Tokia analizė pasižymi aiškiu trūkumu: ignoruojamos (suliejant jas į bendrą imtį) regioninio lygmens tendencijos. Luciano Bardi ir Peteris Mairas atkreipia dėmesį, kad skirtumai tarp elektoratų egzistuoja ne tik nacionaliniame lygmenyje:²² pavyzdžiui, Baskų krašto balsavimo tendencijos Ispanijoje gerokai skiriasi nuo kitų regionų. Politinę parlamento ir prezidento rinkimų geografiją, politinių taskoskyrų rinkiminę raišką tyręs Valdas Petrulis Lietuvoje išskiria 6–7 savo rinkiminiu elgesiu savitus regionus.²³ Galiausiai, kaip jau buvo aptarta, regionai gali skirtis ir pagal rinkiminį stabilumą: taigi, mažesnio nei šalies lygmens analizė gali atskleisti svarbių, anksčiau neištirtų tendencijų ir netgi pateikti naudingų rekomendacijų (Lietuvos atveju – kaip sumažinti didelį rinkėjų elgsenos kaitumą).

Kita vertus, reikėtų akcentuoti ir kitą nacionalinio lygmens studijų trūkumą, kuris yra susijęs su ryšių tarp kintamųjų testavimo ribotumu: kai analizėje pagrindinis stebėjimo atvejis yra valstybė, priklausomo kintamojo (rinkiminis stabilumas ar kita savybė) reikšmių sklaida gali būti lemiama šalies specifiškumo. Be to, kai kurie nacionaliniu lygmeniu matuojami veiksniai, pavyzdžiui, rinkimų sistema ar renkamos institucijos dydis, apskritai savo įtaką išreiškia ne nacionaliniame lygmenyje, o žemesniame – geografinio vieneto, kurio atstovaujama institucija renkama (vietos rinkimai) ar rinkimų apygardos (parlamento). Paulas Selbas ir Sandrine Pituctine pažymi, kad taip sunku išsiaiškinti priežastinius ryšius, ir analizuoja institucijų įtaką naujų partijų sėkmei rinkimuose, naudodami duomenis iš skirtingų Šveicarijos apygardų.²⁴

²¹ Parlamento rinkimai ir taip pat prezidento, jeigu šalies valdžių sistemoje tai yra svarbi institucija (JAV, Prancūzija, Lenkija, iš dalies ir Lietuva).

²² Luciano Bardi and Peter Mair, "The Parameters of Party Systems". *Party Politics*, Vol. 14, Issue 147, 2008, p. 147–166.

²³ Valdas Petrulis, *Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu)*. Daktaro disertacija: Vilniaus Universitetas, Geologijos ir geografijos institutas, 2009. Taip pat žr: Paulius Kavaliauskas ir Valdas Petrulis, „Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas“. *Geografija*, 40 tomas, Nr. 1, 2004, p. 34–41; Valdas Petrulis, „A territorial expression of geopolitical orientation in the Lithuanian Presidential elections“. *Folia geographica / Geografiski raksti XIII*, 2007, p. 94–105.

²⁴ Paul Selb ir Sandrine Pituctin, „Methodological Issues in the Study of New Parties' Entry and Electoral Success“. *Party Politics*, Vol. 16, No. 2, 2010, p. 147–170.

Taigi, smulkesnio nei valstybės lygmens tyrimas gali tikrinti hipotezes, kurios yra ganėtinai sunkiai falsifikuojamos ar patvirtinamos, jeigu naudojama valstybių lygmens duomenų bazė. Pavyzdžiui, pastaraisiais dešimtmečiais teorinėse diskusijose vis labiau įsitvirtinantis rinkiminio nestabilumo aiškinimas, remiantis partinės sistemos kaip nepriklausomo kintamojo įtaka, yra ganėtinai silpnai empiriškai paremtas: išskyrus P. Mairo bandymus priežastinius ryšius pademonstruoti remiantis Nyderlandų atveju²⁵. Todėl disertacijos tyrimas yra vertingas ir tarptautiniame politikos mokslų kontekste. Patikrinant ar atmetant tam tikras hipotezes įmanoma prisidėti prie nedidelės, tačiau pamažu augančios vietos ir regioninių elektoratų stabilumą analizuojančios literatūros.

Iš pateiktų įžvalgų galima suprasti, jog žemesnio nei valstybės lygmens imtis įmanoma sudaryti ir tiriant parlamento rinkimus (pavyzdžiui, pagal apygardas). Kodėl tyrimui pasirinkti vietos rinkimai? Apygardų lygmens tyrimas turi vieną esminį trūkumą: apygardos nesutampa su tam tikros politinės institucijos ribomis. Kitaip tariant, tokiu atveju tiesiog būtų analizuojama 71 rinkimų į vieną ir tą pačią instituciją (Seimą). Tačiau tiriant rinkimus į Lietuvos savivaldybių tarybas, vietoj vieno bendro Lietuvos elektorato (sąlyginai – 71 elektorato, jeigu skaidome į apygardas) ir vieno rinkimų (vėlgi – sąlyginai, 71) į vieną instituciją (parlamento rinkimai), galima analizuoti 60 apibendrintų stebėjimo atvejų (tiek savivaldybių yra Lietuvoje nuo 2000 m. reformos): jie apima 60 institucijų (60 savivaldybių tarybų – esminis skirtumas nuo parlamento rinkimų analizės) ir 60 elektoratų. Šis tyrimo pranašumas yra itin svarbus, kai norima į analizę įtraukti tokius ryšius, kaip koalicijų (partinių sistemų) įtaka rinkėjų elgsenos kaitumui.

Iki šiol politikos mokslų literatūroje Lietuvos vietos rinkimams ir savivaldybių elektoratų skirtumams dėmesio skirta nedaug, nors tai ir galėtų suteikti gerokai didesnę (ir patogią nepriklausomų kintamųjų atžvilgiu) imtį tyrimui makro-lygmenyje. Kaip išimtį reikėtų paminėti kelis 2000–2003 m.

²⁵ Peter Mair, “Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective”. *Acta Politica*, 2008, 43, p. 235–253.

publikuotus A. Lukošaičio darbus²⁶, kuriuose autorius aptaria politines tendencijas (fragmentaciją, koalicijų pobūdį, merų rinkimus) po atitinkamų rinkimų į savivaldybių tarybas ir skiria dėmesio partijų pasirodymo rinkimuose (nacionaliniu lygmeniu) priežastims aptarti. Tačiau vietiniai balsavimo ypatumai ir vietos elektoratų stabilumo įvairovė lieka plačiau nenagrinėti. Be to, juos tiriant iki šiol nebuvo pasitelktas sisteminis mokslinis metodas, kuris leistų patikrinti tam tikras hipotezes (pavyzdžiui, ar ekonomika daro įtaką balsavimui vietos rinkimuose).

Galiausiai reikia akcentuoti, kad rinkėjų elgsenos kaitumo savivaldybių lygmeniu neištirtumas lemia ganėtinai nedėkingą situaciją, kai savivaldos rinkimų rezultatų ir politinių tendencijų savivaldybėse aiškinimas paliekamas žiniasklaidai. Čia paprastai apsiribojama supaprastinimais: savivaldybėse niekas nesikeičia (išrenkamos ir valdo tos pačios partijos bei merai), vietos rinkimuose priklausomybė partijoms ir vertybės yra nesvarbios. Kita vertus, dažnai joks paaiškinimas apskritai nepateikiamas, tiesiog po rinkimų sausai suskaičiuojami mandatai ir balsai, o vėliau – pateikiama informacija apie išrinktus merus. Šios tendencijos sudaro įvaizdį, kad vietos partinės sistemos ir elektoratai yra itin stabilūs. Reikėtų pažymėti, kad toks požiūris ganėtinai ydingas, nes pro tyrėjo akis praspūsta atvejų įvairovė, tarp kurių galima rasti labai didelių skirtumų (pavyzdžiui, jau minėti Palangos ir Panevėžio miesto atvejai). Be to, sudaroma banalaus paaiškinamumo iliuzija, kai visi pokyčiai (ar jų nebuvimas) suvedami į politikų asmenybes.

Žinoma, pastarojo veiksnio reikšmę bandyti paneigti būtų sunku (ir neprasminga): tačiau ar jis negali būti pritaikytas ir nacionalinei politinei arena, kuriai skirta gana daug mokslininkų dėmesio? Be to, ar vietos politikos personalizavimas yra tikėtina vienintelis balsavimo savivaldos rinkimuose ir

²⁶ Alvidas Lukošaitis, „Savivaldybių tarybų rinkimai 2000: rinkimų rezultatų analizė“. *Politologija*, 2000, Nr. 2 (18), p. 25–65; Alvidas Lukošaitis, „Savivaldybių tarybų ir merų rinkimai-2002: politinių partijų santykiai ir partinės sistemos raida.“ *Politologija*, 2003, Nr. 2 (30), p. 41–79; Alvidas Lukošaitis, „Elections to Local Government Councils' 2002: Relations Between Political Parties and the Development of the Party System“. *Lithuanian Political Science Yearbook 2002, 2003*, p. 38–64.

kartu jo pokyčių variklis? Tokiu atveju visose savivaldybės turėtume tikėtis panašaus rinkiminio stabilumo: tačiau taip nėra, savivaldybės skiriasi tiek laiko (rinkimuose t toje pačioje savivaldybėje rinkiminis nestabilumas gali būti gerokai aukštesnis ar žemesnis nei rinkimuose $t-1$), tiek erdvės (savivaldybės skiriasi viena nuo kitos) atžvilgiu. Reikėtų akcentuoti: šis darbas paremtas prielaida, kad vietos elektoratų kaitumas Lietuvoje yra ne tik asmenybių politikoje funkcija, o jo įvairovę galima paaiškinti objektyviai matuojamais veiksniais.

Apibendrinant disertacijos problemą ir pateikiamo tyrimo aktualumo pagrindimą, egzistuoja trys pagrindiniai argumentai, kodėl toks tyrimas yra reikalingas. Pirma, jis leidžia atsakyti į klausimą, kodėl, nepaisant didelio rinkėjų elgsenos kaitumo Lietuvoje lygio, savivaldybių lygmenyje egzistuoja kaitumo įvairovė: taigi, identifikuojami veiksniai, kurie ilgalaikėje perspektyvoje galėtų stabilizuoti Lietuvos elektoratą. Antra, disertacijos tyrimas yra naudingas, žvelgiant iš tarptautinės politikos mokslų perspektyvos: jis vietos valdžios rinkimų kontekste tikrina iki šiol nacionaliniam lygmeniui skirtas hipotezes, kontroliuodamas šalies specifiškumą. Galiausiai, jis išplečia turimas žinias apie savivaldos rinkimų rezultatus ir politines tendencijas Lietuvos savivaldybėse, kartu paneigdamas, kad vietos rinkimuose visada balsuojama taip pat, už tas pačias asmenybes.

Remiantis šiame įvade pateikta diskusiją apie problemos aktualumą ir akademinį poreikį ją tirti, **disertacijos tikslas** yra formuluojamas taip: *ištirti ir paaiškinti rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumus rinkimuose į savivaldybių tarybas tarp Lietuvos savivaldybių. Disertacijos objektas yra rinkėjų elgsenos kaitumas rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas 1995–2011 m.*

Tam, kad būtų pasiektas disertacijos tikslas, disertacijoje įgyvendinami šie uždaviniai:

- 1) Išanalizuoti ir kritiškai įvertinti svarbiausias teorijas ir empirinius tyrimus, aiškinančius rinkėjų elgsenos kaitumą (rinkiminį nestabilumą).

- 2) Sukurti teorinį darbo modelį (suformuluoti hipotezes), kuris geriausiai tiktų paaiškinti rinkėjų elgsenos kaitumo įvairovę Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose.
- 3) Suformuoti tyrimo metodologiją: įvertinant galimas alternatyvas, parinkti labiausiai pagrįstą kintamųjų matavimą ir geriausiai rinkėjų nestabilumo įvairovės aiškinimui tinkančius metodus, surinkti reikiamus duomenis.
- 4) Remiantis aprašomąja ir išvadų statistika, apibendrinti rinkėjų elgsenos kaitumo Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose 1995–2011 m. tendencijas.
- 5) Remiantis aprašomąja ir išvadų statistika, paaiškinti rinkėjų elgsenos kaitumo Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose 1995–2011 m. įvairovę ir patikrinti hipotezes.

Aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumus tarp Lietuvos savivaldybių vietos rinkimuose, disertacijoje remiamasi visomis svarbiausiomis rinkiminį stabilumą aiškinančiomis teorijomis ir panašiose studijose naudojamais veiksniais. Tačiau daugiausia dėmesio skiriama ir empirinės paramos randama šioms dviem teorinėms prieigoms: ekonominiam balsavimui ir partijų konkurencijai (prie pastarosios priskiriant partinės sistemos formalųjį formatą – partijų pasiūlą). Remiantis pirmame skyriuje pateikiamais argumentais, jos turi potencialo pateikti atsakymą į klausimą, kas silpnėjant sociopolitinėms skirtims (ar apskritai joms esant silpnoms, kaip Lietuvos atveju) ir partijoms judant arčiau visuotinės, nei masinės partijos idealo, gali padėti sumažinti rinkėjų elgsenos kaitumą. Žinoma, disertacijoje skiriama dėmesio ir kitoms paprastai rinkėjų elgsenos kaitumą aiškinančioms teorinėms prieigoms: sociostruktūrai (skirtys) ir instituciniams (kontekstiniais) veiksniams. Visgi disertacijoje atrandama, kad arba iš šių teorijų išvedami kintamieji stabilumą veikia atvirkščiai, nei turėtų (neigiamai – kultūrinio heterogeniškumo atvejis ir iš dalies partinės narystės), arba jų įtaka yra nedidelė (ribota tam tikram periodui – rinkiminis aktyvumas) ir netiesioginė (gyventojų skaičiaus ir apygardos dydžio atvejais).

Remiantis svarbiausiomis teorinėmis prieigomis, jų pritaikymu disertacijos tikslui (žr. 2 disertacijos dalį) ir empiriniu disertacijos tyrimu, kuriame tikrinamos teorinėje dalyje suformuluotos hipotezės (žr. 4 disertacijos dalį), pateikiami disertacijos ginamieji teiginiai. Juos galima suskirstyti į teorinius (1–2) ir empirinius (3–8).

1. *Ekonominio balsavimo teorija tinka aiškinti rinkėjų elgsenos kaitumą ne tik pirmaeiluose (angl. first-order) rinkimuose (parlamento ir prezidento), bet ir paprastai antraeilams (angl. second-order) priskiriamuose vietos rinkimuose (Lietuvos atveju – rinkimuose į savivaldybių tarybas).* Net ir esant silpnoms savivaldybėms (finansiniu ir makroekonominių priemonių atžvilgiu), rinkėjai savivaldybės merą ir visą tarybą gali laikyti atsakingais už ekonomines tendencijas. Be to, vietos rinkimuose rinkiminiam nestabilumui gali daryti įtaką tai, ar valdančiosios partijos savivaldybėje taip pat valdo nacionaliniu lygmeniu (ypač jeigu šalies ekonomika prastėja).
2. *Giovannio Sartorio partinių sistemų klasifikacijos veiksnio, apibrėžiančio partinės sistemos mechaniką – poliarizacijos – įtaka rinkėjų elgsenos kaitumui negali būti teoriškai pagrįsta kaip vienareikšmiška (didinanti ar mažinanti rinkiminį nestabilumą): todėl, siekiant partinės sistemos mechaniką įtraukti kaip nepriklausomą kintamąjį, jį reikia konceptualizuoti (ir kartu operacionalizuoti) kaip ilgojo laikotarpio koalicinių santykių tarp partijų šabloną.* Tiriant tokių koalicinių šablonų padarinius rinkėjų elgsenos kaitumui, disertacijoje teoriškai pagrindžiama partinių sistemų klasifikacija, apimanti keturis svarbiausius idealius tipus: dviejų blokų sistema, dominuojančios partijos (partijų), santykinai dominuojančios partijos ir nestruktūruota. Disertacijoje taip pat argumentuojama, kad teoriškai problematiškas yra ir antrasis G. Sartorio „darbotvarkės“ kintamasis: reali fragmentacija. Jos atveju įtraukimas į rinkėjų elgsenos kaitumą aiškinantį tyrimą pateisinamas tik tada, kai šis nepriklausomas kintamasis matuojamas rinkimuose $t-1$. Teoriškai geriau tinka kitas dažnai naudojamas veiksnys

- formali fragmentacija (partijų pasiūla), kadangi jis „įvyksta“ prieš pačius rinkimų rezultatus: kitaip tariant, rinkėjai mato partijų pasiūlą dar prieš nusprenddami už ką balsuoti, o reali fragmentacija yra pats rinkimų rezultatas.
3. *Partinės narystės lygis Lietuvoje yra tiesiog per žemas tam, kad galėtų reikšmingiau stabilizuoti elektoratą ilgesnėje perspektyvoje ir jo įtaka yra nestabili: šis veiksnys pats yra itin jautrus naujų partijų atsiradimui (jų organizacijos plėtrai).* Disertacijos empiriniame tyrime atrandama, kad 2002–2007 m. periodu, kuriuo buvo įkurta ir aktyviai plėtė savo organizacijos tinklą Darbo partija, partinės narystės lygis didino rinkėjų elgsenos kaitumą, o 2007–2011 m. – jau mažino.
 4. *Ekonominės tendencijos Lietuvos savivaldybėse 2007 m. ir 2011 m. rinkimuose darė įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui per savivaldybės tarybos valdančiojoje daugumoje dominuojančios (mero) partijos balsų dalies stabilumą.* Savivaldybės ekonominės situacijos pokytis yra tiesioginiu ryšiu susijęs su balsų, rinkimuose atiduotų šiai partijai, dalies pokyčiu (kuo mažesnis ekonomikos pagerėjimas ar didesnis pablogėjimas, tuo partija daugiau pralaimi, ir atvirkščiai).
 5. *Aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą rinkimuose į savivaldybių tarybas, svarbus veiksnys yra tai, ar mero partija savivaldybėje taip pat priklauso nacionalinei vyriausybei.* Empiriniame tyrime atrandama, kad tokiose savivaldybėse, kuriose tiriamu periodu mero partija priklausė ir nacionalinei vyriausybei (įėjo į valdančiąją daugumą ir turėjo atstovų ministrų kabinete), nuosekliai buvo daugiau rinkiminio nestabilumo. Šis efektas stipriau pasireiškė tada, kai šalies ekonominė padėtis (tarp savivaldos rinkimų) ryškiai blogėjo (2000 ir 2011 m. savivaldos rinkimai).
 6. *Vietos partinės sistemos (apibrėžiamos kaip koalicinio partijų elgesio šablonai) savivaldybėse ilguoju laikotarpiu daro įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui:* kuo partinėse sistemose egzistuoja mažiau paskatų stabiliau balsuoti už tam tikras partijų blokų alternatyvas, tuo didesnė aukšto

rinkėjų elgsenos kaitumo tikimybė. Empiriniame tyrime atrandama, kad 2007 m. (vieninteliai kuriuose įmanoma patikimai tirti vietos partinių sistemų tiesioginę įtaką) dviejų blokų sistemose bendras rinkėjų elgsenos kaitumas ir išorinis nestabilumas buvo reikšmingai mažesni, lyginant su silpnai struktūruotomis partinėmis sistemomis.

7. *Aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą rinkimuose į savivaldybių tarybas, svarbus veiksnys yra tai, ar savivaldybėje sudaromos koalicijos atitinka konkurencijos tarp partijų šablonus nacionaliniame lygmenyje (valdančiosios koalicijos ir opozicijos sudėtį).* Empiriniame tyrime atrandama, kad tokiose savivaldybėse, kuriose per tiriamą periodą pasitaikė nacionalinio lygmens tendencijų neatitinkančių koalicijų, rinkiminis nestabilumas buvo nuosekliai didesnis.
8. *Partijų pasiūla savivaldybėje (formali partinės sistemos fragmentacija) yra tiesiogiai susijusi su rinkėjų elgsenos kaitumu: kuo daugiau partijų ir kandidatų sąrašų dalyvauja rinkimuose, tuo juose didesnis rinkiminis nestabilumas.* Empiriniame tyrime atrandama, kad partijų pasiūla nėra tik savivaldybės gyventojų skaičiaus ir rinkimų apygardos dydžio funkcija: taigi, šis nepriklausomas veiksnys iš dalies yra ir sąmoningų politinio elito sprendimų (didinti partijų pasiūlą) padarinys, turintis neigiamų pasekmių stabilumui.

Disertacijos pagrindinis stebėjimo (tyrimo) atvejis yra savivaldybė per tam tikrus rinkimus. Taigi, disertacijos tyrimas gali būti apibūdintas kaip „didelio N“ atvejis: jame naudojamos imtys vidutiniškai turi apie 60 atvejų – tiek savivaldybių yra Lietuvoje po 2000 m. reformos (tačiau tiriami ir periodai iki reformos, o kartais kai kurie atvejai pašalinami iš analizės dėl per didelio išskirtinumo). Šiam tyrimui labai svarbus darbas su rinkimų į savivaldybių tarybas Lietuvoje rezultatų duomenimis, pateikiamais Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK): tai yra bene vienintelis oficialus ir kartu geriausias duomenų šaltinis priklausomam kintamajam. Duomenys apie nepriklausomus kintamuosius (pvz., ekonominė padėtis, fragmentacija ir t. t.)

buvo renkami iš įvairių šaltinių: VRK, Lietuvos statistikos departamento, įvairių institucijų interneto svetainių, išsiuntintų užklausų į Lietuvos savivaldybes. Galiausiai reikėtų pabrėžti, kad dėl „didelio N“ tyrimo specifikos ir kiekybinio daugumos disertacijoje naudojamų kintamųjų matavimo, darbe naudojami kiekybiniai metodai: aprašomoji statistika, ryšio matai, skirtingumo matai ir tiesinė regresinė analizė.

Disertacijos struktūra sudaryta iš keturių pagrindinių dalių. Pirmojoje dalyje pristatoma kritinė rinkėjų elgsenos kaitumą aiškinančių teorijų ir empirinių tyrimų apžvalga. Antrojoje dalyje pagrindžiamas disertacijos teorinis pagrindas: pirmoje dalyje pristatytos teorijos ir veiksniai pritaikomi rinkiminio nestabilumo tyrimui Lietuvos savivaldos rinkimuose, suformuluojamos tyrimo hipotezės. Trečiojoje dalyje pristatoma tyrimo metodologija ir disertacijos veiksnų operacionalizacija: įvertinamos hipotezių tikrinimo metodų ir kintamųjų matavimo alternatyvos, pasirenkami ir pagrindžiami disertacijos tyrimui geriausiai tinkami variantai. Galiausiai, ketvirtoje dalyje pateikiamas kiekybinis tyrimas ir jo rezultatai: apibendrinamos rinkėjų elgsenos kaitumo Lietuvos vietos rinkimuose tendencijos, o antra – pateikiami empiriniai modeliai, kuriais siekiama paaiškinti stabilumo įvairovę pagal rinkimus. Galiausiai, disertacijos išvadose pristatomi svarbiausi tyrimo rezultatai, įvertinama jų reikšmė Lietuvos ir tarptautiniam politikos mokslui, pagrindžiami disertacijos ginamieji teiginiai.

1.1. TEORIJS IR TYRIMAI: KRITINIS ĮVERTINIMAS

Šioje disertacijos dalyje pateikiama diskusija apie svarbiausias teorijas ir empirinius tyrimus darbo objekto (rinkėjų elgsenos kaitumas) tema. Pirmajame skyriuje aptariama rinkėjų elgsenos kaitumo (rinkiminio nestabilumo) samprata: apibrėžimas, reikšmingi šio reiškinio aspektai ir jų matavimo instrumentai, diskusija apie normatyvinį elementą šios srities studijose. Antrajame šios dalies skyriuje koncentruojamasi ties skirtingo rinkėjų elgsenos kaitumo lygio aiškinimais: aptariamos šio reiškinio studijose taikomos teorijos ir egzistuojantys empiriniai įrodymai. Galiausiai, trečiajame skyriuje, įvertinamas apžvelgtų teorijų ir tyrimo instrumentų tinkamumas rinkiminio stabilumo analizei vietos lygmeniu Lietuvoje ir suformuluojamas trečiojoje disertacijos dalyje pateikiamo empirinio tyrimo teorinis pagrindas.

1.1. Rinkėjų elgsenos kaitumo samprata

Šis skyrius yra disertacijos teorinio pagrindo išeities taškas: jame pateikiama diskusija apie tai, kaip literatūroje apibrėžiamas tyrimo priklausomas kintamasis. Nepaisant to, jog kartais tyrimuose rinkėjų elgsenos kaitumas traktuojamas kaip savaime suprantamas ir nedalomas reiškinys (tiesiog matuojant jį toliau aptariamu M. N. Pederseno indeksu), šiame skyriuje skiriama dėmesio skirtingiems šio reiškinio aspektams išryškinti: kaip vėliau paaiškės disertacijos tyrime, imant tiesiog vieną rinkiminio nestabilumo aspektą galima nepažymėti svarbių priežastinių ryšių. Taip pat skiriama dėmesio argumentams, kodėl iš viso verta tirti šį reiškinį ir kaip normatyviškai turėtume vertinti aukštą ar žemą rinkėjų elgsenos kaitumo laipsnį.

1.1.1. Sąvokos apibrėžimas ir M. N. Pederseno rodiklis

Balsavimo pokyčius tiriančioje literatūroje galima atskirti dvi sąvokos „rinkėjų elgsenos kaitumas“ prasmes. Pirmoji apibūdina patį rinkiminio nestabilumo reiškinį: tai pokyčių rinkiminiame elgesyje tarp rinkimų laipsnis. Antroji prasmė apibūdina empiriškai tikrintiną hipotezę, dėl kurios Vakaruose pastaruosius kelis dešimtmečius vyko akademinė diskusija: rinkėjai tampa vis

labiau linkę keisti partijas (balsuoti už kitas partijas, nei prieš tai buvusiuose rinkimuose). Su šia diskusija susijusių svarbiausių atradimų apžvalga bus pateikta 1.1.3 poskyryje, o čia detaliau aptariant rinkiminio nestabilumo reiškinių ir jo matavimo problematiką, laikomasi pirmosios prasmės: ji, nors ir gana aptakiai, tačiau apibrėžia tiriamo reiškinių esmę, glaudžiai nesiedama su empiriškai tikrintiniais teiginiais.

Nors rinkėjų elgsenos kaitumo kaip rinkiminio elgesio pokyčių laipsnio suvokimas palieka erdvės platesniam turiniui (pavyzdžiui, rinkiminis aktyvumas, preferencinis balsavimas, iššvaistyti balsai), nuo pat M. Pedersen 1979 m. straipsnio ši sąvoka siauriau siejama su balsavimo už partijas pokyčiais.²⁷ Kitas svarbus rinkiminio elgesio aspektas – rinkiminio aktyvumo svyravimai – paprastai naudojamas aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą, kaip nepriklausomas kintamasis. Žinoma, tai tyrimuose gali sukelti problemų narpliojant ryšius tarp veiksnių: aktyvumas taip pat yra rinkiminio elgesio aspektas, ir jis negali būti traktuojamas kaip išimtinai egzogeninis veiksnys (kaip ir efektyvus partijų skaičius ties tais pačiais rinkimais). Tai bus plačiau aptarta vėlesniuose skyriuose, kuriuose nagrinėjamos rinkėjų elgsenos kaitumo aiškinimo teorijos ir jas taikantys empiriniai tyrimai. Čia tiesiog reikia pažymėti, kad disertacijoje rinkėjų elgsenos kaitumas traktuojamas tradiciškai: tiriamas būtent balsavimo už konkrečias partijas preferencijų stabilumas.

Viena iš pagrindinių problemų apibrėžiant ir tiriant rinkiminį nestabilumą yra susijusi su analizės lygmeniu. Nors atrodo, kad rinkėjų elgsenos kaitumas visų pirma pasitelkiant apklausų duomenis turėtų būti tiriamas individo lygmeniu (ar keičiama, ar ne balsavimo preferencija tarp rinkimų), tokie tyrimai šiame politikos mokslų lauke nedominuoja.²⁸ Viena vertus, standartinėje reprezentatyvioje apklausoje susiduriama su rimta problema: dalis rinkėjų gali

²⁷ Mogens N. Pedersen, “The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility”. *European Journal of Political Research*, No. 7, 1979, p. 1–26; Bartolini and Mair, 27–55; Paul Pennings, H. Keman ir J. Kleinnijenhuis. *Doing Research in Political Science: an introduction to comparative methods and statistics*. London: Sage Publications, 1999, p. 227–237.

²⁸ Kaip glaudžiai susijusias su rinkėjų elgsenos kaitumu reikėtų paminėti partinės identifikacijos studijas, kurios koncentruojasi į stabilų partinių preferencijų išsilaikymo aiškinimą. Klasikiniai šios srities tyrimai yra: Angus Campbell et al., *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons, 1960; Morris P. Fiorina, *Retrospective Voting in American Elections*. New Haven: Yale University Press, 1980.

neatsiminti ir iš viso nenurodyti, už ką balsavo praėjusiuose rinkimuose, dalies atsakymai gali būti dėl tos pačios priežasties nepatikimi. Kita vertus, respondentų atminties problemą daugiau ar mažiau išsprendžiančios panelinės apklausos (kai apklausiama ta pati individų imtis tarp dviejų ar daugiau rinkimų) reikalauja gana didelių finansinių ir žmogiškųjų išteklių. Pastarasis metodas susiduria ir su kitais svarbiais iššūkiais: respondentų nubyreėjimas, skirtingi atsakymai į tuos pačius klausimus, pirmosios bangos atsakymų įtaka antrajai bangai.²⁹ Todėl nenuostabu, kad nuosekliai tirti rinkiminių preferencijų nestabilumą individo lygmenyje per ilgesnį laikotarpį (ne tik tarp dviejų rinkimų – pavyzdžiui, per tris dešimtmečius) galimybių politikos mokslininkai turi gana nedaug ir šioje srityje dominuoja makrolygmens tyrimai.

Rinkiminis nestabilumas dažniausiai yra operacionalizuojamas kaip tam tikro geografinio vieneto (valstybės, apygardos ir t. t.) lygmens kintamasis, kuris įvertina bendrą rinkimų rezultatų pokyčių laipsnį – M. N. Pedersenio pasiūlytas bendro rinkėjų elgsenos kaitumo matas.³⁰ Šis rodiklis kaip priklausomas kintamasis naudotas svarbiausiuose šios srities tyrimuose: pradedant nuo pirmojo pasirodymo M. Pedersen straipsnyje 1979 m., taip pat 1990 m. P. Mairo ir Stefano Bartolini publikuotoje išsamioje Vakarų valstybių rinkiminio nestabilumo studijoje (tirtas 1885–1985 m. periodas),³¹ baigiant 2007 m. S. Mainwaringo ir E. Zoco tyrimu, kuriame buvo analizuojami duomenys tiek iš Vakarų, tiek iš Pietų Amerikos ir pokomunistinių demokratijų.³² Pedersenio matas apskaičiuoja rinkiminį nestabilumą tarp dviejų rinkimų – kitaip tariant, agreguotą visų partijų balsų, gautų per vienus parlamento rinkimus (ties laiko momentu t), pokytį, lyginant su praėjusiais rinkimais (ties laiko momentu $t-1$). Nors yra siūlyta įvairių šio mato modifikacijų (svarbiausios jų aptariamos kitame poskyryje), dažniausiai rinkiminio stabilumo tyrimuose iki šiol yra naudojama

²⁹ Ugo Trivellato, „Issues in the Design and Analysis of Panel Studies: A cursory Review“. *Quality & Quantity*, No. 33, 1999, p. 339–352, p. 342–343.

³⁰ Pedersen, 1979, p. 1–26.

³¹ Stefano Bartolini and Peter Mair, 2007.

³² Scott Mainwaring and Edurne Zoco, 2007.

originali bendro rinkėjų elgsenos kaitumo (angl. *total volatility*) indekso (TV) formulė (1):³³

$$TV=|P_iV|+|P_jV|+|P_kV|+.....|P_nV|/2.$$

Nesunku pažymėti, kad šios formulės pagrindą sudaro į modulį paverstas individualus partijos balsų kaitumas (angl. *party volatility*, PV): tai yra, kiek konkreči partija prarado ar laimėjo balsų tarp dviejų rinkimų, pokytį matuojant procentiniais punktais. Taigi, šiuo atveju P_iV – tai partijos i gautos balsų dalies (išreikštos procentais) pokytis tarp rinkimų t ir $t-1$: pavyzdžiui, jeigu partija rinkimuose t gavo 20 proc. balsų, o rinkimuose $t-1$ 30 proc., jos individualus pokytis yra –10. Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmės gali svyruoti imtinai tarp 0 (visos partijos gavo lygiai tiek pat balsų) ir 100 (visos $t-1$ rinkimuose dalyvavusios partijos t rinkimuose buvo pakeistos naujų partijų: arba nedalyvavo iš viso, arba negavo nė vieno balso). Įdomu pažymėti, kad nors minimumui ar maksimumui artimos reikšmės iš pirmo žvilgsnio atrodo įmanomos tik teoriškai, jų pasitaiko ir politinėje realybėje. P. Mairas nurodo, kad Maltos parlamento rinkimuose aštuntajame dešimtmetyje indekso vidurkis buvo siekė vos 1,4,³⁴ o štai Michelle Kuenzi and Gina Lambright 2004 m. parlamento rinkimams Komorų salose suskaičiuoja net 98,8 lygio kaitumą. Pastarosios tyrėjos naudoja rodiklio versiją, kurioje skaičiuojami ne balsai, o parlamento vietos – tačiau tai visgi įrodo, kad indekso maksimumas yra įmanomas ne tik teoriškai.³⁵

Būtina pabrėžti, kad agreguotas rinkėjų elgsenos kaitumas (makrolygmens reiškiny) negali būti automatiškai gretinamas su individualiu kaitumu:

³³ Pedersen, 1979, p. 1–26; Paul Pennings., H. Keman ir J. Kleinnijenhuis. *Doing Research in Political Science: an introduction to comparative methods and statistics*. London: Sage Publications, 1999, p. 229–230.

³⁴ Mair, 2008, p. 238.

³⁵ Michelle Kuenzi ir Gina Lambright, “Party Systems and Democratic Consolidation in Africa’s Electoral Regimes”. *Party Politics*, Vol. 11. No.4, 2005, p. 423–446, p. 431.

iš vieno negalima daryti išvadų apie kitą.³⁶ Analizės lygmenų atskyrimas darant išvadas nėra specifinis dalykas šiai politikos mokslų sričiai – tai socialinių mokslų metodologams gerai pažįstamos ekologinės klaidos, kai iš makro-lygmens analizės gautos išvados taikomos mikro-lygmeniui, pavojus.³⁷ Remiantis P. Mair ir S. Bartolini empirine analize ir simuliacijomis, didesnis rinkėjų elgsenos kaitumas makro-lygmenyje turėtų reikšti didesnę skaičių pokyčių individualiame lygmenyje³⁸, o pagal Ole Borre tyrimus Danijoje apie 3/4 individualaus lygmenio pokyčių materializuojasi agreguotame lygmenyje.³⁹ Tačiau sąsaja tarp lygmenų nebūtinai galioja priežastiniams ryšiams (aiškinant, kas lemia rinkiminį nestabilumą). Taigi, būtina akcentuoti – šioje disertacijoje tiriant rinkėjų elgsenos kaitumą išvados taikomos griežtai makro-lygmeniui.

1.1.2. M. N. Pedersenro rodiklio kritika ir modifikacijos

Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas įvertina agreguotą balsų, atiduotų už konkrečias partijas, stabilumą. Remdamasis šiuo kiekybiniu rodikliu, M. N. Pedersenas 1979 m. į Vakarų elektoratų studijas įvedė naujo tipo mąstyseną: aiškinti reikėtų ne tik jų stabilumą, kaip politikos mokslų studijose buvo daroma iki tol,⁴⁰ tačiau atkreipti dėmesį ir į kaitos skirtumus tiek laike, tiek erdvėje (tarp valstybių).⁴¹ Kadangi tradiciškai elektoratų stabilizacija buvo aiškinama remiantis Seymouro M. Lipseto ir Steino Rokanno sociopolitinių skirčių institucionalizacijos teorija, nenuostabu, kad pirma rimta modifikacija buvo susijusi būtent su indekso pritaikymu matuoti rinkiminį stabilumą tarp skirčių (ne tarp partijų). P. Mair ir S. Bartolini 1990 m. pasiūlė šalia originalaus

³⁶ Richard S. Katz, Hans Rattinger ir Mogens. N. Pedersen, "Nominations And Reflections: The dynamics of European party systems". *European Journal of Political Research*, No. 31, 1997, p. 83–97, p. 94.

³⁷ William S. Robinson, „Ecological Correlations and the Behavior of Individuals“. *American Sociological Review*, Vol. 15, No. 3, 1950, p. 351–357.

³⁸ Bartolini ir Mair, 1990, p. 34–40.

³⁹ Ole Borre, "Denmark". In Ivor Crewe, David Denver (eds.), *Electoral Change In Western Democracies: Patterns And Sources Of Electoral Volatility*. London: Croom Helm, 1985, p. 372–399, p. 381.

⁴⁰ Garsiausia šios tradicijos studija yra: Richard Rose, Derek W. Urwin, „Persistence and Change in Western Party Systems Since 1945“. *Political Studies*, Vol. 18, Issue 3, 1970, p. 287–319. Taikydami į vairius rinkiminio nestabilumo rodiklius 1945–1970 m., šiam straipsnyje autoriai padaro išvadą, kad Vakarų elektoratai yra itin stabilūs.

⁴¹ Richard S. Katz, Hans Rattinger and Mogens. N. Pedersen, "1997, p. 85.

Pederseno indekso elektorato stabilumo tyrimuose skaičiuoti tarpblokinį kaitumą (angl. *block volatility*). Anot šių autorių, nei partijos lygmens (kai skaičiuojamas tik tam tikros partijos balsų dalies pokytis), nei sisteminio lygmens (Pederseno indeksas, apimantis visas partijas) rinkėjų elgsenos kaitumo rodikliai nėra pakankamos priemonės tradicinių skirčių stabilumo analizei.⁴²

Tarpblokinio kaitumo formulė (2) pateikta po šios pastraipos.⁴³ Skirtingai nei bendro kaitumo atveju, šio indekso pagrindą sudaro bendras tam tikro partijų bloko gautų balsų pokytis. Formulėje (2) partijos *i*, *j* ir *k* sudaro pirmąjį bloką: iš pradžių sudedami jų balsų pokyčiai, ir tik tada uždaromi modulio skliausteliai. Lygiai taip pat suskaičiuojamas antrojo bloko (partijos *o*, *m* ir *n*) gautų balsų pokytis. Šios formulės pranašumas yra tai, kad ji nepervertina rinkiminio nestabilumo, jeigu balsų persidalijimas daugiausia vyksta blokų viduje: kairėje, dešinėje ar centre. Tačiau galima pažymėti, kad jo naudojimas yra prasmingas tik tuo metu, jeigu visuomenėje egzistuoja aiškos takoskyros (pavyzdžiui, pasidalijimas pagal klasę) ir / arba partinėje sistemoje egzistuoja nesunkiai atskiriami partijų blokai. Nesant aiškos partinės sistemos struktūracijos pagal blokus, šio indekso skaičiavimas praranda prasmę.

$$BV = | P (iV+jV+kV) | + | P (oV+mV+nV) | / 2$$

Jeigu pirmoji svarbi bendro rinkėjų elgsenos kaitumo indekso kritika buvo susijusi su bandymais aiškintis, ar ir kada Vakarų šalyse Lipseto-Rokanno „užšalimo hipotezė“ buvo empiriškai patvirtinama, antroji kritikos banga ir kartu Pederseno indekso modifikacijos yra susijusios su pokomunistinių demokratijų elektoratų formavimusi ir pokyčiais Vakaruose. Pastebima, kad rinkėjų elgsenos kaitumo matas (ir tuo labiau blokinis kaitumas) ignoruoja tendencijas, susijusias su reikšmingų partijų galios kaita: ar balsai persidalijami daugiausia tarp partinėje sistemoje įsitvirtinusių veikėjų, o galbūt jie nuolatos prarandami naujoms politinėms jėgoms? Šis klausimas tapo aktualus dėl nuolatinio naujų

⁴² Bartolini ant Mair, p. 41–42.

⁴³ Ten pat, p. 30.

reikšmingų partijų atsiradimo reiškinių, kuris būdingas Vidurio ir Rytų Europai,⁴⁴ tačiau taip pat jį galima pažymėti Vakaruose.⁴⁵

Šį klausimą iškėlusį Sarah Birch atkreipė dėmesį į tai, kad reikėtų skirti rinkėjų elgsenos kaitumą, kuris parodo balsų perskirstymą tarp partinėje sistemoje per abejus rinkimus egzistavusių politinių jėgų, ir rinkėjų elgsenos kaitumą, kuris atsiranda dėl iki konkrečių rinkimų neveikusių partijų.⁴⁶ Šiuos du rinkiminio nestabilumo aspektus Eleanor Neff Powell ir Joshua A. Tuckeris vadina tiesiog B ir A tipo kaitumu,⁴⁷ o Omaras Sanchezas apibrėžia kaip vidinį (angl. *intra-systemic*) ir išorinį (angl. *extra-systemic*) rinkėjų elgsenos kaitumą. Kai rinkėjų balsai ir atitinkamai renkamos institucijos vietos nuolatos persidalijamos tarp stabilaus reikšmingų partijų branduolio (pavyzdžiui: A, B, C partijos), gali egzistuoti ryškus vidinis nestabilumas – pagrindinių partijų galios svyravimai. Atitinkamai, jeigu tam tikroje šalyje egzistuoja rinkimuose pastebima nuolatinė reikšmingų partijų kaita, jos elektoratas pasižymi išoriniu nestabilumu: A, B, C branduolys yra nestabilus, pagrindinės partijos nuolatos praranda rinkėjų balsus ir parlamento vietas periferinėms (naujoms ir marginalioms) partijoms (pavyzdžiui, E, D, F).⁴⁸ Anot S. Birch, ypač Vidurio ir Rytų Europos šalyse, kuriose naujų partijų sėkmė rinkimuose yra gana dažnas reiškinys, pastarasis aspektas yra vertas būti tyrinėjamas atskirai, kadangi jis sudaro reikšmingą, specifinę bendro rinkėjų elgsenos kaitumo dalį.⁴⁹

Skirtingai nei tarpblokinio ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atvejais, „auksinio standarto“ formulės matuojant išorinį kaitumą nėra: skirtingi autoriai

⁴⁴ Algis Krupavičius, „Party Systems in Central East Europe“. *Lithuanian Political Science Yearbook*, 2004. Vilnius: Vilnius University, Institute of International Relations And Political Science, 2005, p. 31–58, p. 50–52.

⁴⁵ Andrew J. Drummond, „Electoral Volatility and Party Decline in Western Democracies: 1970–1995“. *Political Studies*: Vol. 54, 2006, p. 628–647, p. 641.

⁴⁶ Sarah Birch, „Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe“. Paper prepared for presentation at the 97th annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August – 2 September, 2001, p. 3–4.

⁴⁷ Eleanor Neff Powell, Joshua A. Tucker, „New Approaches to Electoral Volatility: Evidence from Postcommunist Countries“. April 20, 2012. <http://www.eleanorneffpowell.com/uploads/8/3/9/3/8393347/powelltucker_2012.pdf> Žiūrėta [2012 06 27].

⁴⁸ Omar Sanchez, „Party non-systems: A Conceptual Innovation“. *Party Politics*, Vol 15, No.4, 2009, p. 487–520, p. 493.

⁴⁹ Birch, 2003, p. 121.

naudoja įvairius instrumentus šio reiškinio tyrinėjimams. Kai kurie išskaido bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą į du atskirus indeksus, nenaudodami originalaus M. N. Pederseno instrumento: tokiu atskirai skaičiuojamas balsų persidalijimas tarp rinkimuose t ir $t-1$ dalyvavusių partijų, o antrame indekse skaičiuojami balsų pokyčiai, atsiradę dėl naujų partijų iškilimo ir senų išnykimo.⁵⁰ Reikėtų pažymėti, kad toks skaidymas kritikuotinas pirmiausia dėl to, kad marginalių partijų balsai pasilieka pirmame išskaidyto indekso variante. Taip gali būti neapčiuoptas balsų nutekėjimas iš branduolio partijų – tikrasis išorinis nestabilumas, kuris atspindi elektorato „sukibimą“ su svarbiausiomis partijomis. Antra, M. N. Pederseno rodiklį empirinėje analizėje palikti verta tiek dėl rezultatų palyginamumo su kitais tyrimais, tiek dėl to, kad šis rodiklis vienintelis indikuoja bendrą elektorato nestabilumą. Žinoma, jeigu tiriami gana nestabilūs elektoratai ir įtariama, kad Pederseno indeksas gali paslėpti konkretesnes, svarbias rinkimines tendencijas, taip pat reikėtų šalia jo naudoti kiekybinį išorinio nestabilumo rodiklį (apie konkretesnes formules diskutuojama metodologinėje disertacijos dalyje).

1.1.3. Rinkiminio nestabilumo tendencijos Vakarų Europoje ir kitose demokratijose

Pirmą kartą idėją apie didėjančią rinkiminį nestabilumą Europoje iškėlė M. N. Pedersenas, 1979 m. atkreipęs dėmesį į rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijas, tačiau taip pat ir akcentuodamas reiškinio įvairovę, priklausomai nuo rinkimų ir šalies.⁵¹ Vėliau S. Bartolini ir P. Mairas, atlikę tarpblokinio (šio indekso skaičiavimui pritaikyta klasinė skirtis tarp kairės partijų, atstovaujančių darbo klasę, ir kitų partijų)⁵² ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo analizę Vakarų Europoje nuo 1885 iki 1985 m., nustatė, kad Pederseno iškelta hipotezė teisinga tik iš dalies. Remiantis jų tyrimu, lyginamojoje perspektyvoje 1945–1965 m. (kai, pagal Lipset ir Rokann, skirtys buvo „užšalusios“) ir 1966–1985 m.

⁵⁰ Powell and Tucker. 2012; Birch, 2001.

⁵¹ Pedersen, 1979

⁵² Bartolini and Mair, 1990, p. 27–50.

(„užšalimo hipotezės“ pratęsimas) periodai pasižymi ženkliai mažesniu rinkėjų elgsenos kaitumu nei 1886–1944 m. laikotarpis. Abiejų vėlesnių periodų vidurkiai nesiekia 8 (tiek skaičiuojant visų rinkimų vidurkį, tiek išvedant atskirų valstybių vidurkių vidurkį).⁵³ Būtent remiantis šia analize rinkėjų elgsenos kaitumo indekso įvertis 8 plačiau įsitvirtino kaip rinkiminio stabilumo „aukso standartas“.

S. Bartolini ir P. Mairas atkreipė dėmesį į tai, kad nuo penktojo dešimtmečio antros pusės pastebimas staigus rinkiminio nestabilumo sumažėjimas, ir šis itin žemas kaitumas išsilaikė iki septintojo dešimtmečio vidurio. Nuo tada padidėjusio rinkėjų elgsenos kaitumo reiškinys nėra išskirtinis fenomenas – atvirkščiai, veikiau išimtis buvo išskirtiniu stabilumu pasižymėjęs 1945–1965 m. laikotarpis (Lipseto-Rokanno argumento periodas). Nors remiantis S. Bartolini ir P. Mairo tyrimo rezultatais, 1990 m. didėjantis rinkėjų elgsenos kaitumas Vakarų Europoje, ypač lyginant su istoriniais duomenimis, nebuvo itin ryški tendencija, ji išsilaikė. Turėdami 9 dešimtmečio duomenis tyrėjai jau gana drąsiai galėjo teigti, kad rinkiminis nestabilumas Vakarų Europoje išaugo⁵⁴, nors kai kuriose valstybėse jis buvo didesnis, o kitose – mažesnis.⁵⁵ Reikia pažymėti, kad P. Mair dar tame pačiame 9 dešimtmetyje stengėsi nepervertinti rinkėjų elgsenos kaitumo didėjimo: vienoje iš svarbiausių šia tema knygų 1997 m. jis teigė, kad rinkiminė kaita Vakaruose yra pervertinta.⁵⁶ Kiek vėliau net šis autorius, vienas iš didesnių rinkiminio nestabilumo augimo Vakaruose hipotezės kritikų, pripažino, kad kai kuriose Vakarų šalyse kaitumas visgi reikšmingai išaugo.⁵⁷

Remiantis P. Mairo atliktais bendro rinkėjų elgsenos kaitumo skaičiavimais 16 Vakarų Europos⁵⁸ šalių 1950–2000 metais, galima pažymėti,

⁵³ Bartolini and Mair, 1990, p. 96–118.

⁵⁴ Drummond, 2006, p. 629.

⁵⁵ Erik-Jan Lane and Svante Ersson, „Party System Instability in Europe: Persistent Differences in Volatility between West and East?“. *Democratization*, Vol. 14, No. 1, 2007, p. 92–110, p. 98–101.

⁵⁶ Mair 1997, p. 76–90.

⁵⁷ Mair 2008, p. 238.

⁵⁸ Galima pažymėti, kad į šią imtį neįtrauktos JAV. Ši šalis paprastai analizuojama atskirai nuo parlamentinių Vakarų Europos respublikų ir pasižymi savita specifika. Remiantis Larry M. Bartels 1868–1996 m. JAV prezidento rinkimų analize, rinkėjų elgsenos kaitumo pikas XX a. buvo 6-7 deš., o

kad visų valstybių vidurkis 9 dešimtmetyje jau buvo 12 – pastebimas rinkiminio nestabilumo išaugimas trečdaliu, lyginant su minėtu standartu.⁵⁹ Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad tendencijos tarp valstybių nėra vienodos: egzistuoja tokių, kuriose rinkėjų elgsenos kaitumas išaugo palyginti nedaug ar netgi sumažėjo (Vokietija, Liuksemburgas), ir tokių, kuriose rinkiminis nestabilumas yra gerokai didesnis nei Europos vidurkis (Nyderlandai, Italija). Rinkėjų elgsenos kaitumas taip pat priklauso nuo rinkimų: kai kurie rinkimai būna gerokai nestabilesni nei prieš tai buvę ar vėlesni. Taigi, rinkėjų elgsenos kaitumo augimo tendencija nėra vienalytis reiškiny: Vakarų valstybėse šiuo atžvilgiu egzistuoja įvairovė tiek šalių, tiek rinkimų atžvilgiu.

Kita vertus, kitame Europos demokratijų regione pokomunistinėse Vidurio ir Rytų Europos demokratijose – nuo pat jų susikūrimo rinkėjų elgsenos kaitumas buvo palyginti aukštas, gerokai didesnis nei Vakarų Europoje net ir paskutiniame 20 a. dešimtmetyje. Skirtingi autoriai pateikia kiek kitokius skaičius, tačiau visi jie rodo aukštą rinkiminį nestabilumą: pavyzdžiui, Alanas Sikk 1991–2000 m. rinkimams⁶⁰ Vidurio ir Rytų Europoje skaičiuoja 25,9 vidurkį, o pagal Susanne Jungerstam-Mulders 1994–2003 m. atitinkamas rodiklis buvo 30,6⁶¹. Tiesa, pastebima, kad ties pastaruosius kelerius rinkimus rinkiminis nestabilumas pradeda mažėti⁶² ir pradedama diskutuoti apie tai, kad Vakarai ir Rytai šiuo atžvilgiu gali supanašėti (Vakaruose rinkėjų elgsenos kaitumui didėjant, o Rytuose sumažėjant).⁶³ Visgi remiantis naujausiais skaičiavimais, šiuo metu nestabiliausi elektoratai Vakarų Europoje (Nyderlandai ir Italija) yra vis dar stabilesni už stabiliausią Vidurio ir Rytų Europoje

vėliau, skirtingai nei Vakarų Europoje, sumažėjo: Larry M. Bartels, „Electoral Continuity and Change, 1868–1996“. *Electoral Studies*, Vol. 17, No. 3, p. 301–326, 1998.

⁵⁹ Mair 2008, p. 238.

⁶⁰ Sikk, Alan, „How Unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe“. *European Journal of Political Research*, Vol. 44, Issue 3, 2005, p. 391–412, p. 396.

⁶¹ Susanne Jungerstam-Mulders, Parties and Party Systems in Post-Communist EU Member States: Comparative Aspects. *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Edited by S. Jungerstam-Mulders (sud.). Ashgate, 2006, p. 1–22, p. 15.

⁶² Ruth Dassonneville ir Marc Hooghe, „Mapping Electoral Volatility in Europe: An analysis of trends in electoral volatility in European democracies since 1945“. Paper presented at the 1st European Conference on Comparative Electoral Research. Sofia (Bulgaria), 2011 December 1–3, p. 1–35.

⁶³ Lane, Erik-Jan and Svante Ersson, 106; Jan-Erik Lane, *Comparative Politics: The Principal-Agent Perspective*. Routledge: New York, 2008, p. 184.

(Čekija).⁶⁴ Demokratijos Afrikoje ir Lotynų Amerikoje pagal rinkėjų elgsenos kaitumą yra labiau artimos pokomunistinei Europai nei Vakarams: be kelių išimčių, aukštas rinkiminis nestabilumas jose yra norma. Remiantis Kennetho M. Robertso ir Eriko Wibbelso skaičiavimais, rinkėjų elgsenos kaitumo vidurkis Lotynų Amerikos šalių parlamento rinkimuose 1980-1997 m. buvo 24,16⁶⁵, o pagal Matthijs Bogaards, 78 rinkimų iš Afrikos imtyje (1966–2004 m.) šis rodiklis lygus 19 (imant tik paskutinius rinkimus, 20).⁶⁶

Kaip šiame kontekste atrodo Lietuva? Aukštas rinkėjų elgsenos kaitumas akcentuotas daugelio tiek lietuvių (A. Krupavičius, A. Ramonaitė, J. Novagrockienė, M. Jurkynas),⁶⁷ tiek užsienio autorių (S. Jungerstam-Mulders, E.J. Lane ir S. Ersson).⁶⁸ Netgi lyginant su kitomis Vidurio ir Rytų regiono pokomunistinėmis šalimis, Lietuva išsiskiria ir šiuo atžvilgiu yra viena lyderių. 1994–2003 m. rinkėjų elgsenos kaitumo vidurkiai naujose ES valstybėse iš pokomunistinio (išskyrus Lietuvą) bloko svyravo tarp 19,5 (Čekija) ir 42,6 (Latvija)⁶⁹ – o Lietuvoje 1992–2008 m. periodu rinkėjų elgsenos kaitumo vidurkis lygus 43,5.⁷⁰ Reikėtų pridurti, kad 2008 m. Seimo rinkimuose šis rodiklis pagaliau krito ir įgijo mažiausią reikšmę per visą nepriklausomybės laikotarpį: visgi net ir 29,7 rinkėjų elgsenos kaitumas yra nemažai nuo normos nukrypstantis įvertinimas.

⁶⁴ Ruth Dassonneville and Marc Hooghe, 2011, p. 33–35, p. 1–35.

⁶⁵ Roberts and Erik Wibbels, 1999, p. 575–590, p. 577.

⁶⁶ Matthijs Bogaards, “Dominant Party Systems and Electoral Volatility in Africa: A Comment on Mozaffar and Scarritt”. *Party Politics*, 2008, Vol. 14, No. 1, p. 113-130, p. 118–121.

⁶⁷ Jūratė Novagrockienė, *The development and consolidation of the Lithuanian political party system. Journal of Baltic Studies*, Vol. 32, Issue 2, 2001, p. 141–155; Algis Krupavičius, 2004, p. 31-58, p. 51; Mindaugas Jurkynas, „The 2004 general election and left–right change in Lithuania“, *Lithuanian Political Science Yearbook*, 2004. Vilnius: Vilnius University, Institute of International Relations And Political Science, 2005, p. 11-30, p. 12-15; Ainė Ramonaitė, „The Development of the Lithuanian Party System: From Stability to Perturbation“. Kn. Susanne Jungerstam-Mulders (ed.), *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006, p. 69–90.

⁶⁸ Erik-Jan Lane and Svante Ersson, 2007, p. 100; Jungerstam-Mulders, 2006, p. 1–22.

⁶⁹ Jungerstam-Mulders, S. *Parties and Party Systems in Post-Communist EU Member States: Comparative Aspects*, p. 1–22.

⁷⁰ Mažvydas Jastramskis, „Partinių sistemų stabilumo samprata ir matavimas: Lietuvos situacija 1990-2010 metais“. *Parlamento studijos*, 2010, nr. 9, p. 144–169.

1.1.4. Normatyvinis rinkėjų elgsenos kaitumo vertinimas: ar reikia tirti ir ką konkrečiai?

Apibendrinant pirmuosius tris šio skyriaus poskyrius reikėtų atsakyti į du pagrindinius klausimus. Pirma, ar iš viso verta tirti? Antra, jeigu tirti verta, kokius šio reiškinio aspektus tirti ir kokius rodiklius naudoti? Atsakymas į pirmąjį klausimą papildoma pateikta argumentacija dėl disertacijos tyrimo aktualumo ir suteikia prasmę toliau pateikiamai tyrimų apžvalgai, teorinei diskusijai bei pastarosiomis paremtam empiriniam tyrimui. Kita vertus, antrasis klausimas irgi svarbus: šioje disertacijos vietoje reikia konkrečiau nuspręsti, kas bus tyrimo priklausomas kintamasis – rinkiminis nestabilumas, kaip matyti iš pirmųjų dviejų poskyrių, nėra visiškai vienalytis ir save paaiškinantis reiškinys.

Tradiciškai žemas rinkėjų elgsenos kaitumas, kurį lėmė stiprios sociopolitinės skirtys (angl. *cleavages*), buvo siejamas su kokybiška, stabilia demokratija (iš dalies dėl to, jog šis reiškinys buvo užfiksuotas Vakarų demokratijose) kaip vienas jos požymių ir atskiriamųjų kriterijų.⁷¹ Visgi rinkiminių demokratijų pasaulio ir kartu jo tyrimų plėtimasis parodė, kad žemas rinkėjų elgsenos kaitumas gali egzistuoti ir be svarbiausių liberaliosios demokratijos bruožų (pagal Roberto Dahlo poliarchijos sampratą),⁷² pavyzdžiui, žodžio laisvės kriterijaus neatitinkančiose šalyse (daugelis Afrikos šalių pasižymi žemu rinkiminiu nestabilumu, tačiau jų demokratija kelia rimtų abejonių). Iš tiesų, geriausios sąlygos mažam rinkėjų elgsenos kaitumui yra ten, kur valdžia kontroliuoja, kas dalyvauja rinkimuose ir kas laimi. Kraštutinis pavyzdys būtų Kinija, kurioje dėl akivaizdžių priežasčių (visad dalyvauja tik viena komunistų partija) Pederseno indeksas yra lygus 0.

Kita vertus, žvelgiant normatyviškai, netgi ir liberaliosios demokratijos kriterijus atitinkančioje politinėje sistemoje labai žemas kaitumas (0–3) nėra kokybės ženklas. Jan-Erik Lane teigimu, žiūrint iš atstovaujamųjų (rinkėjų atstovaujamoje demokratijoje) ir patikėtinių (į atstovaujamąją instituciją išrinktų partijų ir politikų, angl. *agent*) sąveikos perspektyvos, toks indikatorius

⁷¹ Jan-Erik Lane and Svante Ersson, 2007, p. 94.

⁷² Jan-Erik Lane, p. 173–174, 2008.

signalizuoja apie demokratijos negyvybingumą. Esant mažam kaitumui, visų pirma neveikia politikų ir partijų atskaitomybės mechanizmas: nežiūrint politinių įvykių, ekonominės situacijos, partijos gauna beveik tiek pat balsų ir patikėtiniams egzistuoja nedaug paskatų dirbti atsakingai. Taigi, tam tikras rinkiminio kaitumo lygis nėra grėsmė demokratijai – tai veikiau racionalus atsakas į politikų elgesį ir partijų valdžioje vykdomą politiką.⁷³

Kita vertus, šie palyginti nauji teoriniai svarstymai nepaneigia to, kad labai aukštas rinkėjų elgsenos kaitumas (apie 20 ir daugiau) taip pat indikuoja apie demokratijos problemas. Kaip jau buvo aptarta įvade, didelis rinkiminis nestabilumas susijęs su net keliais nepageidaujamais reiškiniiais. Visų pirma kenčia politinės konkurencijos struktūravimas. Antra, itin aukštas rinkėjų elgsenos kaitumas dažnai susijęs su partijų neatsakingumu ir neatliepumu visuomenės interesams: panašiai nei itin didelio stabilumo situacijoje, paskatų atsakingai politikai mažai, tik dėl atvirkštinės situacijos – šansų perrenkamumui yra nedaug. Pagaliau, labai greitai keičiantis rinkiminėms preferencijoms ir partijų rinkiminei įtakai, susilpnėja politinės atskaitomybės skaidrumas (kas už kokią politiką buvo ar yra atsakingas).

Taigi, normatyviškai vertinant, tiek aukštas, tiek labai žemas rinkėjų elgsenos kaitumas demokratinėje politinėje sistemoje nėra pageidautini reiškiniai. Tyrinėjant valstybių lygmens imtis, taip pat ir regionus ar savivaldybes, įmanoma išsiaiškinti, kas lemia rinkiminio nestabilumo skirtumus – taigi ir sužinoti, ar įmanoma išvengti (ir kokiais būdais) demokratijai kenksmingo aukšto ar labai žemo rinkėjų elgsenos kaitumo. Kadangi Lietuvos atveju problema akivaizdžiai yra per didelis rinkiminis nestabilumas, tyrimas savivaldybių lygmenyje gali ne tik padėti išsiaiškinti, kas jį lemia apskritai, kartu įnešant papildomų argumentų į tarptautinę diskusiją. Įmanoma tikėtis pateikti rekomendacijų, kaip ateityje jis galėtų būti sumažintas.

Kokius šio reiškinio aspektus Lietuvos kontekste yra svarbiausia ištirti? Reikėtų pažymėti, kad dažniausiai naudojamas M. N. Pederseno indeksas ne tik

⁷³ Robert Dahl, *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Amžius, 1994, p. 285–299.

parodo bendrą rinkiminį nestabilumą – pagal Algį Krupavičių, tai kartu geras santykinio partijų stiprumo ir jų socialinio įsitvirtinimo indikatorius.⁷⁴ Todėl šiame tyrime rinkėjų elgsenos kaitumas visų pirma matuojamas tradiciškai, atsižvelgiant į visų partijų balsų pokyčius. Visgi būtina akcentuoti – antrajame šio skyriaus poskyryje buvo teigiama, kad bendras rinkėjų elgsenos kaitumas paslepia tendencijas, susijusias su išoriniu nestabilumu, kuris savo ruožtu labiausiai trukdo partinės sistemos branduoliui išsilaikyti. Taigi, verta šalia bendro rinkėjų elgsenos kaitumo ištirti ir siauresnį jo aspektą – naujų partijų sėkmę. Galiausiai, atsižvelgiant į Jan-Erik Lane argumentą apie rinkiminio nestabilumo sąsajas su demokratijos gyvybingumu, reikėtų atsižvelgti į konkrečių valdančiųjų partijų balsų pokyčius. Tai padėtų apčiuopti svarbią rinkėjų elgsenos kaitumo sudedamąją dalį, kurios neįmanoma nagrinėti į vieną bendrą indeksą sudedant visų (ir valdančiųjų, ir opozicijos, ir naujų) partijų balsus – tai yra, tiriant, kiek gyvybingas yra elektoratas, svarbu suprasti, kiek ir kodėl rinkėjai savo balsais baudžia (arba atvirkščiai, apdovanoja) valdžioje esančias partijas.

Tai, kaip šie trys veiksniai (bendras rinkėjų elgsenos kaitumas, išorinis kaitumas ir valdančiųjų balsų pokyčiai) operacionalizuojami, aptariama disertacijos metodologinėje dalyje. Pagrindus disertacijos priklausomą kintamąjį, būtina apžvelgti šios srities tyrimų ir teorijų lauką. Svarbiausias kito skyriaus tikslas – išskirti pagrindines teorijas (hipotezes), kurios aiškina rinkėjų elgsenos kaitumą apskritai, ir adaptuoti jas rinkimų į Lietuvos savivaldybės tarybas atvejui.

1.2. Rinkėjų elgsenos kaitumo aiškinimai

Disertacijoje veiksniai, galintys turėti įtakos rinkiminiam stabilumui, skirstomi pagal pamažu partijų ir partinių sistemų tyrimuose įsigalinčią teorinę schemą,⁷⁵ kurioje išskiriamos trys svarbiausios jų grupės: paklausa, pasiūla ir institucijos. Pirmoji grupė apima iš visuomenės struktūros, jos transformacijų ir

⁷⁴ Algis Krupavičius, 2005, p. 50.

⁷⁵ Pippa Norris, *Radical right: Voters and Parties in the Electoral market*. Cambridge: Cambridge university press, 2005.

trumpojo laikotarpio procesų vertinimo kylančius postūmius rinkiminiams pokyčiams. Ją papildomai galima suskaidyti į visuomenės struktūros (toliau disertacijoje – sociostruktūra) ir ekonominių veiksmų grupes. Pasiūla – tai partinė sistema ir partijų elitų elgesys. Galiausiai, institucinių ir kontekstinių veiksmų grupė apima rinkimų sistemas ir kitus faktorius, kurie negali būti griežtai priskirti paklausai ar pasiūlai, tačiau susiję su rinkiminiu stabilumu (pavyzdžiui, politinio vieneto dydis). Pirmoji disertacijoje apžvelgiama paklausos veiksmų grupė.

1.2.1. Paklausos veiksniai

Šiame poskyryje aptariamos dvi iš trijų svarbiausių teorijų, pasitelkiamų aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą: sociostruktūrinė (skirčių) teorija ir ekonominis balsavimas (trečioji – gana plačiai suvokiama institucinė prieiga).⁷⁶ Abi jos priskirtinos paklausos veiksmų grupei, kadangi rinkiminį nestabilumą nagrinėja kaip visuomenės poreikių funkciją.

1.2.1.1. Sociostruktūrinis aiškinimas: skirtys ir partijų organizacijos

Rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimuose skirčių (angl. *cleavage*) teorija yra vienas iš įtakingiausių aiškinimų.⁷⁷ Visgi siekiant geriau suprasti šios teorijos ir rinkiminio nestabilumo ryšį, būtina akcentuoti, kad politikos mokslų literatūroje sociostruktūrinė prieiga (aiškinant rinkiminį elgesį ir partinių sistemų formavimąsi) atsirado dar prieš rinkėjų elgsenos kaitumo, kaip tyrimų objekto, pasirodymą.

Rinkiminio stabilumo studijoms itin svarbi sąvoka „skirtis“ (angl. *cleavage*) kartu su jos apibrėžiamu reiškiniu į politikos mokslų literatūrą buvo įvesta 1967 m. S. M. Lipseto ir S. Rokkano straipsnyje, kuriame analizuojamas Vakarų partinių sistemų formavimasis. Autoriai identifikavo procesą, kaip susiformavo tuometinės partinių sistemų konsteliacijos: svarbiausią vaidmenį jame atliko dvi revoliucijos (nacionalinė ir industrinė), atitinkamai

⁷⁶ Margit Tavits, “The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe”. *American Journal of Political Science*, Vol. 49, No. 2 (Apr., 2005), p. 283–298, 284–288; Kenneth M. Roberts and Erik Wibbels, 1999, p. 576–580.

⁷⁷ Ten pat.

„pagimdžiusios“ po dvi visuomenę suskaldžiusias skirtis (pirmosios dvi – religinė ir etninė, kitos – klasinė ir agrarinė), kurios struktūravo politinius konfliktus. Atsekę šį procesą iki trečiojo dešimtmečio, S. M. Lipsetas ir S. Rokkanas sustojo: „septintojo dešimtmečio partinės sistemos atspindi, su keliomis, bet reikšmingomis išimtimis, trečiojo dešimtmečio skirčių struktūras <...> partijų alternatyvos, ir daugeliu atvejų partijų organizacijos, yra senesnės negu didžioji dalis rinkėjų“.⁷⁸ Pastarasis teiginys politikos moksluose yra gerai žinomas kaip „užšalimo hipotezė“.

Disertacijos tyrimui svarbu nurodyti, kad rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimai atsirado būtent kaip viena iš dviejų pagrindinių šią hipotezę kritikavusių tyrimų krypčių (pirmoji – visuomenėje įsitvirtinusių socialinių-kultūrinių taskoskyrų silpnėjimui skirti darbai). Šios krypties pradininkas buvo M. N. Pedersenas, kurio 1979 m. straipsnis pirmą kartą akcentavo Vakarų partinėse sistemose didėjantį rinkėjų elgsenos kaitumą, kaip partinių sistemų nestabilumo ir sąsajų su praeities skirčių struktūra (S. M. Lipseto ir R. Rokanno argumentas) silpnėjimo indikatorius. 1.1 disertacijos poskyryje buvo aptartos rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijos ir nustatytas bendras išaugimas tiek Vakaruose, tiek Rytuose. Tačiau net tai pripažinus kaip empirinį faktą, S.M. Lipseto ir R. Rokanno teorinis palikimas bet kokių atvejų vaidina didelę reikšmę rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimuose.

Verta atkreipti dėmesį, kad skirties sąvokos turinys ne visada suprantamas vienodai. Griežčiausia prasme, remiantis S. Bartolini ir P. Mairu, skirties egzistavimas apima tris lygmenis: empirinį, normatyvinį ir organizacinį (elgsenos). Empirinis elementas nurodo į visuomenės struktūrą: ar egzistuoja socialinė stratifikacija. Normatyvinis elementas apima vertybių ir įsitikinimų rinkinį, kuris iš esmės atspindi socialinių grupių savimonę. Organizacinis (elgsenos) elementas nurodo į skirties organizacijas ir institucijas (taigi, ir politines partijas). Stipri skirtis turi pasižymėti homogeniška socialine baze, tankia organizacine struktūra ir kultūriniu išskirtinumu.⁷⁹

⁷⁸ Lipset and Rokkan, 1967, p. 50–51.

⁷⁹ Bartolini and Mair, 1990, p. 197–204.

Skirčiai neapimant vieno iš šių lygmenų, ji pasireišk ne daugiau kaip paprasta politinė-ideologinė priešprieša ar socio-kultūrinė takoskyra.⁸⁰ Visgi dažnai skirtis traktuojama kaip vienas iš šių reiškinių. Pavyzdžiui, Herbertas Kitscheltas naujoms Vidurio ir Rytų Europos demokratijoms skirtame straipsnyje 1995 m. kalba apie programines skirčių dimensijas ir skirtį traktuoja kaip programinės partijų konkurencijos ir jos sąsajų su visuomenės socialinių grupių įsitikinimais santykio produktą: socialinių grupių skirtumai yra svarbūs ne tiek patys savaime (kaip potencialus politinio konflikto pagrindas), bet kiek jų egzistavimas gali paremti vieną ar kitą programinę alternatyvą.⁸¹ Kita vertus, M. Tavits, tirdama skirčių įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui pokomunistinėse demokratijose, jas operacionalizuoja kaip etninį šalies pasidalijimą ir kiekybinį skirtumą tarp agrarinės ir miesto populiacijos.⁸² Tokia skirties interpretacija neapima partinio lygmens ir turėtų būti traktuojama kaip sociokultūrinė takoskyra.

Kuri iš šių sampratų yra svarbiausia aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą? Kadangi norima paaiškinti tai, kodėl tarp tam tikrų rinkimų arba apskritai šalyje yra daugiau ar mažiau balsavimo pokyčių, teoriškai tinkamiausia atrodo S. Bartolinio ir P. Mairo samprata. Būtent skirtį suvokiant kaip tam tikrų socialinių takoskyrų reprezentaciją partinėje sistemoje, galima aiškinti, kodėl rinkiminis stabilumas yra žemas ar aukštas. Be to, kitos sampratos nepasiūlo teoriškai priimtinos priežastinio ryšio jungties: pavyzdžiui, partinėje sistemoje galima rasti daug įvairių ideologinių priešpriešų, tačiau sunku būtų pagrįsti, kodėl jų buvimas ar nebuvimas (sunkiai įsivaizduojama situacija) turėtų reikšmingai veikti rinkiminį nestabilumą, jeigu tai nesiejama su visuomenės struktūra. Kita vertus, takoskyrų egzistavimas visuomenėje nebūtinai reikš jų politizaciją ir reprezentaciją partiniame lygmenyje: Ainė Ramonaitė pažymi, kad tokių takoskyrų, pagal kurias galėtume suskaidyti visuomenę į atskiras grupes,

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Herbert Kitschelt, "Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies". *Party Politics*, 1 (4), 1995, p. 447–472.

⁸² Tavits, 2005.

šiuolaikinėse visuomenėse galima būtų surasti šimtus.⁸³ Svarbu ne pats jų buvimo faktas ar skaičius, tačiau kiek šios takoskyros efektyviai perkeliama į partinę sistemą: o pastarasis žingsnis jau teoriškai priartina prie S. Bartolinio ir P. Mairo sampratos. Būtina pažymėti, kad jeigu natūraliai egzistuojančios takoskyros nėra sėkmingai perkeliama į organizacijas ir partinį lygmenį, ten efektas gali būti atvirkščias: Raul Madrid atkreipia dėmesį, kad rinkėjų elgsenos kaitumas Lotynų Amerikoje yra didesnis kaip tik ten, kur egzistuoja stipresnės etninės skirtys, kadangi svarbių etninių grupių interesai yra partijų ignoruojami.⁸⁴

Visgi net ir sutariant dėl skirties, apimančios struktūrinį, normatyvinį ir organizacinį elementus, sąvokos, šis aiškinimas rinkiminio nestabilumo tyrimuose yra susijęs su tautologijos grėsme: kadangi vis didesnis rinkiminis nestabilumas pats indikuoja partinės sistemos ir socialinės struktūros sąsajų silpnumą (verta prisiminti A. Krupavičiaus pastebėjimą, kad pats rinkėjų elgsenos kaitumas yra geras indikatorius to, kaip partijos yra susijusios su visuomene)⁸⁵, kaip nepriklausomą kintamąjį įtraukiant skirčių egzistavimą (arba jų stiprumo laipsnį), rizikuojama objektą aiškinti juo pačiu. Kitaip tariant, aukštas rinkiminio nestabilumo laipsnis jau savaime indikuoja tai, kad šalyje skirtys yra silpnos, o žemas – kad jos yra stiprios ir daro įtaką partinės sistemos procesams (darant prielaidą, kad demokratija atitinka poliarchijos kriterijus).

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad ieškodami paramos anksčiau minėtai „užšalimo hipotezei“, S. Bartolini ir P. Mairas būtent remiasi rinkėjų elgsenos kaitumo empirinėmis tendencijomis. Jų tyrimo, kuriame nagrinėtas rinkiminis stabilumas Vakarų partinėse sistemose 1885–1985 m. rezultatai atskleidžia, kad 1945–1965 m. periodas (užšalimo hipotezės periodas) iš tiesų buvo išskirtinai stabilus. Autoriai siūlo atskirti bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą, kuris parodo agreguotus visų partijų praradimus / laimėjimus ir tarpblokinį rinkėjų elgsenos kaitumą, kuris parodo partijų blokų (pvz. socio-ekonominės kairės ir dešinės

⁸³ Ramonaitė, 2007, p. 39.

⁸⁴ Raul Madrid, “Ethnic Cleavages and Electoral Volatility in Latin America”. *Comparative Politics*, Vol. 38, No. 1, 2005, p. 1–20.

⁸⁵ Krupavičius, 2005, p. 50.

blokų) praradimus / laimėjimus. Tai, kiek stabili („užšalusi“) partinės sistemos konkurencijos struktūra, dar geriau atskleidžia pastarasis matas – kuo mažesnis tarpblokinis kaitumas, tuo mažesnis balsų mobilumas skirtyse, taigi tuo stabilesnės yra partinės sistemos konflikto perskyros. Reikėtų pažymėti, kad S. Bartolini ir P. Mairas skirčių stabilumui rinkiminėje arenoje matuoti pasirinko vieną tarpblokinio kaitumo variantą – klasinę (ekonominę) skirtį tarp kairės partijų, atstovaujančių darbo klasę, ir kitų partijų.⁸⁶

Net šimto metų laikotarpį apėmęs tyrimas paremia S. M. Lipseto ir S. Rokanno išvadas⁸⁷. Lyginamojoje perspektyvoje 1945–1965 m. (kai, pagal S. M. Lipsetą ir S. Rokaną, partinės sistemos buvo „užšalusios“) ir 1966–1985 m. („užšalimo hipotezės“ pratęsimas) periodai pasižymi žymiai mažesniu rinkėjų elgsenos kaitumu nei 1886–1944 m. laikotarpis. Abiejų vėlesnių periodų vidurkiai nesiekia 8 (tiek skaičiuojant visų rinkimų vidurkį, tiek išvedant atskirų valstybių vidurkių vidurkį). Ankstesni laikotarpiai šią ribą peržengia. Nuo penktojo dešimtmečio antros pusės pastebimas staigus rinkiminio nestabilumo sumažėjimas; itin žemas kaitumas išsilaikė iki septintojo dešimtmečio vidurio. Visgi nuo tada padidėjusio rinkėjų elgsenos kaitumo tendencija nėra išskirtinis fenomenas – atvirkščiai, veikiau išimtis buvo išskirtiniu stabilumu pasižymėjęs 1945–1965 m. laikotarpis (S.M. Lipseto ir S. Rokanno argumento periodas).⁸⁸ Tarpblokinis kaitumas dar labiau sustiprina šias įžvalgas. 1945–1965 m. laikotarpis pasižymėjo mažiausiu klasinės skirties kaitumu: 2,15 (valstybių vidurkių vidurkis) ir 2,16 (bendras visų rinkimų vidurkis). Be to, 1966–1985 m. periodu šis rodiklis išaugo gana nedaug ir nesiekė 2,5 (abu išskirti laikotarpiai iki 1945 m. peržengia ir 3 ribą).⁸⁹

Kaip buvo aptarta disertacijos skyriuje 1.1.3, vėlesni rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimai rodo, kad rinkiminis nestabilumas Vakarų Europoje išaugo, o skirtys susilpnėjo. Kaip vieną to priežasčių galima nurodyti pačių svarbiausių socialinių taskoskyrų, klasinės ir religinės, reikšmės Vakarų visuomenėse

⁸⁶ Bartolini and Mair, 1990, p. 27–50.

⁸⁷ Ten pat, p. 96–103.

⁸⁸ Ten pat, p. 96–118.

⁸⁹ Ten pat.

nykimą.⁹⁰ Šis procesas itin aiškiai atsiskleidžia šalyse, kuriose skirčių užšalimas buvo stipriai remiamas piliorizacijos reiškiniu (kai atskirų segmentuotos visuomenės grupių socialinis gyvenimas organizuojamas kaip kolonų pilioriai, kurių „viršuje“ – atitinkama politinė partija): Nyderlanduose, Belgijoje ir Austrijoje.⁹¹

Kita vertus, nors egzistuoja požiūris, jog pačios partijos gali įtvirtinti tam tikras politines perskyras (nepaisant socialinio, geografinio ir kultūrinio judėjimų pagrindo)⁹², naujos Europos demokratijos stipriomis skirtimis (pagal S. Bartolinio ir P. Mairo sampratą) akivaizdžiai nepasižymi: visam regionui būdingas aukštas rinkėjų elgsenos kaitumas. Be to, bandymai operacionalizuoti didesnio ar mažesnio stiprumo socialines takoskyras kaip nepriklausomus kintamuosius paprastai nepasiteisina dėl to, kad jas išmatuoti patikimu ir objektyviu būdu yra itin sudėtinga. Pavyzdžiui, Margit Tavits randa paramos hipotezei, kad Vidurio ir Rytų Europos regione rinkėjų elgsenos kaitumas yra žemesnis ten, kur aiškiau skirtys geriau išreikštos ir struktūruotos. Tačiau statistiškai reikšmingas kintamasis, kuris jos tyrime pagrindžia hipotezę (kiekybinis atotrūkis tarp miestuose ir agrarinėse vietovėse gyvenančių populiacijų) neįtikina dėl to, jog agrariniams interesams atstovaujančios partijos regione nėra įtakingos: kaip jau buvo minėta, sociokultūrinės taskoskyros egzistavimas dar nebūtinai pasako ką nors reikšmingo apie rinkiminį elgesį.⁹³

Tiek teoriškai, tiek metodologine prasme pagrįstesnė atrodo S. Bartolinio ir P. Mairo naudota prieiga, kai socialinių takoskyrų ryšys su partine sistema aiškinamas per kultūrinį heterogeniškumą ir su tam tikrais sociokultūriniais visuomenės segmentais susijusių organizacijų tankumą: didesnis kultūrinis heterogeniškumas ir didesnis organizacijų tankis turėtų atvirkščiai koreliuoti su

⁹⁰ Mattei Dogan, „Class, religion, party: Triple decline of electoral cleavages in Western Europe“. Kn. Karvonen, L. ir S. Kuhnle (eds.) *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 91–110.

⁹¹ Kris Deschouwer, „Freezing pillars and frozen cleavages: Party systems and voter alignments in the consociational democracies“. Kn. Karvonen, L. ir S. Kuhnle (sud.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 205–221.

⁹² Vicky Randall, „Party systems and voter alignments in the new democracies of the Third World“. In Karvonen, L. and S. Kuhnle (eds.) *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 244–265, p. 247; Lipset and Rokkan, 1967, p. 3.

⁹³ Tavits, 2005.

rinkiminiu nestabilumu.⁹⁴ Pirmasis veiksnys S. Bartolinio ir P. Mairo tyrime atitiko religinį ir etnolingvistinį šalies susiskaldymą. Visgi kaip jau buvo aptarta, nesant stipresnės partijų organizacijos, ypač jaunesnių demokratijų kontekste, socialinių takoskyrų buvimas gali netgi būti susijęs su didesniu kaitumu. Tai nereiškia, kad kultūrinio heterogeniškumo į tyrimą įtraukti nereikėtų: tačiau egzistuojantys empiriniai tyrimai ir teoriniai argumentai neleidžia suformuluoti pagrįstos vienakryptės hipotezės.

Svarbiausios organizacijos gali varijuoti priklausomai nuo konteksto (pavyzdžiui, bažnytinės religiškai susiskaldžiusioje šalyje), tačiau apskritai rinkiminiam nestabilumui yra aktualios profesinės sąjungos (klasinė skirtis, įtaka klasikinei ekonominei kairei ir dešinei politikoje) ir partijų narystė, kuri parodo gyventojų įsitraukimą į politinių organizacijų veiklą. K. M. Robertsas ir E. Wibbelsas atkreipia dėmesį, jog ir šiuo atveju statistinių duomenų ribotumas kelia iššūkį konstruojant patikimus indikatorius⁹⁵: norint tirti tokius kintamuosius, visų pirma reikia įsitikinti, ar prieinami kokybiški duomenys. Remdamiesi S. Bartoliniu ir P. Mairu, savo rinkiminio nestabilumo Lotynų Amerikoje analizėje šie autoriai naudoja rodiklį, kuris matuoja profesinių sąjungų tankumą kaip procentą nuo visos darbo jėgos. Veiksnys tyrime pasitvirtina kaip reikšmingai susijęs su rinkėjų elgsenos kaitumu parlamento rinkimuose⁹⁶ ir, skirtingai nei agrarinės perskyros atveju, turi įtikinamesnę teorinę aiškinamąją galią: profesinių sąjungų stiprumas lemia kairės ir dešinės politikoje stabilizaciją, taigi kartu ir žemesnį rinkiminį nestabilumą. Patys S. Bartolini ir P. Mair savo tyrime tyrė partijų ir kairės profesinių sąjungų narystės indeksus: remiantis jų analize, abu šie veiksniai turi neigiamos įtakos rinkiminiam nestabilumui (didesnė narystė, mažesnis rinkėjų elgsenos kaitumas).⁹⁷

Nepaisant aptartų tyrimų, rinkėjų elgsenos kaitumo augimas Vakarų pasaulyje ir gana aukšto jo lygio išsilaikymas naujose demokratijose rodo, kad

⁹⁴ Bartolini and Mair, 1990, p. 197–230.

⁹⁵ Roberts ir Wibbels, 1999, p. 581.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ Bartolini ir Mair, 1990, p. 214–219.

užšalusi skirčių pagrindu, itin stabili partinė sistema buvo veikiau istorinė išimtis, tam tikru periodu įmanoma dėl ypatingų ekonominių, socialinių ir politinių priežasčių kompleksu. Taigi, kultūrinis heterogeniškumas ir organizacijų tankumas gali paaiškinti dalį rinkėjų elgsenos kaitumo, tačiau tikrai nepretenduoja į vienintelę reikšmingą teoriją. Tai iškelia tiek tarptautiniame politikos mokslų lygmenyje, tiek Lietuvos kontekste svarbius klausimus: silpnėjant (tradicinės Vakarų demokratijos) ar iš viso neegzistuojant (dauguma naujų demokratijų) svarbiausioms stabilios partinės sistemos prielaidoms (visuomenę ir politinį konfliktą struktūruojančios skirtys bei masinė partijos organizacija), kokie veiksniai gali išlaikyti (sukurti) partinės sistemos stabilumą?

1.2.1.2. Ekonominis balsavimas

Ekonominis balsavimas – antra iš trijų pagrindinių teorinių prieigų rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimuose. Išsami ekonominio balsavimo teorijos ir pagrindinių empirinių atradimų apžvalga lietuviškai jau yra pateikta Gintaro Šumsko darbuose.⁹⁸ Todėl šioje disertacijos dalyje akcentuojami tik rinkėjų elgsenos kaitumo reiškiniui svarbūs šios politikos mokslų tradicijos aspektai,⁹⁹ papildant juos kai kuriomis anksčiau lietuviškoje literatūroje neakcentuotomis žiniomis.¹⁰⁰ Tolesnei diskusijai apie ekonominio balsavimo tyrimų pasiekimus rekomenduojami Michaelo S. Lewis-Becko ir jo kolegų¹⁰¹, o šios teorijos taikymo pokomunistinėje erdvėje apžvalgai – Joshua A. Tuckerio darbai.¹⁰²

⁹⁸ Gintaras Šumskas, „Ekonominis balsavimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Sociologinė rinkėjų elgsenos analizė“. Daktaro disertacija, Kauno technologijos universitetas, 2003 (a); Gintaras Šumskas, „Ekonominis balsavimas: trys tyrimų dešimtmečiai“. *Politologija*, Nr. 3 (31), 2003 (b), p. 59–83.

⁹⁹ Diskusija apie visuomenišką-egoistinį bei retrospektyvinį-perspektyvinį balsavimą nepateikiama, nes tiesioginės reikšmės pateikiamam tyrimui ji neturi. Šie ekonominio balsavimo teorijos aspektai labiau aktualūs mikrolygmens tyrimams – makrolygmenyje sunku atskirti balsavimo motyvus bei perspektyvą.

¹⁰⁰ Pavyzdžiui, apie ekonominio balsavimo tyrimus savivaldos rinkimų lygmenyje.

¹⁰¹ Michael S. Lewis-Beck ir M. Paldam, „Economic voting: an introduction“. *Electoral Studies*, Vol. 19, No. 2/3, 2000, p. 113–121; Michael S. Lewis-Beck ir M. Stegmaier, „Economic Determinants of Electoral Outcomes“. *Annual Review of Political Science*, Vol. 3, 2000, p. 183–219.

¹⁰² Joshua A. Tucker, *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic, 1990-1999*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006; Tucker, J. A., „The First Decade of Post-Communist Elections And Voting: What Have We Studied, and How Have We Studied It?“. *Annual Review of Political Science*, Vol. 5, 2002, p. 271–304

Viename iš svarbiausių ekonominio balsavimo teorijos veikalų Edwardas R. Tufte suformulavo principą, kurį įvardijo kaip bazinį: „kai galvoji apie ekonomiką, galvok apie rinkimus; kai galvoji apie rinkimus, galvok apie ekonomiką“.¹⁰³ Tačiau kaip konkrečiai ekonomika veikia rinkimų rezultatus? Visų pirma, reikia akcentuoti ekonominio balsavimo teorijos ir tyrimų šerdimi laikomą standartinę valdančiųjų atsakomybės hipotezę (angl. *responsibility hypothesis*), kuri nurodo supaprastintą balsavimo ir ekonomikos ryšį – rinkėjai vyriausybę laiko atsakinga už ekonomikos būklę.¹⁰⁴ Taigi, už prastą ekonominę šalies būklę valdantieji rinkėjų turėtų būti baudžiami, už sėkmingą – apdovanojami.

Žinoma, valdančiosios partijos (partijų) atsakomybės hipotezės testavimas nėra vienintelė įmanoma ekonominio balsavimo tyrimų strategija (nors jai tikrinti ir yra skirta didžioji dalis tokių darbų). Grupė studijų koncentruojasi į ryšio tarp ekonomikos ir tam tikro partijų tipo sėkmės analizę: dažniausiai tai susiję su ekonomikos tendencijų įtakos (ir jos skirtumų) kairei ar dešinei priskiriamų partijų gautiems balsams paieškomis.¹⁰⁵ Ekonominį balsavimą pokomunistinėse valstybėse tyrinėjantys autoriai „partijų tipo hipotezes“ iškelia iš tradicinės ekonominės kairės–dešinės skalės konteksto, ieškodami sisteminio ekonomikos būklės efekto su perėjimu į demokratiją ar senuoju režimu siejamoms politinėms jėgoms (paminėti J. A. Tuckerio, A. C. Paceko, J. Fidrmuco darbai).¹⁰⁶

Aptartose tyrimų kryptyse¹⁰⁷ keliama klausimai įvardijami kaip standartinės ekonominio balsavimo hipotezės (žr. 1 lentelės vidurinę eilutę):

¹⁰³ Lewis-Beck ir Stegmaier, 2000, 183; cituota iš Edward R. Tufte, *Political Control of the Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1978, p. 65.

¹⁰⁴ Michael S. Lewis-Beck ir Martin Paldam, 2000, p. 114.

¹⁰⁵ Pavyzdžiui, Harvey D. Palmer ir Guy D. Whitten (2000) tirdami ekonominį balsavimą 12 parlamentinių demokratijų, kontroliuoja vyriausybės ideologijos kintamąjį (tiria kairiųjų ir dešiniųjų vyriausybių jautrumą ekonomikos tendencijoms); Jocelyn Evans ir Gilles Ivaldi (2010) nagrinėja radikalčiai dešinei priskiriamų partijų balsų prognozavimo galimybes, remdamiesi ekonominiais veiksniais.

¹⁰⁶ Alexander C. Pacek, „Macroeconomic Conditions and Electoral Politics in East Central Europe“. *American Journal of Political Science*, Vol. 38, No. 3, 1994, p. 723–744; Jan Fidrmuc, „Economics of voting in post-communist countries“. *Electoral Studies*, Vol. 19, No. 2/3, 2000, p. 199–217.; Tucker, 2006.

¹⁰⁷ Reikėtų pridurti, jog tai jokių būdu nėra dvi atskiros kryptys – atvirkščiai, valdančiųjų ir partijų tipo hipotezės yra nesunkiai suderinamos.

tikrinama, ar ekonomika apskritai turi įtakos valdantiejiems / tam tikriems partijų tipams.¹⁰⁸ Pastaraisiais dešimtmečiais ekonominio balsavimo tyrimuose stiprėja šias hipotezes papildanti tradicija, kuri ragina atsižvelgti į ekonomikos įtakos balsavimui sąlygiškumą (žr. 1 lentelės apatinėje eilutėje pateikiamus klausimus). Jai pradinį impulsą davė G. Binghamas Powellas, Jr. ir Guy D. Whittenas, iškėlę atsakomybės aiškumo hipotezę: stipresnė ekonomikos įtaka valdančiųjų balsams aptinkama ten, kur egzistuoja aiškesnė valdančiųjų atsakomybė už vykdomą ekonominę politiką.¹⁰⁹ Taigi, standartinė atsakomybės hipotezė puikiai tinka aiškinti ekonominį balsavimą dvipartinėse sistemose, kai vyriausybė turi daugumą ir ją atstovauja vienintelė partija – tačiau mažumos vyriausybių ir nuolat besikeičiančių koalicijų situacijose atsakomybė gali būti iliuzinė.¹¹⁰ G. Šumskas pažymi, kad dėl valdžios atsakomybės apskritai neabejojama, tačiau ekonominio balsavimo tyrinėtojai atsakomybės mechanizmo išimčių pastebi daugiapartinėse sistemose, pasižyminčiose nestabiliomis ar mažumos vyriausybėmis.¹¹¹ M. S. Lewis-Beckas ir M. Stegmaier taip pat argumentuoja, kad atsakomybės aiškumas yra atvirkščiai susijęs su koaliciją sudarančių partijų skaičiumi: kuo jų daugiau, tuo ekonominis balsavimas silpnesnis.¹¹²

¹⁰⁸ Tucker, 2006, p. 5.

¹⁰⁹ G. Bingham Powell, Jr. ir Guy D. Whitten, "A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context". *American Journal of Political Science*, Vol. 37, No. 2, 1993, p. 410.

¹¹⁰ Lewis-Beck and Paldam, 2000, p. 115

¹¹¹ Šumskas, 2003a, p. 18.

¹¹² Lewis-Beck ir Stegmaier, „Economic Determinants of Electoral Outcomes“, p. 209.

1 lentelė. Pagrindiniai klausimai, keliami ekonominio balsavimo studijose

	Valdančiųjų statusas	Partijos tipas
Standartinė ekonominio balsavimo hipotezė	Ar valdančiosios partijos rinkimuose pasirodo geriau, jeigu ekonomikos būklė gerėja?	Ar tam tikri partijų „tipai“ rinkimuose pasirodo geriau, jeigu ekonomikos būklė gerėja / blogėja?
Sąlyginio ekonominio balsavimo hipotezė	Kokiomis sąlygomis galima rasti daugiau paramos teiginiui, kad valdančiosios partijos rinkimuose pasirodo geriau, jeigu ekonomikos būklė gerėja?	Kokiomis sąlygomis galima rasti daugiau paramos teiginiui, kad tam tikri partijų „tipai“ rinkimuose pasirodo geriau, jeigu ekonomikos būklė gerėja / blogėja?

Šaltinis: J. A. Tuckeris, 2006, 5.

Reikėtų akcentuoti, kad patys ekonominio balsavimo paieškų rezultatai gali labai priklausyti nuo to, kaip pasirenkamas atsakomybės objektas. Akivaizdu, jog jis apskritai ne visada gali būti aiškiai identifikuojamas: jeigu dvipartinėse sistemose tai yra partija valdžioje, daugiapartinėje sistemose rinkėjai teoriškai gali bausti (apdovanoti) tiek visą koaliciją, tiek tam tikrą partiją koalicijoje (netgi priskirti atsakomybę dėl tam tikrų ekonominių politikų kurioms nors partijoms).¹¹³ Visgi ekonominio balsavimo tyrimams ypač svarbu tai, kad koalicinės vyriausybės atveju dažniausiai įmanoma atskirti dominuojančią partiją – J. A. Tuckeris argumentuoja, kad labiau tikėtina, jog rinkėjai apdovanos / nubaus būtent ją, o ne visą koaliciją ar mažesnius partnerius (nes atsakomybė už vyriausybės vykdomą politiką krenta visų pirma jai).¹¹⁴ Ši pastaba itin aktuali tyrinėjant ekonominį balsavimą Lietuvos politinėje sistemoje, kadangi tiek nacionaliniame, tiek vietos lygmenyje valdančiosioms koalicijoms paprastai prireikia bent trijų partijų.

¹¹³ Lewis-Beck and Paldam, 2000, p. 119.

¹¹⁴ Tucker, 2006, p. 60.

Laikydamasis ekonominio balsavimo sąlygiškumo logikos, J. A. Tuckeris taip pat akcentuoja nevienodą rinkimų svarbą: ekonomika teoriškai privalo turėti daugiau įtakos rinkimuose, kuriuose renkami atstovai į pagal valstybės konstitucinę sąrangą ir *de facto* nusistovėjusius valdžios santykius dominuojančią instituciją, kadangi būtent jai aiškiausiai priskiriama atsakomybė už vykdomą politiką.¹¹⁵ Taigi, parlamentinėse sistemose ekonominis balsavimas turėtų labiau pasireikšti parlamento, prezidentinėse – prezidento rinkimuose. Remiantis šiais argumentais galima teigti, jog ekonominis balsavimas turėtų veikti stipriau nacionaliniuose ir silpniau – savivaldos bei Europos Parlamento rinkimuose. Visgi tai nereiškia, jog jis nevaidins apskritai jokio vaidmens: 2 disertacijos dalyje, 2.2 skyriuje bus pateikti argumentai, kodėl ekonominio balsavimo teorijos atmesti nereikėtų ir aiškinant balsavimo pokyčius vietos rinkimuose

Kokie ekonominiai rodikliai yra svarbūs aiškinant balsavimą ir jo pokyčius makro-lygmenyje? M. Lewis-Beckas ir Martinas Paldamas apibendrina, kad elektoratas reaguoja į nedaug makro-ekonominių kintamųjų: svarbiausi jų yra nedarbas (jo kaita) ir infliacija.¹¹⁶ Žinoma, tai nėra vieninteliai taikomi ir aiškinimo geba potencialiai pasižymintys kintamieji: balsavimo JAV prezidento ir Kongreso rinkimų funkcijose dažnai įtraukiamas bendrojo vidaus produkto (jo kaitos) rodiklis, o Prancūzijoje aiškinant prezidento (ministro pirmininko) populiarumą vienas iš trijų (be infliacijos ir nedarbo) pagrindinių rodiklių yra pajamos.¹¹⁷ Remiantis G. Šumsku, realus darbo užmokestis (vienas galimų pajamų rodiklio variantų) aiškinant ekonominį balsavimą Lietuvoje yra netgi tinkamesnis rodiklis nei infliacija (vienas iš „didžiojo dvejetainio“), nes jis rodo realią perkamąją galią, o infliacijai įtakos turi centrinio banko politika.¹¹⁸

Iš iki šiol pateiktų įžvalgų akivaizdu, kad ekonominio balsavimo teorija geriausia tinka aiškinti valdančiųjų partijų balsų pokyčius. Tai aktualu rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimams, kadangi šių politinių jėgų praradimai ir laimėjimai

¹¹⁵ Ten pat, p. 56–61.

¹¹⁶ Lewis-Beck ir Paldam, 2000, p. 114

¹¹⁷ Lewis-Beck ir Stegmaier, 2000.

¹¹⁸ Šumskas, 2003a, p. 61.

yra svarbi, jeigu ne esminė rinkiminio nestabilumo sudedamoji: nuolatos daug balsų prarandančios valdančiosios partijos gali būti pagrindinė aukšto rinkėjų elgsenos kaitumo varomoji jėga. Tai galima nesunkiai pailiustruoti pavyzdžiu apie rinkėjų elgsenos kaitumą dvipartinėje sistemoje. Jeigu valdančioji partija A rinkimuose $t-1$ gavo 60 proc. balsų, opozicinė B – 40 proc., o rinkimuose t A balsų dalis sumažėjo iki 45 proc., B partijos prieaugis (su sąlyga, kad neatsiranda naujų partijų) sutampa su A praradimais (15 procentinių punktų). Tokiu atveju rinkėjų elgsenos kaitumas bus lygus 15, kitaip tariant, A balsų praradimams modulyje (arba – B prieaugiui). Taigi, aiškinant A balsų pokytį pagal ekonominio balsavimo teoriją, kartu bus aiškinamas ir bendras rinkėjų elgsenos kaitumas. Žinoma, labiau fragmentuotose, mažesnį atsakomybės skaidrumą turinčiose partinėse sistemose šis ryšys nebus toks akivaizdus kaip pateiktame hipotetiniame pavyzdyje – tačiau valdančiųjų praradimai (ar laimėjimai) yra svarbus rinkiminio nestabilumo komponentas.

Kita vertus, ekonominio balsavimo teorija aktuali ir kitu aspektu – ekonomikos tendencijas matuojantys veiksniai yra įtraukiami ir į siauresnės bendro rinkiminio nestabilumo, matuojamo Pederseno indeksu, studijas. To pagrindimas akcentuoja apibendrintą pokyčių paklausą, kylančią iš visuomenės ir orientuotą nebūtinai tik į valdančiąsias partijas ar dominuojančią koalicijos politinę jėgą. Remiantis K. M. Robertsu ir E. Wibbelsu, prastėjanti ekonominė situacija gali padidinti rinkiminį nestabilumą keliais būdais: susilpnindama esamas partines identifikacijas, padidindama balsavimą prieš valdančiuosius ir paskatindama rinkėjus rinktis naujas politines alternatyvas.¹¹⁹ Taigi, ekonomikai krintant galima tikėtis rinkimuose išreikšto nepasitenkinimo tiek esama valdžia, tiek opozicijoje esančiomis partijomis, tiek apskritai esama partine sistema (atstovaujamosios institucijos sudėtimi).

Nepasitenkinimą partine sistema arba atstovaujamąja kolektyvine institucija (Seimas nacionaliniame lygmenyje, savivaldybės taryba – vietiniame) įmanoma išreikšti arba apskritai nebalsuojant, arba atiduodant balsą už kitą

¹¹⁹ Roberts ir Wibbels, p. 577.

partiją nei ankstesniuose rinkimuose: opozicinę (jeigu patenkina partinė sistema, tačiau nepatenkina valdantieji), marginalią arba naują (jeigu netenkina esama partinės sistemos struktūra ir norima jai alternatyvos). Reikėtų pažymėti, kad balso atidavimas valdantiejiems ekonomikai blogėjant (ar apskritai esant stabiliai prastos būklės) nėra tikėtinas vien dėl to, kad valdantieji Lietuvoje (ir apskritai Vidurio ir Rytų Europos regione) per t rinkimus paprastai gauna mažiau balsų, nei per $t-1$.¹²⁰ Makrolygmenyje šie pokyčiai reiškia, kad ekonominis balsavimas gali vesti į didesnį išorinį rinkiminį nestabilumą ir kartu išaugusį bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą.

Verta pridurti, kad ekonominio balsavimo ryšį su rinkėjų elgsenos kaitumu teoriškai galima modeliuoti tiek trumpajame (tarp dviejų rinkimų), tiek ilgajame laikotarpyje (pavyzdžiui, 10 metų vidurkis). Trumpojo laikotarpio ekonomikos įtaką formuluojančios hipotezės paprastai nediferencijuoja valstybių pagal ekonominio išsivystymo lygį ir akcentuoja ekonominius pokyčius tarp rinkimų: prastėjanti ekonominė situacija didina rinkiminį nestabilumą, o gerėjanti ekonominė situacija makro-lygmenyje linkusi stabilizuoti rinkimines preferencijas. Kita vertus, įmanoma kelti hipotezę apie tai, kad rinkėjai taip pat reaguoja į bendrą valstybės ekonominio išsivystymo lygmenį: labiau pasiturinčios šalys (regionai, savivaldybės) turėtų pasižymėti mažesniu rinkėjų elgsenos kaitumu.¹²¹ Reikėtų akcentuoti, kad trumpojo ir ilgojo laikotarpio ekonominio balsavimo hipotezės nėra konkuruojančios – jos greičiau tik papildo viena kitą.

Ar egzistuoja ekonomikos tendencijų ir rinkėjų elgsenos kaitumo ryšio įrodymų? S. Birch VRE (19 šalių, 1991–2003 m.) aptinka ekonomikos įtaką (BVP kaita) naujų partijų sėkmei, tačiau su bendru rinkiminiu nestabilumu jos studijoje reikšmingo ryšio nėra. Autorė daro išvadą, kad platesnis demokratinis ir ekonominis kontekstas rinkėjų elgsenos kaitumui yra svarbesnis nei konkretūs ekonominiai pokyčiai tarp rinkimų¹²². Visgi įrodymų apie trumpojo laikotarpio

¹²⁰ Roberts A., „Hyperaccountability: Economic voting in Central and Eastern Europe“. *Electoral Studies*, Vol. 27, 2008, p. 533–546.

¹²¹ Birch, 2003, p. 129.

¹²² Birch, 2003, p. 134.

ekonomikos įtaką yra daugiau. Tyrinėdama 15 Vidurio ir Rytų Europos valstybių 1991–2003 m. periodu M. Tavits atranda reikšmingą BVP kaitos ir infliacijos įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui tarp dviejų rinkimų.¹²³ Analizuodami rinkėjų elgsenos kaitumą 16-oje (1980–1997 m.) Lotynų Amerikos valstybių, K. M. Robertsas ir E. Wibbelsas atranda, kad nepaisant koreliacijos tarp valdančiųjų partijų balsų pokyčių ir Pederseno indekso, ekonomikos įtaka jiems pasireiškia nevienodai. Nors bendras rinkėjų elgsenos kaitumas prezidento rinkimuose nėra reikšmingai susijęs su šalies BVP ir infliacija, matuojant priklausomą kintamąjį kaip valdančiųjų balsų pokytį, šių veiksnių įtaka išauga.¹²⁴

Ekonomikos įtaka išlieka reikšminga ir jeigu tiriamas ne konkretus regionas, o apskritai demokratinės valstybės. Analizuodami iš 43 Vakarų ir naujų demokratijų (1901–2005 m.) susidarančią imtį, S. Mainwaring ir E. Zoco pateikia įrodymų, kad BVP augimas trumpajame laikotarpyje neigiamai veikia rinkėjų elgsenos kaitumą (jį mažina).¹²⁵ Ištyrę duomenis net iš 58 šalių, Scottas Mainwaringas, Annabella España ir Carlosas Gervasoni daro išvadą, kad „ekonominis augimas turi nuoseklią įtaką bendram rinkėjų elgsenos kaitumui, išoriniam kaitumui ir jaunų partijų balsų daliai“. ¹²⁶ Taigi, ekonominio balsavimo teorijos ir rinkėjų elgsenos kaitumo ryšys pagrindžiamas ne tik teoriškai, bet ir empiriniuose tyrimuose: jis veikia ir naujų, ir tradicinių Vakarų demokratijų politiniuose kontekstuose.

1.2.2. Pasiūlos veiksniai

Pasiūlos veiksniai nurodo į partinės sistemos (politinių jėgų skaičius, galia ir tarpusavio santykiai) įtaką rinkiminiam stabilumui ir tradiciškai priskiriami instituciniam aiškinimui. Tačiau net ir plačios institucinių veiksnių sampratos besilaikantys autoriai pripažįsta, kad egzistuoja skirtumas tarp: 1)

¹²³ Tavits, 2005, p. 293.

¹²⁴ Roberts ir Wibbels, p. 583–585.

¹²⁵ Mainwaring ir Zoco, p. 164–165.

¹²⁶ Scott Mainwaring, Annabella España ir Carlos Gervasoni, „Extra System Electoral Volatility and the Vote Share of Young Parties“. Paper for the annual meeting of the Canadian Political Science Association, May 28, 2009.

institucinių taisyklių ir procedūrinių dalykų, tokių kaip šalies valdžios sąranga ir rinkimų įstatymai; 2) partinės sistemos ir jos pokyčių.¹²⁷ Institucinius veiksnius apibrėžiant griežčiau, t. y. apimant tik įstatymais apibrėžtas procedūras ir taisykles, partinę sistemą galima „išlaisvinti“ kaip atskirą nepriklausomą veiksnį, kuris šalia institucijų, socialinės struktūros ir ekonomikos turi rinkėjų elgsenos kaitumui unikalią įtaką.

Šiame poskyryje iš pradžių apžvelgiama vadinamoji G. Sartorio darbotvarkė, išskirianti fragmentacijos ir poliarizacijos veiksnius – ji padarė ypač didelę įtaką pirmiesiems rinkėjų elgsenos kaitumą aiškinusiems darbams, kuriuose didelį vaidmenį vaidino fragmentacija (M. Pedersenas, S. Bartolini ir P. Mairas). Įvertinus šios darbotvarkės ir jos empirinio taikymo trūkumus ir minusus, pristatomas rečiau rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimuose taikomas P. Mairo teorinis požiūris, besiremiantis partijų koaliciniu elgesiu.

1.2.2.1. Partinė sistema: G. Sartorio „darbotvarkė“

Giovannis Sartoris buvo vienas pirmųjų, pabrėžusių partinės sistemos kaip nepriklausomo kintamojo šalies politinės sistemos atžvilgiu vaidmenį: du jo svarbiausi išskirti aspektai yra ideologinis atstumas ir formatas, kurie iki šiol dažnai naudojami rinkiminio stabilumo studijose. Visgi prieš detaliau juos apibrėžiant, būtina skirti dėmesio tam, kaip šioje disertacijoje yra traktuojama partinės sistemos sąvoka.

Plačiąja prasme partinė sistema demokratinėje politinėje sistemoje galėtų būti suvokiama kaip apskritai visų partijų¹²⁸, įregistruotų remiantis demokratiniais įstatymais, visuma. Kitaip tariant, tai yra partijų pasiūla, prieinama rinkėjui: baigtinis sąrašas partijų (kandidatų), iš kurių galima rinktis balsuojant. Šią pasiūlą galima vadinti *formaliąja partine sistema*. Tačiau kiekvienoje valstybėje egzistuoja daug partijų, kurios, nepaisant faktinio egzistavimo, šalies politinėje arenoje arba apskritai nereikšmingos, arba turi tik

¹²⁷ Roberts ir Wibbels, p. 578.

¹²⁸ Darbe laikomasi konvencinės nuostatos, jog partija yra organizacija, kurią nuo kitų visuomeninių organizacijų, lobistinių grupių ir t. t. skiria dalyvavimas rinkimuose į politinę valdžią.

minimalią įtaką (pvz., jų kandidatai kartais išrenkami į tam tikrų savivaldos vienetų valdžios organus)¹²⁹. Lygiai taip pat savivaldybėje gali egzistuoti partijų, kurios nuolatos nepatenka į tarybą (arba išyra iš karto po nesėkmės).

Tokių politinių jėgų įtraukimas į partinės sistemos apibrėžimą faktiškai atimtu iš tyrėjo galimybę daryti skirtis tarp konkrečių valstybių partinių sistemų. Kitaip tariant, būtina akcentuoti vieną fundamentaliausių partinių sistemų tyrimų teiginių, suformuluotą G. Sartorio – *realiai partinei sistemai* reikėtų priskirti tik reikšmingas partijas, o ne apskritai visas šalyje įregistruotas ir rinkimuose dalyvaujančias politines jėgas. Pagal G. Sartorį, reikšminga partija yra ta politinė jėga, kur turi arba koalicinį, arba šantažo (angl. *blackmail*) potencialą. Koalicinis potencialas rodo, kad partija per tam tikrą periodą dalyvavo sudarant vykdomąją valdžią: kitaip tariant, kad jos bent kartais prireikia formuojant ministrų kabinetą. Šantažo potencialas susijęs su situacija, kai partija kitų partinės sistemos žaidėjų nėra traktuojama kaip potenciali koalicijos partnerė, tačiau „jos buvimas arba atsiradimas paveikia vyriausybės orientacijos partijų partinės konkurencijos taktiką“.¹³⁰ Konkurencijos kryptį dažnai sunku išmatuoti, todėl G. Sartori pažymi, kad šantažo potencialas iš esmės lygus veto galiai parlamento arenoje – t. y., kai partija sugeba daryti įtaką įstatymų priėmimo procesui.^{131 132}

Kita vertus, dalių (partijų) visuma dar nereiškia tam tikros sistemos egzistavimo. Jūratė Novagrockienė pastebi, jog „partijų tyrinėtojai vieningai sutaria, kad partinė sistema apibrėžiama ne paprasta ją sudarančių elementų suma, o kaip politinių partijų, veikiančių vienoje šalyje pagal organizuotą

¹²⁹ Lietuvoje puikus tokios politinės jėgos pavyzdys – Lietuvos centro partija, kuri reikšmingesnę įtaką turi tik Varėnos ir Biržų savivaldybėse, o parlamente ši partija neatstovaujama.

¹³⁰ Giovanni Sartori, *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001, p. 50.

¹³¹ Ten pat.

¹³² Geras šantažo potencialo pavyzdys, keičiant partijų konkurencijos kryptį – klasikinės komunistų ir nefašistinių pažiūrų partijos Vakaruose (pvz., Italijoje), kurios atimdavo balsus iš centro partijų, o partinėje sistemoje nuolatos vykdavo balsų „nutekėjimas“ iš centro į kraštutinę dešinę ir kairę. Įcentrinės konkurencijos pavyzdys – D. Britanijos partinė sistema, kur leiboristų ir konservatorių partijos visuomet kovojo dėl centro rinkėjų.

modelį, sąranga“.¹³³ Dažniausiai yra taikomas G. Sartori'o suformuluotas požiūris į partinę sistemą, kuris akcentuoja būtent „sistemos“ sąvoką. Anot šio autoriaus, egzistuoja du svarbūs sistemos požymiai: *pirma*, sistema turi savybes, kurių neturi atskiri ją sudarantys elementai; *antra*, sistema traktuojama kaip padarinys tam tikrų sąveikos šablonų (ir yra neatsiejama nuo jų) tarp ją sudarančių dalių; šie šablonai suformuoja sistemos ribas arba bent kontūrus.¹³⁴ Taigi, partinė sistema turėtų būti atskiriama teoriniame lygmenyje kaip autonomiška sistema, kurią geriausiai apibūdina sąveikų tarp ją sudarančių dalių (reikšmingų partijų) visumos modelis. Tik tada partinę sistemą galime traktuoti kaip nepriklausomą kintamąjį tyrime, kuriame priklausomas veiksnys yra rinkėjų elgsenos kaitumas: kitu atveju rizikuojame, kad partinės sistemos ir rinkiminio stabilumo sąvokos persidengs.

Remiantis G. Sartori, egzistuoja du pagrindiniai kriterijai, pagal kuriuos tipologizuojamos¹³⁵ partinės sistemos: fragmentacija ir ideologinis atstumas. Fragmentacija – tai reikšmingų (ang. *relevant*) politinių partijų skaičius šalies partinėje sistemoje. Šis kintamasis parodo, koks yra politinės galios difuzijos mastas: ar galia yra išsklaidyta, ar koncentruota.¹³⁶ Pagal fragmentacijos kriterijų G. Sartori teoriniame lygmenyje išskiria septynias skirtingas partinių sistemų klases: vienpartinė (kitos partijos neegzistuoja), partijos-hegemonės (yra kitų partijų, bet jos fasadinės, demokratinės konkurencijos nėra), dominuojančios partijos (viena partija demokratiniu būdu laimi tiek vietų, kad viena galėtų sudaryti vyriausybę), dvipartinės, riboto daugiapartizmo, ekstremalaus daugiapartizmo ir atomizuoto daugiapartizmo.¹³⁷ Tiksliai skirtis tarp riboto ir ekstremalaus daugiapartizmo G. Sartorio darbuose nenurodoma: remiantis

¹³³ Novagrockienė, J. Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai. *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema (1 knyga)*. Sudarytojai A. Jankauskas, E. Kūris ir J. Novagrockienė. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, p. 22.

¹³⁴ Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005 (first published in 1976 by Cambridge University Press), p. 38–42.

¹³⁵ Remiantis Giovanniu Sartoriu, klasifikacija – kai skirstoma pagal vieną požymį; tipologizavimas – skirstymas pagal daugiau nei vieną požymį.

¹³⁶ Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005 (first published in 1976 by Cambridge University Press), p. 113.

¹³⁷ Ten pat, 105-113.

autoriumi, ji yra apie 5-6 reikšmingas partijas.¹³⁸ Atomizuoto daugiapartizmo atveju partijų skaičiavimas praranda prasmę – kai partinėje sistemoje yra daugiau kaip 10 reikšmingų partijų, nei viena jų neturi svaresnės įtakos viena kitai.

Antrasis tipologijos kriterijus – partinės sistemos mechanika – nurodo, koks partinėje sistemoje įsitvirtinęs partijų konkurencijos modelis ir kokiomis kryptimis ta konkurencija orientuota. Pagal G. Sartorį, geriausiai partinės sistemos mechaniką nusako ideologinis atstumas (poliarizacija) tarp dviejų toliausiai konkurencinėje erdvėje nutolusių polių – reikšmingų partijų. Pagrindinis šio kriterijaus analitinis pranašumas – jis padeda atskirti poliarizuotas ir nepoliarizuotas partines sistemas. Mažo ideologinio atstumo (nepoliarizuotos) sistemos funkcionavimas pasižymi įcentrine konkurencija tarp dviejų pagrindinių polių. Didelio ideologinio atstumo (poliarizuotos) sistemos veikimo esminiai požymiai – antisteminė partijų išcentrinė konkurencija, keleto polių konkurencinėje erdvėje egzistavimas.¹³⁹

Įdomu tai, kad pats G. Sartoris, partinės sistemos tipus siedamas su tam tikromis pasekmėmis politinei sistemai, apie rinkėjų elgsenos kaitumą tiesiogiai nekalbėjo. Tačiau tokiuose tyrimuose fragmentacijos (partinės sistemos formato) ir ideologinio atstumo veiksniai dažnai naudojami kaip nepriklausomi kintamieji. Būtina pažymėti, kad iš dalies dėl to, jog paties G. Sartorio jie buvo išskirti neturint tikslo aiškinti rinkėjų elgesį, toks transplantavimas sukelia teorinių ir empirinių problemų.

Pirmą kartą partinės sistemos formatą kaip nepriklausomą veiksnį rinkėjų elgsenos kaitumo tyrime įtraukė M. N. Pedersenas.¹⁴⁰ Nuo šio straipsnio tyrimai paprastai neapsieina be vienaip ar kitaip (G. Sartorio siūlomas būdas naudojamas retai) matuojamo šio kintamojo, o kai kuriems tyrėjams jis netgi praverčia kaip svarbiausias rinkiminio nestabilumo aiškinimas. Galima paprastai išreikšti

¹³⁸ Giovanni Sartori, „A Typology of Party Systems“. Kn. P. Mair (sud.), *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press, 1990, p. 316–349, p. 325.

¹³⁹ Sartori, 2005 (1976), p. 116–128.

¹⁴⁰ Pedersen, 1976.

partinės sistemos formato ryšį su rinkiminiu nestabilumu: esant didesnei partinės sistemos fragmentacijai, reikia tikėtis didesnio rinkiminio nestabilumo.

Visgi teorinis aiškinimas (žinoma, ir empirinis matavimas) kiek skiriasi pagal tai, kokios partinės sistemos formatus – formalios ar realios – pasitelkiamas į pagalbą aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą. Formalioji partinė sistema parodo rinkėjams prieinamų politinių alternatyvų (partijų, kandidatų) sąrašą, iš kurių galima rinktis: tai yra prieš rinkimus įtaką reiškiantis kintamasis, kurį galima traktuoti kaip egzogeninį. Galima tikėtis, kad esant didesnei pasiūlai (daugiau partijų turinčiai partinei sistemai) rinkimuose t , juose rinkėjų elgsenos kaitumas bus didesnis, nei rinkimuose $t-1$, kuriuose pasiūla buvo mažesnė: kuo daugiau partijų, tuo daugiau galimybių rinktis kitą, nei praėjusiuose rinkimuose. M. N. Pedersenas taip pat iškėlė hipotezę, kad svarbu ne tik statiška pasiūla, bet ir jos pokytis: jeigu formalus partinės sistemos formatus tarp rinkimų padidėja ar sumažėja, tai gali turėti įtakos rinkiminių elgesiui (pasitraukusių partijų rinkėjai pereina kitoms partijoms, o papildomos partijos perima elektoratą iš senbuvių).¹⁴¹

Klasikiniai darbai, skirti rinkėjų elgsenos kaitumui, formaliam partinės sistemos formatui skyrė didelį dėmesį. M. N. Pederseno tyrime tai buvo vienintelis nepriklausomas veiksnys: taigi, jo išvada „rinkėjų elgsenos kaitumas yra partinės sistemos formato ir jo pokyčių trumpajame laikotarpyje funkcija“ nebuvo gana pagrįsta (nekontroliuoti kiti veiksniai).¹⁴² Remiantis P. Mairu ir S. Bartoliniu, formato efektas kaip pagrindinis rinkėjų elgsenos kaitumo aiškinimas trumpajame laikotarpyje įtikinamas tik tose situacijose, kuriose gerokai sumažėja kitų veiksnių, tokių kaip institucijų pokyčiai ar paklausa, įtaka.¹⁴³ Naudodami daug nepriklausomų kintamųjų (vienu metu) leidžiantį analizuoti tiesinės regresijos metodą (1918-1985 m.), šie autoriai visgi patvirtino, kad formatus yra svarbus: partijų pasiūla buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, paaiškinančių rinkiminį nestabilumą jų galutiniame modelyje, kuris

¹⁴¹ M. Pedersen, 1976, p. 16.

¹⁴² Ten pat, p. 24.

¹⁴³ Mair and Bartolini, 1990, p. 136.

paaiškino 44,6 proc. rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmių sklaidos 13-oje Vakarų Europos šalių, 1918-1985 m. periodu. Kartu su institucinių rinkimų taisyklių kaita P. Mairas ir S. Bartolini partinės sistemos formatą priskyrė prie institucinių paskatų – kiti du svarbūs veiksniai jų modelyje buvo anksčiau aptarti socio-struktūriniai, kultūrinė segmentacija ir organizacijų tankumas.¹⁴⁴

Atrodo, kad tiriant formatą partijų pasiūlos įtraukimas į analizę nėra teoriškai pakankamas: kaip jau buvo minėta, pasiūla neparodo partijų reikšmės ir galios, tik rinkimuose dalyvaujančių politinių vienetų skaičių. Visgi akivaizdu, kad partijos, kurios daugelį rinkimų iš eilės gauna nedaug balsų ir nekeičia savo rinkiminės strategijos, bus rečiau renkamos kaip alternatyvos, lyginant su didesnėmis ar naujomis, charizmatiškų lyderių vedamomis politinėmis jėgomis. Taigi, verta atsižvelgti ne tik į formalią, bet ir realią partinę sistemą – kokia yra jos fragmentacija (remiantis G. Sartorio logika). Didesnė realios partinės sistemos fragmentacija rodo didesnį lygiaverčių (daugiau ar mažiau) partijų skaičių, kurios tarpusavyje dalinasi ir praranda viena kitai balsus: jeigu dvipartinėje sistemoje partija X gali prarasti balsus (išreiškus procentais) tik partijai Y, tai keturių partijų sistemoje santykiai yra gerokai komplikuočiau.

Disertacijoje laikomasi pozicijos, kad priežasties – pasekmės ryšio atžvilgiu šis veiksnys yra problematiškas, jeigu matuojamas tame pačiame laiko periodu: konkrečiuose rinkimuose arba kaip periodo vidurkis. Tokiu atveju tiek fragmentacija, tiek rinkiminis kaitumas *abu* yra išvedami iš rinkimų rezultatų: net ir teoriškai įmanoma kalbėti tik apie jų koreliaciją, tačiau jokių būdų ne priežastinį ryšį. Taigi, nors Jan-Erik Lane atranda, kad 1990-2005 m. partinių sistemų fragmentacijos vidurkiai ir rinkėjų elgsenos kaitumas 38 Europos šalyse buvo susiję, tai neturėtų vesti prie išvados, kad reali partinės sistemos fragmentacija yra faktorius, paaiškinantis rinkiminį nestabilumą.¹⁴⁵ Teoriškai ir metodologiškai teisingesnis pasirinkimas tam pačiam stebėjimo atvejui yra matuoti fragmentaciją rinkimuose *t-1*, o rinkimų elgsenos kaitumą – rinkimuose *t*. Tokiu atveju daroma prielaida, kad realus partinės sistemos formatas,

¹⁴⁴ Ten pat, p. 255-258.

¹⁴⁵ J. Lane, 2008, p. 182–185.

egzistavęs *iki* tiriamų rinkimų, darė įtaką elektorato pasirinkimams trumpajame laikotarpyje.

Kito G. Sartori išskirto partinių sistemų komponento – ideologinio atstumo – vaidmuo rinkėjų elgsenos kaitumo tyrimuose yra dar problemiškesnis. Anot P. Penningso, remiantis G. Sartorio teorine logika, poliarizuotose partinėse sistemose rinkėjų elgsenos kaitumas turėtų būti didesnis, kadangi tokios sistemos iš prigimties yra nestabilesnės.¹⁴⁶ Jam prieštarauja Jocelyn A. Evansas, kuris teigia, kad žvelgiant į ilgojo laikotarpio tendencijas, nėra priežasties, kodėl poliarizuotos partinės sistemos turėtų pasižymėti dideliu rinkiminiu nestabilumu: išcentrinė konkurencija tiesiog parodo kryptį, tačiau ne tai, kiek partinė sistema konkurencinga¹⁴⁷. Šie nesutarimai dėl G. Sartorio partinių sistemų tipologijos ryšio su rinkėjų elgsenos kaitumu puikiai atsiskleidžia hipotezes testuojančiuose empiriniuose tyrimuose: vieni tyrėjai argumentuoja, kad didesnis poliarizacijos lygis veda į didesnę nestabilumą,¹⁴⁸ o kiti laikosi pozicijos, jog poliarizacija, atvirkščiai, turėtų mažinti nestabilumą.¹⁴⁹ Tačiau nė viename tyrime neatrasta aiškesnių įrodymų, kurie palaikytų vieną ar kitą pusę.

Kodėl taip atsitinka? Pirma, pačio kintamojo matavimas kelia didelių problemų: nei G. Sartorio siūlymas poliarizuotas partines sistemas atskirti pagal antisisteminių partijų egzistavimą, nei tuo labiau kiekybiniai kriterijai nepasiteisina. Antra, verta atkreipti dėmesį į S. Bartolinio ir P. Mairo pastabą, kad poliarizuotas daugiapartizmas (ar bet kokia kita konkurencinga partinė sistema) negali būti traktuojama kaip mažiau ar daugiau linkusi į aukštą rinkėjų elgsenos kaitumą, jeigu neatsižvelgiama į institucinį kontekstą ir socialinius-organizacinius ryšius (jų tankumą).¹⁵⁰ Panašiai kaip ir etninių skirčių Lotynų Amerikoje atveju, ideologinė elektorato ir partijų poliarizacija gali būti susijusi ir su dideliu stabilumu (jeigu egzistuoja stiprūs ryšiai tarp atitinkamų partijų ir

¹⁴⁶ Pennings, P. (1998) 'The Triad of Party System Change: Votes, Office and Policy'. Kn. P. Pennings and J.-E. Lane (eds), *Comparing Party System Change*. London: Routledge, p. 79–100.

¹⁴⁷ Jocelyn A. J. Evans, "In Defence of Sartori: Party System Change, Voter Preference Distributions and Other Competitive Incentives". *Party Politics*, 200, Vol. 8, No. 155, p. 162–163; Alan Ware, *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 170.

¹⁴⁸ Tavits, 2005.

¹⁴⁹ Roberts and Wibbels, 1999.

¹⁵⁰ Bartolini and Mair, 1990, p. 292–297.

elektorato segmentų), ir su nestabilumu (jeigu natūrali poliarizacija tarp rinkėjų nėra gerai reprezentuojama partinėje sistemoje).

Tačiau ar tai reiškia, kad partinės sistemos veikia rinkėjų elgsenos kaitumą tik per fragmentaciją? Verta atkreipti dėmesį, kad G. Sartorio išskirtas antrasis partinių sistemų tipologijos kriterijus – mechanika – nebūtinai turėtų būti suvokiamas tik kaip poliarizacija ar jos nebuvimas (ypač dabartiniame partinių demokratijų kontekste, kai klasikinės antisisteminės partijos, komunistai ir neofašistai, ne vaidina didesnio vaidmens).¹⁵¹ Rinkėjų elgsenos kaitumui gali būti svarbesnė ne pati ideologinė poliarizacija, o vykdomąją valdžią formuojant atsiskleidžiantys santykiai tarp partinės sistemos veikėjų – kokie sudaromi blokai, ar galima įžvelgti tam tikrą nuoseklumą koaliciniame elgesyje. Šiems veiksniams buvo skirti paskutiniai P. Mairo darbai – sprendžiant iš autoriaus darbuose pateikiamos teorijos ir empirikos, G. Sartorio darbotvarkė iš tiesų yra suderinama su rinkėjų elgsenos kaitumu, tačiau akcentas turėtų būti skiriamas būtent koalicijų sudarymo specifikai.

1.2.2.2. P. Mairo schema: partijų konkurencija dėl vyriausybės vietų

P. Mairo teorija pagrįsta prielaida, kad partijų koalicinis elgesys gali turėti pasekmių rinkiminiam elgesiui: partinės sistemos struktūravimas į blokus pateikia aiškesnes rinkimines alternatyvas ir mažina balsų šokinėjimo tarp partijų galimybes. Tokia prieiga gali padėti susieti partinę sistemą kaip nepriklausomą veiksnį ir rinkėjų elgsenos kaitumą, išsprendžiant problemas, kurios atsiranda tiesiogiai transplantuojant G. Sartorio išskirtus veiksnius į rinkiminio nestabilumo tyrimus. Kaip bus matyti iš toliau disertacijoje pateikiamos tyrimui adaptuotos partinių sistemų tipologijos, P. Mairo teorija taip pat nėra perkeliama *en bloc*, tačiau jos svarbiausi principai praverčia kaip būtina jungtis tarp G. Sartorio darbotvarkės ir rinkėjų elgsenos kaitumo analizės.

¹⁵¹ Egzistuoja įtikinamų teorinių pasiūlymų, kaip galima naujame politiniame kontekste pritaikyti ideologinės poliarizacijos analitinę galią: Giovanni Capoccia (2002) įveda santykio antisistemiškumo sąvoką, kuria remiantis tokias politines jėgas kaip Progreso partija Norvegijoje ir „Vlaams Belang“ Belgijoje galima priskirti anti-sisteminėms. Visgi sunkiai galima rasti argumentų, kodėl tokias partijas turinčios šalys turėtų būti daugiau ar mažiau nestabilios rinkiminiu aspektu.

P. Mairas išskiria tris teorinius kriterijus (kintamuosius), pagal kuriuos gali būti nustatomas partijų konkurencijos dėl vyriausybės vietų struktūra: vyriausybės kaita, vyriausybės sudarymo alternatyvų naujumas (žinomumas) ir partijų galimybė patekti į vyriausybę. Pirmasis, vyriausybės kaitos kintamasis gali įgyti tris reikšmes: a) absoliutus vyriausybės pasikeitimas: visos partijos iš vyriausybės yra tam tikru laiko momentu „pašalinamos“ ir jų vietą užima naujos politinės jėgos. Kitaip tariant, pagal partinę sandarą ministrų kabinetas atnaujinamas visiškai: Didžioji Britanija, kur leiboristų kabinetą iki 2010 m. keisdavo konservatorių vyriausybė (ir atvirkščiai), yra geriausias pavyzdys. Absoliutus vyriausybės pasikeitimas įmanomas ir tarp koalicijų, jeigu jos reprezentuoja du skirtingus konkuruojančius blokus; b) dalinis vyriausybės partinės sandaros pasikeitimas: naujoje vyriausybėje lieka bent viena partija iš buvusios koalicijos; c) kaitos nebuvimas (vyriausybę sudaro tos pačios partijos)¹⁵².

Vyriausybės sudarymo alternatyvų naujumas (žinomumas) turi dvi galimas reikšmes: pirma, kai valstybėje egzistuoja stabilios partijų grupės, linkusios sudaryti vyriausybę kartu, ir antra – tendencijos, kai atsiranda vis naujų partijų koalicijų. Geras stabilių partijų grupių pavyzdys: Airija iki 1993 metų (partija „Fianna Fail“ vs kitų partijų koalicija).¹⁵³ Galiausiai, trečias kriterijus parodo partijų galimybę patekti į vyriausybę: kas valdo? Šis kintamasis atskiria dvi situacijas: ar per tam tikrą laikotarpį visos partijos turėjo galimybių patekti į vykdomąją valdžią, ar tam tikros partijos nuolatos neįtraukiamos į kabineto sudarymo procesą.¹⁵⁴ Pavyzdžiui, Nyderlanduose dažniausiai visos partijos turi galimybių patekti į valdžią; tačiau Čekijoje komunistų partija niekada neįtraukiama į vyriausybines koalicijas.

Pagal šiuos tris kintamuosius galima išskirti du idealius modelius (partinių sistemų tipus): atvira-nestabili ir uždara-stabili partinė sistema. Šie tipai atspindi dvi skirtingas partijų konkurencijos struktūras: neprognozuojama

¹⁵² Mair, *Party System Change: Approaches and Interpretations*, p. 207–209.

¹⁵³ Ten pat, p. 209.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 199–223.

ir prognozuojama konkurencija. Atvira, arba kitaip tariant nestabili, partinė sistema (su neprognozuojama struktūra), pasižymėtų šiais bruožais: 1) daliniai vyriausybės pasikeitimai; 2) vyriausybės sudarymo alternatyvų nestabilumas; 3) visos reikšmingos partijos turi galimybę sudaryti kabinetą. Uždara, arba stabili, partinė sistema (su prognozuojama struktūra): 1) vyriausybių kaita arba visiška, arba jos nėra; 2) vyriausybės sudarymo alternatyvos per tam tikrą laikotarpį stabilios; 3) tam tikros partijos yra niekada neįtraukiamos į kabineto sudarymo procesą.¹⁵⁵

Žinoma, idealiai uždarų partinių sistemų realiame politiniame pasaulyje rasti gana sunku: net ir Didžioji Britanija, kurią P. Mairas priskyrė prie tokių atvejų, 2010 m. patyrė dalinį vyriausybės partinės sudėties pasikeitimą ir pirmą kartą į ministrų kabinetą „įsileido“ Liberalų demokratų partiją. Todėl atrodo prasmingiau ne ieškoti grynųjų tipų, o kiekybiškai įvertinti, kiek per tam tikrą periodą šalyje būta dalinių pasikeitimų, inovatyvių koalicijų ir naujų partijų patekimo į vyriausybę. Būtent tokios metodologijos P. Mairas ėmėsi ieškodamas paaiškinimo Nyderlandų atvejo išskirtinumui: šalies, kurios elektoratas per pastaruosius dešimtmečius iš palyginti stabilaus tapo vienu labiausiai neprognozuojamų Vakarų Europoje.¹⁵⁶

Anot P. Mairo, egzistuoja keletas veiksnų, kurie gali stabilizuoti elektoratą.¹⁵⁷ Vienas svarbiausių – partinė sistema, kurios ryšys su rinkėjų elgsenos kaitumu, remiantis tik Giovannio Sartorio teoriniu palikimu, lieka neaiškiai apibrėžtas. P. Mairas pasiūlo teoriją, kuri gerai tinka paaiškinti Nyderlandų atvejo išskirtinumą (panašiai, kaip G. Sartorio teorija tiko aiškinti Italijos atvejui): prie aukšto rinkėjų elgsenos kaitumo šioje šalyje prisideda ne tik skirčių „atšilimas“, menkai ribojanti rinkimų sistema, tačiau ir atvira, aiškos struktūros neturinti partinė sistema. Nyderlanduose niekada nebuvo visiško vyriausybės partinės sudėties pasikeitimo, joje dominuoja inovatyvios koalicijos, o naujos partijos gana dažnai kviečiamos į vyriausybę.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 199–223.

¹⁵⁶ Mair, 2008, p. 240.

¹⁵⁷ Peter Mair, “Comparing Party Systems”. Kn L. LeDuc, R.G. Niemi and P. Norris (eds.), *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*, London: Sage, 2002, p. 88–107.

Tačiau kaip teoriškai pagrindžiama partinės sistemos atvirumo įtaka rinkiminiam nestabilumui? Peteris Mairas teigia, kad partinėse sistemose, kurioms būdinga atviresnė konkurencijos struktūra, neegzistuoja strateginių suvaržymų rinkiminiam elgesiui. Uždaroje partinėje sistemoje rinkėjas, balsuodamas už tam tikrą partiją, kartu balsuoja už konkrečią vyriausybės alternatyvą: jis gali tikėtis, kokios politinės jėgos sudarys koaliciją, ir būti daugiau ar mažiau užtikrintas dėl politinių blokų alternatyvų. Tačiau atviroje partinėje sistemoje, kurioje dominuoja daliniai vyriausybės partinės sudėties pasikeitimai, dažnos inovatyvios koalicijos ir visos partijos turi galimybių patekti į vykdomąją valdžią, elektoratas renkasi tik iš partijų, tačiau ne vyriausybių. Kitaip tariant, nesant aiškesnės partijų koalicinio elgesio struktūros, paskatos stabiliam rinkiminiam elgesiui yra silpnos: jeigu bet kuri partija gali sudaryti koaliciją su bet kuria kita, rinkėjams skirtumai tarp jų nublanksta ir padažnėja balsų „šokinėjimas“.¹⁵⁸

Kita vertus, net ir nesant stiprių skirčių ar ribojantį poveikį turinčios rinkimų sistemos, į uždarumą linkusi partinės sistemos konkurencijos struktūra gali turėti teigiamą įtaką rinkiminiam stabilumui. Partijų elgesys 4–5 reikšmingų partijų sistemoje gali būti skirtingas: jos gali aiškiai suskirstyti į blokus (kairysis prieš dešinįjį), tačiau taip pat turi pasirinkimą laikytis centristinės pozicijos konkurencijos erdvėje ir koalicijas sudaryti, paprastai kalbant, „bet kaip“. Pirmu atveju elektoratui politinės alternatyvos ilgainiui laikotarpyje bus aiškios ir skatins rinktis vieną iš dviejų blokų, o antruoju paskatų stabilesniam rinkiminiam elgesiui partinė sistema nesudarys – balsuojant bus renkama tik iš partijų, bet ne iš būsimos vyriausybės.

1.2.3. Instituciniai ir kontekstiniai veiksniai

Siauresne prasme instituciniai veiksniai apima tik įstatymais apibrėžtas institucines demokratinio režimo taisykles, procedūras ir apribojimus.¹⁵⁹ S. Bartolini ir P. Mairas atrado, kad šių taisyklių (pirmiausia – rinkimų sistemos)

¹⁵⁸ Mair, 2008, p. 241.

¹⁵⁹ Roberts and Wibbels, p. 578.

kaita lemia rinkiminio aktyvumo ir partijų gautų balsų proporcijų pokyčius: taigi, stabilesniam rinkiminiam elgesiui reikia stabilių institucijų, o jų keitimas didina aukštesnį rinkėjų elgsenos kaitumą.¹⁶⁰ Šalia institucinių pokyčių hipotezės egzistuoja ir kitas teorinis požiūris: tam tikros institucinės taisyklės ir procedūros skatina didesnę rinkėjų elgsenos kaitumą. Išskiriamos dvi svarbiausios institucijos: rinkimų sistema ir rinkiminės kampanijos finansavimo reguliavimas.¹⁶¹

Pirma, mažesnio rinkiminio nestabilumo tikimasi tose šalyse, kur didesnis valstybinis finansavimas ir labiau ribojamas privatus: toks reguliavimas linkęs „užšaldyti“ partinę sistemą, sumažinant galimybes pateikti naujiems veikėjams ir sustiprėti silpniesiems.¹⁶² Čia reikėtų pažymėti, kad valstybinis partijų finansavimas paprastai glaudžiai siejamas su platesne kartelio partijos (partinės sistemos) iškilimo teze,¹⁶³ bet tai nebūtinai yra automatiškas procesas: ¹⁶⁴kaip rodo Drąsos kelio, Tautos prisikėlimo partijos pavyzdžiai, naujų partijų sėkmė gali pasireikšti net ir itin griežtinant finansavimo įstatymus. Taigi daugiausia ko galima tikėtis – santykinai mažesnio išorinio nestabilumo ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo. Visgi reikia atkreipti dėmesį, kad net ir tokią hipotezę tyrime patikrinti bus sunkiai įmanoma: partijų finansavimo įstatymai veikia nacionaliniu, o ne savivaldos lygmeniu.

Kaip dėl antrojo institucinio veiksnio – rinkimų sistemos? S. Birch teigia, kad rinkiminis nestabilumas turėtų būti mažesnis tokiose rinkimų sistemose, kurios pasižymi žemesniu natūraliu slenksčiu – visų pirma mažoritarinėse ir paprastos daugumos rinkimų sistemose, kuriose naudojamos vienmandatės apygardos.¹⁶⁵ Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad rinkimų sistemos poveikis yra netiesioginis. Čia svarbūs dar Maurice'o Duverger nurodyti du efektai:

¹⁶⁰ Ten pat; Mair and Bartolini, 1990.

¹⁶¹ Birch, 2003, p. 127.

¹⁶² Ten pat.

¹⁶³ Richard S. Katz and Peter Mair, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party”. *Party Politics*, Vol. 1, No. 1, 1995, p. 5-28; Mair, 1997, p. 93-119; Klaus Detterbeck, „Cartel Parties in Western Europe?”. *Party Politics*, Vol. 11, No. 2, 2005, p. 171-191.

¹⁶⁴ Partijų kartelio sistemos ir su ja glaudžiai susijusios kartelio partijos konceptas nurodo į stabilią partinę sistemą, kurioje tam tikras dominuojančių partijų branduolys „suauga“ su valstybe ir užkertą kelią konkuruoti politinėms jėgoms, nepriklausančioms branduoliui.

¹⁶⁵ Birch, 2003, 127.

mechaninis (balsų vertimas į vietas – vienmandatės sistemos pasižymi neproporcingumu) ir psichologinis (matydami, kad kai kurios partijos turi mažiau šansų patekti į valdžią, rinkėjai pradės balsuoti strategiškai). Ilgainiui labiau varžančios rinkėjų pasirinkimą rinkimų sistemos turėtų redukuoti partinės sistemos dydį, o esant mažesniai reikšmingų partijų pasirinkimui, turėtų būti mažesnis rinkiminis nestabilumas.¹⁶⁶

Remiantis Arendo Lijpharto tyrimu, kuriame buvo analizuojama rinkimų sistemų įtaka partijų sistemoms 27 demokratijose 1945–1990 m. periodu, strateginio balsavimo reiškinys iš tiesų sumažina rinkimuose dalyvaujančių partijų skaičių vienmandatėse rinkimų sistemose, tačiau ryšys su fragmentacija parlamente (mechaninis efektas) yra stipresnis, o rinkimų slenkstis yra ypač galingas instrumentas užkertant mažesnėms partijoms kelią į atstovaujamąją valdžią¹⁶⁷. Kartodamas A. Lijpharto studiją, tačiau pratęsdamas tiriamą periodą iki 2002 m. ir laikydamasis kitokios kintamųjų operacionalizacijos, A. Pappalardo atranda itin stiprų psichologinį rinkimų sistemų efektą: šis nepriklausomas veiksnys paaiškina net 53 procentus tyrime naudojamo pagrindinių partijų indekso reikšmių sklaidos.¹⁶⁸

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad pateikiamame tyrime pastarosios institucijos turėtų vaidinti menkesnį vaidmenį, nei nacionalinio lygmens studijose. Rinkimų sistemos ir konstitucinė sąranga visose Lietuvos savivaldybėse yra vienodos, o savivaldos rinkimuose naudojama proporcinė sistema su 4 procentų slenksčiu partijoms ir nepriklausomiems kandidatams, 6 procentų slenksčiu partijoms ir kandidatų koalicijoms. Visgi čia svarbu atsižvelgti į tai, kad atstovaujamosios institucijos ir kartu apygardos dydžiai Lietuvos savivaldybėse nėra vienodi: jie svyruoja tarp 15 (Neringa) ir 51 (Vilnius) tarybos narių. Reinas Taagepera atkreipia dėmesį, kad esant paprastai rinkimų sistemai (t. y., netaikant rinkimų sistemos įtaką galima redukuoti į

¹⁶⁶ Adriano Pappalardo, „Electoral Systems, Party Systems: Lijphart and Beyond“. *Party Politics*, Vol. 13, No. 6, 2007, 721-740; Birch, 2003; Maurice Duverger, *Political Parties*. New York: Wiley, 1954.

¹⁶⁷ Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990*. New York: Oxford University Press, 1994, p. 151–152.

¹⁶⁸ Pappalardo, 2007, p. 735.

paprastą dėsni: vidutinis partijų dydžių pasiskirstymas priklauso nuo renkamų vietų skaičiaus (visų pirma apygardoje, tačiau taip pat ir bendrai atstovaujamoje institucijoje).¹⁶⁹

Taigi, net ir nepretenduojuojant į didesnius empirinius atradimus (redukcinis rinkimų sistemos poveikis palyginti gerai įrodytas), šiame tyrime reikėtų patikrinti, ar rinkėjų elgsenos kaitumas nėra tiesiog apygardų dydžio funkcija: kuo didesnis apygardos dydis (šiuo atveju lygus atstovaujamosios institucijos, savivaldybės tarybos, narių skaičiui), tuo didesnė partinės sistemos fragmentacija (tiek formali, tiek reali), o tai veda į didesnę rinkėjų elgsenos kaitumą. Be to, čia svarbu pažymėti ir tai, kad apygardos dydžiu iš dalies kontroliuojamas demokratinio administracinio vieneto, kuriame vyksta rinkimai, dydis: šiuo atveju, savivaldybė. Galima pažymėti, kad didesnės savivaldybės turi didesnes savivaldybių tarybas ir kartu rinkimų apygardas.

Apygardų dydis yra toks kintamasis, kuris neturi daug įmanomų reikšmių: šiuo metu egzistuoja 15, 17, 21, 25, 27, 31, 41, 51 vietas turinčios savivaldybių tarybos. Akivaizdu, jog tarp savivaldybių yra didesni gyventojų skaičiaus skirtumai, nei apima šie apygardų dydžiai. Be to, egzistuoja teorinis ir empirinis pagrindimas tokį nepriklausomą veiksnį įtraukti į tyrimą: remiantis klasikiniu Robert A. Dahlo ir Edwardo R. Tufte veikalu, didesnis populiacijos dydis tam tikrame politiniame vienetu, kuris egzistuoja demokratinėje valstybėje (t. y. regionas, savivaldybė), yra paprastai susijęs su didesniu politiniu heterogeniškumu¹⁷⁰. Reikia pažymėti, kad kaip ir rinkimų apygardos dydžio atveju, šis veiksnys geriausiu atveju turi netiesioginę įtaką per poveikį partinės sistemos fragmentacijai (tiek formaliai, tiek realiai).

Kita vertus, įmanoma ir netgi būtina atsižvelgti į kitą svarbų kontekstinį veiksnį: rinkiminį aktyvumą. Remiantis S. Bartoliniu ir P. Mairu, tai yra viena iš potencialių rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumų priežasčių, ypač stabilesnėse

¹⁶⁹ Rein Taagepera, *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Rein Taagepera, *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 101-114.

¹⁷⁰ Robert A. Dahl and Edward R. Tufte, *Size and democracy*. Stanford: Stanford University Press, 1973, p. 89-109.

partinėse sistemose (jo įtaka geriausiai pasireiškia tokiose tyrimo imtyse, kuriose rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmės nėra didelės). Šie autoriai pažymi, kad svarbiau nei pats rinkiminio aktyvumo lygis yra pokytis: kuo aktyvumo skirtumas tarp dviejų rinkimų yra didesnis, tuo didesnė tikimybė, kad pasireikš disproporcijos efektas.¹⁷¹ Taigi, šio veiksnio išskyrimas susijęs su prielaida, kad reikšmingai padidėjus ar sumažėjus rinkiminiam aktyvumui, rinkėjų proporcijos pagal balsus, skirtus konkrečioms partijoms, pakis. Tikimasi tiesioginio ryšio tarp šių dviejų kintamųjų: didesni rinkiminio aktyvumo pokyčiai turėtų būti susiję su aukštesniu rinkiminio nestabilumo lygiu.

Visgi čia reikėtų pridurti, kad rinkiminis aktyvumas, panašiai kaip ir reali partinės sistemos fragmentacija (jei matuojama tuose pačiuose rinkimuose), yra kiek problemiškas kintamasis teoriniu priežasties–pasekmės atžvilgiu: jis neveikia rinkiminio elgesio tiesiogiai konkrečiuose rinkimuose, o yra jo dalis. Jeigu ekonomika, skirčių organizuotumas, partinė sistema gali daryti įtaką elektorato pasirinkimams prieš rinkimus, pats aktyvumas „nutinka“ tuo pačiu metu, kaip ir rinkėjų elgsenos kaitumas. Be to, pasirinkimas, už ką balsuoti, yra susijęs su sprendimu dalyvauti rinkimuose: remiantis Anthony Downs, tam tikra grupė rinkėjų, kuri nemato skirtumų tarp keliamų kandidatų ar partijų, elgdamasi racionaliai, pasirinks nedalyvauti.¹⁷² Galiausiai, įmanoma, jog rinkiminis aktyvumas pats yra tam tikrų veiksmų (partinė sistema ar ekonomika) funkcija arba ilgojoje perspektyvoje netgi pats yra veikiamas rinkėjų elgsenos kaitumo.¹⁷³

Išvardinti argumentai neleidžia rinkiminio aktyvumo teoriškai traktuoti kaip egzogeninio, nepriklausomai rinkėjų elgsenos kaitumui darančio įtaką kintamojo. Visgi negalima ir atmesti teorinių argumentų, kad rinkiminis aktyvumas gali būti susijęs su rinkiminiu nestabilumu. Atsižvelgiant į tai, šiame tyrime rinkiminis aktyvumas (ir jo pokytis) traktuojamas ne priežasties–

¹⁷¹ Bartolin and Mair, 1990, p. 164–171.

¹⁷² Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row, 1957, p. 39.

¹⁷³ Joseph W. Robbins and Lance Y. Hunter, “Impact of electoral volatility and party replacement on voter turnout levels”. *Party Politics*, Vol. 18, No. 6, 2012, p. 919–939.

pasekmės ryšiu, o veikiau kaip kintamasis, kuris gali būti susijęs su rinkiminiu nestabilumu.

2. RINKĖJŲ ELGSENOS KAITUMAS LIETUVOS SAVIVALDOS RINKIMUOSE: TEORIJA IR TYRIMO HIPOTEZĖS

Apžvelgus tyrimus, kuriuose aiškinamas rinkėjų elgsenos kaitumas, būtina svarbiausias teorijas adaptuoti Lietuvos savivaldybių tyrimui. Kai kurių priežastinių ryšių ir veiksnių perkėlimas nekelia didesnių problemų: pavyzdžiui, partijų pasiūla (formali partinė sistema, kiek rinkimuose dalyvauja partijų) teoriškai turėtų būti susijusi su rinkiminiu nestabilumu nepriklausomai nuo šalies ar rinkimų tipo. Tačiau svarbiausias tyrimo hipotezes reikia geriau pagrįsti ir patikslinti. Jų tiesiogiai perkelti iš kitų tyrimų negalima vien dėl to, jog šioje disertacijoje pagrindinis stebėjimo atvejo (savivaldybė) lygmuo yra retai pasitaikantis tokio tipo studijose. Pavyzdžiui, gali kilti abejonių, ar ekonominis balsavimas apskritai vertas tirti antraeiluose rinkimuose? Ar P. Mairo atviros (uždaros) partinės sistemos kriterijai tinka Lietuvos vietos rinkimų kontekste be jokių modifikacijų? Taigi, šioje disertacijos dalyje pagrindžiamos tyrimo hipotezės ir pristatomas bendras tyrimo teorinis modelis.

2.1. Socialinė struktūra: politiškai reikšmingų organizacijų savivaldybėse tankumas ir kultūrinis heterogeniškumas

Buvo aptarta, kad iš skirčių (angl. *cleavage*) teorinės prieigos pusės prasmingiausia remtis P. Mairo ir S. Bartolinio požiūriu: tirti, kiek yra susijęs rinkiminis nestabilumas su kultūriniu heterogeniškumu ir politiškai reikšmingų organizacijų tankumu savivaldybėje. Didesnis heterogeniškumas ir aktyvesnis piliečių įsitraukimas į tokias organizacijas, kurios reprezentuoja reikšmingas socialines takoskyras, turėtų mažinti rinkiminį nestabilumą. Tačiau perkeliant šiuos teorinius ryšius į disertacijos tyrimą, reikia užduoti kelis svarbius klausimus. Pirma, ar (ir kokios) skirtys egzistuoja Lietuvoje, ar galima jas aptikti savivaldybių lygmeniu? Ar galima teigti, kad Lietuvos savivaldybės skiriasi kultūriškai (etnine ir religine prasme)? Galiausiai, į kokias organizacijas įsitraukimą geriausia tirti?

Mindaugas Jurkynas Lietuvoje nurodo keturias pagrindines politinio konflikto dimensijas, kurios buvo svarbios Lietuvos partinėje sistemoje 1990-

2004: pereinamoji (vertybinis požiūris į sovietmetį ir Rusiją), religinė, darbo / kapitalo ir miesto / kaimo.¹⁷⁴ Remiantis lenkų ir rusų partijų pasirodymais rinkimuose, etninė dimensija taip pat egzistuoja, tačiau ji išreikšta ganėtinai silpnai ir turi regioninę bazę. Visgi sprendžiant iš rinkėjų elgsenos kaitumo rodiklių (nukrito žemiau 30 tik 2008 m. rinkimuose) ir individualių partijų gautų balsų svyravimų, net ir pagrindinių dimensijų stovyklas reprezentuojančios partijos yra silpnai susietos su socialine stratifikacija. M. Jurkynas pažymi, jog tam, kad šie vertybiniai pasidalijimai tarptų tikromis skirtimis, reikia tolesnės, nepertraukiamos politinės institucionalizacijos.¹⁷⁵

A. Ramonaitė teigia, kad Lietuvos partinėje sistemoje svarbiausia yra ekskomunistinė-antikomunistinė vertybių dimensija (tai, ką M. Jurkynas vadina „pereinamąja“).¹⁷⁶ Ji atskiria radikaliau sovietmetį vertinančius, už okupacijos žalos išsireikalavimą ir iliustraciją pasisakančias partijas nuo tokiais klausimais nuosaikesnių politinių jėgų. Prie šios dimensijos priskiriama ir Rytų–Vakarų geopolitinė orientacija, kuri atskiria principingą ir labiau pragmatišką požiūrį į santykius su Rusija.¹⁷⁷ A. Ramonaitė pastebi, kad nors politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veikloje dalyvauja labai nedidelė dalis Lietuvos rinkėjų, šis pasidalijimas turi skirties (pagal S. Bartolinio ir P. Mairo sampratą) bruožų. Pirma, socialinės stratifikacijos lygmenyje ji apima sovietinės modernizacijos laimėtojus (perėjimo į demokratiją pralaimėtojus), ir atvirkščiai. Antra, vertybiškai ji susijusi su požiūrio į sovietmetį ir Rusiją skirtumais. Trečia, partinėje sistemoje galima išvelgti skirtingas taskoskyros grupes atstovaujančias partijas, o skirtis iš dalies atsispindi neformaliuose socialiniuose tinkluose.¹⁷⁸ Nors šios skirties geografijos nėra vienas autorius plačiau netiria, galima įtarti, kad ji svarbi rajoniniu (kuris daugeliu atvejų sutampa su savivaldybėmis) lygmeniu:

¹⁷⁴ Mindaugas Jurkynas, “Emerging cleavages in new democracies: The case of Lithuania”. *Journal of Baltic Studies*, 2004, Vol. 35, No. 3, p. 278–296

¹⁷⁵ Ten pat, 293.

¹⁷⁶ Ramonaitė, 2007, p. 39.

¹⁷⁷ Mindaugas Jurkynas, “Politinio konflikto kaita ir takoskyros”. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, 23–33; Ramonaitė, 2007, p. 30.

¹⁷⁸ Ramonaitė, 2007, p. 39–49.

pagal skirtumus tarp daugiau ir mažiau iš sovietinės modernizacijos (Lietuvos nepriklausomybės) laimėjusių rajonų.

Pirmąją nepriklausomybės dešimtmetį ši politinį konfliktą partinėje sistemoje geriausiai „įkūnijo“ Tėvynės Sąjunga-Lietuvos konservatoriai (TS-LK) ir Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP). Tačiau politologai ganėtinai vieningai sutaria, kad nuo 2000 m. dimensijos iškilumas pradeda silpnėti, atsirandant naujų partijų ir perskyrai tarp naujų (populistinių) ir senųjų (tradicinių) partijų. Be to, visuomenė pradėjo vis sunkiau atpažinti kairę ir dešinę, kurią iki to siejo būtent su ekskomunistine-antikomunistine takoskyra.¹⁷⁹ Visgi reikėtų pažymėti, kad net jeigu ir ši skirtis nebūtų susilpnėjusi, išmatuoti skirtumus tarp savivaldybių dalyvavimo neformaliuose tinkluose nebūtų įmanoma: jų tankumą ir uždarumą netgi nacionaliniu lygmeniu matuoti yra labai sunku.¹⁸⁰

Taigi, ar apskritai įmanoma tirti skirčių įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui Lietuvos savivaldybių rinkimuose? Nesant galimybių Lietuvoje savivaldos lygmeniu išmatuoti net ir artimiausios skirčiai, ekskomunistinės-antikomunistinės taskoskyros organizacijų tankumą, pagrįsčiausia alternatyva – tirti dalyvavimo politinių partijų veikloje lygį. Tose savivaldybėse, kuriose daugiau gyventojų dalyvauja partijų veikloje, turėtų būti daugiau įsitvirtinusios skirtys (veikiausiai – ekskomunistinė)¹⁸¹, o rinkiminis nestabilumas – mažesnis. Ši hipotezė yra daugiau orientuota į ilgąjį laikotarpį: kaip bus nurodoma metodologinėje dalyje, trumpojo laikotarpio hipotezės kelti neįmanoma dėl techninės priežasties, duomenų trūkumo šio nepriklausomo kintamojo atveju. Taip pat reikėtų pabrėžti, kad hipotezėje rinkėjų elgsenos kaitumas reiškia rinkiminį nestabilumą bendrąja prasme, o empirinėje dalyje bus tikrinami ryšiai su visais trimis jo aspektais (bendras rinkėjų elgsenos kaitumas, išorinis kaitumas ir valdančiųjų balsų pokyčiai).

¹⁷⁹ Ramonaitė, 2007, p. 50–62.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 49.

¹⁸¹ Egzistuoja įrodymų, kad ši skirtis persidengia su socio-ekonominė takoskyra: Ainė Ramonaitė, „Tarp ko renkasi Lietuvos rinkėjai, arba kaip perprasti Lietuvos rinkėjų logiką?“. Pranešimas VU TSPMI ir Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje "Lietuva po Seimo rinkimų", Vilnius, lapkričio 16 d., 2012.

1 hipotezė: rinkėjų elgsenos kaitumas turėtų būti mažesnis tose savivaldybėse, kuriose didesnė gyventojų dalis yra politinių partijų nariai.

O kaip dėl ekonominės kairės-dešinės ir profsąjungų tankumo? Iki šiol nėra rasta svaresnių empirinių įrodymų, kad Lietuvoje egzistuočių tradicinė klasinė skirtis (tarp darbininkų ir kapitalo savininkų). Atvirkščiai, kaip buvo minėta, kairės-dešinės turinys iki šiol šalyje daugiausia buvo susijęs su ekskomunistine-antikomunistine perskyra. Visgi net jei ir būtų galima pateikti aiškius empirinius argumentus apie klasinės skirties egzistavimą Lietuvoje, S. Bartolinio ir P. Mairo naudoto profesinių sąjungų narystės tankumo kintamojo disertacijos tyrime nebūtų galima naudoti: dar prieš metodologijai skirtą disertacijos dalį čia reikėtų pažymėti, kad tokie duomenys savivaldybių lygmeniu nėra prieinami.

Galiausiai reikėtų pateikti poziciją dėl savivaldybių kultūrinio heterogeniškumo. Remiantis šiame ir 1.2.1.1. poskyryje aptartais empiriniais atradimais ir teoriniais argumentais, gerai pagrįstų ir vienakrypčių hipotezių formuluoti negalima. Visgi reikėtų atsižvelgti į tai, kad Lietuvoje, nepaisant ganėtinai didelio visuomenės homogeniškumo šalies lygmeniu,¹⁸² teritoriniu lygmeniu religijos sklaida, kaip ir etninių grupių gausa, nėra vienoda.¹⁸³ Todėl net ir nekeliant konkrečių hipotezių, disertacijos tyrime atskirai nagrinėjamos savivaldybių etninio ir religinio heterogeniškumo sąsajos su rinkėjų elgsenos kaitumu.¹⁸⁴ Tokiu būdu kontroliuojami svarbūs savivaldybių socialinės struktūros kintamieji ir kartu išsiaiškinama jų įtaka rinkiminiam nestabilumui.

¹⁸² Remiantis 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymu, 84,2 procentai šalies gyventojų save laiko lietuviais, o 77,3 priskiria Romos katalikų tikėjimui: Lietuvos statistikos departamentas, *2011 m. gyventojų surašymo rezultatai: Lietuvos gyventojai 2011 metai..* Lietuvos statistikos departamentas, 2011, 20-26. [Žiūrėta 2013 01 26] <http://www.stat.gov.lt/uploads/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf>.

¹⁸³ Algirdas Stanaitis ir Saulius Stanaitis, "Lietuvos gyventojų religijos ir jų paplitimas". *Geografija*, T. 40, Nr. 2, 2004, 26-33, 29; Vlada Stankūnienė (sud.), *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, 2006, 61-75; Lietuvos statistikos departamentas, *2011 m. gyventojų surašymo rezultatai: Lietuvos gyventojai 2011 metai*, 21.

¹⁸⁴ Galima pridurti, kad neaparta lieka viena S. Rokanno ir S.M.Lipseto išskirta takoskyra – agrarinė. Visgi, kaip ir profsąjungų narystės atveju, net ir teoriškai gerai pagrindus tokio veiksnio reikalingumą, į disertacijos tyrimą jo neįmanoma įtraukti dėl duomenų savivaldybių lygmeniu nebuvimo.

2.2. Ekonominis balsavimas vietos rinkimuose?

Daugumoje ekonominio balsavimo studijų priklausomas kintamasis yra arba balsai, gauti nacionaliniuose rinkimuose (parlamento, prezidento), arba rinkėjo (būsimo) preferencijos (balsuoti prieš ar už tam tikrą partiją, kandidatus, koaliciją). Taigi, makro lygmenyje stebimos valstybinio lygio (arba tarpvalstybinio, jeigu tiriama daugiau nei vienos šalies rinkimų rezultatai) tendencijos, o mikro lygmenyje – individualios preferencijos. Ekonomikos įtaka rinkimų rezultatams savivaldos lygmenyje yra rečiau nagrinėjamas reiškinys – tačiau reikėtų akcentuoti, kad nėra rimtos priežasties, kodėl vietos rinkimų rezultatai savivaldybėje negalėtų balsavimo ir jo pokyčių (rinkėjų elgsenos kaitumo) tyrimuose būti pasirenkami kaip stebėjimo atvejis.

Pirma, savivaldos lygmeniu galima tikrinti, ar rinkėjai vietos valdžią baudžia už vykdomą politiką. Atsakomybės hipotezė ypač prasminga atrodo tokiose šalyse, kur vietos valdžia turi santykinai stiprią įtaką vietos ekonomikai: pavyzdžiui, Belgijoje, kur 44,5 proc. viešojo sektoriaus investicijų yra vykdomos vietos vyriausybių. Be to, pastarosios atsakingos už 7,8 proc. mokesčių didinimo atvejų šalyje¹⁸⁵. Tokiame politiniame kontekste, tikrinant standartinę ekonominio balsavimo hipotezę, nepriklausomi kintamieji gali būti glaudžiai susiję su savivaldybių vykdoma politika: kadangi vietos valdžia makroekonominės politikos veikti negali, koncentruojamasi ties savivaldybių disponuojamais ekonomikos veikimo svertais, kurių aiškiausias – vietos mokesčiai.

Antra, Jano Vermeirio ir Bruno Heyndelso teigimu, vietos valdžia gali turėti nedidelę įtaką ir tokiems ekonominiams rodikliams kaip nedarbas ar pajamos (arba tiesiog būti laikoma elektorato atsakinga už juos, nepaisant realios galios juos paveikti), todėl verta į statistinius modelius įtraukti ir juos: visgi tirdami balsavimą Belgijos vietos rinkimuose autoriai reikšmingos ekonominių rodiklių įtakos neranda.¹⁸⁶ Rodrigo Martinsas ir Francisco Jose Varga pateikia

¹⁸⁵ Jan Vermeir ir Bruno Heyndels, „Tax policy and yardstick voting in Flemish municipal elections“, *Applied Economics*, Vol. 38, No. 19, p. 2285–2298, p. 2287.

¹⁸⁶ Ten pat.

kitokių įrodymų: Portugalijos vietos valdžios rinkimuose nedarbo lygmuo daro neigiamą įtaką valdančiųjų pasirodymui. Be to, šis efektas stipriau pasireiškia ten, kur į vietos vyriausybę patenka nacionaliniame lygmenyje valdančiosios politinės jėgos.¹⁸⁷ Taigi, atrodo, jog vietos vyriausybės iš tiesų gali būti laikomos atsakingomis už ekonomines tendencijas.

Trečia, ekonominis balsavimas gali pasireikšti kaip nacionalinio lygmens tendencijų vertinimas: rinkimuose baudžiant ar apdovanojant partijas, kurios valdo ir savivaldos, ir nacionaliniu lygmeniu. Remiantis Karlheinz Reifu ir Hermannu Schmittu, rinkimai į vietos valdžią (kaip ir į Europos Parlamentą) turėtų būti laikomi antraeiliais (angl. *second-order*) – juose dalyvaujančios politinės jėgos mažiau rizikuoja, lyginant su pirmaeiliais, kuriuose yra sprendžiamas nacionalinės vykdomosios valdžios likimas.¹⁸⁸ Tačiau ekonominio balsavimo studijoms ypač svarbi antraeiliams rinkimams priskiriama „referendumo efekto“ savybė – t.y., juos galima traktuoti kaip rinkimus, kuriuose elektoratas išreiškia savo paramą arba nepasitenkinimą vyriausybės vykdoma politika.¹⁸⁹ Pagal Michaelą Marshą, reikšminga yra ir vieta rinkimų cikle: kadangi vyriausybės populiarumas dažniausiai pasiekia žemiausią tašką kadencijos viduryje, būtent tokiu metu surengus antraeilius rinkimus galima tikėtis didžiausio nacionalinei vyriausybei atstovaujančių politinių jėgų nuostolio.¹⁹⁰

Taigi, nors remiantis ekonominio balsavimo sąlygiškumo logika vietos valdžios rinkimuose ekonomikos įtaka turėtų būti išreiškiama silpniau, atrodo, egzistuoja teorinės ir empirinės prielaidos detalesniam šio reiškinio tyrimui ir siejimui su rinkiminiu nestabilumu. Viena vertus, elektoratas gali bausti ar apdovanoti balsais vietos valdžią už tam tikrą jos vykdomą politiką (pvz.,

¹⁸⁷ Rodrigo Martins and Francisco Jose Varga, „Economic Voting in Portuguese municipal election“. University of Minho, 2010. [Žiūrėta 2010 12 11]

¹⁸⁸ Michael Marsh, „Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections“. *British Journal of Political Science*, Vol. 28, No. 4, 1998, p. 591-593; cituota iš Karlheinz Reif ir Hermann Schmitt, „Nine Second Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results“. *European Journal of Political Research*, Vol. 8, Issue 1, 1980, p. 3–44.

¹⁸⁹ Mindaugas Kluonis, „2009 metų Europos Parlamento rinkimų Lietuvoje rezultatai: aplinkybės ir prognozė“. *Parlamento studijos*, Nr. 8, 2009, p. 133-153; Marsh, 1998, p. 593–594.

¹⁹⁰ Marsh, 1998, p. 594

mokesčių) ir netgi suvokti ją kaip iš dalies atsakingą už atitinkamo regiono ekonominę situaciją: tai daro įtaką tarp rinkimų valdančiųjų gautų balsų pokyčiams ir kartu bendram rinkėjų elgsenos kaitumui. Kita vertus, remiantis antraeilių rinkimų teorija, savivaldos rinkimai gali būti traktuojami kaip referendumas esamos nacionalinės valdžios politikai įvertinti. Galiausiai, baudžiant valdančiuosius „išlaisvinti“ balsai gali atitekti ne tik opozicijai, bet ir naujoms ar marginalioms partijoms – taigi, ekonominis balsavimas savivaldoje gali didinti išorinį rinkiminį nestabilumą.

Remiantis iki šiol pateikta teorija ir empiriniais pavyzdžiais, galima išskirti hipotezes, skirtas ekonominio balsavimo įtakai rinkėjų elgsenos kaitumui Lietuvos savivaldos rinkimuose tikrinti. Tačiau būtina atsižvelgti į vietos valdžios ir šalies elektorato savitumus – tai turi tiesioginės įtakos hipotezių formulavimui. Visų pirma, Lietuvos savivaldos institucijos laikomos silpnomis tiek biudžeto nepriklausomybės, tiek savarankiškumo nustatant vietos mokesčius atžvilgiais¹⁹¹ – todėl realiai galima tirti tik tai, ar balsavimo pokyčiams turi reikšmės regioninė makroekonomikos dinamika, kuri nuo savivaldos institucijų politikos mažai kuo priklauso.¹⁹² Antra, Lietuvos elektoratas paprastai stipriai baudžia valdančiąsias partijas – vyriausybės apdovanojimo balsais nacionaliniuose parlamento rinkimuose vis dar nėra užfiksuota, nepaisant ekonominės situacijos gerėjimo ar blogėjimo. Dėl šių priežasčių valdančiųjų atsakomybės hipotezė (2a) pakoreguojama, siekiant ją

¹⁹¹ Jurgita Mačiulytė ir Petras Ragauskas, „Lietuvos savivalda: savarankiškos visuomenės link?“ (studijos santrauka). Pilietinės visuomenės institutas, 2007. [Žiūrėta 2010 18 15] < <http://www.civitas.lt/lt/?pid=80&id=7>>; Remigijus Čivinskas ir Leonas Tolvaišis, „Tarpbiudžetinis lėšų perskirstymas Lietuvoje: instituciniai interesai ir savivaldybių finansinis savarankiškumas“. *Viešojo politika ir administravimas*, Nr. 16, 2006, p. 87–99; Gediminas Davulis, „Analysis of a situation on local taxes in Lithuania“. *Intellectual Economics*, 2009, No. 1(5), p. 21–29.

¹⁹² Kai kurie autoriai apskritai teigia, kad „savivaldybės taryba niekuo negali privileiti verslininkų, kapitalo“ (Čivinskas ir Tolvaišis, 87), tačiau fragmentiškai patyrinėjus vietinę žiniasklaidą ir kandidatų priešrinkiminius pažadus galima daryti intuityvią prielaidą, kad elektoratui dėl partijų pareiškimų gali susidaryti kitoks įspūdis. Pavyzdžiui, Artūro Zuoko ir Vilniaus koalicija: „inicijuosime naujų „Vilnius Air“ avialinijų steigimą“ (Artūro Zuoko ir Vilniaus koalicijos tinklalapis. [Žiūrėta 2011 01 23] < <http://programa2011.taip.lt/stiprus-miestas.html>>; Liberalų ir centro sąjungos kandidatų sąrašo Ukmergėje lyderis Regimantas Baravykas: „Partijos sudėtyje – įvairių specialybių, dirbantys galva nariai. Žinantys, kaip skatinti verslo plėtrą, pritraukti investicijas, efektyviai panaudoti biudžeto lėšas“ (Ligita Juodvalkienė, „Rinkėjams artėja apsisprendimo metas“. Ukmergės žinios, 2010. [Žiūrėta 2011 01 23] < <http://www.ukzinios.lt/archyvas-mainmenu-40/1162-rinkjams-artja-apsisprendimo-metas.html>>).

adaptuoti Lietuvos elektorato specifikai. Reikėtų tikėtis vienareikšmiško baudimo blogėjant ekonominei padėčiai, tačiau tik dalinio apdovanojimo efekto jai gerėjant: kitaip tariant, kuo mažesnis ekonomikos pagerėjimas ar didesnis pablogėjimas, tuo partija daugiau pralaimi, ir atvirkščiai.

Toliau pateikiami trys variantai hipotezės, kuri tikrina vietinių (savivaldybės) ekonomikos tendencijų įtaką balsavimo pokyčiams trumpajame laikotarpyje: variantai išskirti pagal skirtingą rinkėjų elgsenos kaitumo tipą (valdančiųjų balsai, bendras kaitumas ir išorinis nestabilumas). Dar prieš pateikiant detalesnę kintamųjų operacionalizaciją, būtina pažymėti, kad 2a hipotezėje atsakomybės objektas parinktas remiantis J. A. Tuckerio pastabą apie dominuojančios koalicijoje partijos svarbą – būtent jos gautų balsų atveju labiausiai tikėtina aptikti ekonomikos įtakos efektą.

2a hipotezė: ekonominės tendencijos Lietuvos savivaldybėse trumpajame laikotarpyje daro įtaką savivaldybės taryboje dominuojančios partijos balsų dalies stabilumui: savivaldybės ekonominės situacijos pokytis yra tiesioginiu ryšiu susijęs su balsų, rinkimuose atiduotų šiai partijai, dalies pokyčiu (kuo mažesnis ekonomikos pagerėjimas ar didesnis pablogėjimas, tuo partija daugiau pralaimi, ir atvirkščiai).

2b hipotezė: ekonominės tendencijos Lietuvos savivaldybėse trumpajame laikotarpyje daro įtaką bendram rinkėjų elgsenos kaitumui: savivaldybės ekonominės situacijos pokytis yra su juo susijęs atvirkštiniu ryšiu (kuo mažesnis ekonomikos pagerėjimas ar didesnis pablogėjimas, tuo didesnis rinkėjų elgsenos kaitumas, ir atvirkščiai).

2c hipotezė: ekonominės tendencijos Lietuvos savivaldybėse trumpajame laikotarpyje daro įtaką išoriniam rinkiminiam nestabilumui: savivaldybės ekonominės situacijos pokytis yra su juo susijęs atvirkštiniu ryšiu (kuo mažesnis ekonomikos pagerėjimas ar didesnis pablogėjimas, tuo didesnis išorinis nestabilumas, ir atvirkščiai).

Kita vertus, atsižvelgiant į referendumo efektą, galima tikėtis sąveikos tarp vietinių ekonomikos tendencijų ir savivaldybėje dominuojančios partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei. Galima įtarti, kad valdantiejiems

nacionaliniame lygmenyje ekonomikos nuosmukis turėtų itin neigiamai atsiliepti savivaldos rinkimuose, tačiau kylant ekonomikai visoje šalyje tai geriausiu atveju neturi būti susiję su balsavimo už juos pokyčiais (vadovaujantis logika, kad lietuviai yra linkę nacionalinę vyriausybę bausti, nepriklausomai nuo to, ką ji daro). Trečia hipotezė į tris tekste neskaidoma, tačiau ji empirinėje dalyje taip pat testuojama pagal tris rinkėjų elgsenos kaitumo tipus. Ši taisyklė galioja visoms kitoms disertacijoje keliamoms hipotezėms, išskyrus tas, ties kuriomis pridedami papildomi paaiškinimai.

3 hipotezė: ekonomika įtakos rinkiminiam nestabilumui daugiau turės tose savivaldybėse, kuriose vietos valdžioje dominuojanti partija taip pat yra nacionalinės vyriausybės valdančiojoje koalicijoje.

Šiame poskyryje daugiausia dėmesio buvo skirta ekonomikos vaidmeniui trumpajame laikotarpyje (tarp rinkimų). Tačiau remiantis 1.2.1.2 poskyryje pateikta teorijos ir empirikos apžvalga, galima tikėtis ekonomikos įtakos ir ilgajame laikotarpyje, ne tik tarp rinkimų. Didesniu ekonominiu išsivystymu pasižyminčios savivaldybės balsavimo tendencijų atžvilgiu turėtų būti stabilesnės.

4 hipotezė: ilgajame laikotarpyje didesniu rinkėjų elgsenos kaitumu turėtų pasižymėti mažiau ekonomiškai išsivysčiusios savivaldybės.

2.3. Vietos ir nacionalinės partinės sistemos įtaka

Kaip buvo minėta šio poskyrio pradžioje, kai kurių aptartų nepriklausomų veiksmų perkėlimas į priežastinius ryšius savivaldos rinkimų kontekste yra nekomplikuotas. Realus ir formalus partinės sistemos formatai nėra kontekstui jautrūs veiksniai ir gana dažnai naudojami studijose, kuriose stebėjimo atvejis yra kitoks nei valstybė.¹⁹³ Galima formuoti dvi hipotezes, kurios tikrina ryšį tarp šių nepriklausomų kintamųjų ir rinkėjų elgsenos kaitumo.

¹⁹³ Pavyzdžiui, Carsten Anckar tiria partinės sistemos fragmentacijos ir populiacijos dydžio ryšį nacionalinio ir savivaldos vieneto lygmenyse: Carsten Anckar, "Size and Party System Fragmentation". *Party Politics*, 2000, Vol 6., No.3, 305-328. Bernard Grofman ir Peter Selb analizuoja rinkiminio aktyvumo ir partinės sistemos fragmentacijos sąsajas nacionaliniu ir apygardų lygmeniu: Bernard Grofman and Peter Selb, „Turnout and the (effective) number of parties at the national and district levels: A puzzle-solving approach“. *Party Politics*, 2011, Vol. 17, No. 1, p. 93–117.

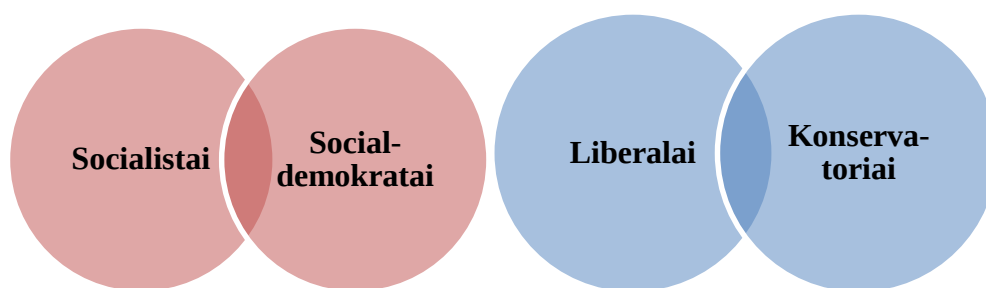
5 hipotezė: partijų pasiūla savivaldybėje turėtų būti tiesiogiai susijusi su rinkėjų elgsenos kaitumu: kuo daugiau partijų ir kandidatų sąrašų dalyvauja rinkimuose, tuo juose didesnis rinkiminis nestabilumas.

6 hipotezė: partinės sistemos fragmentacija turėtų daryti įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui: kuo didesnė fragmentacija savivaldybėje rinkimuose $t-1$, tuo didesnis rinkiminis nestabilumas rinkimuose t .

Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad partinės sistemos formatas neatskleidžia kito svarbaus partinės sistemos aspekto – santykių tarp reikšmingų partijų, jų koalicinio elgesio. Kaip buvo matyti iš 1.2.3 poskyrio, egzistuoja argumentų, kad nesant stiprių skirčių ar ribojančios institucinės sistemos, būtent partinė sistema, suvokiama kaip koalicinių santykių tarp reikšmingų partijų šablonų visuma, gali riboti rinkiminį nestabilumą. Tai itin aktualu Lietuvos atveju: tiek nacionaliniame, tiek savivaldos lygmenyse institucinės ir socio-struktūrinės paskatos rinkiminiam stabilumui yra silpnos. Tačiau siekiant įvertinti, kaip Lietuvos savivaldybėse susiformavusios (besiformuojančios) partinės sistemos susijusios su rinkėjų elgsenos skirtumais tiek trumpajame, tiek ilgajame laikotarpyje, tyrimui neišvengiamai reikalingos anksčiau aptartų teorinių įžvalgų korekcijos. Disertacijoje siūloma nauja partinių sistemų tipologija, kuri yra paremta G. Sartorio ir P. Mairo teorijomis, tačiau atsižvelgia tiek į Lietuvos, tiek į savivaldos specifiką.

Pagal P. Mairo teoriją, rinkiminiam stabilumui įtaką turi du partinės sistemos elementai: koalicinių alternatyvų atskirumas viena nuo kitos (kad nebūtų dalinių vyriausybės partinės sudėties pasikeitimų) ir prognozuojamumas (yra žinoma, kas su kuo gali sudaryti koaliciją, tam tikros partijos niekada nepatenka į vyriausybę). Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad operacionalizuodamas šiuos principus P. Mairas laikosi gana griežtų principų. Pagal jo schemą, idealiai uždara partinė sistema įmanoma tik tuo atveju, jeigu šalyje neatsiranda naujų partijų ir koalicijų alternatyvos yra pasiskirsčiusios į du blokus. Tokia partinė sistema pavaizduota 1 paveikslėlyje: egzistuoja kairysis (socialistai ir socialdemokratai) ir dešinysis (liberalai ir konservatoriai) blokai. Reikėtų pabrėžti, kad G. Sartorio teorijoje, atskiriant poliarizuotas ir nuosaikias

daugiapartiškumo sistemas, pasiskirstymas į du blokus taip pat svarbus. Tačiau G. Sartori labiau akcentuoja partijų konkurencijos centro (poliarizuotoje partinėje sistemoje jis užimtas) ir opozicijos partijų galimybes susivienyti ir pasiūlyti save kaip alternatyvią vyriausybę (dvipartinės sistemos mechanika, kuri veikia ir esant nuosaikiam daugiapartiškumui). Kitaip tariant, G. Sartori nuosaikaus daugiapartiškumo dinamiką traktavo kaip valdančiosios daugumos-opozicijos kaitą, tačiau neakcentavo konkrečių blokų su konkrečiomis partijomis: tuo P. Mairo teorija nuo pastarojo autoriaus klasifikacijos skiriasi.

1 pav. Uždaros partinės sistemos tipas pagal P. Mairo teoriją

Šaltinis: sudarytas autoriaus.

Reikėtų pažymėti, kad imant laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo (kaip daro P. Mairas savo analizėje) empiriškai tokių, griežtai uždarų, partinių sistemų atrasti yra ganėtinai sunku – bene vienintelis atvejis yra Didžioji Britanija iki 2010 m. Kita vertus, matuojant kiekybiškai (vienokių ar kitokių koalicijų skaičių ar procentą) įmanoma nustatyti, kiek partinės sistemos yra arti (toli) nuo idealaus uždarojo tipo. Pavyzdžiui, Norvegija yra ganėtinai arti uždarojo tipo: 1945-2000 m. 94,9 procentai vyriausybės partinės sudėties pasikeitimų joje buvo visiški, tik viena vyriausybė savo sudėtyje turėjo naują partiją, o inovatyvūs buvo 33,3 procentai koalicijų.¹⁹⁴ Taigi, Norvegijos partinė sistema 1945-2005 m. tikrai turėtų būti priskiriama prie tokių, kuriuose rinkėjai rinko ne tik partiją, bet ir vyriausybę: dominavo visiški vyriausybės partinės sudėties pasikeitimai. Be to,

¹⁹⁴ Mair, 2008, p. 244.

naujų partijų ir inovatyvių koalicijų dėlionės pakluso blokinio paskirstymo, aiškaus rinkėjams, logikai: Darbo partija (kairė) vs Konservatorių, Liberalų, Centro, Krikščionių demokratų partijos (dešinė). Būtina akcentuoti, kad toks partinės sistemos (kaip partijų koalicinio elgesio šablonų) tipas išliko, nepaisant aiškių ilgojo laikotarpio pokyčių elektorate ir partijų galioje. Jeigu 1945 m. partinėje sistemoje egzistavo viena didelė ir penkios mažos-vidutinės partijos, Derekas W. Urwinas 1989 m. Norvegijoje išskiria dvi dideles (Darbo partija ir Konservatoriai), dvi mažas-vidutines, atstovaujančias kraštutinėms pozicijoms ideologinėje erdvėje (Socialistinės kairės ir Progreso partijos) ir kelias mažas partijas centre tarp dviejų pagrindinių konkurentų.¹⁹⁵

2005 m. Norvegijoje pirmą kartą istorijoje buvo suformuota vadinamoji raudonai žalia koalicija iš Darbo partijos, Socialistinės kairės ir Centro partijų.¹⁹⁶ Pagal P. Mairo kriterijus tai inovatyvi koalicija, tačiau vieno jos elemento (Socialistinės kairės partijos) dalyvavimas būtent kairiojoje koalicijoje buvo nesunkiai prognozuojamas. Lygiai taip, nors Progreso partija ir niekada nebuvo vykdomojoje valdžioje, galima nesunkiai nuspėti, jog į ją pakviesta ji prisidėtų prie dešiniojo bloko. Tačiau Centro partijos dalyvavimas „raudonai žalioje koalicijoje“ lyg ir sugriauna pasiskirstymą į blokus ir Norvegijos partinę sistemą rinkėjų akyse paverčia atviresne – ar iš tiesų yra taip? Reikėtų pasakyti, kad pasiskirstymas į blokus nebuvo išardytas visiškai – nors Centro partija pirmą kartą prisijungė prie Darbo partijos vedamos kairiosios koalicijos, kitos dešinės partijos vis dar niekada nėra bendradarbiavusios su kairiaisiais (nepaisant konkurencinio spaudimo iš radikalių dešinės, Progreso partijos). Taigi, rinkėjams pasirinkimai yra daugiau mažiau aiškūs: kairysis ir dešinysis blokai

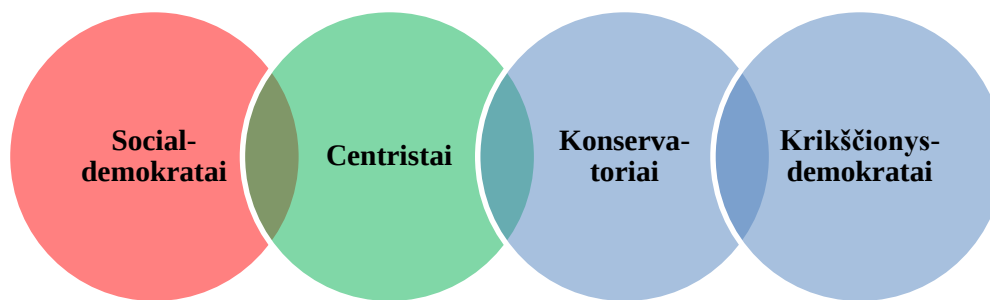
¹⁹⁵ Derek W. Urwin, “The Norwegian Party System from the 1880s to 1990s” Kn. Kaare Strom ir Lars Svasand (sud.), *Challenges to Political Parties: The Case of Norway*. Michigan: University of Michigan Press, 1997, p. 33–60, p. 43.

¹⁹⁶ Asbjørn Wahl, „Left parties in government: The Norwegian case“. Contribution made at a seminar organised by the Rosa Luxembourg Foundation and the Initiatives Pour un Autre Monde at the European Social Forum in Athens on 5 May 2006. <http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Themen/Sozialforen/ESF_2006/Wahl_left-parties.pdf> [Žiūrėta 2012 12 12].

su Centro partija (kurią, atrodo, tokiai pozicijai konkurencinėje erdvėje įpareigoja pats pavadinime) centre (ji gali prisidėti prie vieno ar kito bloko).

Geras empirinis tokios partinės sistemos, kuri pagal P. Mairo kriterijus būtų priskirta prie atviresnių, tačiau politinėje realybėje nuo 1949 m. funkcionuoja kaip aiškių dviejų blokų su centru pavyzdys – Vokietija. Šioje šalyje egzistuoja dešinysis (Krikščionių demokratų sąjunga / Krikščionių socialinė sąjunga) ir kairysis (Vokietijos socialdemokratų partija, nuo 1998 m. – Žaliųjų partija) koalicijų formavimo poliai, kurie 1949–2003 m. kartu vienoje vyriausybėje buvo tik vieną kartą (1966-1969) m. Partinės sistemos centre buvo Laisvųjų demokratų partija, kuri valdė tiek su socialdemokratais, tiek su krikščionimis demokratais.¹⁹⁷ Nepaisant mažos partijos centre egzistavimo ir kartais (paprastai kartą per kelis dešimtmečius) pasitaikančių didžiųjų koalicijų, Vokietijos rinkėjams alternatyvos yra gana aiškos: dešinysis ir kairysis blokai (labai nedidelė jų tarpusavio bendradarbiavimo galimybė) su FDP centre (gali prisidėti prie bet kurio bloko). Vokietijos (ir Norvegijos nuo 2005 m.) partinės sistemos atitinkantis idealus tipas grafiškai pavaizduotas 2 paveikslėlyje: du blokai (kairysis ir dešinysis, tarpusavyje koalicijų nesudaro) su partija centre (gali būti ir daugiau nei viena partija). Žalia spalva reiškia, kad partija koaliciją gali sudaryti su bet kuria partija, o mėlyna ir raudona spalva pažymėtos partijos tarpusavyje nebendradarbiauja.

¹⁹⁷ Susan E. Scarrow, „Embracing Dealignment, Combating Realignment: German Parties Respond“. Kn. Wolfgang C. Muller and Fritz Plasser (sud.), *Political Parties and Electoral Change*. London: SAGE Publications, 2004, p. 86–110, p. 89.

2 pav. *Dviejų blokų partinės sistemos su centru tipas*

Šaltinis: sudarytas autoriaus.

Remiantis šiomis pastabomis, galima išskirti du partinių sistemų tipus, kuriose dėl partijų koalicinio elgesio orientacijos į blokinį struktūravimą rinkėjai balsuodami renkasi ne tik partiją, bet ir vyriausybę. Pirmasis tipas yra *dviejų blokų partinė sistema*. Tai G. Sartorio nuosaikios daugiapartinės sistemos ir dvipartinės sistemos analogas, istoriniai pavyzdžiai – D. Britanija, Norvegija iki 2005 m.. Antrasis tipas, kurį taip pat galima laikyti ir pirmojo tipo „porūšiu“, kadangi jo mechanika yra ganėtinai panaši – *dviejų blokų sistema su centru*. Dviejų blokų mechanika tokioje sistemoje yra koreguojama centre esančios partijos, kuri gali prisidėti prie abiejų koalicijų; istorinis pavyzdys – Vokietija nuo 1949 m., į tokią partinę sistemą panaši ir dabartinė Norvegija.

Reikėtų nustatyti konkretesnius kriterijus, kurie leistų tokias partines sistemas išskirti Lietuvos savivaldybėse. Kad partinė sistema būtų priskirta dviejų blokų sistemai, disertacijoje keliama tokie reikalavimai: a) du blokai neprivalo būti visiškai stabilūs savo partinės sudėties atžvilgiu, kadangi Lietuvoje partijų pasiūla yra nuolat atnaujinama; b) tačiau jeigu partija, kuri buvo vieno bloko valdančiojoje koalicijoje, dalyvauja kito bloko valdančiojoje koalicijoje, tai traktuojama arba kaip trumpalaikis nuokrypis, arba (jei tampa norma) – partinės sistemos destrukcija; c) turi turėti aiškius koalicijų formavimo gravitacijos polius dviejuose blokuose, kuriuos būtų įmanoma

atskirti net ir atsirandant naujų partijų: tokius kaip krikščionys demokratai ir socialdemokratai Vokietijoje, Darbo partija ir konservatoriai Norvegijoje; d) tiriamu periodu, kuriame nustatomas partinės sistemos tipas, turi būti įvykę bent du valdančiųjų koalicijų pasikeitimai (nustatomi pagal partinę sudėtį). Dviejų blokų su centru partinė sistema savo mechanika panaši į pirmąjį tipą, tačiau čia atsiranda papildomas kriterijus; e) konkurencinės erdvės centre egzistuoja centro partijos, kurios gali dalyvauti abiejų blokų koalicijose.

Valdančiųjų koalicijų kaitos kriterijus įvestas dėl dviejų priežasčių. Pirma, vadovaujantis G. Sartorio logika, jis padeda skirtingos mechanikos, tačiau konkurencingas partines sistemas: tas, kuriose tam tikrame periodu vyksta vykdomosios valdžios kaita ir tas, kuriose vyriausybės partinė sudėtis stabili arba egzistuoja dominuojanti politinė jėga. Antra, šis partinės sistemos aspektas teoriškai svarbus hipotezių formulavimui. Struktūruotose koaliciniuose atžvilgiu partinėse sistemose, kuriose egzistuoja vyriausybės kaita, opozicijos rinkėjai turi rimtą pagrindą tikėtis, kad valdančioji koalicija ateinančiuose rinkimuose bus pakeista jų remiamos vyriausybės alternatyvos. Be to, nuo jų atėjimo į rinkimus ir balsavimo už būtent savo partiją didėja tokia tikimybė: taigi, tokiose partinėse sistemose egzistuoja aiškios paskatos nekeisti savo rinkiminės preferencijos. Kita vertus, dominuojančiose partinėse sistemose *modus vivendi* yra valdžios išsilaikymas, nepaisant to, už ką balsuoja rinkėjas: tai (net ir egzistuojant aiškiems blokams) gali atsilipti rinkiminiam aktyvumui (kuris daro įtaką rinkimų rezultatams ir jų stabilumui) ir skatinti opozicijos rėmėjus neprisirišti prie konkrečių rinkiminių alternatyvų.

Teoriškai įmanoma išskirti ne vieną, o du tipus partinių sistemų, kuriose dominuoja tam tikros partijos: pirmasis yra *dominuojančios partijos sistema*. Tai G. Sartorio išskirto tipo analogas, kurio geriausias istorinis pavyzdys – Japonija, 1955-1993 m. (vyriausybę sudarė viena Liberalų demokratų partija). Antrasis tipas – *dominuojančio bloko partinė sistema*. Tai panašus atvejis į G. Sartorio išskirtą dominuojančios partinės sistemos tipą, tačiau šiuo atveju valdo tas pats partijų blokas. Empirinis pavyzdys – Biržų savivaldybė, kur 1997-2007 m. čia valdė Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) ir Lietuvos valstiečių partijos

(LVP) koalicija. Dominuojančios partijos sistemas atskirti palyginti nesunku: joje viena partija visada gauna gana vietų taryboje, kad galėtų valdyti neįtraukdama kitų politinių jėgų į koaliciją. Atitinkamai, dominuojančio bloko partinėje sistemoje galimi tam tikri pokyčiai valdančiojoje koalicijoje (vienai partijai išnykus, ją gali pakeisti kita), tačiau jas vienija bendras to pačio partijų bloko valdymas; a) nėra dviejų aiškių koalicijų formavimo polių; b) yra bent dvi partijos, kurios (jeigu išrenkamos į tarybą) valdo kartu.

Pastarasis kriterijus reikalingas tam, kad būtų įmanoma dominuojančio bloko partines sistemas atskirti nuo tokių, kuriose stabilumas išlieka tik vienos partijos „pavidalo“. Net ir neatliekant sisteminio tyrimo, savivaldos ir nacionaliniame lygmenyje galima pažymėti įdomų fenomeną, kai ta pati partija ilgą laiką išsaugo svarbiausią valdžios postą (nacionalinėje vyriausybėje – ministro pirmininko, savivaldoje – mero), keisdama koalicijos partnerius. G. Sartorio klasifikacijoje tokia mechanika pasižymėjo poliarizuotos partinės sistemos tipas, o istorinis pavyzdys yra Italija 1945–1990: visada valdė krikščionių demokratų partija (turėjo premjero postą), nors koalicijos partneriai ir keitėsi.

Visgi reikėtų pažymėti, kad panaši mechanika partinėje sistemoje gali nusistovėti ne tik dėl ideologinės poliarizacijos, kuri buvo pagrindinė tokio tipo susiformavimo priežastis Italijoje. Toks koalicinis elito elgesys gali nusistovėti ir neideologizuotoje partinėje sistemoje: kaip vienos valdžioje dominuojančios partijos sugebėjimų pasinaudoti silpna partinės sistemos struktūracija ir išlaikyti svarbiausią postą, keičiant koalicijos partnerius, rezultatas. Toks koalicinio elgesio tarp partijų atvejis disertacijoje yra vadinamas *santykinai dominuojančios partijos sistema*. Šio tipo analogo (be poliarizacijos kriterijaus) nėra nė vienoje partinių sistemų klasifikacijoje, todėl jį galima laikyti nauju, kurio vienas geresnių pavyzdžių – 2001–2008 m. Lietuvos socialdemokratų partijos valdymas Lietuvoje, kai partija neturėjo daugumos vietų, tačiau trijose skirtingose vyriausybėse, keisdama koalicijos partnerius, išlaikė ministro pirmininko postą. Be to, nebuvo įmanoma išskirti bent dviejų partijų, kurios visą šį periodą būtų valdžiusios kartu.

Disertacijoje laikomasi požiūrio, kad tai atskiras partinės sistemos atvejis, kuris daro neigiamą įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui dėl konkurencinės erdvės struktūros „išblukimo“ (nors ne taip smarkiai, kaip nestruktūruota partinė sistema). Vienintelis dalykas, dėl kurio yra daugiau ar mažiau tikri rinkėjai - balsuodami už santykinai dominuojančią partiją, jie renkasi, kas užims svarbiausią valdžios postą (mero ar ministro pirmininko). Kad partinė sistema būtų priskirta būtent tokiam tipui, disertacijoje keliama tokie reikalavimai: a) dominuojanti partija tiriamame periodu visada (be išimčių) turi svarbiausią valdžios postą; b) nėra antros partijos, kuri stabiliai su dominuojančia partija sudarytų koaliciją.

Reikėtų pabrėžti, kad bet kuris iš iki šiol aptartų penkių partinių sistemų tipų pasižymi tam tikru struktūruotumu ir valdžios alternatyvų prognozuojamumu. Juos galima redukuoti į tris apibendrintus tipus: dviejų blokų, dominuojančių partijų ir santykinai dominuojančios partijos sistemas. Dviejų blokų sistemose (apima pirmąjį ir antrąjį tipus) rinkėjai gali palyginti gerai žinoti valdžios koalicijų alternatyvas. Šis tipas suteikia didžiausias paskatas partijų konkurenciją suvokti kaip padalintą į tam tikrus partijų blokus ir kartu yra teoriškai palankiausias rinkiminiam stabilumui koalicinio elgesio atvejis. Dominuojančių partijų sistemose rinkėjai turi pagrįstus lūkesčius dėl vyriausybės, tačiau menka valdžios kaitos (realios – o ne kad pasikeis viena partija iš valdančiojo bloko) tikimybė mažina stabilaus rinkiminio elgesio tikimybę. Galiausiai, santykinai dominuojančios partijos sistemoje vienintelė stabilaus rinkiminio elgesio paskata susijusi su lūkesčiais dėl to, kuri politinė jėga užims svarbiausią valdžios postą: piliečiai, kuriems ši alternatyva priimtina, tokios partinės sistemos skatinami nekeisti savo rinkiminės preferencijos.

Prie šių partinių sistemų tipų reikėtų pridėti tai, ką galima vadinti *nestruktūruota partinė sistema*. Šis tipas neturi jokių konkurencinės erdvės struktūruotumo bruožų ir yra idealiai atviros pagal P. Mairo schemą partinės sistemos analogas (sistema, kurioje nėra aiškių blokų ir prognozuojamų koalicijų). Istorinis atvejis – Nyderlandai, kuriuose nuo Antrojo pasaulinio karo nėra karto nebuvo visiškai vyriausybės partinės sudėties pasikeitimo, o partijų

koalicionis elgesys pasižymėjo dideliu nestabilumu.¹⁹⁸ Tokioje partinėje „anti-sistemoje“ neegzistuoja aiški dviejų blokų struktūra (net ir su centru), o partijų koalicionis elgesys yra visiškai neprognozuojamas (kas su kuo sudarys koaliciją). Be to, tokia partinė sistema neturi aiškos dominuojančios partijos: taigi, lyginant su kitais tipais, nestruktūruotoje partinėje sistemoje neegzistuoja jokių paskatų mažesniame rinkėjų elgsenos kaitumui. Kad partinė sistema būtų priskirta šiam tipui, disertacijoje keliami du pagrindiniai kriterijai: a) nėra dviejų aiškių koalicijų formavimo centrų; b) nėra 1–2 visada koalicijoje liekančių partijų, kurios dominuotų ir veiktų kaip sistemos centras.

Remiantis šiame poskyryje pateikta teorine partinių sistemų tipologija, įmanoma kelti tam tikras hipotezes. Pirmoji jų nurodo į partinių sistemų hierarchiją pagal paskatas stabiliai rinkėjų elgsenai, šešis konkrečius tipus redukuojant į keturis, labiau apibendrintus: 1) dviejų blokų partinė sistema; 2) dominuojančios partijos (partijų); 3) santykinai dominuojančios partijos; 4) nestruktūruota. Tikimasi, kad rinkėjų elgsenos kaitumas bus didžiausias nestruktūruotose sistemose, kiek mažesnis santykinai dominuojančios partijos sistemose, dar mažesnis dominuojančios partijos (partijų) sistemose, o pats mažiausias ten, kur galima įžvelgti dviejų blokų mechaniką.

7 hipotezė: skirtingos partinės sistemos savivaldybėse ilgainiui laikotarpyje daro įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui: kuo mažiau partinėje sistemoje, kurią apibrėžia konkretus koalicionio partijų elgesio šablonas, egzistuoja paskatų politinę konkurenciją suvokti kaip padalintą į blokus, tuo didesnis rinkėjų elgsenos kaitumas.

Kita vertus, atsižvelgiant į imties (60 savivaldybių) dydį, skirtumai tarp visų keturių apibendrintų tipų gali neišsryškėti. Be to, labai tikėtina, kad esminis skirtumas egzistuoja tarp sistemos, kuri neturi struktūruotumo požymių, ir tos, kuriose rinkiminiam stabilumui paskatų yra daugiausia. Todėl formuluojama dar viena hipotezė, kurioje lyginamos dvi pagal konkurencinės erdvės struktūruotumą labiausiai besiskiriančios partinės sistemos.

¹⁹⁸ Mair, 2008, p. 245–248.

8 hipotezė: skirtingos partinės sistemos savivaldybėse ilgainiui laikotarpyje daro įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui: dviejų blokų sistemose rinkėjų elgsenos kaitumas turėtų būti reikšmingai mažesnis, lyginant su nestruktūruotomis partinėmis sistemomis.

Galima atkreipti dėmesį, kad 7 ir 8 hipotezės tikrina vietos partinės sistemos įtaką rinkiminiam stabilumui ilgainiui laikotarpyje – sunku būtų tikėtis, kad jau pirmuose ar antruose savivaldos rinkimuose, naujoje demokratijoje rinkėjai pažintų vietos partinės sistemos ypatumus, atskirtų tam tikrus konkurencijos šablonus (jų paprasčiausiai net nebus). Reikia tam tikro laikotarpio, kad susiformuotų bent partinės sistemos kontūrai: remiantis G. Sartorio analize, kaip „nykščio taisyklė“ turėtų praversti trys rinkimai.¹⁹⁹ Neskaitant pačių pirmųjų, vietos partinės sistemos įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui ilgainiui laikotarpyje galime pradėti tirti ne anksčiau nei nuo 2007 metų.

Kita vertus, būtina pabrėžti, kad rinkimai savivaldoje ir vietos partinės sistemos nesiformuoja vakuume. Remiantis K. Reifu ir H. Schmittu, pirmaeiliai ir antraeiliai rinkimai negali būti visiškai atskirti vieni nuo kitų – jie apibūdinami jei ne tokia pačia, tai labai panašia partine sistema, juose dalyvauja tos pačios partijos.²⁰⁰ 1995 m., kai vyko pirmi disertacijoje analizuojami Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimai, nacionalinė partinė sistema jau buvo įgavusi tam tikrus kontūrus.²⁰¹ Taigi, reikėtų atsižvelgti į sąveiką tarp vietos partinės sistemos ir nacionalinės – skirtingai nei pirmosios atveju, vietos partinė sistema, besiformuojanti antraeilių rinkimų kontekste, rinkėjų gali būti palyginta ir vertinama pagal pirmaeilės partinės sistemos pavyzdį.

Politikos mokslų literatūroje apie šią sąveiką iki šiol diskutuota nedaug. Viena iš priežasčių – pagal Ulrik Kjør ir Jørgen Elklit, apskritai „partinių sistemų tyrinėjimai vietos lygiu vis dar vyksta neliestame dirvožemyje“ (kitaip

¹⁹⁹ Sartori, 2005 (1976).

²⁰⁰ Marsh, 1998, p. 591–593; cituota iš Reif ir Schmitt, p. 592.

²⁰¹ Alvidas Lukošaitis, „Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje“. Kn. *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema (I knyga)*, A. Jankauskas, E. Kūris ir J. Novagrockienė (sud.). Kaunas: Naujasis lankas, 1997, p. 92–128.

tariant, apie jas žinoma nedaug).²⁰² Viena pirmųjų bandymų nagrinėti vietos partines sistemas J. Leiper Freemanas pastebėjo, kad JAV, nežiūrint įvairių institucinių apribojimų, jos paprastai atspindi nacionalinę²⁰³. Tačiau fragmentuotų Europos partinių sistemų kontekste (kaip rodo Danijos atvejis) savivaldybės skiriasi pagal tai, kiek „nacionalizuota“ (tai yra, panaši į nacionalinę) yra vietos partinė sistema.²⁰⁴ Ulrik Kjær ir Jørgen Elklit naudoja tik partinės sudėties (kokios partijos išrenkamos į vietos tarybą) ir fragmentacijos kriterijus, tačiau ir iš jų aišku, kad vietos partinė sistema ir nacionalinė nebūtinai turi idealiai sutapti: vienos partijos savivaldybėje gali būti santykinai stipresnės, o kitos – silpnesnės, nei nacionalinėje scenoje.

Lietuvoje A. Lukošaitis fragmentacijos augimą (nacionaliniame lygmenyje fiksuojamas nuo 2000 m. parlamento rinkimų) aptinka tiek bendruose rinkimų rezultatuose, tiek vertinant savivaldybės lygmeniu.²⁰⁵ Tačiau galima pažymėti, kad ši fragmentacija varijuoja tarp savivaldybių, o kartu ir skirtumai tarp vietos ir nacionalinės partinių sistemų. Remiantis J. Novagrockiene, po 2000 m. parlamento rinkimų Lietuvos partinėje sistemoje liko trys reikšmingos partijos.²⁰⁶ Pridedant ketvirtąją 5 proc. barjerą peržengusią partiją, Tėvynės Sąjungą-Lietuvos konservatorius, galima šį skaičių išplėsti iki keturių: tokioje situacijoje po 2000 m. savivaldos rinkimų Ukmergės rajono taryba gerokai (9 išrinktos partijos) mažiau priminė nacionalinės partinės sistemos formatą, nei Kėdainių rajono (5 partijos). Įdomu pažymėti, kad kai kuriose šalyse partijos apskritai yra silpnos daugelyje savivaldybių, lyginant su nepriklausomais kandidatais: tirdamas partijų institucionalizaciją vietos lygmeniu Vengrijoje,

²⁰² Ulrik Kjær ir Jørgen Elklit, „Local Party System Nationalization: Is Municipality Size Relevant?“. Paper prepared for presentation at the 4th ECPR General Conference, Panel nr. 43, „Party Systems in the 21st Century“. Pisa, Italy, September 6-8, 2007, p. 1.

²⁰³ J. Leiper Freeman, „Local Party Systems: Theoretical Considerations and a Case Analysis“. *American Journal of Sociology*, Vol. 64, No. 3, 1958, p. 282–289.

²⁰⁴ Ulrik Kjær ir Jørgen Elklit, 2007.

²⁰⁵ Alvidas Lukošaitis, „Elections to Local Government Councils' 2002: Relations Between Political Parties and the Development of the Party System“. *Lithuanian Political Science Yearbook* 2002, 2003, p. 38–64.

²⁰⁶ Jūratė Novagrockienė, „Seimo rinkimai 2000: partinės sistemos evoliucija ar transformacija“. *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Sudarytojas A. Jankauskas. Vilnius: Naujasis lankas, 2001, p. 55–56.

Gabor Soos atranda, kad jos veikia tik pusėje savivaldybių.²⁰⁷ Lietuvoje šis reiškinys iki 2011 m. nebuvo įmanomas vien dėl to, kad savivaldos rinkimuose negalėjo dalyvauti nepriklausomi kandidatai ir visuomeninės organizacijos.

Kita vertus, skirtumai tarp vietos ir nacionalinės partinių sistemų gali būti įžvelgiami ne tik pagal partijų skaičių ir sudėtį (jie vargiai gali daryti tiesioginę įtaką rinkiminiam stabilumui), tačiau ir pagal partijų koalicinį elgesį. A. Lukošaitis pastebi, kad po 2002 m. rinkimų savivaldybių tarybose „kaip ir anksčiau, partijos suformavo labai daug koalicijų, kurios yra „perteklinės“ savo narių skaičiumi, ideologiškai „nenuoseklios“ arba „prieštaringos“.²⁰⁸ Jeigu vietos partinėje sistemoje trumpuoju laikotarpiu sudaromos koalicijos, besiskiriančios nuo tų konkurencijos šablonų, kurie būdingi nacionalinei partinei sistemai, šis neatitikimas gali sukelti didesnę rinkiminį nestabilumą. Rinkėjai, matydami kad vietos partiniai žaidėjai nesieltia taip, kaip turėtų pagal nacionalinėje scenoje įprastas arba trumpuoju laikotarpiu pasireiškiančias koalicinio elgesio normas, turi mažiau paskatų prisirišti prie tam tikrų rinkiminių alternatyvų. Šis empiriškai tikrintinas teiginys formuluojamas 9 hipoteze, kuri svarbi ne tik ryšio tarp nacionalinės ir vietos partinių sistemų sąveikos ir rinkėjų elgsenos kaitumo atžvilgiu: jeigu ji pasitvirtintų, paaiškėtų, kad Lietuvos rinkėjams partijų ideologijos ir ištikimybė tam tikriems draugo–priešo santykiams tarp partijų, kurie nusistovi nacionalinėje partinėje sistemoje, svarbūs ir vietos politikoje.

9 hipotezė: didesniu rinkėjų elgsenos kaitumu turėtų pasižymėti tos savivaldybės, kuriose tiriamu periodu tarp rinkimų veikė koalicijos, neatitinkančios partijų koalicinio elgesio normų nacionaliniu lygmeniu.

2.4. Instituciniai ir kontekstiniai veiksniai

1.2.3 poskyryje buvo išskirti trys pagrindiniai instituciniai-kontekstiniai veiksniai, į kuriuos reikėtų atsižvelgti, tiriant rinkėjų elgsenos kaitumą:

²⁰⁷ Gábor Soós, *Local Party Institutionalization in Hungary*. Daktaro disertacija: Central European University, Department of Political Science, 2005, p. 231.

²⁰⁸ Alvidas Lukošaitis, „Savivaldybių tarybų ir merų rinkimai-2002: politinių partijų santykiai ir partinės sistemos raida.“ *Politologija*, 2003, Nr. 2 (30), p. 41–79, p. 67.

apygardos dydis, gyventojų skaičius ir rinkiminis aktyvumas. Pirmieji du yra netiesioginiai – įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui jie turėtų daryti per savo poveikį partinės sistemos fragmentacijai. Todėl šiems veiksniams hipotezės disertacijos tyrime atskirai nekeliamos, nors ir pripažįstama, kad į jų vaidmenį atsižvelgti būtina.

Buvo aptarta, kad rinkiminio aktyvumo vaidmuo yra ganėtinai problematiškas, jeigu norima atskirti priežastį ir pasekmę. Nepaisant to, Lietuvos kontekste verta iškelti hipotezę dėl jo ryšio su rinkiminiu nestabilumu. Teoriškai mažas rinkėjų aktyvumas arba jo sumažėjimas naudingas partijoms, kurios pasižymi stabilia tam tikros elektorato dalies parama – ištikimais rinkėjais, kurie identifikuojasi su partija ir potencialiai yra labiau linkę ateiti į rinkimus. Lietuvoje daugiausia ištikimų rinkėjų turi šios partijos: TS-LKD, LSDP ir „Tvarka ir teisingumas“ (TT).²⁰⁹ LSDP ir TS-LKD nuo pat pirmųjų savivaldos rinkimų 1995 m. daugelyje savivaldybių yra reikšmingų partijų branduolyje, o TT (buvusi Liberalų demokratų partija) – nuo 2002 metų. Reikėtų akcentuoti, kad apskritai Lietuvos elektorate egzistuoja tik 25 procentai rinkėjų, kurie turi stabilesnes rinkimines preferencijas.²¹⁰ Tai reikštų, kad esant didesniai rinkiminiam aktyvumui, didėja tikimybė, kad balsai bus atiduoti naujoms ar marginaliomis partijoms. Kita vertus, didėjant neapsisprendusiųjų daliai tarp atėjusių į rinkimus, taip pat didesnė tikimybė ir balsų „šokinėjimui“ tarp branduolio partijų (čia reikėtų pridurti, kad branduolys gali būti visiškai skirtingas, priklausomai nuo savivaldybės). Todėl verta iškelti hipotezę, kuri sieja rinkiminį nestabilumą su atėjusiųjų balsuoti dalimi.

10 hipotezė: rinkiminis aktyvumas trumpajame laikotarpyje turėtų būti tiesiogiai susijęs su rinkiminiu nestabilumu: kuo didesnis rinkiminis aktyvumas, tuo didesnis rinkėjų elgsenos kaitumas.

²⁰⁹ Ainė Ramonaitė ir Rūta Žiliukaitė, „Explaining partisan loyalties in Lithuania“. *Lithuanian Political Science Yearbook 2008*. VU TSPMI: 2009, p. 11–31.

²¹⁰ Ten pat.

2.5. Bendras tyrimo teorinis modelis

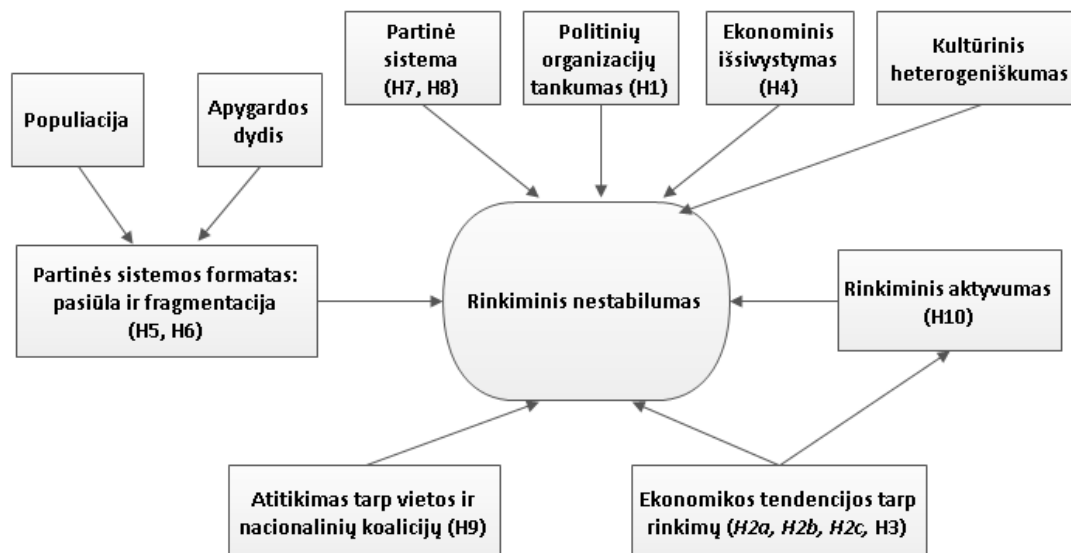
Šiame poskyryje pristatomas bendras tyrimo teorinis modelis, kuriame detalizuojami visų veiksnių tarpusavio ryšiai. Reikėtų pažymėti, kad ilgojo laikotarpio veiksniai turėtų veikti bendras rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijas savivaldybėje, todėl daryti įtaką ir trumpuoju laikotarpiu. Kita vertus, kiti veiksniai (pavyzdžiui, ekonomikos tendencijos) apima tam tikrus, konkrečius pokyčius tarp rinkimų, tad jų įtaka pasireiškia tik trumpuoju laikotarpiu.

Prie ilgojo laikotarpio veiksnių priskiriami šie: skirtys (politinių organizacijų tankumas, H1 ir kultūrinis heterogeniškumas), partinė sistema (koalicinio elgesio šablonai, H7 ir H8), savivaldybės ekonominis išsivystymas (ilgojo laikotarpio, H4), savivaldybės populiacijos ir apygardos dydžiai. Be abejo, šie veiksniai (ypač populiacijos ir apygardos dydžiai) gali kisti ir trumpuoju laikotarpiu, tačiau mažai tikėtina, kad tokie pokyčiai smarkiai pakeistų bendrą šių kintamųjų dispersiją (kitais tariant, skirtumų visumą) savivaldybėse. Trumpojo laikotarpio veiksniais disertacijoje laikomos ekonominės tendencijos tarp rinkimų (H2a-c, H3), rinkiminis aktyvumas (H10), atitikimas tarp vietos ir nacionalinio lygmens koalicijų (H9), partinės sistemos formalus ir realus formatas (pasiūla ir fragmentacija, H5 ir H6). Pastarieji du veiksniai disertacijos tyrime priskiriami prie trumpojo laikotarpio veiksnių, kadangi vietos partinių sistemų pasiūla ir fragmentacija kinta, o trumpuoju laikotarpiu yra veikiamas nacionalinio lygmens partinės sistemos tendencijų.²¹¹

3 paveikslėlyje grafiškai vaizduojamas disertacijos teorinis modelis: veiksniai, darantys įtaką rinkiminiam nestabilumui, jų tarpusavio sąveikos ir ryšys su rinkiminiu nestabilumu. Ilgojo laikotarpio veiksniai grafike pavaizduoti viršuje, o trumpojo – grafiko šonuose ir apačioje. Hipotezės, kurios skirtos konkrečiam rinkiminio nestabilumo aspektui (bendram rinkėjų elgsenos kaitumui, išoriniam nestabilumui ar valdančiųjų partijų balsų pokyčiui) modelyje pažymėtos pasviruoju šriftu. Hipotezės, kurių teorinis pagrindimas

²¹¹ Lukošaitis, 2003.

nenumato specifinio ryšio su tam tikru rinkėjų elgsenos kaitumo aspektu, modelyje žymėtos įprastu šriftu.

3 pav. Bendras disertacijos tyrimo teorinis modelis: veiksniai, paaiškinantys rinkiminį nestabilumą rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas (savivaldybės lygmeniu).

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

3. TYRIMO METODOLOGIJA IR DUOMENYS

Šiame skyriuje pristatoma disertacijos empirinio tyrimo metodologija: teorinėje dalyje išskirtų veiksnių operacionalizacija, duomenų šaltiniai ir bendra tyrimo metodinė strategija. Skyriuose 3.1–3.5 pateikiami argumentai, kodėl pasirinktas būtent toks (tokie) kintamųjų matavimo būdas (būdai) ir kodėl jie disertacijos tyrimui tinka labiau nei kitos įmanomos alternatyvos. Ten, kur reikia (partijų koalicijos savivaldybėse), papildomai aptariamas duomenų rinkimo metodas ir nurodomi priedai, kuriuose detalizuojami tyrimo metu surinkti duomenys, neprieinami laisvai iš oficialių šaltinių. Paskutiniame, 3.6 šios dalies skyriuje pristatomi žingsniai ir pagrindiniai metodai, kuriais remiantis vykdomas trečioje disertacijos dalyje pateiktas empirinis tyrimas.

3.1. Priklausomo kintamojo (rinkėjų elgsenos kaitumo) matavimas

Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo mato, matuojamo kaip Pedersenio indekso, taikymas susijęs su keliomis problemomis. Pirmoji – partijų organizacijų ir pavadinimų kaita. Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo skaičiavimas neišvengiamai komplikuojasi, kai partinė sistema pasižymi nuolatiniais partijų skilimais ir susiliejimais (angl. *splits and mergers*). Tai ypač būdinga pokomunistinėms Vidurio ir Rytų Europos regiono demokratijoms, tarp kurių Lietuva į išimtis tikrai nepretenduoja.

Remiantis Alanu Sikku, skaičiuojant bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą, egzistuoja trys pagrindinės šios problemos sprendimo prieigos. Pirmoji – susiliejusios ar skilusios partijos skaičiuojamos kaip vienas vienetas tuose rinkimuose (t ar $t-1$), kuriuose dalyvavo atskirai. Skilimo atveju iš rinkimuose t dalyvavusių abiejų (ar daugiau) partijų balsų sumos būtų atimamas „partijos-motinos“ balsai rinkimuose $t-1$, o susiliejimo – iš naujos partijos balsų rinkimuose t atimami ją suformavusių partijų balsai (sudėti) rinkimuose $t-1$. Antroji prieiga – kai skaičiavimo atrama pasirenkami didesnės partijos balsai. Kitaip tariant, mažesnioji (pagal balsus) partija skilimo atveju būtų skaičiuojama kaip nauja, o susiliejimo atveju – kaip išnykusi. Trečioji prieiga – po skilimo ir

susiliejo susiformavusios partijos būtų traktuojamos kaip naujos, o jas suformavusios ar skilusios partijos – kaip išnykusios.²¹²

Siekiant nepervertinti rinkėjų elgsenos kaitumo laipsnio, daugiausia trūkumų turi trečiasis būdas – jis visas po skilimo ar susiliejo susiformavusios partijas traktuoja kaip naujas. Tačiau jeigu tokios politinės jėgos nekeičia savo identiteto, didelė tikimybė, kad didžioji dalis rinkėjų išliks tie patys: tokiu atveju realus rinkėjų elgsenos kaitumas bus gerokai mažesnis, nei suskaičiuotas. Kita vertus, antra ir pirmą priegį turi savo trūkumų: jos abi pasižymi prielaida, kad po skilimo ar susiliejo susidariusios partijos (remiantis antruoju būdu – didžioji) perims savo įpėdinių elektoratą. Be to, antrosios strategijos atveju būtina, kad visada aiškiai egzistotų didžioji partija (po skilimo ar susiliejo). Alanas Sikkas daro išvadą, kad geriausiai trūkumus ir minusus skaičiuojant bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą subalansuoja pirmoji priegia.²¹³ Jos laikomasi ir šioje disertacijoje: tokiu būdu išvengiama dirbtinio rinkiminio nestabilumo „išpūtimo“ ir mažesnėsios (didesnėsios) partijos po skilimo ar prieš susiliejo paieškų ten, kur tokios politinės jėgos negali būti aiškiai identifikuotos (pavyzdžiui, Liberalų ir centro sąjungos skilimas į Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdį, LRLS, ir Liberalų ir centro sąjungą, LICS).

Antroji problema, su kuria susiduriama taikant bendro rinkėjų elgsenos kaitumo matą – naujos partijos. Jeigu partija pripažįstama kaip nauja, tokiu atveju jos gauti balsai sudaro visą pokytį ir neišvengiamai smarkiai padidina rinkiminį nestabilumą. Tačiau kokias politines jėgas traktuoti kaip naujas? Pirmosios priegios naudojimas sprendžiant susiliejo ir skilimų problemą reiškia, kad visos po skilimų susiformavusios partijos traktuojamos kaip naujos. Tačiau čia iškyla papildomas klausimas: ką reikėtų traktuoti kaip partijos skilimą? Ar jam būtinas didelės dalies politikų išėjimas, o tiesiog vieno iš politikų pašalinimas?

²¹² Allan Sikk, *Highways to power: new party success in three young democracies*. Daktaro disertacija: Tartu University, 2006, p. 53.

²¹³ Ten pat, p. 54–55.

Alanas Sikkas siūlo gana griežtą prieigą, paremtą autentiškai naujos partijos (angl. *genuinely new party*) sąvoka: tai partijos, kurios nėra jokių buvusių parlamentinių partijų įpėdinės, turi naują pavadinimą ir struktūrą ir tarp savo svarbiausių narių neturi jokių reikšmingų asmenų, kurie būtų dalyvavę demokratinės politikos procesuose praeityje. Pastaroji sąlyga neleidžia naujomis partijomis vadinti tų, kurios savo sąrašuose turi buvusį ministrą pirmininką ar didelę dalį buvusių ministrų ar parlamento narių.²¹⁴ Galima pažymėti, kad toks apibrėžimas, derinant jį su anksčiau aptarta pirmąja skilimų ir susiliejamų problemos sprendimo strategija, disertacijos tyrimui tinka: tokie dariniai, kaip Socialdemokratija 2000 (SD 2000) ar Nuosaikiųjų konservatorių sąjunga (NKS), bus pagrįstai netraktuojami kaip naujos partijos. Visgi A. Sikko prieigos orientacija į asmeninį partinės politikos elementą pasižymi trūkumu, kurį tam tikrais atvejais dera ištaisyti, nurodant išimtis iš taisyklės: toks naujos partijos apibrėžimas neatsižvelgia į galbūt pakitusią partijos vertybinę orientaciją ir rinkiminę strategiją.

Lietuvos partinės sistemos raidoje egzistuoja vienas konkretus atvejis, kuriam nurodytos sąlygos netinka – tai Liberalų demokratų partija (LDP). Laikantis A. Sikko taisyklių, šio darinio tikrai negalima traktuoti kaip naujos partijos. Jos lyderiu tapo 2000-2001 metais Lietuvos liberalų sąjungos, nuo kurios ir atskilo LDP, deleguotas ministras pirmininkas Rolandas Paksas, išsivedęs dalį buvusių Lietuvos liberalų sąjungos (LLS) parlamentarų; pavadinimas taip pat nedaug skyrėsi nuo pirminės partijos. Tačiau būtina pabrėžti, kad sprendžiant pagal partijos kuriamą identitetą ir elgesį rinkimų kampanijose, nauja partija buvo nuo LLS kokybiškai besiskiriantis darinys: jos įvaizdis buvo kuriamas per Rolando Pakso asmens kultą, remiantis ne liberaliomis vertybėmis, o apeliuojant į platųjį elektoratą pagal visuotinės (angl. *catch-all*) partijos modelį. Tolesnis partijos dreifavimas link populizmo ir radikalios dešinės, pavadinimo pasikeitimas į „Tvarką ir teisingumą“ (TT) nurodo, kad, nepaisant formalaus tęstinumo, tai buvo kokybiškai nauja politinė

²¹⁴ Sikk, 2005, p. 399.

jėga Lietuvos partinėje sistemoje. Dėl išvardintų priežasčių LDP disertacijos tyrime daroma išimtis ir ji traktuojama kaip nauja partija.

Iki šiol buvo nagrinėtos rinkėjų elgsenos kaitumo mato skaičiavimo problemos, tiriant nacionalinio lygmens rinkiminį nestabilumą – paprastai parlamento rinkimų rezultatus. Nurodytos taisyklės tinka ir savivaldos lygmeniui tirti, tačiau čia kartais pasitaiko nukrypimų nuo nacionalinės partinės sistemos: pavyzdžiui, Lietuvos centro sąjunga (LCS), nors nacionaliniu lygmeniu veikė ir anksčiau, Jonavos savivaldybėje pirmą kartą kandidatus kėlė tik 1997 m. rinkimuose. Tokiais atvejais partija, nedalyvavusi ankstesniuose rinkimuose savivaldybėje, traktuojama kaip nauja. Reikia pripažinti, kad kitaip daryti ir neišeitų, kadangi objektyviu būdu negalima būtų rasti partijos, nuo kurios ši atskilo ar su kuria susijungė.

Kita vertus, kai kuriose savivaldybėse tarp rinkimų pasitaiko atvejų, kai iš vienos partijos išėję asmenys pereina į kitą. Žvelgiant iš savivaldybės partinės sistemos lygmens perspektyvos, jeigu partija, į kurią buvo pereita, ankstesniuose rinkimuose nedalyvavo, ji neturėtų būti traktuojama kaip nauja – net jeigu nacionaliniame lygmenyje ji yra autentiškai nauja (pavyzdžiui, Naujoji sąjunga-Lietuvos socialliberalai 2000 m.). Pripažįstant tokių atvejų galimybę, disertacijos tyrime (skaičiuojant rinkėjų elgsenos kaitumą) asmenų perėjimai iš vienos partijos į kitą papildomai visgi nėra fiksuojami, kadangi atsirastų dar daugiau komplikacijų: pavyzdžiui, kiek asmenų reikia, kad partija nebūtų traktuojama kaip nauja? Ar užtenka vieno, bet savivaldybės nario? Be to, taikant tokias sąlygas reikėtų daryti prielaidą, kad savivaldybės rinkėjai yra gerai politiškai išprusę, seka partinės konkurencijos procesus, tačiau savo balsą atiduoda, remdamiesi tik ištikimybe konkreitiems vietos politikams. Tokios prielaidos daryti negalima: remiantis 2012 m. Lietuvos gyventojų apklausa (užsakovas VU TSPMI, atliko „Baltijos tyrimai“)²¹⁵, net 42,7 procentų savivaldybių tarybų rinkimuose dalyvaujančių piliečių yra svarbu partijos

²¹⁵ Reprezentatyvi 2012 m. Lietuvos gyventojų porinkiminė apklausa, atlikta (užsakovas – VU TSPMI, atlikėjas – „Baltijos tyrimai“) projekto „Lietuvos nacionalinė rinkiminė studija“ (rėmėjas – Lietuvos mokslo taryba, 2012 – 2014 m.) metu.

programa ir vertybės. Todėl siekiant objektyvių matų ir skaičiuoti rinkėjų elgsenos kaitumą vienodai visose savivaldybėse tarp visų rinkimų, partijų narių perbėgimai savivaldos lygmenyje nėra skaičiuojami. Tai neturėtų daryti reikšmingos neigiamos įtakos disertacijos tyrimui ir dėl to, kad tai nėra sisteminė tendencija, o veikiau pavieniai atvejai.

Apibendrinant iki šiol pateiktas išvalgas, disertacijos tyrime skaičiuojant rinkėjų elgsenos kaitumą rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas (savivaldybės lygmenyje) laikomasi toliau nurodomų taisyklių. Pirma, partijų skilimų ir susiliejamų problema sprendžiama remiantis nacionalinio lygmens tendencijomis. Partijų susiliejo nacionaliniu lygmeniu atveju balsų pokytis savivaldybėje skaičiuojamas iš po susiliejo sukurtos partijos (rinkimai t) balsų atėmus ją suformavusių partijų (rinkimai $t-1$) gautų balsų sumą. Partijų skilimo atveju balsų pokytis skaičiuojamas atimant iš po skilimo (rinkimai t) susikūrusių politinių jėgų balsų sumos iki skilimo egzistavusios partijos (rinkimai $t-1$) balsus. Antra, tyrime laikomasi A. Sikko nurodyto autentiškai naujos partijos apibrėžimo, išskyrus LDP atvejį. Trečia, jeigu savivaldybės lygmenyje partija nedalyvavo rinkimuose $t-1$ ir negalima objektyviu būdu rasti partijos, iš kurios ji susiformavo (ar atskilo), t rinkimuose ji traktuojama kaip nauja.

Nurodytos taisyklės galioja ir skaičiuojant antrąją disertacijoje naudojamą priklausomą kintamąją – išorinį rinkėjų elgsenos kaitumą, nurodantį balsų nutekėjimo iš partijų branduolio mastą. Visgi šių taisyklių neužtenka, kadangi nėra visuotinai sutarta dėl šiam reiškiniui matuoti (skirtingai nei bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju) skirto formulės standarto. Galima išskirti dvi alternatyvas. Pirmoji yra S. Birch pasiūlytas partijų pakeitimo (angl. *party replacement*) matas: šiuo atveju tiesiog sudedami visi naujų partijų balsai.²¹⁶ Antrasis formulės variantas yra pasiūlytas O. Sanchezo: jis išorinį stabilumą skaičiuoja iš keturių didžiausių (pagal balsus) partijų balsų sumos ties rinkimuose $t-1$ atimti tų pačių partijų gautus balsus rinkimuose t .²¹⁷

²¹⁶ Birch, 2003.

²¹⁷ Sanchez, 2009.

Išorinio nestabilumo reiškinį geriau matuoja antrasis variantas. Nors partijų pakeitimo matas ir matuoja tiesiogiai naujų partijų sėkmę, jo pagrindinis trūkumas – neapimami marginalių partijų balsai. O. Sanchezo pasiūlytas būdas matuoti išorinį nestabilumą atsižvelgia į naujų ir nepretenduojančias partijas. Visgi atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos partinė sistema marginalių partijų sėkmę: ji tuo didesnė, kuo didesni partijų branduolio praradimai. Šį matą būtų galima kritikuoti dėl gana subjektyvios keturių partijų ribos: dvipartinėse ar trijų reikšmingų partijų sistemose ji būtų per plati, kadangi apimtų ir į reikšmingas nacionaliniame ir vietos savivaldos lygmenyje pasižymi fragmentacija, disertacijos tyrime keturių pagrindinių partijų branduolio kriterijus yra pagrįstas.

Galima pridurti, kad O. Sanchezo naudojamas kiekybinis matas yra kiek nepatogus, kadangi jo neigiamos reikšmės nurodo situaciją, kai partijų branduolys gauna daugiau balsų. Dėl šios priežasties disertacijos tyrime jis koreguojamas paprastu būdu: išorinis nestabilumas matuojamas iš partijų, kurios pirmavo rinkimuose $t-1$, gautų balsų rinkimuose t atėmus jų balsų sumą rinkimuose $t-1$. Matuojant tokiu būdu, didesnės (teigiamos) reikšmės parodys, kad tarp rinkimų išorinio nestabilumo nėra, o partijų branduolys stiprėja (balsų atžvilgiu). Kuo mažesnė neigiama reikšmė – tuo išorinis nestabilumas didesnis, tuo daugiau balsų partijų branduolys praranda marginalioms ir naujoms partijoms.

Formuluojant ekonominio balsavimo hipotezes (2a-c) buvo patikslinta, kad jose valdančioji partija traktuojama kaip dominuojanti valdančiojoje koalicijoje – būtent jos gautų balsų atveju labiausiai tikėtina aptikti ekonomikos įtakos efektą. Disertacijos tyrime, siekiant kiek galima objektyvesnio ir universalesnio kriterijaus, dominuojančia partija buvo pasirinkta laikyti partiją, kuriai bent metus²¹⁸ iki periodo pabaigą žyminčių rinkimų (t) priklausė mero postas. Viena vertus, meras yra savivaldybės vadovas – taigi, realiai svarbiausia politinė pareigybė Lietuvos vietos valdžioje (ypač dėl hierarchinio savivaldos organizavimo pobūdžio). Kita vertus, kartu tai yra ir savivaldybės veidas,

²¹⁸ Laikomasi prielaidos, kad rinkėjai yra trumparegiai: kitaip tariant, nepaisant to, kas buvo valdžioje kadencijos pradžioje, baudžiami (apdovanojami) bus tie, kas buvo pabaigoje.

geriausiai iš tarybos narių matomas gyventojams. Balsų pokytis skaičiuojamas iš tokios partijos balsų procento rinkimuose t atėmus jos balsus rinkimuose $t-1$: neigiamas įvertis reikš, kad partija prarado balsus (matuojamus procentiniais punktais), o teigiamas – jog gavo jų daugiau nei prieš tai buvusiuose rinkimuose.

Disertacijos tyrimo priklausomų kintamųjų (bendras rinkėjų elgsenos kaitumas, išorinis nestabilumas ir valdančiųjų partijų balsų pokyčiai) duomenys nebuvo prieinami iš duomenų bazių. Jie visi buvo autoriaus savarankiškai suskaičiuoti, remiantis Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK) interneto puslapyje pateikiamais rinkimų į Lietuvos savivaldybių tarybas 1995–2011 m. rezultatais. Siekiant kuo didesnio tyrimo skaidrumo ir tikintis, kad priklausomų kintamųjų duomenys gali būti panaudojami kituose tyrimuose, jie pateikiami 1–4 prieduose.

3.2. Sociostruktūriniai veiksniai

Pirmoje ir antroje disertacijos dalyse buvo aptarta, kad iš sociostruktūrinių veiksnių disertacijos tyrime verta atsižvelgti į partijų organizacijų tankumą (1 hipotezė) ir kultūrinį (etninį ir religinį) heterogeniškumą savivaldybėse (hipotezės neformuluotos dėl ryšio krypties dviprasmiškumo). Šiame poskyryje pateikiama detalesnė šių veiksnių operacionalizacija ir apžvelgiami duomenų šaltiniai.

Duomenys etninio ir religinio heterogeniškumo veiksniams matavimui buvo paimti iš Lietuvos statistikos departamento interneto puslapyje pateikiamos 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenų bazės. Statistikos departamentas pateikia duomenis apie save etninėms grupėms ir religinėms konfesijoms priskiriančių žmonių skaičių pagal savivaldybes: iš šių duomenų nesunkiai buvo įmanoma operacionalizuoti tyrimui reikalingus kintamuosius. Galima pažymėti, kad šių veiksnių duomenys pasižymi statiškumu (matuoti tik 2001 m.), o disertacijos rašymo metu detalesni (savivaldybių lygmens) duomenys apie Lietuvos gyventojų tikėjimą ir tautybes dar nebuvo prieinami. Visgi tai neturėtų būti didelis trūkumas, kadangi paprastai tokios sociodemografinės charakteristikos, kaip priklausomybės religinei konfesijai

ar tautybei proporcijos, kinta lėtai. Kaip ir buvo minėta apibendrinant darbo teorinį modelį, šie veiksniai yra daugiau ilgojo laikotarpio.

Konkrečiau operacionalizuojant kultūrinio heterogeniškumo kintamuosius, pagrindiniai disertacijoje naudojami jų matavimo būdai yra šie: 1) trijų pagrindinių Lietuvos tautybių (lietuvių, lenkų, rusų) proporcijos, išreikštos procentais nuo visų gyventojų, savivaldybėje (trys kintamieji); 2) etninės fragmentacijos indeksas, paremtas atvirkštinio Herfindahlio indekso skaičiavimo formule, į kuri skaičiuojant įtrauktos penkių skaitlingiausių Lietuvos etninių grupių duomenys: indekso galimos reikšmės yra tarp 1 (minimali, reiškia 100 proc. vienos etninės grupės dominavimą) ir 5 (visų etninių grupių savivaldybėje yra po lygiai); 3) trijų pagrindinių Lietuvos grupių religiniu atžvilgiu (Romos katalikai, stačiatikiai, netikintys)²¹⁹ proporcijos, išreikštos procentais nuo visų gyventojų, savivaldybėje (trys kintamieji); 4) religinės fragmentacijos indeksas, paremtas atvirkštinio Herfindahlio indekso skaičiavimo formule, į kuri skaičiuojant įtrauktos penkių skaitlingiausių Lietuvos grupių religiniu atžvilgiu duomenys: indekso galimos reikšmės yra tarp 1 (minimali, reiškia 100 proc. vienos grupės dominavimą) ir 5 (visų grupių savivaldybėje yra po lygiai).

Tam, kad būtų įmanoma pateikti vienokį ar kitokį partinių organizacijų tankumo rodiklį, būtini duomenys apie partijų narius savivaldybių lygmeniu. Deja, būtent tokios informacijos partijos viešai nepateikia; ji nėra prieinama nei VRK, nei Statistikos departamento interneto puslapiuose. Visgi duomenis, kurie yra ganėtinai artimi disertacijoje tiriamam veiksmui, galima rasti 2005 m. VU TSPMI grupės mokslininkų atlikto projekto „Lietuvos politinės partijos: struktūrinio ir funkcinio pajėgumo tyrimas“ galutinėje ataskaitoje.²²⁰ Vykdamas projektą, buvo surinkti duomenys apie narių skaičių savivaldybių lygmeniu iš šešių partijų: Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP), Darbo partijos (DP), Naujosios sąjungos (NS), Tėvynės Sąjungos-Lietuvos konservatorių (TS-LK),

²¹⁹ Nenurodę religinės konfesijos, kuriai save priskiria, arba nepriskyrę savęs nė vienai.

²²⁰ Algimantas Jankauskas ir kt., „Lietuvos politinės partijos: struktūrinio ir funkcinio pajėgumo tyrimas“. Projekto baigiamoji ataskaita. Vilnius: VU TSPMI, 2005.

Liberalų ir centro sąjungos (LICS) ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP).

Žinoma, duomenys tik apie šias partijas negali tiksliai atspindėti realaus partijų narystės lygio savivaldybėje: visgi tai yra geriausias prieinamas indikatorius. Reikia paminėti, kad ataskaitoje pateikiami duomenys turi kitą trūkumą. Pateikiamas tiesiog šešių partijų narių skaičiaus vidurkis, o autoriai analizėje naudoja originalų indeksą, kurio interpretavimas yra gana keblus: nors pateikiamas procentais, jis gali viršyti 100 ribą. Disertacijos tyrime, matuojant partijų narystės tankumą, naudojami du kintamieji: 1) ataskaitos autorių pateikiamas vidurkis; 2) indeksas, kuris matuoja potencialų partinės narystės lygį savivaldybėje: skaičius interpretuojamas kaip procentas savivaldybės gyventojų, kurie yra minėtų šešių partijų nariai. Formulėje (1) N reiškia gyventojų skaičių savivaldybėje, n – šešių partijų narių skaičiaus vidurkis: $n*6/N*100$.

Žinoma, minėti indikatoriai geriausiu atveju gali būti vadinami netiesioginiais kintamaisiais (angl. *proxy*): jie apibūdina tik šešių partijų narystės situaciją rinkimų periodu tarp 2002 ir 2007 m. savivaldos rinkimų, kadangi duomenys buvo surinkti 2005 m. Visgi egzistuoja argumentų, kad statistinėje analizėje kartais geriau naudoti prastą netiesioginį kintamąjį, negu jokio²²¹ – jeigu siekiama bent iš dalies ištirti tiriamų reiškinių sąsajas. Todėl toliau pateikiamame tyrime naudojami apibūdinti kintamieji, tačiau jų įtaka vertinama tuo atsargiau, kuo labiau tolstama nuo 2002–2007m. periodo.

3.3. Ekonominiai veiksniai

Tyrimo 2–4 hipotezėse suformuluoti ryšiai tarp rinkėjų elgsenos kaitumo ir savivaldybių ekonominio išsivystymo bei ekonominių tendencijų tarp rinkimų. Šiame poskyryje aptariama, kaip tyrime matuojami šių hipotezių nepriklausomi veiksniai. Duomenys jiems buvo surinkti iš Lietuvos statistikos departamento interneto puslapio.

²²¹ Michael R. Wickens, „A note on the use of proxy variables“. *Econometrica*, Vol. 40, No. 4., 1972, p. 759–761.

Statistikos departamentas pateikia savivaldybių lygmens duomenis apie du ekonominius rodiklius: nedarbo lygį procentais²²² ir vidutinį bruto mėnesinį darbo užmokestį litais. Jie gana gerai tinka ekonominio balsavimo hipotezėms tikrinti: kaip buvo minėta teorinėje dalyje, nedarbas laikomas vienu iš „didžiojo dvejeta“ rodiklių, o pajamų veiksnys irgi gana dažnai įtraukiamas į tokius tyrimus. Vertinant *ekonomikos tendencijas tarp rinkimų*, disertacijos tyrime abu rodikliai buvo operacionalizuoti kaip pokytis, atlyginimo atvejį papildomai matuojant kaip procentinį pokytį: 1) nedarbo pokyčio, matuojamo procentiniais punktais, kintamasis: atimamas metų, kai vyko pirmieji periodo rinkimai, įvertis iš metų prieš antruosius periodo rinkimus įverčio (taigi, jeigu antrieji rinkimai vyko 2007 m., naudojamas 2006 m. nedarbo rodiklis). Šis kintamasis parodo, kiek procentinių punktų padidėjo ar sumažėjo savivaldybėje nedarbas; 2) vidutinio atlyginimo pokyčio, išreikšto litais, kintamasis: atimamas metų, kai vyko pirmieji periodo rinkimai, įvertis iš metų prieš antruosius periodo rinkimus įverčio. Šis kintamasis parodo, kiek litų padidėjo (sumažėjo) atlyginimas konkrečioje savivaldybėje; 3) vidutinio atlyginimo pokyčio, išreikšto procentais, kintamasis: siekiant tiksliau išreikšti atlyginimo dinamikos periodu skirtumus tarp regionų, pokytis išreikštas kaip metų prieš antruosius periodo rinkimus įvertis procentais, kai pirmųjų periodo rinkimų metų įvertis atitinka 100 proc.. Pavyzdžiui, 120 proc. 2006 m. reikštų, kad tais metais vidutinis atlyginimas savivaldybėje sudarė 120 proc. 2002 m. vidutinio atlyginimo.

Kaip vertinti rajono *ekonominių išsivystymą*? Vienas iš būdų, naudojamas disertacijoje – tiesiog matuoti statiską 1) nedarbo lygio (procentais) ir 2) vidutinio atlyginimo kintamąjį per tiriamus rinkimus (pavyzdžiui, aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą 2007 m.). Tokiu būdu ne tik išmatuojama nedarbo ar vidutinio atlyginimo statiška situacija savivaldybėje – teigiama, kad tam tikros Lietuvos savivaldybės pasižymi ilgalaikiu žemesniu socioekonominiu išsivystymu,²²³ todėl statiskai matuojant ekonominius rodiklius, jie tokiose

²²² Matuotas kaip registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis.

²²³ Klaudijus Maniokas ir kt., *Gerovė ir demokratija: socialiniai-ekonominiai skirtumai ir pasitenkinimas demokratija Lietuvoje (tyrimo ataskaita)*. ESTEP: Vilnius, 2004.

savivaldybėse turėtų būti mažesni (nei pasižyminčiose didesniu išsivystymo lygmeniu). Kita vertus, vieneriais metais matuotas rodiklis, be abejo, gali būti jautrus trumpalaikiams pokyčiams. Todėl papildomai disertacijoje naudojami šių ekonominių rodiklių vidurkiai penkieriams pastariesiems metams: 3) nedarbo lygio vidurkis per penkis metus iki rinkimų t (t. y., paskutiniai yra metai prieš rinkimus t); 4) vidutinio atlyginimo vidurkis nedarbo lygio vidurkis per penkerius metus iki rinkimų t .

3.4. Pasiūlos ir partinės sistemos veiksnių matavimas

Partinės sistemos veiksnių ir rinkėjų elgsenos kaitumo ryšiai formuluojami 5–9 hipotezėse. Galima sakyti, kad dalies jų matavimas nėra sudėtingas: partinės sistemos formato matavimui politikos mokslų literatūroje skirta nemažai dėmesio (5–6 hipotezės). Tačiau kitiems, partinės sistemos mechaniką matuojantiems veiksniams, (7–9) reikia papildomų išaiškinimų, susijusių ne tik su operacionalizacija, bet ir duomenų surinkimu: teoriniame skyriuje buvo pateikta originali partinių sistemų klasifikacija, iki šiol empiriniuose tyrimuose nebandyta.

Matuojant *formaliąją partinės sistemos fragmentaciją* (5 hipotezė) sprendimas yra ganėtinai nesudėtingas ir naudotas klasikinėse rinkėjų elgsenos kaitumo studijose²²⁴: partijų pasiūlą tiesiog skaičiuoti kaip partijų, dalyvaujančių rinkimuose t , skaičių. Šis matavimo būdas susiduria su problema 2011 m. rinkimuose, kadangi juose buvo leista kelti kandidatūras ne tik pagal partijos ar visuomeninių organizacijų sąrašus, bet ir pavieniams nepriklausomiems kandidatams. Tikėtina, kad visų jų įtraukimas į pasiūlos skaičiavimą nenatūraliai išpūstų šį veiksnį ir sumažintų jo realią įtaką. Siekiant tai kontroliuoti, 2011 m. matuojant partijų pasiūlą buvo įtraukti tik kandidatų sąrašai.

Matuojant *realią partinės sistemos fragmentaciją* (6 hipotezė), paprastai naudojamas Laakso-Taagepera efektyvių partijų skaičiaus indeksas, kurį galima skaičiuoti rinkimų (kiek gavo balsų) ir institucijos (kiek gavo parlamento,

²²⁴ Pedersen, 1979; Bartolini ir Mair, 1990.

vyriausybės vietų) lygmenyse.²²⁵ Nors yra pasiūlyta šio indekso korekcijų,²²⁶ dažniausiai iki šiol naudojama originali formulė (2): $1/\sum P_i^2$. P šioje formulėje žymi tam tikros partijos (*i*) vietų parlamente ar balsų dalį, išreikštą santykiniu dažniu (pvz., 34 proc. būtų 0.34). Šis matas naudotas daugelyje partinių sistemų ir rinkiminio elgesio studijų, tiriant nacionalinio lygmens ir vietos partinių sistemų fragmentaciją.²²⁷

Visgi būtina pabrėžti, kad egzistuoja rimtų argumentų už tai, kad būtų skaičiuojamas reikšmingų partijų skaičius, pasirenkant tam tikrą kriterijų (pvz., visos partijos gavusios daugiau nei 2 proc. balsų), ypač jeigu reali partinės sistemos fragmentacija naudojama kaip nepriklausomas kintamasis. Remiantis Adriano Pappalardo, Laakso-Taagepera indeksas sukuria tam tikrą abstrakciją ir nematuoja rinkėjų balsais nulemtos tikrosios partijų koncentracijos. Be to, reikėtų pažymėti, kad jeigu reali fragmentacija yra svarbi kaip rinkėjams prieinamų reikšmingų partijų aibė, mažai tikėtina, kad rinkėjai patys skaičiuosis partinės sistemos koncentraciją ir stengsis įvertinti santykinę partijų svorį (remiantis balsais ar vietomis institucijoje): jiems bus tiesiog svarbus matomas reikšmingas skaičius partijų, kurios turi bent kokią įtaką. Kaip teigia A. Pappalardo, rinkėjai informaciją renka iš akivaizdžių, tiesiogiai prieinamų skaičių, o ne jų „kombinacijų, kurias pasiūlo statistikai“.²²⁸

A. Pappalardo tyrime, kuriame tiriama rinkimų sistemų įtaka rinkimų rezultatams, gerokai labiau pasiteisina reikšmingų partijų skaičiaus rodiklis.²²⁹ Reikėtų pridurti, kad panašios pozicijos savo teorijoje laikėsi ir G. Sartori (1.2.2.1 poskyris), skaičiuodamas būtent reikšmingų partijų skaičių, o ne suteikdamas pavienėms partijoms tam tikrą svorį ir iš jų išvesdamas vieną

²²⁵ Markku Laakso ir Rein Taagepera, "Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe". *Comparative Political Studies*, No. 12, p. 3–27, 1979; Adrian Blau, "The Effective Number of Parties at Four Scales: Votes, Seats, Legislative Power and Cabinet Power". *Party Politics*, Vol. 14, No. 2, p. 167–187.

²²⁶ Juan Molinar, "Counting the Number of Parties: An Alternative Index". *The American Political Science Review*, Vol. 85, No. 4, 1991, p. 1383–1391; Grigorii V. Golosov, "The Effective Number of Parties: A New Approach". *Party Politics*, Vol. 16, No. 2, p. 171–192.

²²⁷ Taagepera, 2007; Benni Geys, "District Magnitude, Social Heterogeneity and Local Party System Fragmentation". *Party Politics*, Vol. 12, No. 2, 2006, p. 281–297.

²²⁸ Adriano Pappalardo, "Electoral Systems, Party Systems: Lijphart and Beyond". *Party Politics*, 2007, Vol. 13, No. 6, p. 721–740, p. 725.

²²⁹ Ten pat, p. 735.

bendrą indeksą. Dėl pateiktų priežasčių ir disertacijos tyrime pasirinkta būtent tokia prieiga. Tačiau kaip partijas skaičiuoti? Kadangi savivaldybių tarybos paprastai yra nedidelės (25–27 nariai), realiai net ir vienas mandatas gali būti svarbus (pavyzdžiui, renkant merą) ir padaryti partiją reikšmingą: todėl atrodo gana pagrįsta fragmentaciją matuoti pagal taryboje atstovaujamas partijas. Taigi, reali partinės sistemos fragmentacija rinkimuose *t-1* (6 hipotezė) disertacijos tyrime operacionalizuojama kaip politinių jėgų, kurios gavo tiek balsų, kad peržengtų rinkimų slenkstį (4 proc. partijoms ir 6 koalicijoms) skaičių.

7–8 hipotezėse formuluojamas ryšys tarp 1.4.2.3 poskyryje išskirtų partinių sistemų ir rinkiminio nestabilumo. Akivaizdu, kad pagal koalicinį partijų elgesį atskiriamas partinės sistemos įmanoma apibrėžti arba kaip nominalų kintamąjį (partinių sistemų klasifikacija į keturis išskirtus tipus), arba kaip dvireikšmį (priklauso arba ne vienam iš išskirtų tipų). Visgi prieš tai reikia aptarti kelis svarbius metodinius klausimus: kaip savivaldos lygmenyje matuoti koalicijas ir jų kaitą, kaip buvo surinkti duomenys ir kokie kriterijai buvo taikomi savivaldybės priskiriant vienam ar kitam tipui.

Analizuojant partijų koalicinį elgesį nacionaliniame lygmenyje, koalicijos nustatomos pagal tai, kurios partijos turi savo atstovų vykdomojoje valdžioje (ministrų kabinete). Tačiau savivaldos lygmenyje ministrų kabineto analogas nėra formuojamas: vietos valdžia paprastai būna mažiau specializuota, o vietos visuomenei matomas svarbių postų skaičius mažesnis. Viena iš galimų išeičių: skaičiuoti visas partijas, kurios atiduoda balsą už išrinktą merą. Tačiau tokiu atveju, panašiai kaip ir tvirtinant ministrą pirmininką Seime, tarp balsavusių „už“ gali būti tokių, kurie nepatenka į realią valdančiąją koaliciją. Todėl ir savivaldos lygmenyje pagrįsčiau yra koalicijas nustatyti pagal partijas, kurios skiria asmenis į svarbiausius postus. Norint įvardyti šiuos postus, reikia skirti dėmesio Lietuvos savivaldybių institucinei struktūrai.

1995–2002 m. Lietuvos savivaldoje buvo dvi vykdomosios institucijos – savivaldybės valdyba ir savivaldybės meras. Savivaldybės administratoriaus funkcijos buvo apribotos. Po 2002 m. gružio 22 d. Konstitucinio Teismo nutarimo, kad Vietos savivaldos įstatymo nuostatos dėl vykdomųjų institucijų

sudarymo prieštarauja Konstitucijai, Seimas 2003 m. sausio 28 d. priėmė įstatymo pataisas. Jomis buvo patvirtinta nauja vietos savivaldos institucinė struktūra: vietoj buvusių dviejų vykdomųjų institucijų sudaryta viena – savivaldybės administracijos direktorius (buvęs administratorius), taip išplečiant pastarojo galias. Po šių pataisų savivaldybės mero funkcijos tapo apribotos. Tačiau reikia pažymėti, kad būtent meras Vietos savivaldos įstatyme nurodomas kaip savivaldybės vadovas, jis taip pat eina savivaldybės tarybos pirmininko pareigas. Mero siūlymu savivaldybės taryba skiria vieną ar kelis jo pavaduotojus, taip pat jo teikimu tvirtina ir savivaldybės administracijos direktorių (pastarasis turi teisę siūlyti pavaduotoją ar pavaduotojus, kurie, jei patvirtinami, taip pat priskiriami prie vykdomosios valdžios). Taigi, realiai savivaldybės valdžia yra organizuota hierarchiniu principu, o šios hierarchijos piramidės viršuje yra savivaldybės meras. Nenuostabu, kad savivaldybių merais paprastai tampa rinkimus laimėjusios partijos atstovai.²³⁰

Sprendžiant iš Lietuvos savivaldybių institucinės struktūros ir jos kaitos, svarbiausiomis pareigybėmis (kurias užimančių asmenų partinė priklausomybė turėtų atspindėti savivaldybės koaliciją) disertacijos tyrime laikomos šios: mero, mero pavaduotojo (pavaduotojų), administracijos direktoriaus (administratoriaus) ir (jeigu skiriamas) administracijos direktoriaus pavaduotojo (pavaduotojų). Duomenys apie šias pareigybes buvo rinkti keliais etapais. Pirmas etapas – savivaldybių interneto puslapių analizė ir užklausų išsiuntimas pagal oficialius savivaldybės pateikiamus, informacijai skirtus elektroninio pašto adresus. Šiuo būdu buvo surinkta informacija apie minėtas pareigybes iš 15 savivaldybių. Antrame etape elektroniniu paštu buvo siunčiami laiškai su užklausomis pagal savivaldybių interneto puslapiuose nurodytus konkrečių

²³⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, *Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas*. Galiojanti aktuali redakcija (nuo 2013-01-01). [Žiūrėta 2013 01 30] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=441200> ; Audrius Bakaveckas ir kt., *Lietuvos administracinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005, 279, 364-367, 406; Algirdas Astrauskas, „Optimalaus Lietuvos savivaldybių institucinės struktūros modelio paieška“. *Viešojo politika ir administravimas*, Nr. 8, 2004, p. 9–24; Vidmantas Daugirdas ir Jurgita Mačiulytė, „Decentralizacija ir teritorinė savivalda Lietuvoje“. *Politologija*, T. 43, Nr. 3, 2006, p. 91–110.

tarnautojų, kurie tikėtina galėtų suteikti reikiamą informaciją, kontaktus: savivaldybės viešųjų ryšių, archyvų ir dokumentacijos skyrių vyriausiesiems ir vyresniesiems specialistams. Šiame etape buvo surinkti duomenys apie papildomas 20 savivaldybių. Galiausiai dėl trūkstamų savivaldybių buvo kreiptasi į Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Parlamentinių tyrimų departamentą (PTD). Disertacijos autorius dėkoja jo direktoriui Alvidui Lukošaičiui už suteiktą pagalbą – PTD archyve buvo surasta informacija apie visas likusias savivaldybių pareigybes.

Koalicijoms, egzistavusioms savivaldybėse konkrečiu periodu, nustatyti buvo reikalinga ne tik informacija apie tai, kokie asmenys užėmė svarbiausius postus tiriamais periodais, tačiau ir pastarųjų asmenų partinė priklausomybė. Ji buvo nustatoma pagal VRK interneto puslapyje pateikiamus kandidatų sąrašus. Žinoma, būtina pabrėžti, kad dalis partijos sąrašuose kandidatuojančių asmenų nėra partijų nariai. Tačiau jeigu po rinkimų tokie asmenys yra skiriami į svarbius postus, galima daryti gana pagrįstą prielaidą, kad jų partinės sąsajos yra aiškos. Remiantis aprašytais etapais surinkta informacija ir VRK duomenimis, buvo nustatytos partijų koalicijos 1995–2011 m. visose savivaldybėse, išskyrus Vilnių: iš oficialių šaltinių nebuvo prieinama informacija apie konkrečias datas ir laikotarpį, kuriuo svarbiausius postus šioje savivaldybėje užėmę asmenys ėjo pareigas, todėl negalima nustatyti ir koalicijų kaitos (sprendžiant iš surinktos informacijos apie pareigybes, kaita tarp rinkimų tikrai buvo).

Kokie yra taikomi analitiniai kriterijai ir logika, pagal nustatytas koalicijas priskiriant savivaldybes vienam ar kitam tipui? Pirma, tam, kad partinė sistema būtų neabejotinai priskirta vienam iš tipų, jiems būdinga mechanika (apibrėžta 2.3 skyriuje) turi pasitvirtinti trejus rinkimus arba tris koalicijų pasikeitimus (jei jie įvyksta periodu tarp rinkimų) iš eilės. Dominuojančių partijų tipams taikomas dviejų rinkimų kriterijus, kadangi tai yra itin lengvai atpažįstamas tipas, kuris jau po dviejų rinkimų aiškiai atsiskiria savo specifika. Antra, siekiant savivaldybių partines sistemas priskirti prie tam tikrų tipų, stebėtas laikotarpis iki 2007 metų: ypač atsižvelgiant į nacionalinio lygmens partinės sistemos nestabilumą, naujų partijų pasirodymą, reikėtų bent 4

rinkimų, kad susiformuotų tam tikri rinkėjams aiškesni šablonai ir vietos partinė sistema pradėtų veikti kaip atskiras nepriklausomas veiksnys. Galiausiai pripažįstama, kad įmanomi nuokrypiai nuo tam tikro tipo. Čia svarbu du aspektai. Pirma, jeigu nuokrypis yra vienetinis ir partinė sistema grįžta į savo įprastinę logiką – tai netraktuojama kaip partinės sistemos pasikeitimas, greičiau kaip trumpojo laikotarpio „išsimušimas“, kuris gali turėti neigiamą įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui prieš kitus rinkimus. Antra, kai kurie nuokrypiai yra natūralūs tam tikriems tipams: pavyzdžiui, visų likusių partijų koalicija prieš dominuojančią partiją, jeigu jai pritrūksta 1–2 vietų iki daugumos taryboje. Duomenys apie partinių sistemų tipą, kuriam priskirta kiekviena savivaldybė, paaiškinimai ir išimtys pateikti 13 ir 14 disertacijos prieduose. Kaip ir buvo minėta, disertacijos tyrime savivaldybės priklausymas vienam ar kitam partinės sistemos tipui matuoti arba kaip 1) nominalus kintamasis (keturių tipų schema), arba kaip 2) dichotominis kintamasis (priklauso konkrečiam tipui arba ne).

Paskutinė su partinių sistemų įtaka rinkėjų elgsenos kaitumui susijusi hipotezė (9) tiria vietos koalicijos ir nacionalinės partinės sistemos atitikimo įtaką. Vietos koalicijų nustatymas buvo aprašytas šiame poskyryje: tačiau kokius atvejus galima apibūdinti kaip atitikimą, o kuriuos – kaip neatitikimą? Pagrindinis kriterijus yra partijų suskirstymas į opoziciją ir valdančiąją daugumą tiriamu periodu, nacionaliniame lygmenyje, pateikiamas 2 lentelėje. Reikėtų pažymėti, kad partijos jame suskirstytos remiantis išimtinai koalicioniu elgesiu, o ne ideologijomis ar kitais skirtumais. Kairiosios ir dešinėsios partijos konkurencijos lauke yra priešininkės: tai reiškia, kad nacionaliniame lygmenyje tiriamu periodu jos tarpusavyje koalicijų nesudarė. Centro partijos yra tokios, kurios tiriamu periodu pateko tiek į kairės, tiek į dešinės koalicijas. Galiausiai antisistemine partija laikoma tokia, kurios koalicionis potencialas tiriamu periodu buvo labai žemas.

Remiantis nurodytu suskirstymu į blokus, savivaldos koalicija gali būti įvardijama kaip neatitinkanti nacionalinio lygmens šablonų dviem atvejais: 1) jeigu į ją patenka ir kairės, ir dešinės partijos: tos, kurios nacionaliniame lygmenyje, tiriamu periodu, koalicijų nesudarė ir buvo laikomos politinėmis

priešininkėmis; 2) jeigu į ją patenka antisisteminė partija. Gali iškilti klausimas, prie kurio bloko priskirti tokias partijas, kurios nacionalinėje scenoje tiriamu periodu nebuvo reikšmingos? Disertacijos tyrime daroma prielaida, kad tokiu atveju, jeigu nėra koalicinio elgesio pavyzdžio nacionalinėje scenoje – tai netraktuojama kaip neatitikimas. Matavimo lygmenyje koalicijos neatitikimas matuojamas kaip dichotominis pseudokintamasis: arba pasireiškė tiriamu laikotarpiu, arba ne. Siekiant išvengti trumpalaikių darinių įtakos, papildomai taikomas reikalavimas, kad nacionalinio lygmens šablonų neatitinkanti koalicija tiriamame periodu būtų išsilaikiusi bent pusę metų. Duomenys apie vietos koalicijų atitikimą nacionalinio lygmens partinės sistemos tendencijoms pateikiami 12 priede.

2 lentelė. *Partijų skirstymas į blokus nacionaliniame lygmenyje, 1995–2011 m.*

	Kairė	Dešinė	Centras	Antisisteminės
1995–2000 m.	LSDP, LDDP	TS–LK, LKDP, LCS	-	-
2000–2002 m.	LSDP, NS	TS–LK, LKDP	LLS	-
2002–2007 m.	LSDP, NS, DP, LVLS	TS–LK, LICS	-	LDP (TT) ²³¹
2007–2011 m.	LSDP, DP, TT	TS–LKD, LRLS	LICS	-

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

3.5. Kiti veiksniai

1 ir 2 disertacijos dalyje, šalia kitų, taip pat buvo aptarti instituciniai ir kontekstiniai veiksniai, kuriuos derėtų įtraukti į tyrimą: apygardos dydis, gyventojų skaičius ir rinkiminis aktyvumas. Pirmojo kintamojo

²³¹ LDP (TT) 2002–2007 m. periodu traktuojama kaip antisisteminė partija santykio su kitais partinės sistemos veikėjais atžvilgiu: jos koalicinis potencialas buvo faktiškai nulinis. Antisisteminė partija ją laiko ir Europos Parlamento rinkimų rezultatus analizavęs Mindaugas Kluonis: Mindaugas Kluonis, „2009 metų Europos Parlamento rinkimų Lietuvoje rezultatai: aplinkybės ir prognozė“. Parlamento studijos, Nr. 8, 2009, p. 133–153. Visgi 2007–2011 m. periodu galima pažymėti trijų opozicijos partijų (LSDP, DP, TT) suartėjimą ir planus apie būsimą koaliciją, todėl jame TT jau klasifikuojama prie kairės.

operacionalizacija yra gana tiesmuka: kadangi apygardos dydis Lietuvos savivaldos rinkimuose sutampa su tarybos narių skaičiumi, būtent šis rodiklis tyrime ir naudojamas (VRK duomenys). Kitus du veiksnys reikėtų aptarti kiek detaliau.

Gyventojų skaičių įmanoma matuoti tiesiog vienetais gyventojų savivaldybėje, pagal Statistikos departamento pateikiamus duomenis. Kita vertus, reikėtų atkreipti dėmesį į teorinį ryšį tarp gyventojų skaičiaus ir rinkėjų elgsenos kaitumo: šis nepriklausomas veiksnys turėtų daryti įtaką per savo poveikį partinės sistemos fragmentacijai (realiai ir formaliai). Šiuo atveju sunku tikėtis tiesioginio ryšio (kuo bus daugiau gyventojų, tuo tolygiau didės fragmentacija): remiantis tokia logika, didžiausia fragmentacija turėtų būti gausiausiai gyvenamose demokratinėse valstybėse (tačiau taip tikrai nėra). Taigi, tikėtina, kad gyventojų skaičius bus susijęs su rinkėjų elgsenos kaitumu tiesiniu ryšiu tik iki tam tikro lygio, kitaip tariant, ryšys bus artimas eksponentiniam: dėl šios priežasties gyventojų skaičiaus kintamasis į disertacijos tyrimą įtraukiamas, jo reikšmės (rinkimuose t) paverčiant į logaritmą (su standartine 10 baze).

Rinkiminio aktyvumo pokytis disertacijoje matuojamas dvejopai: kaip statiškas ir dinamiškas veiksnys. Pirmojo matavimo atveju tiesiog matuojamas procentas žmonių, kurie dalyvavo rinkimuose t , skaičiuojant nuo visų apygardoje turinčių rinkimų teisę gyventojų skaičiaus. Antrojo matavimo atveju, rinkiminio aktyvumo pokytis matuotas atimant iš t rinkimus atėjusiųjų procento įverčio atitinkamą įvertį rinkimuose $t-1$ (teigiamas ženklas žymi rinkiminio aktyvumo kilimą, neigiamas – kritimą).

3.6. Tyrimo bendra metodinė strategija

Kaip buvo minėta įvade, disertacijoje pagrindinis stebėjimo (tyrimo) atvejis yra savivaldybė per tam tikrus rinkimus. Taigi mažiausios pradinės analizės imtys, kurios naudojamos tyrime, susidaro iš 56 stebėjimo atvejų (pradinės, nes analizės metu kai kurie atvejai gali būti pašalinti dėl duomenų trūkumo ar išskirtinumo). Tiek Lietuvoje buvo savivaldybių iki 2000 m.

įvykdytos reformos, per kurią panaikinta viena (Marijampolės rajonas) ir įsteigtos penkios naujos (Rietavas, Kazlų Rūda, Pagėgiai, Elektrėnai, Kalvarija), taip padidinant skaičių iki 60. Iš viso, pridėjus panaikintąjį Marijampolės rajoną, disertacijos tyrime analizuojamos 61 skirtinga savivaldybė: visgi dėl nevienodų savivaldybių egzistavimo laikotarpių neįmanoma jų visų deramai palyginti vienoje imtyje, todėl paprastai vienoje imtyje analizuojama arba 56 (1995–2000 m.), arba 60 (2000–2012 m.) atskiros savivaldybės. Kintamųjų tarpusavio ryšių analizė (hipotezių) testavimas disertacijoje vykdomas atskirai kiekvienam periodui, siekiant kontroliuoti laikotarpio specifiką. Disertacijoje naudojamos penkios pagrindinės imtys, atitinkančios penkis periodus tarp rinkimų: 1997 m. (1995–1997 m.), 2000 m. (1997–2000 m.), 2002 (2000–2002 m.), 2007 (2002–2007m.), 2011 (2007–2011m.). Taigi, duomenys buvo rinkti apie iš viso šešis savivaldybių tarybių rinkimus nuo 1995 metų: galima pastebėti, kad į disertacijos tyrimą nepatenka 1990 m. savivaldos rinkimai, kurie vyko dar tik pradedant formuotis demokratinės Lietuvos partijoms ir apie kuriuos duomenų nepateikia VRK.

Disertacijos pagrindinis tyrimas gali būti apibūdintas kaip „didelio N“ atvejis. Didžioji dalis jame naudojamų nepriklausomų ir visi priklausomi kintamieji yra matuoti kiekybine skale (žr. 3.1–3.5 skyrius). Be to, disertacijoje laikomasi dedukcinės prieigos, kuri reprezentuoja labiausiai socialiniuose moksluose paplitusį požiūrį į teorijos ir tyrimo santykį:²³² remiantis teorijomis ir iki šiol atliktais tyrimais, suformuluotos hipotezės, kurios testuojamos Lietuvos savivaldybių imtyje (imtyse). Dėl šių priežasčių ketvirtoje disertacijos dalyje pateikiamoje empirinėje analizėje taikoma kiekybinė prieiga: hipotezėse pateikti ryšiai ir skirtumai analizuojami, remiantis taikomosios statistikos metodais.

Kiekybinė strategija socialinių mokslų tyrimuose paprastai apibūdinama trimis bruožais: dedukcine logika, tikslųjų mokslų metodų perėmimu (pozityvizmu bendrąja prasme) ir socialinės realybės traktavimu kaip

²³² Alan Bryman, *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press, 2012 (4th edition), p. 24.

objektyvios, dėsningos.²³³ Visi šie bruožai būdingi ir disertacijos tyrimui: tačiau būtina pabrėžti, kad jie nėra traktuojami kaip absoliučios tiesos. Yra pripažįstama, kad statistiniai metodai čia turi ribotumą, ypač atpažįstant savivaldybių specifiką ir tiriamo (rinkiminio nestabilumo) reiškinių natūrą: skirtingose savivaldybėse rinkėjų elgsenos kaitumas gali reikšti skirtingus dalykus (pavyzdžiui, politinio elito bėgiojimus tarp partijų ar silpnas skirtis), o jo priežastys gali priklausyti ir nuo to, kaip gyventojai suvokia savivaldą ir interpretuoja vietos politikų veiksmus. Visgi disertacijose laikomasi požiūrio, kad bent dalis socialinės realybės gali būti paaiškinama tam tikrais objektyviais dėsniais, kurie rodo ne universalų ryšį, o reiškinių tikimybę: pavyzdžiui, ekonominis augimas didina valdančiosios savivaldybės partijos šansus gauti daugiau balsų.

Kiekybiniame tyrime paprastai svarbų vaidmenį užima stebėjimo atvejų atranka ir vėliau, analizuojant ryšius, taikomas statistinio reikšmingumo kriterijus. Čia reikia pabrėžti kelis svarbius dalykus, aktualius disertacijai. Pirma, ketvirtoje dalyje pristatomame tyrime imtis yra lygi populiacijai, išskyrus tuos atvejus, kai trūksta duomenų kintamiesiems (pavyzdžiui, ekonominiai rodikliai kai kurioms savivaldybėms 1995–1997 m. periodu, koalicijų duomenys Vilniaus savivaldybei). Sprendimas, ar rinkti duomenis apie imtį, ar visą populiaciją, paprastai priklauso nuo praktinių sumetimų: tačiau pripažįstama, kad beveik visais atvejais dėl akivaizdžių priežasčių (geresnis tyrimo išvadų patikimumas ir reprezentatyvumas) geriau yra antrasis variantas.²³⁴ Vykdamas disertacijos tyrimą nebuvo rimto argumento atsisakyti dalies stebėjimo atvejų, todėl duomenys rinkti apie visą (visas) populiaciją (populiacijas). Antra, būtent dėl šios priežasties statistinis reikšmingumas, kurį reikėtų interpretuoti kaip pirmojo tipo klaidos tikimybę²³⁵, generalizacijos atžvilgiu disertacijoje vaidina ne tokį svarbų vaidmenį: dažniausiai tiriamą populiaciją (pavyzdžiui, Lietuvos savivaldybės 2002–2007 m. periodu) nesiskiria arba mažai skiriasi nuo tiriamos

²³³ Bryman, 2012, p. 35–36

²³⁴ Janet Buttolph Johnson ir Richard A. Joslyn, *Political Science Research Methods*. Washington: CQ Press, 1995, p. 173.

²³⁵ Andy Field, *Discovering Statistics Using SPSS*. London: Sage Publications, 2005, p. 24–31.

imties. Žinoma, reikia pripažinti, kad statistinis reikšmingumas disertacijos tyrime visgi yra naudingas, kadangi leidžia atskirti daugiau ir mažiau svarbius efektus.

Disertacijos empirinis tyrimas vykdomas pagal kelis pagrindinius žingsnius. Visų pirma aptariamos priklausomų kintamųjų duomenų tendencijos ir nustatomi nuo bendrų rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijų besiskiriantys stebėjimo atvejai (4.1 skyrius). Po to, remiantis S. Bartolinio ir P. Mairo klasikinio rinkėjų elgsenos kaitumo Vakarų demokratijose 1885–1985 m. tyrimo pavyzdžiu²³⁶, visų pagrindinių išskirtų veiksnių grupių įtaka analizuojama atskiruose skyriuose (4.2–4.5): sociostruktūra, ekonomika, partinė sistema ir kiti instituciniai-kontekstiniai veiksniai. Tai leidžia identifikuoti labiau pasiteisinusius kintamuosius ir dar prieš regresinių modelių konstravimą atmesti empirinės paramos nesulaukusias hipotezes. Galiausiai, ketvirtos dalies tyrime (4.6 skyrius) pristatomi bendri rinkėjų elgsenos kaitumą aiškinantys modeliai su geriausiai pasitvirtinusiaisiais veiksniais (iš skirtingų teorinių aiškinimų).

Reikėtų trumpai apžvelgti statistinius metodus, kurie naudojami disertacijos tyrime. Įvertinant ryšius tarp dviejų kintamųjų vienu metu, 4.1–4.5 skyriuose naudojami ryšio (koreliacijos) matai. Iš jų daugiausia remiamasi Pearson's R: tai koreliacijos koeficientas, kuris matuoja tiesinio ryšio tarp dviejų kiekybinių kintamųjų (dauguma disertacijoje) stiprumą.²³⁷ Koeficiento įverčiai gali būti tarp „-1“ (tobulas atvirkštinis, tiesinis ryšys) ir „1“ (tobulas tiesioginis, tiesinis ryšys), o kuo arčiau 0 iš abiejų pusių (t. y., kuo didesni neigiami ir mažesni teigiami) įverčiai, tuo ryšys yra silpnesnis. Reikėtų pažymėti, kad nėra vienos nuomonės, kokios koreliacijos koeficiento reikšmės turėtų būti traktuojamos kaip stiprus ar silpnas ryšys. Laikantis konservatyvesnio požiūrio, daugiau būdingo statistikos taikymui medicinos moksluose, stipriomis reikėtų laikyti koreliacijas tik nuo 0,68 (arba net 0,8), vidutinio – intervale tarp 0,36 ir

²³⁶ Bartolini and Mair, 1990.

²³⁷ Michael S. Lewis-Beck, *Data Analysis: An Introduction*. London: Sage Publications, 1995, 19–29.

0,67.²³⁸ Visgi socialiniuose moksluose, taip pat ir šiame disertacijos tyrime, vienas reiškiny (rinkimasis nestabilumas) turi ganėtinai daug galimų paaiškinimų, todėl tikėtis arti idealumo esančių ryšių yra sunku. Dėl šios priežasties disertacijoje vertinant ryšius (ar jie verti dėmesio, kokio stiprumo), laikomasi Jacobo Coheno pasiūlytos klasifikacijos (3 lentelė): pagal ją, ryšio tarp kintamųjų nėra, kai $Pearson's R < 0.1$ (kintamųjų bendra reikšmių sklaida yra mažesnė nei 1 proc.), o stipri koreliacija aptinkama, kai $Pearson's R > 0.36$.²³⁹

3 lentelė. *Pearson's R koreliacijos koeficiento įverčių interpretavimas*

	Pearson's R įvertis	Kiek reikšmių sklaidos yra bendra kintamiesiems (proc.)
Efekto nėra	0,00–0,09	0–1
Silpna koreliacija	0,1–0,23	1–5
Vidutinio stiprumo koreliacija	0,24–0,36	6–13
Stipri koreliacija	0,37–1	14–100

Šaltinis: Cohen, 1988.

Disertacijoje, analizuojant (vienu metu) ryšį tarp dviejų kintamųjų, kur reikia, taip pat naudojamos ranginės koreliacijos ir populiacijų (vidurkių) lyginimo matai. Pirmu atveju paprastai naudojama Spearmans' s Rho koreliacija, kuri yra neparametrinis Pearson's R koeficiento atitikmuo: naudojama, kai duomenys neatitinka kiekybinės skalės (artimesni rangams). Jos atveju ryšio stiprumas įvertinamas analogiškai kaip Pearson's R atveju. Ten, kur reikia palyginti tam tikro rodiklio vidutines reikšmes tarp konkrečių populiacijų (atskiriamų pagal nominalų kintamąjį, pavyzdžiui, savivaldybės su gausia ir negausia lenkų etnine mažuma), naudojami nepriklausomų imčių lyginimo

²³⁸ Robert G. Malgady ir David E Krebs, "Understanding Correlation Coefficients and Regression". *Physical Therapy*, 1986, Vol. 66, p. 110–120, p. 110; Richard Taylor, Interpretation of the Correlation Coefficient: A Basic Review. *Journal of Diagnostic Medical Sonography*, 1990, Vol. 1, p. 35–39.

²³⁹ Jacob Cohen, *Statistical Power Analysis for the Behavioural Sciences (Second Edition)*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988, p. 109–144; Miguel Niño-Zarazúa1, „Quantitative analysis in social sciences: An brief introduction for non-economists“. United Nations University, World Institute for Development Economics Research, 2012. <
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2066058> [Žiūrėta 2013 02 08].

metodai: Mann-Whitney U (dviem nepriklausomoms imtims) ir Kruskal-Wallis (K nepriklausomų imčių) testai.²⁴⁰

Pagrindinis metodas, kuris yra naudojamas 3.6 skyriuje analizuojant rinkėjų elgsenos kaitumą paaiškinančius veiksniai bendruose modeliuose, yra tiesinė daugialypė regresija.²⁴¹ Šis metodas leidžia aiškinant vieną kiekybinę skalę matuotą priklausomą veiksnį integruoti daug nepriklausomų kintamųjų ir išskirti daugiau įtakos priklausomam kintamajam turinčius veiksniai, kontroliuojant kitų įtaką. Reikėtų pasakyti, kad jis palyginti gerai tinka disertacijos tyrimui, kadangi dauguma jame naudojamų kintamųjų yra arba kiekybiniai (taip pat ir priklausomi), arba nesunkiai transformuojami į dichotominius pseudokintamuosius, turinčius dvi reikšmes. Siekiant kontroliuoti periodo specifikos įtaką, skyrius organizuojamas pagal rinkimus: pradedant nuo modelių, skirtų 1997 m., ir baigiant 2011 m. modeliais. Tam, kad būtų galima tarpusavyje palyginti skirtingų veiksmų ir jų grupių įtaką, kiekvieno periodo ir priklausomo kintamojo atveju pateikiama keletas modelių, atitinkančių tam tikras teorijas.

²⁴⁰ Vydas Čekanavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika I ir jos taikymai*, Vilnius: TEV, 2000 (2006); Vydas Čekanavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika II ir jos taikymai*, Vilnius: TEV, 2002 (2008); Field, 2005; Vytautas Janilionis, *Koreliacinės ir regresinės analizės pagrindai*. Lietuvos HSM duomenų archyvas. http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/trast/trast.html&course_file=trast_turinys.html [Žiūrėta 2013 01 05].

²⁴¹ Čekanavičius ir Murauskas, 2002 (2008); Field, 2005; Janilionis, *Koreliacinės ir regresinės analizės pagrindai*. Vydas Čekanavičius, „Taikomoji regresinė analizė socialiniuose moksluose“. Kaunas, 2011. http://www.lidata.eu/files/mokymai/trast/Regresine_Analize_soc_tyrimuose.pdf. [Žiūrėta 2012 11 17].

4. RINKĖJŲ ELGSENOS KAITUMAS LIETUVOS SAVIVALDOS RINKIMUOSE 1995–2011 METAIS: EMPIRINIS TYRIMAS

Šioje dalyje pateikiamas empirinis disertacijos tyrimas, kuriame, remiantis pirmoje ir antroje dalyje išskirtais veiksniais bei trečioje pagrįstu jų matavimu, siekiama empiriškai paaiškinti rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumus tarp Lietuvos savivaldybių 1995–2011 m. periodu. Skyriaus struktūra atitinka metodologijos žingsnius. 4.1 skyriuje apžvelgiamos rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijos Lietuvoje 1995–2011 m., aptariami itin išsiskiriantys atvejai. 4.2–4.5 skyriuose analizuojami ryšiai tarp konkrečios grupės (paklausos (sociostruktūriniai ir ekonominiai), pasiūlos (partinė sistema) ir instituciniai-kontekstiniai veiksniai) kintamųjų ir rinkėjų elgsenos kaitumo. Galiausiai, 4.6 šios dalies skyriuje pateikiami bendri modeliai ir įvertinamas 3 dalyje iškeltų hipotezių pagrįstumas.

4.1. Rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijos Lietuvoje 1995–2011 metais

Kaip ir buvo minėta metodologinėje dalyje, atliekant disertacijos tyrimą savarankiškai suskaičiuoti rinkėjų elgsenos kaitumo, išorinio nestabilumo ir dominuojančios (mero) partijos balsų pokyčio rodikliai visoms Lietuvos savivaldybėms. Šiuos duomenis galima suskirstyti į imtis pagal periodus tarp rinkimų į savivaldybių tarybas: 1995–1997 m., 1997–2000 m., 2000–2002 m., 2002–2007 m. ir 2007–2011 m. Detalūs skaičiai pagal savivaldybę ir periodą pateikiami 1–4 prieduose, o toliau pateikiamos svarbiausios duomenyse aptiktos tendencijos. Taip pat aptariama, ar tam tikri stebėjimo atvejai neturėtų būti laikomi išskirtimais.

4 lentelėje nurodytos svarbiausios bendro rinkėjų elgsenos kaitumo tendencijos Lietuvos savivaldybėse, 1995–2011 m. periodu. Galima pažymėti, kad išskyrus 2000 m., visuose kituose rinkimuose rinkėjų elgsenos kaitumo vidurkiai yra palyginti panašūs (intervale tarp 22 ir 25). 2000 m. išskirtinumas gali būti paaiškinamas tuo, kad būtent prieš šiuos rinkimus Lietuvos partinėje sistemoje atsirado dvi naujos reikšmingos partijos (NS ir LLS). Be to, 2000 m.

savivaldos rinkimai sutapo su eiliniais parlamento rinkimais ir itin nesėkminga vykdomojoje valdžioje dominavusios TS-LK, kuri 1995 ir 1997 m. savivaldos rinkimuose laimėjo daugumoje savivaldybių, kadencijos pabaiga (Rusijos ekonominė krizė, „Mažeikių naftos“ pardavimo skandalas).

Galima pažymėti, kad net ir 2000 m. vidurkis yra gerokai mažesnis nei bendras rinkėjų elgsenos kaitumas parlamento rinkimuose tais pačiais metais (50.8).²⁴² Be to, nacionalinio lygmens rodiklis nė vienuose Seimo rinkimuose nebuvo priartėjęs prie 4 lentelėje nurodomų 1997 ir 2002–2011 m. vidurkių savivaldos rinkimuose: patys stabiliausi iki šiol 2008 ir 2012 m. Seimo rinkimai pasižymėjo atitinkamai 29.7 ir 30 rinkėjų elgsenos kaitumu.²⁴³ Taigi, įmanoma kelti hipotezę, kad vietos rinkimuose (savivaldos lygmeniu) Lietuvos gyventojų rinkiminis elgesys yra pastovesnis: visgi atsižvelgiant į nacionalinio lygmens politines aplinkybes, kurių kontekste vyko tiriami rinkimai, ji nėra lengvai pagrindžiama.

Išskyrus 2000 m., kiti rinkimai nesutapo su itin dideliais pokyčiais nacionaliniame lygmenyje: 1997 m. vis dar buvo įsitvirtinusi „senoji“ partinė sistema²⁴⁴, 2002 m. vienintelis aiškesnis pokytis buvo LDP atsiradimas, o 2007 m. sutapo su DP populiarumo sumažėjimu nacionaliniame lygmenyje (todėl jos „įėjimas“ į vietos partines sistemas taip jų nestabilizavo, kaip 2004 m. parlamento rinkimuose). 2011 m. rinkimuose, per kuriuos vidurkis kiek didesnis, buvo leidžiama kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams ir jų sąrašams, tačiau vėlgi – nebuvo stiprių naujų žaidėjų Lietuvos lygmeniu. Nepaisant šių palankių aplinkybių, rinkėjų elgsenos kaitumas visuose savivaldos rinkimuose buvo vidutiniškai palyginti aukštas (per 20). Tai paneigia įsivaizdavimą, kad Lietuvos savivaldybėse po rinkimų niekas nesikeičia: bent jau balsavimo tendencijų pokyčiai yra gana aiškiai išreikšti (nors jų lygis yra kiek mažesnis nei parlamento rinkimuose).

²⁴² Jastramskis, 2010.

²⁴³ Ten pat.

Kita vertus, būtina atkreipti dėmesį į bendro rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmių sklaidą. Visuose rinkimuose, išskyrus 2000 m., galima pažymėti stabilumą indikuojančių (kaitumas mažesnis nei 10) reikšmių, tačiau bet kuriuo periodu taip pat aptinkami ir labai aukšto lygio (daugiau nei 40) kaitumo atvejai. Standartinis nuokrypis parodo, kiek nuo vidurkio tikėtinais skirsis bet kuri, atsitiktinai iš imties paimta reikšmė: sprendžiant iš pateiktų šio mato įverčių, visuose rinkimuose tarp savivaldybių egzistuoja gana didelė rinkiminio nestabilumo įvairovė. Taigi, verta tikrinti teorinėje dalyje išskirtas hipotezes, siekiant paaiškinti šią kintamojo reikšmių sklaidą (tai nebūtų prasminga, jeigu visos savivaldybės šiuo atžvilgiu būtų panašios).

4 lentelė. Rinkėjų elgsenos kaitumas Lietuvos savivaldybėse, 1995–2011 m. periodu

	N	Minimali reikšmė	Maksimali	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
1997	56	8,48	46,64	22,51	8,83
2000	55	22,37	65,60	38,89	7,94
2002	60	5,85	51,73	23,99	9,37
2007	60	8,14	68,48	22,03	9,36
2011	60	8,35	47,17	24,00	8,39

Išorinio nestabilumo atveju (5 lentelė) reikia pažymėti, kad Lietuvos savivaldybėms būdingas nuolatinis partijų branduolio silpnėjimas: per visus rinkimus šio rodiklio vidurkis yra neigiamas ir nei vienuose nebuvo didesnis nei „-7“. Be to, atvejų, kai stipriausios partijos gauna daugiau balsų (išreikštų procentais) nei praėjusiuose rinkimuose, kiekvienoje iš tiriamų imčių yra nedaug (stulpelis „Teigiamos (N)“). Tai rodo, kad Lietuvos savivaldybėms yra būdingas balsavimas prieš partinės sistemos branduolį sudarančias partijas ir balsų „nutekėjimas“ marginalioms ir naujoms partijoms. Kaip ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju, standartiniai nuokrypiai rodo palyginti didelę rodiklio sklaidą per kiekvienus rinkimus: taigi, verta tirti, kodėl savivaldybės kiekvienuose rinkimuose skiriasi ir pagal išorinį nestabilumą.

5 lentelė. *Išorinis nestabilumas Lietuvos savivaldybėse, 1995–2011 m.*

periodu

	N	Minimali reikšmė	Maksimali	Teigiamos (N)	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
1997	56	-41,45	11,06	9	-7,84	10,10
2000	55	-63,10	-4,53	0	-26,36	12,16
2002	60	-37,88	13,54	13	-7,99	10,25
2007	60	-66,88	10,30	7	-10,66	11,97
2011	60	-38,33	7,69	8	-11,85	9,76

Trečiojo iš disertacijos priklausomų kintamųjų – dominuojančios partijos savivaldybėje (mero) partijos balsų pokyčių atveju vidurkis per visus rinkimus, išskyrus jau aptartais 2000 m., yra arti nulio (6 lentelė). Tai lyg ir rodytų, kad vidutiniškai savivaldybėse pokyčių šiuo atžvilgiu būna nedaug. Tačiau kaip ir pirmųjų dviejų priklausomų kintamųjų atvejais, čia vidurkis yra ganėtinai nereprezentatyvi charakteristika: būtinai reikia atkreipti dėmesį į šio kintamojo reikšmių sklaidos charakteristikas. Pirma, minimalios ir maksimalios reikšmės rodo itin didelius atotrūkius tarp mero partijos balsų pokyčių kraštutinių atvejų. Kita vertus, standartiniai nuokrypiai (tarp 9-11, išskyrus itin kontrastingus 2000 m. rinkimus su 17,32 rodikliu) taip pat indikuoja, kad šio kintamojo reikšmių sklaida yra didelė, o daugeliu atvejų vidurkis, artimas nuliui, tiesiog rodo bendrą teigiamų (gauta daugiau balsų nei rinkimuose $t-1$) ir neigiamų (gauta mažiau) reikšmių balansą. Galiausiai, nors yra rinkimų, kuriuose teigiamų ir neigiamų reikšmių yra po panašiai (1997 ir 2002 m.), stipresnė tendencija, kaip ir galima buvo tikėtis, yra partijų baudimo (daugiau atvejų pralaimėjimo, nei laimėjimo). Taigi, verta tirti ir šio kintamojo reikšmių sklaidą: nuo ko priklauso, kad vienos mero partijos gauna daugiau (kiek daugiau), o kitos mažiau (kiek mažiau) balsų rinkimuose t , lyginant su rinkimais $t-1$.

6 lentelė. *Dominuojančios (mero) partijos balsų pokyčiai Lietuvos savivaldybėse, 1995–2011 m. periodu*

	N	Minimali reikšmė	Maksimali	Vidurkis	Teigiamos (N)	Standartinis nuokrypis
1997	56	-33,35	22,69	0,69	28	9,33
2000	55	-37,73	32,21	-9,69	13	17,32
2002	60	-17,33	39,10	1,77	32	11,04
2007	60	-39,69	24,73	-2,76	23	9,66
2011	60	-17,83	37,35	-1,00	26	10,01

Galima kelti klausimą: galbūt tam tikros savivaldybės pasižymi nuolatinio stabilumu, o kitos daugiau linkusios į nestabilumą? Vienas iš būdų tai patikrinti – paskaičiuoti koreliacijas tarp bendro rinkėjų elgsenos kaitumo rodiklių per skirtingus rinkimus. Jeigu tam tikros savivaldybės nuolatos linkusios į rinkiminį nestabilumą (o kitos – atvirkščiai, yra stabilesnės), šių kintamųjų duomenys turėtų koreliuoti tarpusavyje. Skaičiuojant kiekybines koreliacijas (Pearson's R koeficientas), šis teiginys empiriškai pasiteisina, tačiau tik iš dalies. Sprendžiant iš 7 lentelėje pateiktų analizės rezultatų, vienintelis kintamasis, kuris yra aiškiai susijęs su kitais rinkimais, yra rinkėjų elgsenos kaitumas 2000 m.: egzistuoja statistiškai reikšmingos ($p < 0,01$) koreliacijos tarp šio kintamojo ir 2007 m. bei 2011 m. rodiklių. Tai indikuoja, kad savivaldybės, daugiau pasižymėjusios rinkiminiu nestabilumu 2000 m. (patys nestabiliausi rinkimai), šiuo atžvilgiu buvo „silpnės“ ir 2007 bei 2011 metais.

7 lentelė. *Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas: koreliacijos tarp skirtingų rinkimų kintamųjų*

Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas: metai	1997	2000	2002	2007	2011
1997	1	0,027	-0,014	0,259	0,032
2000	0,027	1	0,124	0,349(**)	0,475(**)
2002	-0,014	0,124	1	-0,133	0,222
2007	0,259	0,349(**)	-0,133	1	0,161
2011	0,032	0,475(**)	0,222	0,161	1

** – koreliacijos statistiškai reikšmingos ties 0,01 riba.

Skaičiuojant koreliacijas tarp kitų dviejų priklausomų kintamųjų įverčių per skirtingus rinkimus, įrodymų, kad egzistuoja „nestabiliosios“ savivaldybės, aptinkama dar mažiau (koreliacijos pateikiamos prieduose nr. 5–6). Išorinio nestabilumo atveju dvi kiek stipresnės (tarp 0,25 ir 0,3 stiprumo) koreliacijos (1997 ir 2000 m., 1997 ir 2011 m.) yra skirtingos krypties. 1997 m. ir 2000 m. išorinis nestabilumas susijęs atvirkščiai: kitaip tariant, ten, kur 1997 m. partijų branduolys pralaimėjo mažiau, 2000 m. buvo pralošta balsų santykinai daugiau. Kita vertus, tarp 1997 ir 2011 m. egzistuoja tiesioginis ryšys. Šie duomenys nėra pakankami daryti išvadas apie daugiau ar mažiau išoriškai nestabilesnes savivaldybes: atrodo, kad naujų ir marginalių partijų sėkmė yra daugiau susijusi su trumpojo laikotarpio tendencijomis. Merų partijų balsų pokyčių atveju situacija yra panaši: nėra stipresnių koreliacijų, kurios būtų tiesioginės, taigi, negalima išskirti savivaldybių, kurios nuolatos balsais baustų ar apdovanotų savo mero partijas.

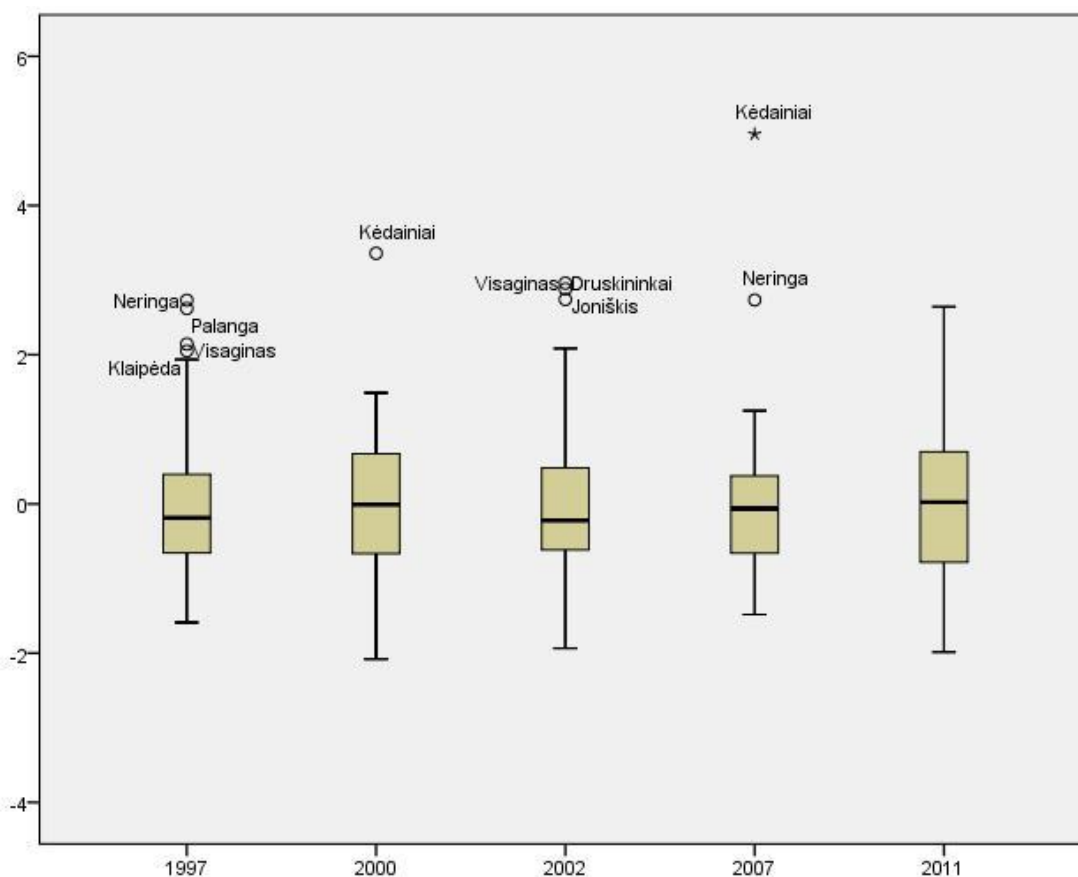
Visgi pagal 7 lentelėje pateiktus duomenis, tam tikros sąsajos tarp rinkiminio nestabilumo savivaldybėse per skirtingus rinkimus egzistuoja: jos aiškiai pasireiškia dviejose kintamųjų porose (tarp 2000 ir 2007, 2000 ir 2011). Kadangi tiriamos imtys yra palyginti nedidelės (kiekybinių tyrimų kontekste), aptariamus ryšius (kaip ir bet kuriuos kitus, tiriant teorinėje dalyje išskirtas hipotezes) galėjo iškreipti itin daug nuo kitų atvejų besiskiriančios reikšmės

(išskirtys). Dėl šios priežasties verta atlikti išskirčių analizę su priklausomų kintamųjų reikšmėmis.

4 paveikslėlyje pavaizduotos stačiakampės diagramos (angl. *boxplot*),²⁴⁵ kuriose reprezentuojamos minimalios, maksimalios, pirmojo kvartilio, medianos, trečiojo kvartilio ir daugiau nuo kitų (duomenų centro) besiskiriančios reikšmės: jos buvo apskaičiuotos rinkėjų elgsenos kaitumo kintamiesiems per visus penkerius tiriamus rinkimus (atskirai). Patogumo dėlei, kintamųjų reikšmės buvo standartizuotos: transformuotos į Z reikšmes, kurios parodo, per kiek standartinių nuokrypių nuo vidurkio nukrypsta konkreti reikšmė.²⁴⁶ Remiantis šiais analizės rezultatais, egzistuoja viena aiškiai linkstanti nukrypti nuo bendrų tendencijų savivaldybė: tai Kėdainiai. Pirmą, ją vienintelę statistinės analizės programa (SPSS) pažymi kaip aiškiai išskirtą (žvaigždute) 2007 m. Antra, ši vienintelė savivaldybė turi reikšmes, nukrypstančias nuo vidurkio per daugiau nei 3 standartinius nuokrypius: minėti 2007 m. ir taip pat 2000 m. rinkimai. Prie daugiau linkstančių išsiskirti savivaldybių galima pridėti ir Neringą: nors šios savivaldybės bendro rinkėjų elgsenos kaitumo Z reikšmės neviršija 3 nei vienuose iš tirtų rinkimų, įverčiai yra itin arti šios ribos (didesni nei 2.7) net dviejuose rinkimuose (1997 ir 2007 m.). Arti 3 standartinių nuokrypių (potencialios išskirtys) yra ir Visaginas (2.96), Joniškis (2.88) bei Druskininkai (2.74) 2002 metais.

²⁴⁵ Eglė Butkevičienė, Aida Vaicekauskaitė, *Antrinė kiekybinių duomenų analizė*. Lietuvos HSM duomenų archyvas. <http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/kiek2/kiek2.html&course_file=kiek2_3_2.html>. [Žiūrėta 2013 01 05].

²⁴⁶ Čekanavičius ir Murauskas, 2000 (2006).

4 pav. Rinkėjų elgsenos kaitumo (1995–2011 m.) duomenų išskirtys: stačiakampės diagramos

Kodėl Neringos ir Kėdainių atvejai nukrypsta nuo bendrų tendencijų net dviejuose rinkimuose? Papildoma šių dviejų atvejų kokybinė analizė atskleidžia, kad šis išskirtinumas slypi stiprių vietos politikų polinkiu perbėgti iš vienos partijos į kitą. Neringoje nuo pat 1995 iki 2004 m. vadovavo vienas meras, Stasys Mikelis. Šios savivaldybės nuokrypiai nuo normos neabejotinai susiję su tuo, kad jos gyventojai arti absoliučios daugumos balsų atiduodavo už tą partiją, į kurią jis pereidavo. 1995 m. S. Mikelio vadovaujama Tautos pažangos partija Neringoje gavo 49,25 procento balsų, tačiau 1997 m. jam tapus Neringos konservatorių lyderiu, rinkimus laimėjo pastarieji (55,10 procentus), o mero buvusi partija tesurinko 11,97 procentus. Šie didžiuliai skirtumai paaiškina labai aukštą rinkėjų elgsenos kaitumą 1997 m. Neringoje (46,64). Šios savivaldybės specifiką ir dominuojantį balsavimą už S. Mikelio asmenybę patvirtina ir tai, kad

2000 m. Neringa buvo vienintelė vieta, kurioje TS-LK gavo daugiau balsų nei 1997 m. Galiausiai, antroji Neringos išskirtis (2007 m.) susijusi su ilgamečio mero mirtimi: suirus jo suburtai koalicijai „Už Neringos ateitį“, pastaroji prarado net 39,7 proc. balsų, o didelė dalis ją sudariusių politikų pasklido po kitas partijas.

Kėdainių atvejis yra panašus į Neringos. Meras Viktoras Muntianas 1997 m. buvo išrinktas Lietuvos valstiečių ir Lietuvos ūkio partijų koalicijos sąraše, tačiau 2000 m. jau kandidatavo su Naująja sąjunga (NS). Ši tuo metu buvo itin populiari nacionaliniu lygmeniu nauja partija: nenuostabu, kad prisiviliojusi merą, kuris nepriklausė tuometinės valdančiosios daugumos partijoms, rinkimus Kėdainiuose laimėjo triuškinamai (gauti 62,84 procento galiojančių balsų). Toks naujos partijos pasirodymas itin „išpūtė“ bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą. Labai iliustratyvūs šiuo atveju yra 2002 m. rinkimai: merui V. Muntianui likus NS, kurią rėmė Kėdainiuose verslo imperiją sukūręs Viktoras Uspaskichas, partija toliau išlaikė dominuojančias pozicijas, o bendras rinkėjų elgsenos kaitumas tesiekė 5,85 (išorinis nestabilumas – 3,37, mero partija prarado tik 0,1 proc. balsų). Kita vertus, 2007 m. žymėjo dar vieną perbėgimų ir naujų partijų sėkmės Kėdainiuose bangą: V. Uspaskicho įkurta Darbo partija laimėjo 33,49 procentus balsų, o nuo jos jau spėjusi atskilti Pilietinės demokratijos (PD) partija, kurios vienas steigėjų ir buvo V. Muntianas, surinko 32,29 procentus. Be V. Uspaskicho ir V. Muntiano likusi NS tesurinko 1,59 procento balsų, o bendras rinkėjų elgsenos kaitumas pakilo net iki 68,48.

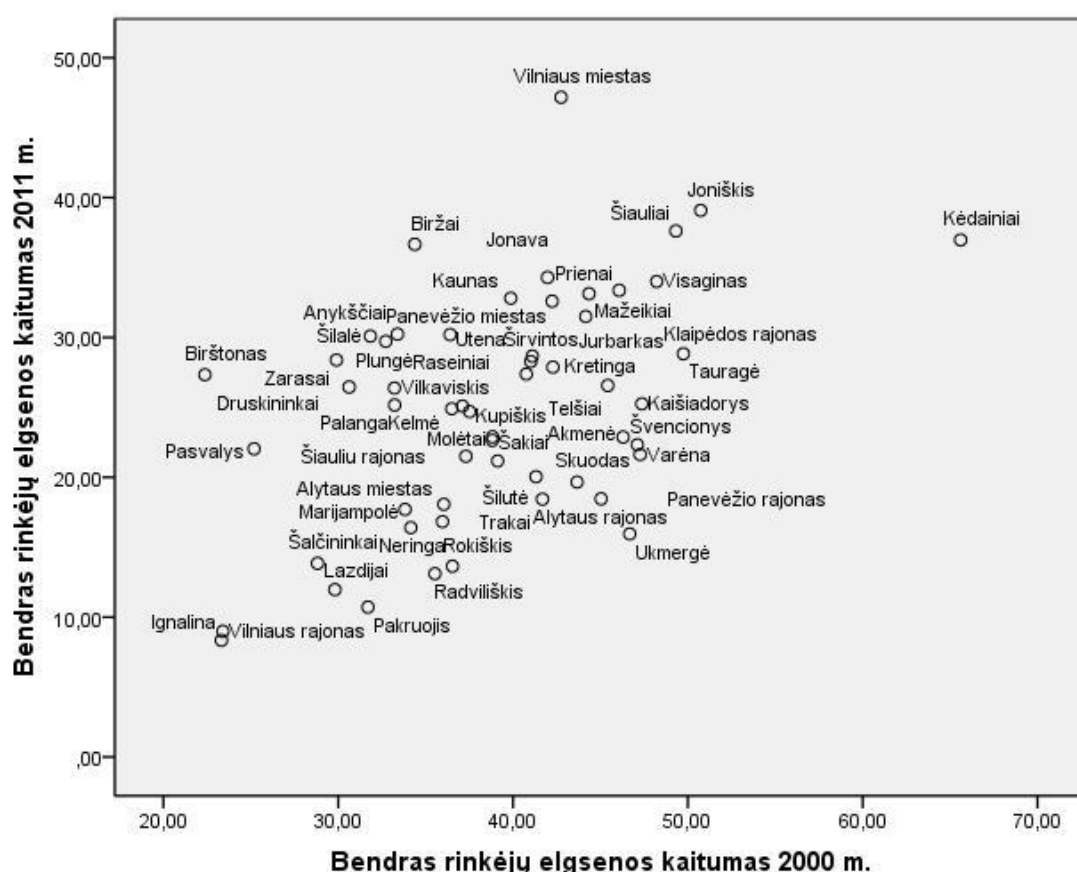
Ar išskirtys sutampa, tiriant kitus du disertacijos tyrimo priklausomus kintamuosius? Išorinio nestabilumo atveju (žr. 7 priedą) programa atskiria vieną didesnę išskirtį (z reikšmė lygi 3,23), kuri nebuvo būdinga bendro rinkėjų elgsenos kaitumo analizei: tai Visaginas 1997 metais. Šis atvejis iš dalies paaiškinamas tuo, kad šioje rusų etninės mažumos dominuojamoje savivaldybėje 1995 m. iš etniniu pagrindu įkurtų partijų dalyvavo tik Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA), o 1997 m. jos ir kitų mažesniųjų partijų įtaką perėmė 1996 m. įkurtas Lietuvos piliečių aljansas (gauti 29,32 procento balsų – VRK duomenys). Dominuojančios (mero) partijos balsų pokyčių atveju (žr.

priedą nr. 8), kaip ir galima tikėtis, daugiausia išsiskiria Neringos savivaldybė, tačiau yra ir vienas daugiau išsiskiriantis, anksčiau neaptartas atvejis: Druskininkų savivaldybė 2002 m. (z reikšmė lygi 3,38). Įdomu atkreipti dėmesį į tai, kad šis atvejis nėra paaiškinamas asmenybių perėjimais ar naujų partijų atsiradimu: mero postas priklausė tai pačiai partijai (LSDP), kuriai parama išaugo net 39,1 procentiniais punktais balsų.

Išskirčių analizės tikslas – surasti nuo kitų atvejų smarkiai besiskiriančius, kadangi jie gali iškreipti bendras tendencijas. Visgi ieškant nepastoviųjų savivaldybių neatrodo, kad būtent aptartos išskirtys padarė reikšmingą įtaką bendroms tendencijoms: pašalinus aptartus septynis atvejus, kurie turi artimus 3 standartizuotų Z reikšmių įverčius, rinkėjų elgsenos kaitumo kintamųjų tarpusavio koreliacijos nesustiprėjo. Įvyko atvirkštinis dalykas: vienintele kiek stipresne ir statistiškai reikšminga koreliacija išliko tik ryšys tarp 2011 m. ir 2000 m. bendro rinkėjų elgsenos kaitumo (Pearsons $R=0,439$, $p<0,01$, $N=54$). Tikėtina, kad ryšys 2000 m. ir 2007 m. iš tiesų buvo iškreiptas išskirčių: tačiau šiuo atveju į stipresnio ryšio pusę, kadangi būtent šiais metais Kėdainių savivaldybė pasižymėjo itin dideliais rinkėjų elgsenos kaitumo rodikliais.

Apibendrinant stabilesnių (ar nestabilesnių) savivaldybių paieškas, aiškos bendros tendencijos rasti negalime, tačiau reikia akcentuoti dvi svarbias įžvalgas. Pirma, remdamiesi duomenų analize, galime gana tvirtai teigti, kad egzistuoja keletas savivaldybių (Kėdainiai, Neringa, taip pat iš dalies Visaginas – žr. 4 paveikslėlį ir 7–8 priedus), kurioms būdingi aukštesnio lygio nuokrypiai. Antra, net ir išskirtis pašalinus išlikęs ryšys tarp 2000 m. ir 2011 m., pavaizduotas 5 paveikslėlyje, leidžia pagrįstai abejoti: galbūt egzistuoja tam tikri ilgesniojo laikotarpio veiksniai (bendras ekonominis išsivystymas, kultūrinis heterogeniškumas), kurie vienas savivaldybes stumia prie didesnio nestabilumo lygio, o kitas – prie mažesnio? Reikėtų pažymėti, kad abiem šiems rinkimams (2000 m. ir 2011 m.) būdingas vienas bruožas: stiprios nacionalinio lygmens aplinkybės, skatinančios rinkiminį nestabilumą (2000 m. – NS ir LLS atsiradimas, 2011 m. – leidimas kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams ir jų sąrašams). Tačiau iš 5 paveikslėlio akivaizdu, kad skirtingos savivaldybės į

šiuos postūmius rinkiminio stabilumo prasme reagavo nevienodai: vienos (Vilniaus rajonas, Lazdijai, Ignalina) rinkiminis nestabilumas (abiejuose rinkimuose) buvo santykinai mažesnis nei kitose (Joniškis, Šiauliai, Prienai). Todėl remiantis šiomis įžvalgomis tolesniuose disertacijos poskyriuose bus nagrinėjami tiek ilgojo, tiek trumpojo laikotarpio veiksniai.

5 pav. *Stabilios ir nestabilios (rinkimine prasme) savivaldybės: ryšys tarp 2000 m. ir 2011 m. bendro rinkėjų elgsenos kaitumo*

Aptarus svarbiausias rinkiminio nestabilumo tendencijas, verta patikrinti ne tik tendencijų koreliacijas tarp rinkimų, bet ir disertacijoje naudojamų priklausomų kintamųjų tarpusavio suderinamumą. Disertacijos teorinėje dalyje buvo aptarta, kad rinkėjų elgsenos kaitumas, išorinis nestabilumas ir valdančiųjų partijų balsų pokyčiai yra tarpusavyje susiję rodikliai, kurie matuoja skirtingus to paties reiškinių (rinkiminio nestabilumo) aspektus. Taigi, jų duomenys turėtų

tarpusavyje koreliuoti; tačiau kiekvienas kintamasis matuoja kitoki tiriama reiškinio aspektą, todėl ši koreliacija negali būti ideali (tokiu atveju kyla pavojus, kad matuojamas iš esmės tas pats aspektas).

Vertinant tarpusavio rodiklių sąsajas, buvo apskaičiuotos Pearson's R koreliacijos tarp trijų kintamųjų per kiekviena rinkimus (8 lentelė). Sprendžiant iš šių duomenų, iš naudojamų rodiklių daugiausia susiję yra bendras rinkėjų elgsenos kaitumas ir išorinis nestabilumas. Tarp šių kintamųjų per visus rinkimus egzistuoja vidutiniškai stiprus, statistiškai reikšmingas tiesioginis ryšys. Jis nėra vienuose rinkimuose nėra idealus (nesiekia 0,8), tačiau galima ganėtinai drąsiai teigti, kad kuo daugiau pralaimi branduolio partijos, tuo didesnis bendras rinkėjų elgsenos kaitumas savivaldybėse.

8 lentelė. Trijų disertacijos priklausomų kintamųjų tarpusavio ryšiai (Pearson's R koreliacijos)

	1997	2000	2002	2007	2011
Rinkėjų elgsenos kaitumas ir išorinis nestabilumas	- 0,454(**)	- 0,629(**)	- 0,452(**)	- 0,753(**)	- 0,648(**)
Rinkėjų elgsenos kaitumas ir mero partijos balsai	-0,181	0,027	0,132	-0,181	-0,225
Mero partijos balsai ir išorinis nestabilumas	0,191	0,368(**)	0,422(**)	0,389(**)	0,488(**)

** – koreliacijos statistiškai reikšmingos ties 0,01 riba.

Antra, tarpusavyje vidutiniškai stipriais, tiesioginiais ryšiais (išskyrus 1997 m.) yra susijęs mero partijos balsų pokytis ir išorinis nestabilumas. Tai rodo, kad didesni mero partijų pralaimėjimai veda į vietos partinės sistemos branduolio silpnėjimą ir balsų atidavimą naujoms bei marginalioms partijoms. Šią tendenciją verta įsidėmėti: jeigu egzistuoja tam tikri veiksniai, kurie daugiau stabilizuoja dominuojančios partijos balsų pokytį, jie palankūs ir išoriniui rinkiminiui stabilumui. Tai analizuojama tolesniuose disertacijos poskyriuose.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog bendras rinkėjų elgsenos kaitumas ir mero partijos balsai nesusiję: nėra nė vienos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Visgi, kaip buvo minėta, šio rodiklio disertacijos tyrime nereikėtų perversinti: populiacijos čia sutampa su intimis. Per pastaruosius dvejus rinkimus (2007 ir 2011 m.) rinkėjų elgsenos kaitumas yra silpnai, tačiau aiškiai susijęs su mero partijų balsų pokyčiu atvirkštiniu ryšiu. Tai rodo, kad nuo 2007 m. mero partijoms daugiau pralaimint, egzistuoja tikimybė (nors ji ir nėra didelė), kad smarkiau išaugs ir bendras rinkiminis nestabilumas. Kaip ir buvo minėta teorinėje dalyje, tai natūralu: valdančiosioms partijoms daugiau pralaimint, balsai atitenka opozicijai arba naujoms partijoms.

Apibendrinant šį skyrių, verta dar kartą akcentuoti svarbiausią disertacijos tyrimui aspektą: trumpuoju laikotarpiu (tarp kiekvienų rinkimų) tarp savivaldybių iš tiesų egzistuoja gana dideli skirtumai, vertinant pagal visus tris disertacijos priklausomus kintamuosius (kurie, savo ruožtu, yra gana aiškiai susiję tarpusavyje). Vien dėl to galima pagrįstai teigti, jog verta toliau aiškintis šių skirtumų priežastis. Kita vertus, egzistuoja (nors ir nedaug) įrodymų dėl bendro savivaldybių polinkio į santykinai (lyginant su kitomis) didesnę ar mažesnę nestabilumą ilguoju laikotarpiu. Čia reikia pridurti, kad kai kurie ilgojo laikotarpio veiksniai (pavyzdžiui, partinė sistema) pradeda veikti tik praėjus tam tikram laikui. Todėl jų įtaka ir negali būti aptinkama ankstesniuose rinkimuose: o kartu ir savivaldybių pasiskirstymas į daugiau ar mažiau stabilias.

4.2. Sociostruktūriniai aiškinimai

Šio skyriaus pirmajame poskyryje tikrinama 1 hipotezė, kuri numato ryšį tarp rinkiminio nestabilumo ir partijų organizacijų tankumo savivaldybėje. Tačiau atliekant literatūros apžvalgą buvo nustatyta, kad egzistuoja ir kiti svarbūs sociostruktūriniai veiksniai, į kuriuos būtina atsižvelgti vykdant tyrimą: tai yra religinė ir etninė fragmentacija (kultūrinis heterogeniškumas). Šiems veiksniams hipotezės nebuvo iškeltos dėl teorinių ir empirinių argumentų, kaip Lietuvos kontekste jie turėtų veikti rinkiminį nestabilumą, dviprasmiškumo.

Antrajame poskyryje pateikta jų įtakos analizė prisideda prie tokių argumentų aiškumo.

4.2.1. Partijų organizacijų tankumas

Kaip buvo aptarta metodologinėje dalyje, patikimai ištirti socialinių skirčių organizacijų tankumą, net ir remiantis tiesiog partijų narystės lygio rodikliu, Lietuvos kontekste nėra įmanoma. Vienintelis artimas, prieinamas kintamasis buvo 2005 m. apskaičiuoti šešių partijų (DP, LKDP, LICS, TS, LSDP, NS) narystės vidurkiai savivaldybėse. Remiantis šiais duomenimis, taip pat buvo įmanoma apskaičiuoti procentinį partijų narystės indeksą savivaldybėse, kuris svyruoja tarp 0 (nei vienas savivaldybės narys nėra minėtų partijų narys) ir 100 (visi savivaldybės gyventojai yra minėtų partijų nariai). Kadangi šie duomenys buvo surinkti 2005 m., tiksliausiai jie turėtų atspindėti partinės narystės tankumą Lietuvos savivaldybėse 2002–2007 m. rinkimų periodu.

Sprendžiant iš 9 lentelėje pateiktų koreliacijų tarp 6 partijų narystės vidurkio savivaldybėse (2005 m.) ir trijų disertacijos priklausomų kintamųjų (per visus tirtus rinkimus), stipresnis (ir statistiškai reikšmingas) ryšys egzistuoja tik 2011 m., su bendru rinkėjų elgsenos kaitumu ir išoriniu nestabilumu. Tačiau ir šis ryšys yra kitoks, nei tikėtasi pagal hipotezę: bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju tiesioginis ryšys reiškia, kad didesnis partijų narių vidurkis didina kaitumą, o išorinio nestabilumo atveju atvirkštinė koreliacija rodo partijų branduolio silpnėjimą, esant aukštesnio lygio narystei. Tokie rezultatai veikiausiai yra susiję su savivaldybių dydžiu ir nepriklausomo kintamojo matavimu: natūralu, kad absoliučiais skaičiais matuota partijų narystė turėtų būti didesnė tose savivaldybėse, kurios turi daugiau gyventojų, taigi daugiau politiškai fragmentuotos. Toks teiginys yra empiriškai gerai pagrįstas: tarp gyventojų skaičiaus savivaldybėse (2011 m.) ir partijų narystės vidurkio egzistuoja kone ideali, statistiškai reikšminga koreliacija (Pearson's $R=0,957$, $p<0,01$). Taigi, partijų organizacijų įtakos, matuojant narystę absoliučiais skaičiais, įvertinti negalima dėl šio kintamojo multikolinearumo su populiacijos

dydžiu. Kita vertus, šis pastebėjimas suteikia papildomą priežastį tirti gyventojų skaičiaus savivaldybėse sąsajas su partinės sistemos fragmentacija ir rinkėjų elgsenos kaitumu (3.5 šios disertacijos dalies poskyris).

9 lentelė. Koreliacijos tarp rinkiminio nestabilumo kintamųjų ir 6 partijų narystės vidurkio

	1997	2000	2002	2007	2011
Rinkėjų elgsenos kaitumas	-0,133	0,130	0,010	0,068	0,325(*)
Išorinis nestabilumas	-0,031	-0,138	-0,157	0,103	-0,278(*)
Mero partijos balsų pokytis	0,005	-0,240	-0,111	-0,037	-0,142

* – koreliacijos statistiškai reikšmingos ties 0,05 riba.

Santykinį savivaldybės gyventojų įsitraukimą į partijų veiklą geriau matuoja antras nepriklausomas kintamasis – indeksas, kuris matuoja tikėtiną partinės narystės lygį savivaldybėje (procentas savivaldybės gyventojų, kurie buvo minėtų šešių partijų nariai 2005 m.). Sprendžiant iš bendro vaizdo koreliacijų matricoje 10 lentelėje, šis rodiklis pasiteisina geriau. Visgi reikėtų šiuos rezultatus panagrinėti konkrečiau ir kritiškai įvertinti svarbiausius: tendencijos nėra vienareikšmiškos.

Pirma, būtina atkreipti dėmesį į statistiškai reikšmingas, vidutinio stiprumo koreliacijas 2007 metų rinkimuose: visos jos yra kitos krypties, nei buvo formuluota hipotezėse. Sprendžiant iš šių rezultatų, 2007 m. nestabilesnės (tiek bendrai, tiek išoriškai) buvo ir didesniais mero partijų pralaimėjimais pasižymėjo tos savivaldybės, kuriose partinės narystės lygis yra aukštesnis. Kadangi šio nepriklausomo kintamojo duomenys yra tiksliausi būtent šiems rinkimams (jie surinkti 2005 m.), galima kelti pagrįstą klausimą: kodėl partinių organizacijų narystės tankumas 2002–2007 m. periodu buvo palankus rinkiminiam nestabilumui?

10 lentelė. Koreliacijos tarp rinkiminio nestabilumo kintamųjų ir partijų narystės indekso²⁴⁷ (proc. savivaldybės gyventojų, 2005 m. buvusių vienos iš 6 partijų nariais)

	1997	2000	2002	2007	2011
Rinkėjų elgsenos kaitumas	0,194	-0,239	-0,135	0,396(**)	-0,214
Išorinis nestabilumas	0,116	0,258	0,088	-0,401(**)	0,401(**)
Mero partijos balsų pokytis	-0,367(**)	0,349(**)	-0,058	-0,398(**)	0,565(**)

* – koreliacijos statistiškai reikšmingos ties 0,05 riba.

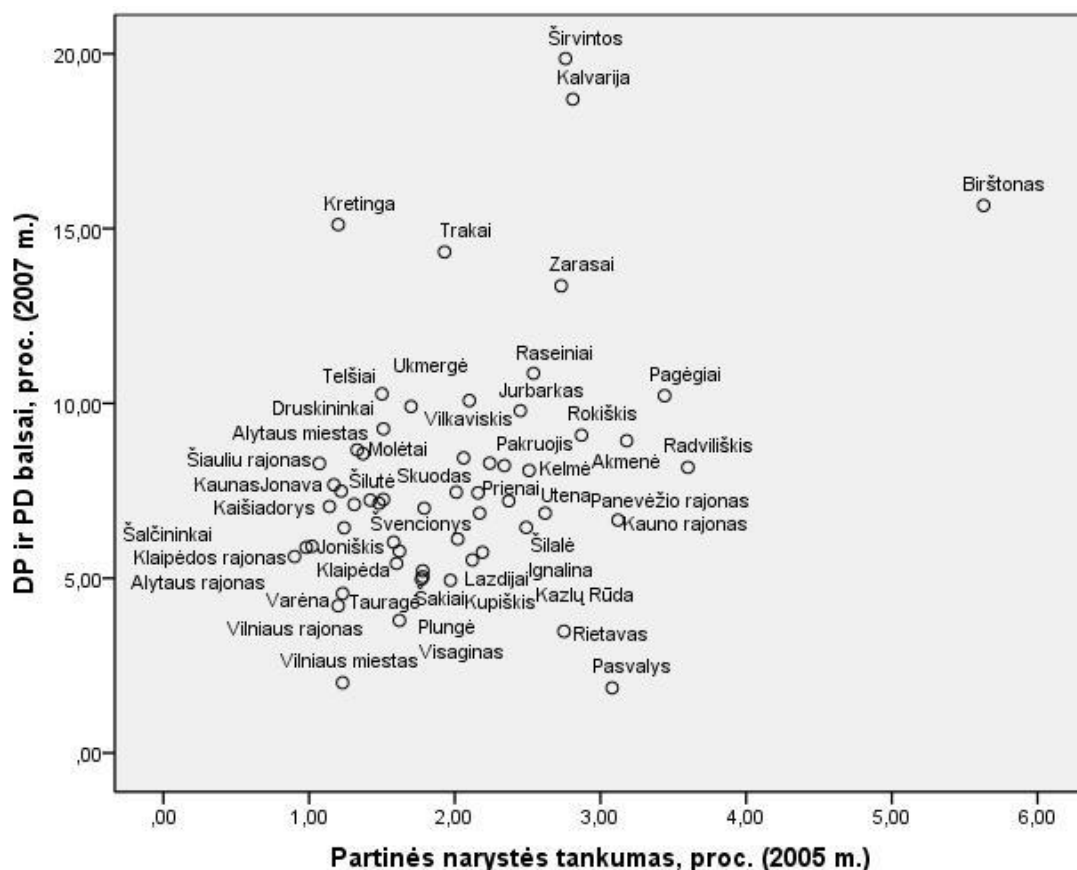
** – koreliacijos statistiškai reikšmingos ties 0,01 riba.²⁴⁸

Kaip daugiausia pagrįstas paaiškinimas atrodo naujo žaidėjo, DP, įsiliejimas į partinę sistemą. 2002 m. dar neegzistavusi (taigi, ir tuometiniuose savivaldos rinkimuose nedalyvavusi) DP 2002–2007 m. aktyviai kūrė partijos organizacijų tinklą Lietuvoje. Tikėtina, kad būtent tose savivaldybėse, kuriose jai geriau sekėsi pritraukti naujų narių, rinkėjų elgsenos kaitumas buvo didesnis dėl sėkmingesnio partijos pasirodymo rinkimuose (2007 m. DP buvo traktuojama kaip nauja partija). Tiesiogiai šio teiginio empiriškai patikrinti neįmanoma, kadangi nėra prieinami duomenys apie DP: tačiau galima įvertinti ryšį tarp šios partijos kartu su PD gautų balsų (procentais) 2007 m. ir partinės narystės tankumo. Koreliacija nėra stipri, tačiau būtent tos krypties, kurios tikėtasi (Pearsons' $R=0,112$): ten, kur partijų narystės lygis buvo didesnis, ten DP sekėsi geriau. Iš imties pašalinus dvi dideles išskirtis – Kėdainius (pagal DP ir PD gautų balsų kintamąjį, žr. priedą nr.9) ir Neringą (Partijų narystės indeksas, žr. priedą nr. 10) – koreliacija padidėja iki 0.375 ir tampa statistiškai reikšminga. Grafiškai šis ryšys pavaizduotas 6 paveikslėlyje, iš kurio aiškiai matyti, kad didesnis partijų narystės tankumas buvo tiesiogiai susijęs su DP ir PD gautais balsais 2007 m. rinkimuose. Šie empiriniai pastebėjimai atskleidžia, kad disertacijos tyrime naudojamame potencialaus partijų narystės indekse itin

²⁴⁷ Neringos savivaldybė pagal partijų narystės indeksą yra išskirtis (žr. priedą nr. 10), tačiau lentelėje koreliacijos pateikiamos šio atvejo neišmetant, kadangi toks veiksmas rezultatų esmingai nekeičia (koreliacijų kryptis 2007–2011 m., kai tiriama nepriklausomo kintamojo duomenys yra patikimiausi, nekinta).

²⁴⁸ Šie paaiškinimai taip pat galioja visoms tolesnėms lentelėms, kuriose vaizduojamos koreliacijos.

svarbi sudedamoji yra DP narystė, kuri daro įtaką kintamojo reikšmių sklaidai: taigi, šio mato tikrai negalima naudoti kaip patikimo instrumento ankstesniems nei 2007 m. rinkimams

6 pav. *Ryšys tarp DP (ir PD) gautų balsų ir potencialaus partijų narystės indekso, 2007 m. (be Neringos ir Kėdainių savivaldybių)*

Kita vertus, tai paaiškina, kodėl 2011 m. koreliacijos jau yra tos krypties, kurias numato hipotezės (didesnis partijų organizacijų tankumas reiškia mažesnį kaitumą, stiprėjančią partinės sistemos branduolį ir didesnę tikimybę mero partijai nepralaimėti rinkimų): 2007 m. rinkimuose įėjusi į vietos partines sistemas (ir padidinusi jose partijų narių skaičių), DP 2011 m. jau buvo nenaudojama partija. Šie empiriniai atradimai rodo, kad Lietuvos savivaldybėse partinė narystė yra tiesiog per žemo lygio, kad galėtų ilgesniam laikotarpiui reikšmingiau stabilizuoti elektoratą. Be to, atrodo, kad pati partinė narystė yra jautri stabilumui, o tai savo

ruožtu pereina ir į rinkiminį lygmenį: kaip rodo 2007 m. rinkimai, į vietos politiką atėjusi nauja reikšminga politinė jėga trumpuoju laikotarpiu gali padidinti rinkėjų elgsenos kaitumą, pritraukdama naujų narių.

4.2.2. Kultūrinis heterogeniškumas

Prieš pradėdant analizuoti kultūrinio heterogeniškumo rodiklių ryšius su rinkėjų elgsenos kaitumu, verta atkreipti dėmesį į jų tarpusavio sąsajas. Kadangi Lietuvoje religiniai skirtumai iš dalies persidengia su etniniais (dauguma Lietuvos stačiatikių yra rusai), nenuostabu, kad religinė fragmentacija smarkiai koreliuoja su etnine. Tai sudaro sunkumų siekiant atskirti tautybės ir religijos (jų fragmentacijos) įtaką. Sprendžiant iš 11 lentelės, tarpusavyje yra susiję beveik visi naudojami kultūrinio heterogeniškumo kintamieji, išskyrus du atvejus: 1) lenkų tautybės gyventojų procentą savivaldybėse, kuris nėra kiek daugiau susijęs nei su vienu iš religinio heterogeniškumo rodiklių; 2) nereliginų žmonių procentą, kuris nėra susijęs su lenkų ir lietuvių tautybės gyventojų procentais savivaldybėse.

11 lentelė. *Koreliacijos tarp kultūrinio heterogeniškumo rodiklių.*

	Religinė fragmentacija	Katalikų proc.	Stačiatikių proc.	Nereliginų proc.
Etninė fragmentacija	0,612(**)	-0,591(**)	0,768(**)	0,282(*)
Lietuvių proc.	-0,483(**)	0,467(**)	-0,699(**)	-0,152
Lenkų proc.	0,009	0,003	0,230	-0,211
Rusų proc.	0,876(**)	-0,858(**)	0,965(**)	0,549(**)

12 lentelė. Koreliacijos tarp rinkėjų elgsenos kaitumo ir etninio heterogeniškumo kintamųjų

	1997	2000	2002	2007	2011
Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas					
Etninė fragmentacija	0,324(*)	0,046	0,094	-0,045	0,047
Lietuvių proc.	-0,351(**)	0,129	-0,023	0,144	0,108
Lenkų proc.	0,188	-0,254	-0,178	-0,139	-0,251
Rusų proc.	0,381(**)	0,080	0,262(*)	-0,089	0,118
Išorinis nestabilumas					
Etninė fragmentacija	-0,343(*)	0,041	-0,028	-0,095	-0,141
Lietuvių proc.	0,288(*)	-0,107	0,047	0,058	0,019
Lenkų proc.	-0,082	0,057	0,096	0,002	0,135
Rusų proc.	-0,390(**)	0,128	-0,212	-0,108	-0,194
Mero partijos balsų pokyčiai					
Etninė fragmentacija	0,207	-0,117	0,047	-0,003	0,015
Lietuvių proc.	-0,360(**)	0,063	-0,058	-0,042	-0,097
Lenkų proc.	0,463(**)	0,002	-0,032	0,082	0,042
Rusų proc.	0,051	-0,118	0,146	-0,038	0,119

Sprendžiant iš 12 lentelėje pateiktų duomenų, etninė fragmentacija (kartu su lietuvių tautybės gyventojų procentu) reikšmingesnę įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui turėjo tik 1997 m. rinkimuose. Tose savivaldybėse, kurios pasižymėjo didesne etnine fragmentacija, buvo didesnis bendro rinkėjų elgsenos kaitumo lygis ir jos daugiau linko į rinkiminį nestabilumą. Iš dalies šį kaitumą galima sieti su LLRA pozicijų įsitvirtinimu lenkų etninės mažumos dominuojamose savivaldybėse, visų pirma – Vilniaus rajone ir Šalčininkuose, kur parama šioms partijoms išaugo atitinkamai 15,61 ir 22,69 procento. Šį paaiškinimą paremia papildoma koreliacijos tarp merų partijų balsų pokyčių ir lenkų tautybės gyventojų procento 1997 m. rinkimuose analizė. LLRA turėjo mero postą minėtose dviejose savivaldybėse: jas pašalinus iš analizės, šių dviejų kintamųjų koreliacija susilpnėja nuo 0,463 iki 0,27 (Pearson's R).

13 lentelė. *Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumai tarp savivaldybių, turinčių reikšmingą dalį lenkų tautybės gyventojų, ir visų kitų*

	1997	2000	2002	2007	2011
Savivaldybės, kuriuose yra mažiau nei 5 proc. lenkų	21,17	39,36	24,35	22,82	25,19
Savivaldybės, kuriuose yra nei 5 proc. lenkų	27,99	37,07	22,57	18,87	24,24
Statistinis reikšmingumas (Mann-Whitney U testas)	0,005	0,674	0,292	0,149	0,698

14 lentelė. *Koreliacijos tarp rinkėjų elgsenos kaitumo ir religinio heterogeniškumo kintamųjų*

	1997	2000	2002	2007	2011
Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas					
Religinė fragmentacija	0,368(**)	0,202	0,302(*)	0,029	0,280(*)
Katalikų proc.	-0,344(*)	-0,227	-0,321(*)	-0,043	-0,282(*)
Stačiatikių proc.	0,417(**)	0,108	0,303(*)	-0,073	0,130
Nereliginų proc.	0,230	0,309(*)	0,324(*)	0,171	0,361(**)
Išorinis nestabilumas					
Religinė fragmentacija	-0,372(**)	0,055	-0,324(*)	-0,190	-0,236
Katalikų proc.	0,386(**)	-0,035	0,346(**)	0,209	0,223
Stačiatikių proc.	-0,430(**)	0,129	-0,220	-0,111	-0,200
Nereliginų proc.	-0,330(*)	-0,037	-0,350(**)	-0,302(*)	-0,231
Mero partijos balsų pokyčiai					
Religinė fragmentacija	-0,165	-0,062	0,050	-0,054	0,078
Katalikų proc.	0,190	0,054	-0,033	0,041	-0,096
Stačiatikių proc.	0,028	-0,128	0,170	-0,040	0,158
Nereliginų proc.	-0,347(**)	-0,028	-0,049	-0,088	0,012

Kita vertus, reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad 2000–2011 m. lenkų tautybės gyventojų procentas yra nuolatos atvirkštiniu, nors ir palyginti silpnu ryšiu, susijęs su bendru rinkėjų elgsenos kaitumu: kitaip tariant, daugiau lenkų tautybės gyventojų (santykinai) turinčios savivaldybės yra kiek stabilesnės.

Galima kelti abejonę, kad šį efektą slopinama nepriklausomo kintamojo reikšmių sklaidos specifika: jo dažnių skirstinys (žr. priedą 11) smarkiai nukrypsta nuo normalumo, teigiamo asimetriškumo aspektu. Savivaldybių, kuriose lenkų tautinės mažumos atstovai sudarytų daugiau nei 5 procentus ir turėtų realių galimybių rinkiminiame lygmenyje kiek stabilizuoti bendrą savivaldybės kaitumą, yra vos 12. Tačiau nepriklausomo kintamojo dichotomizavimas pasiteisina tik iš dalies: skirtumai (13 lentelė) tarp šių savivaldybių ir likusių yra labai nedideli (nors ir prognozuojamos krypties, t. y. stabilesnės yra „lenkiškos“ savivaldybės), o statistiškai reikšmingas (neparametrinis Mann-Whitney U testas nepriklausomoms imtims) yra tik 1997 m. skirtumas.

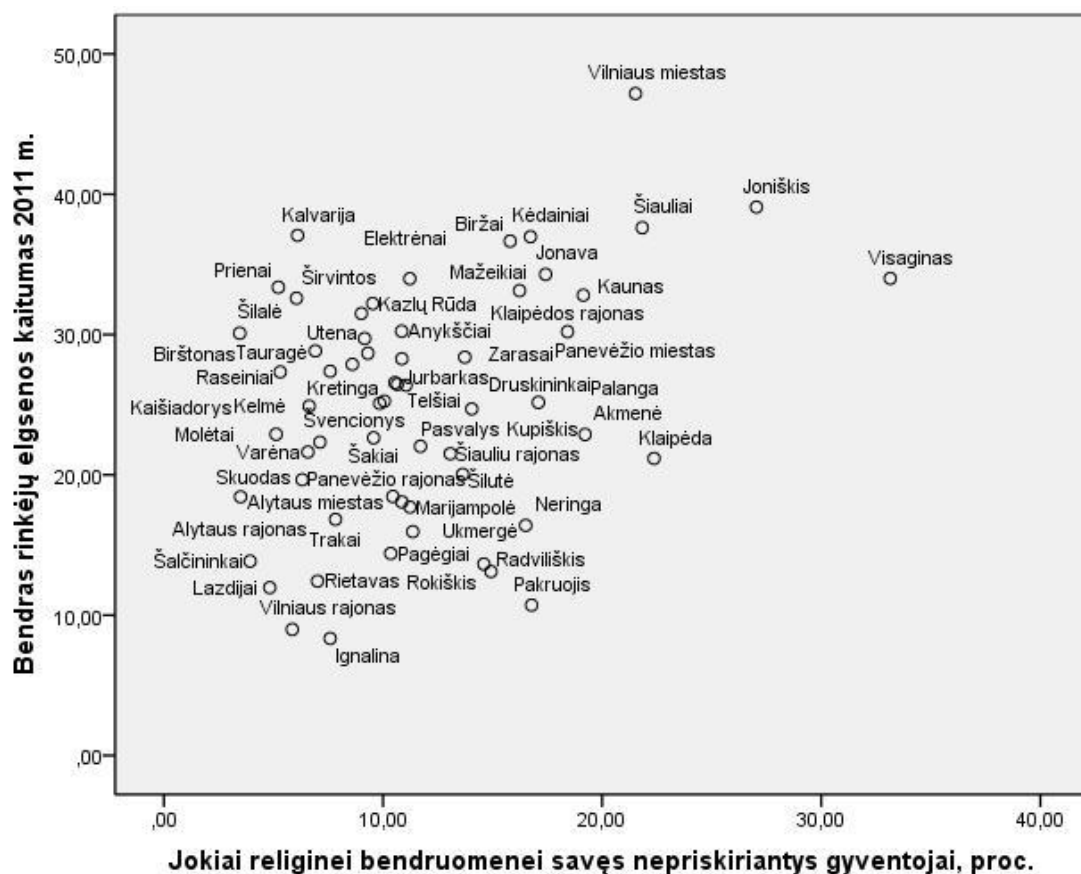
Taip pat būtina pažymėti rusų tautybės gyventojų procento įtaką. Skirtingai nei lenkų tautybės gyventojų atžvilgiu, šio kintamojo koreliacijos kryptis po 1997 m. nėra stabili, o 2002 m. netgi galima įžvelgti vidutinio stiprumo teigiamą ryšį tarp šio kintamojo ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo. Tai veikiausiai yra susiję su rusų etninės mažumos politiniu atstovavimu: Lietuvoje nėra vienos partijos, kuri pretenduotų bent jau į didesnę dalį šios socialinės grupės balsų. Jau anksčiau yra pastebėta, kad rusų balsai Lietuvoje paprastai išsibarsto tarp kairiųjų partijų ir LLRA.²⁴⁹ Taigi, tai yra teorinėje dalyje aptartas atvejis, kai socialinė taskoskyra egzistuoja, tačiau jos politinei reprezentacijai esant silpnai, poveikio rinkiminiam nestabilumui arba nėra, arba jis netgi neigiamas (didina kaitumą).

Pagal 14 lentelėje pateiktas koreliacijas, religinės fragmentacijos įtaka yra stipresnė nei etninės: išskyrus 2007 m. rinkimus, visuose kituose egzistuoja silpnos-vidutinės (trijuose statistiškai reikšmingos), teigiamos koreliacijos su bendru rinkėjų elgsenos kaitumu. Šio kintamojo įtaka panaši ir išorinio nestabilumo atveju, tik čia koreliacijos atvirkščios. Tokie analizės rezultatai atskleidžia, kad savivaldybėse, kuriose aiškiai išreikštas religinis heterogeniškumas, egzistuoja didesnis rinkiminis nestabilumas: tiek bendras,

²⁴⁹ Ramonaitė, 2007.

tiesk išorinis. Vėlgi, tai patvirtina argumentą, kad socialinių taskoskyrų egzistavimas nebūtinai didina rinkiminį stabilumą, o gali būti ir atvirkščiai.

Sprendžiant iš kitų religinio heterogeniškumo rodiklių, kiek didesnis stačiatikių ir nereliginų gyventojų procentas yra linkęs didinti rinkiminį nestabilumą savivaldybėje. Viena vertus, tai patvirtina religinės fragmentacijos įtaką, nes būtent šios dvasinės grupės Lietuvoje yra mažumos (didesnis jų skaitlingumas ir reiškia didesnę religinę heterogeniškumą). Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį į du aspektus: pirma, stačiatikių dalies savivaldybėje kintamasis kone idealiai koreliuoja su rusų tautybės gyventojais (11 lentelė). Taigi, šis atradimas yra tapatus anksčiau aptartam rusų mažumos poveikiui. Antra, katalikų ir nereliginų žmonių procento sąsajos su rinkėjų elgsenos kaitumu atskleidžia, kad religinės fragmentacijos įtaka nėra visiškai „padengiama“ etniškumo faktoriaus. Iš 7 paveikslėlio, kuriame grafiškai pavaizduotas ryšys tarp jokiai religinei bendruomenei savęs nepriskiriančių gyventojų procento ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo 2011 m., matyti, kad tarp savivaldybių, kurios palyginti gerai atitinka bendrą tendenciją, yra ir tokių, kuriose rusų tautybės gyventojai sudaro labai nedidelę dalį (Joniškis, Šiauliai). Vienas galimų paaiškinimų yra tai, kad Lietuvoje apskritai, skirtingai nei kaimyninėje Lenkijoje, sekuliarumo-krikščioniškų vertybių dimensija yra ganėtinai mažai politizuota: nereliginiai gyventojai neturi paskatų identifikuotis su viena ar kita partija, o ir politinių jėgų, kurios nuosekliai save identifikuotų su sekuliariu įvaizdžiu, nėra.

7 pav. *Ryšys tarp rinkėjų elgsenos kaitumo 2011 m. ir prie religinių bendruomenių savęs nepriskiriančių gyventojų dalies (proc.) savivaldybėje*

Apibendrinant šį poskyrį, reikia akcentuoti, kad rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas geriau pasitvirtina argumentas, jog nesant aiškios socialinių taskoskyrų politizacijos, kultūrinis heterogeniškumas prisideda prie mažesnio rinkėjų elgsenos kaitumo ir net gali padidinti rinkiminį nestabilumą. Tai itin gerai matoma religinės fragmentacijos atveju: bendru rinkėjų elgsenos kaitumu ir išoriniu nestabilumu nuosekliai daugiau pasižymi tos savivaldybės, kuriose yra daugiau žmonių, save priskiriančių prie stačiatikių mažumos ir nė prie vienos iš religinių grupių savęs nepriskiriančių gyventojų. Iš dalies religinė fragmentacija persidengia su rusų etninės mažumos, kurios rinkiminės preferencijos nėra susijusios su viena aiškia partija, gyventojų skaičiumi savivaldybėje. Vienintelis iš kultūrinio heterogeniškumo rodiklių, kuris stiprina rinkiminį stabilumą, yra lenkų tautybės gyventojų procentas, tačiau šio

faktoriaus įtaka yra gana nedidelė net ir atskiriant didesnę lenkų mažumą pasižyminčias savivaldybes nuo kitų.

4.3. Ekonominis balsavimas

Šiame skyriuje analizuojami ryšiai tarp ekonominių veiksnių ir trijų disertacijoje tiriamų priklausomų rinkiminio nestabilumo kintamųjų (2–4 hipotezės). Pirma, apžvelgiamos ilgojo laikotarpio ekonominių veiksnių, kurie turėtų atspindėti ekonominę savivaldybių išsivystymą tikru periodu, įtaka. Po to tiriama trumpojo laikotarpio ekonominių tendencijų (tarp dviejų rinkimų) sąsajos su rinkėjų elgsenos kaitumu.

15 lentelė. *Koreliacijos tarp savivaldybių ekonominio išsivystymo (ilgojo laikotarpio) rodiklių ir rinkėjų elgsenos kaitumo kintamųjų*

	1997	2000	2002	2007	2011
Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas					
Nedarbo lygis: 5 metų vidurkis	-0,184	-0,083	-0,076	-0,264(*)	-0,231
Nedarbo lygis	-0,123	-0,107	-0,057	-0,324(*)	-0,185
Vidutinis atlyginimas: 5 metų vidurkis	0,052	-0,116	-0,036	-0,001	0,351(**)
Vidutinis atlyginimas	0,107	-0,103	-0,028	0,047	0,335(**)
Išorinis nestabilumas					
Nedarbo lygis: 5 metų vidurkis	0,117	0,074	0,053	0,087	0,036
Nedarbo lygis	0,050	0,054	0,101	0,080	-0,003
Vidutinis atlyginimas: 5 metų vidurkis	0,054	0,138	-0,025	-0,043	-0,365(**)
Vidutinis atlyginimas	-0,017	0,132	-0,053	-0,097	-0,314(*)
Mero partijos balsų pokyčiai					
Nedarbo lygis: 5 metų vidurkis	0,049	0,177	-0,072	0,276(*)	-0,210
Nedarbo lygis	0,145	0,134	0,003	0,147	-0,325(*)
Vidutinis atlyginimas: 5 metų vidurkis	0,192	-0,052	-0,115	0,020	-0,080
Vidutinis atlyginimas	0,187	-0,055	-0,086	0,001	-0,085

Sprendžiant iš 15 lentelėje pateiktų koreliacijų tarp savivaldybės ekonominio išsivystymo rodiklių ir trijų disertacijos priklausomų kintamųjų, 4 hipotezei empirinės paramos egzistuoja nedaug. 1997–2002 m. periodu apskritai sunku rasti aiškesnių ryšių: koreliacijos yra silpnos, o jų kryptis nestabili. 4 hipotezę kiek paremia tik vidutinio stiprumo, atvirkštinė koreliacija tarp 2011 m. mero partijų balsų pokyčių ir nedarbo lygio (matuotas 2010 m.): per tuos rinkimus savivaldybėse, kur didesnis nedarbo lygis, dominuojančių partijų pralaimėjimas buvo kiek didesnis.

Kita vertus, 2007 ir 2011 m. rinkimuose gerokai daugiau įrodymų, kad ekonominis savivaldybių išsivystymas, skirtingai nei numatė 4 hipotezė, rinkiminį nestabilumą didina. Pirma, vidutinio atlyginimo (tiek metus prieš rinkimus, tiek penkerių metų iki rinkimų vidurkis) rodikliai 2011 m. yra nuosekliai susiję vidutinio stiprumo, statistiškai reikšmingais ryšiais su bendru rinkėjų elgsenos kaitumu ir išoriniu nestabilumu. Tačiau pirmu atveju teigiamas, o antru – neigiamas (atvirkštinis) ryšys reiškia, kad didesnis vidutinis atlyginimas savivaldybėje tais metais reiškė didesnę rinkėjų elgsenos kaitumą ir silpnėjantį partinės sistemos branduolį. Antra, abu nedarbo lygio rodikliai yra neigiamai susiję su bendru rinkėjų elgsenos kaitumu 2007 m.: kitaip tariant, didesnis nedarbo lygis reiškė mažesnę nestabilumą. 2011 m. koreliacijos tarp šių veiksmų kiek susilpnėja, tačiau išlieka panašios krypties. Galiausiai, 2007 m. ilgesnio laikotarpio nedarbo vidurkis yra statistiškai reikšmingu ryšiu teigiamai susijęs ir su mero partijų balsų pokyčiais: kitaip tariant, jos laimėjo daugiau ten, kur buvo didesnis nedarbas.

Šie empiriniai pastebėjimai negali būti interpretuojami vienareikšmiškai. Pirma, normatyviškai vertinant, tokios tendencijos nėra palankios demokratiniam rinkimų procesui ir, remiantis E. Lane-Erson įžvalgomis, lyg ir rodo elektorato negyvybingumą: į savivaldybės ekonomikos lygį ne tik nereaguojama, bet, atvirkščiai, stabilesnėmis rinkiminėmis tendencijoms pasižymi ekonomiškai silpnesnės savivaldybės. Tai gali indikuoti ir tam tikras problemas užtikrinant demokratiškus rinkimus: įmanomą kelti papildomą hipotezę, kad skurdesnėse savivaldybėse lengviau daryti įtaką žmonių

balsavimui, remiantis klientelizmu ar net tiesioginiu balsų papirkinėjimu. Tokiais būdais „užtikrinamas“ mažesnis rinkiminis stabilumas rodytų situaciją, panašią į aptartus Afrikos atvejus: partinės sistemos tiesiog nekonkurencingos.

Jeigu toks aiškinimas yra teisingas, tuomet mažiau ekonomiškai išsivysčiusiuose, bet rinkimų atžvilgiu stabilesniuose rajonuose teoriškai turėtų pasireikšti ir kiti prastai funkcionuojančios demokratijos požymiai: žemas rinkiminis aktyvumas ir nusivylimas demokratine politine sistema. Kita vertus, galima iškelti ir kitus paaiškinimus, kurie kiek sušvelnina savivaldybių demokratinio negyvybingumo argumentą. Ilgesniojo laikotarpio ekonominiai rodikliai gali persidengti su kitais ilgalaikiais savivaldos lygmens veiksniais, kurie yra palankūs stabilumui: kultūrine fragmentacija (ankstesniame skyriuje buvo aptikta silpna, tačiau aiški lenkų tautinės mažumos įtaka), gyventojų skaičiumi ar partinės sistemos įtaka. Dalies šių veiksnių įtaka rinkiminiam nestabilumui analizuojama kituose skyriuose, o daugiau kintamųjų apimantys modeliai pristatomi 4.6 skyriuje. Visgi verta paanalizuoti, ar ilgesniojo laikotarpio ekonominiai rodikliai iš tiesų gali būti susiję su minėtais veiksniais, ir kokie iš šių aiškinimų turi pagrindą.

Kadangi penkių metų vidurkius apimantys rodikliai geriau matuoja ilgesnio laikotarpio tendencijas, paskaičiuotos koreliacijos būtent su jais (2007 ir 2011 m. rinkimai): 16 lentelė. Iš pastarosios matoma, kad savivaldybių demokratinį negyvybingumą akcentuojantis aiškinimas nepasiteisina. Pasitenkinimas demokratija nėra susijęs su ekonominio išsivystymo rodikliais, o rinkiminis aktyvumas su vidutiniu atlyginimu netgi koreliuoja atvirkščiai, vidutinio stiprumo ryšiu (tai reikštų, kad ekonomiškai stipresnėse savivaldybėse rinkiminis aktyvumas yra mažesnis).

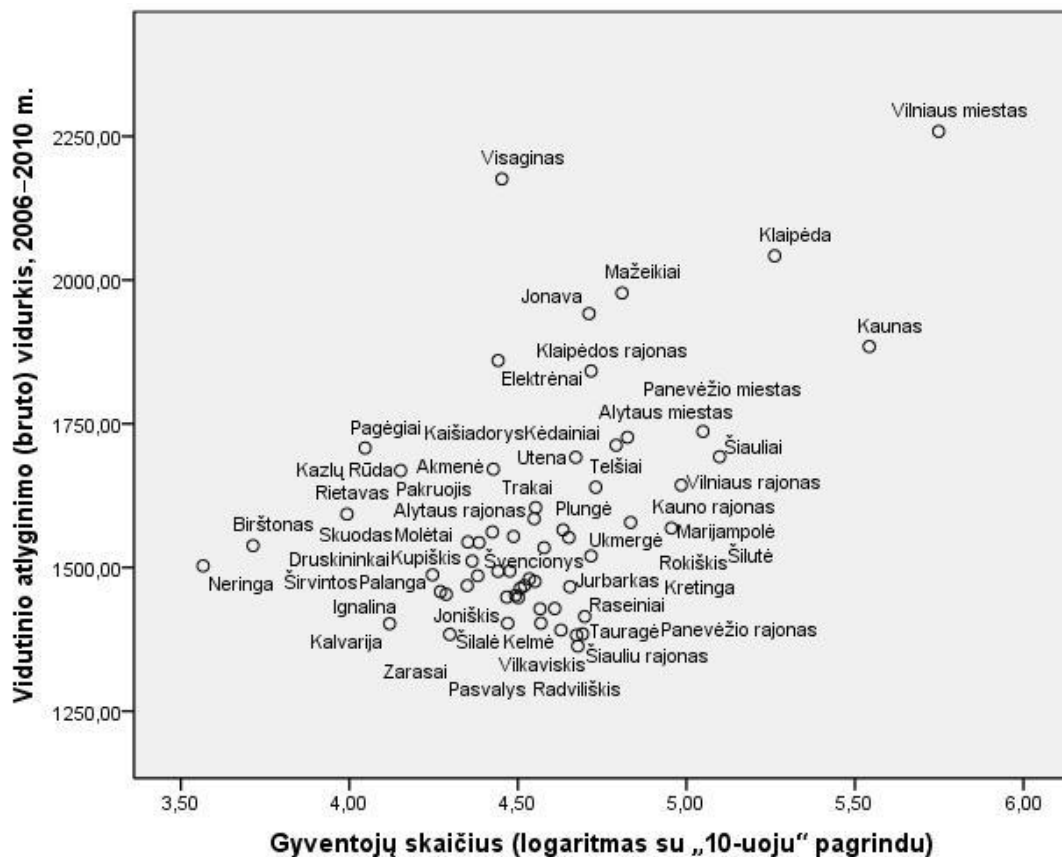
16 lentelė. Savivaldybių ekonominio išsivystymo rodikliai: ryšys su kitais svarbiais veiksniais

	Pasitenkinimas demokratija (ESTEP, apskričių lygio rodiklis) ²⁵⁰	Rinkiminis aktyvumas (atitinkami rinkimai)	Lenkų tautybės gyventojų procentas	Gyventojų skaičius, logaritmas ²⁵¹ (atitinkami rinkimai)	Dviejų blokų partinė sistema (pseudo-kintamasis) ²⁵²
Nedarbo lygis: 5 metų vidurkis (prieš 2007)	0,019	0,093	0,064	-0,124	0,201
Nedarbo lygis: 5 metų vidurkis (prieš 2011)	0,138	0,078	0,188	-0,153	0,234
Vidutinis atlyginimas: 5 metų vidurkis (prieš 2007)	-0,092	-0,341(**)	-0,015	0,390(**)	-0,052
Vidutinis atlyginimas: 5 metų vidurkis (prieš 2011)	-0,052	-0,326(*)	0,015	0,486(**)	-0,117

²⁵⁰ Kintamasis matuotas apskričių lygmeniu, t. y. visi tam tikrai apskrčiai priklausantys rajonai turi vienodą įvertinimą. Dėl šios priežasties kintamojo įmanomų reikšmių spektras yra nedidelis ir normalumo prielaida yra neišvengiamai pažeista: todėl skaičiuotas Spearman'as Rho ranginės koreliacijos koeficientas. Duomenų šaltinis: Klaudijus Maniokas ir kt., *Gerovė ir demokratija: socialiniai-ekonominiai skirtumai ir pasitenkinimas demokratija Lietuvoje (tyrimo ataskaita)*. ESTEP: Vilnius, 2004, 24-26.

²⁵¹ Kaip jau buvo minėta metodologinėje dalyje, gyventojų skaičiaus kintamojo ryšys su kitais kintamaisiais paprastai būna eksponentinis, todėl jį prieš taikant tiesiniu ryšiu paremtus metodus reikia logaritmuoti.

²⁵² Techniškai žiūrint, pseudokintamieji statistiniuose ryšiuose gali būti traktuojami ir kaip ranginiai, ir kaip kiekybiniai kintamieji, todėl čia skaičiuotas Pearson'as R koreliacijos koeficientas.

8 pav. *Ryšys tarp vidutinio atlyginimo (2006–2010 m.) ir savivaldybės gyventojų skaičiaus (2010 m., logaritmas)*

Visgi daugiausia paramos susilaukia gyventojų skaičiaus argumentas: aiškiai egzistuoja stiprios koreliacijos tarp vidutinio atlyginimo ir šio veiksnio. Tai reikštų, kad didesnėse gyventojų skaičiumi savivaldybėse vidutinis atlyginimas yra didesnis: 8 paveikslėlyje pavaizduotas ryšys tarp populiacijos (logaritmas su „10-uoju“ pagrindu) ir vidutinio atlyginimo vidurkio tarp 2006–2010 metais. Tikėtina, kad šio veiksnio (gyventojų skaičiaus) vaidmuo paaiškina, kodėl tokios savivaldybės buvo nestabilesnės būtent 2011 metais, ir „padengia“ vidutinio atlyginimo įtaką: tais metais vykusiuose rinkimuose pirmą kartą buvo leista kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams ir jų sąrašams. Jų gausa galėjo labai priklausyti nuo gyventojų skaičiaus ir daryti įtaką rinkiminiam nestabilumui: šie ryšiai detaliau nagrinėjami 4.4 ir 4.5 skyriuose.

Pateikta analizė pateikia gana įtikinimą paaiškinimą (jis toliau tikrinamas 3.4-3.5 skyriuose, analizuojant partinės sistemos fragmentacijos ir gyventojų skaičiaus ryšius), kodėl 2011 m. vidutinio atlyginimo rodikliai savivaldybėse buvo neigiamai susiję su rinkiminiu nestabilumu. Tačiau lieka neaišku, kodėl su juo koreliuoja nedarbas – ir ne ta kryptimi, kurios buvo tikėtasi pagal 4 hipotezę. Kita vertus, atrodo, kad, be šio ryšio, iki šiol įrodymų apie nevienareikšmišką ekonomikos įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui skyriuje rasta nedaug: taigi, ar apskritai tokia teorinė prieiga gali padėti paaiškinti šį reiškinį Lietuvos kontekste?

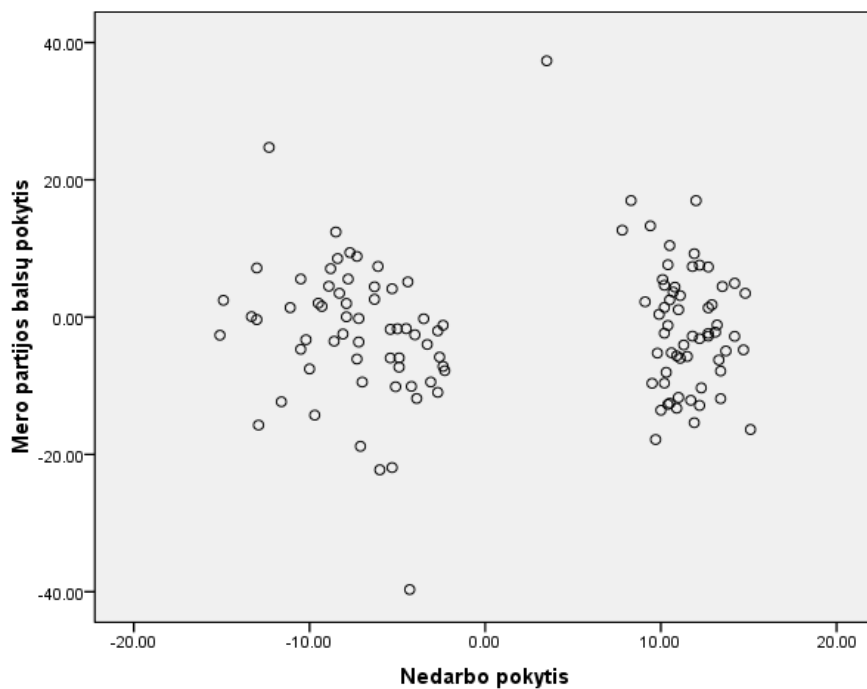
17 lentelė. Nedarbo tendencijų tarp rinkimų ryšiai su rinkėjų elgsenos kaitumu

	1997	2000	2002	2007	2011
Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas					
Nedarbo pokytis	0,323(*)	-0,011	0,025	0,154	-0,054
Vidutinio atlyginimo pokytis	0,162	0,035	0,169	0,135	-0,056
Vidutinio atlyginimo pokytis procentais	0,266 (p=0,52)	0,046	0,180	0,140	-0,185
Išorinis nestabilumas					
Nedarbo pokytis	-0,187	-0,045	0,171	-0,050	-0,047
Vidutinio atlyginimo pokytis	0,014	-0,001	-0,117	-0,201	0,148
Vidutinio atlyginimo pokytis procentais	-0,086	-0,035	-0,089	-0,226 (0,082)	0,273(*)
Mero partijos balsų pokyčiai					
Nedarbo pokytis	0,301(*)	0,067	0,226 (0,083)	- 0,293(*)	- 0,370(**)
Vidutinio atlyginimo pokytis	0,194	-0,045	0,100	-0,025	-0,099
Vidutinio atlyginimo pokytis procentais	0,084	0,050	0,084	-0,032	-0,015

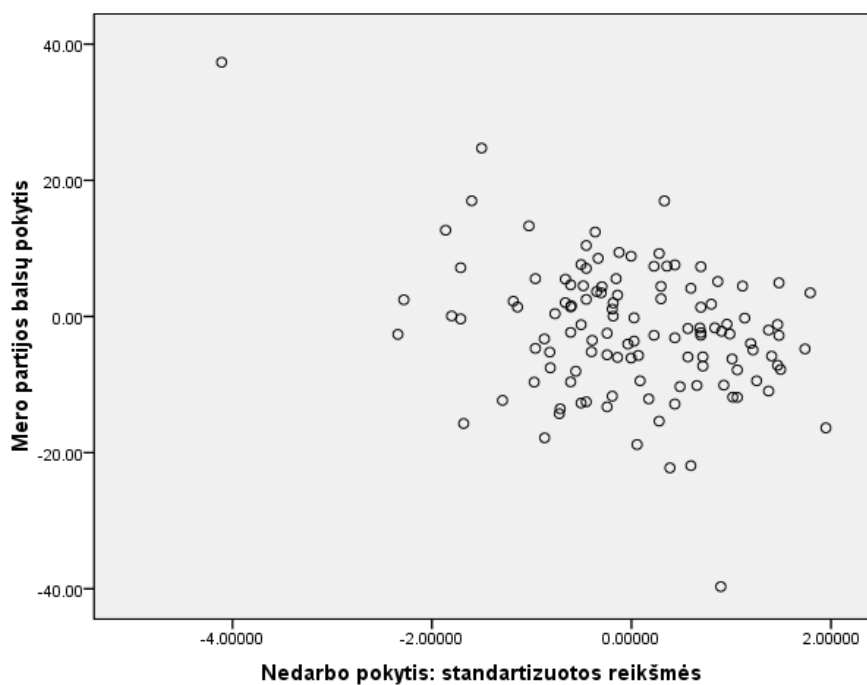
Į šiuos klausimus leidžia atsakyti trumpojo laikotarpio tendencijų analizė. Iš 17 lentelės matyti, kad 2007 m. ir 2011 m. su nedarbo pokyčiu vidutine (2007 m.) ir stipria (2011 m.) koreliacijomis susiję mero partijų balsų pokyčiai. Tai rodo, kad Lietuvos elektoratas „mokosi“ ekonominio balsavimo savivaldos

lygmeniu: ekonominiai veiksniai, nebuvę nuosekliai reikšmingi 1995–2002 m. rinkimuose, pastaruosiuose rinkimuose tapo aiškiai susiję su rinkimų rezultatais. Šie atradimai suteikia paramos hipotezei 2a: neigiamos koreliacijos reiškia, kad 2007 m. ir 2011 m. tose savivaldybėse, kuriose nedarbas kilo daugiau (2011 m.) ar krito mažiau (2007 m.), rinkėjai santykinai daugiau rinkimuose baUSDavo mero partijas. Įdomu tai, kad abu šie periodai savo bendromis ekonominėmis tendencijomis skyrėsi – pirmuoju Lietuvos ekonomika augo ir nedarbas mažėjo, o antruoju Lietuvos ekonomika jau buvo paveikta krizės, ir nedarbas visoje šalyje buvo padidėjęs.

Papildoma šių tendencijų analizė atskleidžia įdomių įžvalgų apie rinkiminį elgesį savivaldos rinkimuose. 9 paveikslėlyje 2007 m. ir 2011 m. imtys sulietos į vieną, vaizduojamas ryšys tarp nedarbo pokyčio ir rinkiminio aktyvumo. Galima pamatyti, kad ryšys tarp kintamųjų faktiškai dingsta: Pearson's $R = -0.011$, $p = 0.902$. Tačiau nedarbo pokyčio reikšmės (prieš sujungiant imtis) pavertus į standartizuotas (z reikšmės), ryšys vėl matomas aiškiai – 10 paveikslėlis (Pearson's $R = -0.347$, $p < 0.001$). Kodėl taip nutinka? Atrodo, kad Lietuvos gyventojams (pastaruosius dvejus rinkimus) balsuojant savivaldos rinkimuose svarbu ne absoliutus nedarbo pokytis, o jo pokytis lyginant su kitoms savivaldybėmis (arba bendra Lietuvos situacija). Šis pastebėjimas leidžia išspręsti ir mįslę, kodėl 2007 m. mažesni nedarbo rodikliai buvo nepalankūs rinkiminiam stabilumui. Tokiais rodikliais pasižymėjo savivaldybės, kurios buvo daugiau geriau išsivysčiusios ir *iki* ekonomikos pakilimo. Tai reiškia, kad nedarbo lygio kritimas tokiose savivaldybėse, kaip 2007 m. Anykščiai (kur nedarbas 2002 m. buvo 6,2 ir sumažėjo per 2,3 procentus, o mero partija gavo 7,79 procento balsų mažiau), tiesiog negalėjo būti didesnis nei tokiose kaip Mažeikiai (kur nedarbas 2002 m. buvo 19,3 ir sumažėjo per 13 procento, o mero partija gavo 7,13 procentų balsų daugiau). Taigi, ekonomiškai daugiau išsivysčiusių savivaldybių valdžia vidutiniškai buvo linkusi pralaimėti daugiau negu tų savivaldybių, kurios patyrė sparčius ekonominių rodiklių šuolius – tai prisidėjo ir prie bendro rinkėjų elgsenos kaitumo.

9 pav. *Ryšys tarp nedarbo pokyčio ir mero partijos balsų pokyčio: bendra 2007 m. ir 2011 m. imtis, nedarbo pokyčio reikšmės nestandartizuotos*

10 pav. *Ryšys tarp nedarbo pokyčio ir mero partijos balsų pokyčio: bendra 2007 m. ir 2011 m. imtis, nedarbo pokyčio reikšmės standartizuotos*

Taigi, nepaisant bendros tendencijos valdžią Lietuvoje rinkimuose bausti, savivaldoje daugiau galimybių nepralaimėti ar netgi laimėti turi tos savivaldybės, kuriose ekonomika, lyginant su kitoms, gerėja sparčiau arba prastėja lėčiau. Šie atradimai prisideda prie tų ekonominio balsavimo tyrimų, kurie akcentuoja ne objektyvaus ekonomikos lygio, bet jos pokyčių ir lyginamojo aspekto (kokia ekonomika, lyginant su buvusiais rinkimais ar kitais regionais, valstybėmis) svarbą.²⁵³ Visgi ligšioliniai paaiškinimai nėra pajėgūs paaiškinti antrą svarbią tendenciją 17 lentelėje. Sprendžiant iš teigiamos koreliacijos rinkėjų elgsenos kaitumo atveju, didesnis nedarbo pokytis darė pagal 2b hipotezės prognozuotą įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui (didino jį), tačiau kartu ir didino tikimybę mero partijoms laimėti 1997 m. (skirtingai, nei prognozuota pagal 2a hipotezę). Kodėl tokie rezultatai?

Kaip ir keletu kitų atvejų, reikėtų atkreipti dėmesį į 1995-1997 m. laikotarpio nacionalinio lygmens tendencijas. Visi, išskyrus vieną, mero postai šalyje buvo kontroliuojami partijų, kurios didžiąją dalį periodo tarp savivaldos rinkimų (iki 1996 m. Seimo rinkimų) arba praleido nacionalinės valdžios opozicijoje, arba iš viso parlamente neturėjo frakcijos. Nacionaliname lygmenyje 1992–1996 m. valdžiusi Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP) patyrė daug sunkumų, tvarkydamasi su perėjimo į laisvą rinką pasekmėmis – viena iš svarbiausių buvo sparčiai visoje šalyje augantis nedarbas. Be to, partijos populiarumui ir pasitikėjimui jos politikais stiprų smūgį sudavė bankų griūtis 1994–1996 m.: į ją įsivėlė ministras pirmininkas Adolfas Sleževičius, atsiėmęs indėlį iš Lietuvos akcinio inovacinio banko prieš pat jo griūtį 1995 m. gruodį.²⁵⁴ 1996 m. spalį vykusiuose Seimo rinkimuose LDDP patyrė triuškinamą pralaimėjimą. Tikėtina, kad didesnę ekonominę nuosmukį patyrusiose savivaldybėse rinkėjai turėjo daugiau paskatų remti merų partijas, išskyrus

²⁵³ Tucker, 2006.

²⁵⁴ Danutė Blažytė-Baužienė, Mindaugas Tamošaitis ir Liudas Truska, *Lietuvos Seimo istorija: XX-XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 372–373.

LDDP: taigi, atsakomybė už prastą ekonominę padėtį turėjo būti priskiriama būtent jai.

Išskyrus 1997 m., vertinant pagal koreliacijas, trumpojo laikotarpio ekonominių veiksnių įtaka aiškiau pasireiškia tik mero partijos balsų pokyčiui 2007 ir 2011 m. rinkimuose. 17 lentelėje negalima rasti stipresnės paramos hipotezėms, siejančioms ekonomiką su kitais dviem rinkiminio nestabilumo rodikliais. Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju galima iškelti papildomą paaiškinimą – svarbu ne absoliutūs ekonomikos pokyčiai ir jų kryptis, o nuokrypis nuo savivaldybių (bendro Lietuvos) vidurkio. Tai galima patikrinti, nedarbo (jis geriausiai pasitvirtina aiškinant mero partijos balsų kaitumą) pokyčius suskirstant į keturias imtis pagal kvartilius ir lyginant vidurkius (rinkėjų elgsenos kaitumo bei išorinio nestabilumo), tikintis, kad pirmasis (mažesnės reikšmės už pirmąjį kvartilį) ir paskutinis (didesnės reikšmės už trečiąjį kvartilį) variacinės eilutės ketvirtadaliai išsiskirs labiau. Kitaip tariant, savivaldybės, pasižyminčios daugiausia nuo bendros tendencijos nukrypstančiais ekonominiais pokyčiais, pasižymės didesniu rinkėjų elgsenos kaitumu.

Sprendžiant pagal 18 lentelę, ir tokiai koreguotai hipotezei empirinės paramos faktiškai nėra. Vienintelis aiškesnis skirtumas tarp tiriamų imčių, statistiškai reikšmingas pagal Kruskal-Wallis testą, pasireiškia 1997 metais. Tačiau ir šiuo periodu stabilesnės yra kaip tik tos savivaldybės, kurios patenka į pirmąjį ketvirtadalį: tos, kuriose tuo periodu nedarbas sumažėjo (į šį ketvirtadalį patenka 11 iš 17 tokių periodo savivaldybių, kurioms prieinami nedarbo duomenys). Šie rezultatai esmingai nesikeičia ir iš analizės pašalinus 4.1 skyriuje aptartas išskirtis, tad galima daryti preliminarą išvadą, kad ekonominės tendencijos savivaldybėse (tarp rinkimų) tiesiogiai daro stipresnę įtaką tik mero partijos balsams. Išoriniam nestabilumui ir rinkėjų elgsenos kaitumui ši įtaka aiškiai nepasireiškia, išskyrus 1997 m. rinkimus.

18 lentelė. *Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumai, skirstant nedarbo pokyčius savivaldybėje į variacinės eilutės ketvirtadalius*

	1997	2000	2002	2007	2011
1 ketvirtadalis	16,50	37,98	22,73	19,82	26,45
2 ketvirtadalis	24,45	40,30	23,99	21,36	25,83
3 ketvirtadalis	21,51	38,82	26,63	25,22	23,58
4 ketvirtadalis	25,11	38,39	22,71	21,49	23,95
Kruskal-Wallis testo statistinis reikšmingumas	0,01	0,96	0,42	0,54	0,80

Galiausiai, reikėtų patikrinti, ar duomenų analizė suteikia paramos 3 hipotezei: ekonomika įtaką rinkiminiam nestabilumui daugiau darys tose savivaldybėse, kuriose vietos valdžioje dominuojanti partija taip pat yra nacionalinės vyriausybės valdančiojoje koalicijoje. Tai galima patikrinti dviem būdais. Pirmas – palyginti priklausomus kintamųjų vidurkius tarp mero partijų, kurios priklauso nacionalinei vyriausybei, ir tų, kurios nacionaliniu lygmeniu yra opozicijoje (arba apskritai nėra reikšmingos). Šitaip galima pamatyti, ar tokias mero partijas rinkėjai apskritai labiau baudžia rinkimuose ir ar skiriasi tarp imčių kitų priklausomų kintamųjų vidurkiai. Be to, įverčių lyginimas per skirtingus rinkimus atskleistų, ar patys skirtumai priklauso nuo bendros šalies ekonominės situacijos.

19 lentelėje pateikti trijų disertacijos priklausomų kintamųjų vidurkiai, lyginant dvi išskirtas imtis 1997–2011 m. periodu, per kiekvienus rinkimus. Galima pažymėti, kad bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju skirtumų beveik nėra, išskyrus 1995 m.: juose stabilesnės buvo tos savivaldybės, kuriose valdė nacionalinės vyriausybės partijos. Visgi remiantis šiuo rezultatu patikimų išvadų daryti negalima, kadangi kitų partijų imtyje 1995–1997 m. periodu buvo vos 10 partijų. Aiškiausia tendencija išryškėja vertinant mero partijos balsų pokyčių vidurkius: dviejuose rinkimuose (2000 m. ir 2011 m.) egzistuoja statistiškai reikšmingi skirtumai, kai mero partijos, priklausančios ir nacionalinei vyriausybei, pralaimi vidutiniškai daugiau balsų.

Verta atkreipti dėmesį, kad būtent prieš šiuos rinkimus buvo aiškaus ekonomikos nuosmukio periodai: Lietuvos ekonomiką atitinkamai paveikė

Rusijos (1999 m.) ir tarptautinė finansų krizės (2008–2009 m.), išaugo nedarbas. Taigi, lyginant su kitomis politinėmis jėgomis, į nacionalinės vyriausybės sudėtį įeinančios savivaldos rinkimuose aiškiai daugiau (vidutiniškai) pralaimi tuo metu, kai ekonominė būklė pablogėja visoje šalyje. Galima pažymėti, kad šie skirtumai iš dalies pereina ir į išorinį rinkiminį nestabilumą: 2000 m. išoriškai buvo stabilesnės savivaldybės (statistiškai reikšmingas skirtumas), kuriose mero partijos nepriklausė nacionalinei valdžiai. 2011 m. (kaip ir 2007 m.) ši tendencija taip pat pasireiškia: tačiau silpnai, o skirtumas nėra statistiškai reikšmingas.

19 lentelė. *Rinkėjų elgsenos kaitumo skirtumai tarp savivaldybių, kurių mero partijos priklausė nacionalinei vyriausybei, ir visų kitų*

	1997	2000	2002	2007	2011
Rinkėjų elgsenos kaitumas (vidurkis, skliaustuose N)					
Mero partija ir nacionalinėje vyriausybėje	21,16 (46)*	39,35 (37)	24,87 (27)	22,68 (30)	25,87 (25)
Kitos	28,73 (10)*	37,98 (18)	23,28 (33)	21,39 (30)	24,38 (35)
Išorinis nestabilumas (vidurkis)					
Mero partija ir nacionalinėje vyriausybėje	-7,71	-28,68*	-7,68	-11,61	-13,72
Kitos	-8,46	-21,61*	-8,26	-9,72	-10,51
Mero partijos balsų pokyčiai (vidurkis)					
Mero partija ir nacionalinėje vyriausybėje	-0,27	-16,41**	1,87	-2,93	-3,87*
Kitos	5,06	4,1**	1,7	-2,60	1,04*

* – imtys skiriasi statistiškai reikšmingai, $p < 0,05$ (Mann-Whiney U testas)

** – imtys skiriasi statistiškai reikšmingai, $p < 0,01$ (Mann-Whiney U testas)²⁵⁵

Kita vertus, tarp mero partijos priklausomybės nacionalinei valdžiai ir ekonomikos kintamųjų gali egzistuoti tarpusavio sąveika (angl. *interaction*

²⁵⁵ Šie paaiškinimai taip pat galioja visoms tolesnėms lentelėms, kuriose vaizduojami Mann-Whiney U testo rezultatai.

effect) ir savivaldos lygmenyje: kitaip tariant, rinkiminiu nestabilumu turėtų daugiau pasižymėti tos savivaldybės, kuriose ir ekonomika daugiau prastėja (arba, atvirkščiai, daugiau gerėja), ir mero partija priklauso nacionalinei vyriausybei. Tam, kad būtų įmanoma empiriškai patikrinti šio efekto egzistavimą, paprastų koreliacijų neužtenka: reikia bent iš trijų kintamųjų sudarytos regresijos lygties, kurią sudarytų tiesioginis efektas, pseudokintamasis ir sąveikos tarp pseudokintamojo ir tiesioginio efekto kintamasis.²⁵⁶ Dėl šios priežasties sąveikos efekto testavimas atliekamas 4.6 skyriuje, kuriame pateikiami daugelio nepriklausomų veiksnių modeliai.

Apibendrinant šį skyrių reikia akcentuoti, kad ekonomikos įtaka aiškiausiai pasireiškia tiriant nedarbo tendencijas tarp rinkimų pastarąjį dešimtmetį ir būtent mero partijos balsų pokyčiui. 2007 ir 2011 m. imtyse aptinkami pagal 2a hipotezę numatytos krypties, vidutinio stiprumo ir stiprūs, statistiškai reikšmingi ryšiai tarp šių kintamųjų. Atrodo, kad Lietuvos rinkėjams per pastaruosius dvejus rinkimus iš tiesų yra svarbu ekonominė situacija savivaldybėje ir tai, kokiai politinei jėgai priklauso meras. Įtakos turi ir nacionalinio lygmens ekonominė situacija: esant ekonomikos blogėjimui, egzistuoja bendra tendencija daugiau balsais bausti nacionalinei vyriausybei priklausančias partijas. Galiausiai reikėtų pažymėti, kad aptarti efektai į kitus du rinkiminio nestabilumo aspektus persiduoda silpnai: vieninteliai rinkimai, kai pasireiškia aiškesnė ekonominių veiksnių įtaka, yra 1997 m. (nedarbo pokytis atvirkščiai koreliuoja su bendru rinkėjų elgsenos kaitumu). Tikėtina, kad šiems priklausomiems kintamiesiems daugiau įtakos turi pasiūlos (partinės sistemos) veiksniai, kurie yra tiriami kitame skyriuje.

4.4. Partinė sistema ir rinkiminis nestabilumas

Šiame poskyryje nagrinėjamas ryšys tarp pasiūlos (partinės sistemos) veiksnių ir rinkiminio nestabilumo. Pirmiausia įvertinama, ar Lietuvos

²⁵⁶ Douglas A. Luke, *Multilevel Modeling*. London: Sage publications, 2004; Kenneth Benoit, *Multiple regression with interactions*, 2010. <http://www.kenbenoit.net/courses/quant1/Quant1_Week10_interactions.pdf> [Žiūrėta 2012 12 29].

savivaldos rinkimuose kaitumui įtakos daro tradiciškai tokio tipo studijose naudojami nepriklausomi kintamieji, formali ir reali partinės sistemos fragmentacijos (5–6 hipotezės). Po to skiriama dėmesio partinių sistemų, apibrėžiamų kaip tam tikro koalicinio elgesio šablonų, įtakai (7–8 hipotezės) ir tikrinama, ar 2.3 skyriuje pateikta klasifikacija turi empirinio pagrindo. Galiausiai šiame skyriuje taip pat analizuojama, ar rinkiminis nestabilumas yra susijęs su neatitikimais tarp vietos ir nacionalinio lygmens koalicijų (9 hipotezė).

20 lentelėje pateiktos koreliacijos tarp partinės sistemos fragmentacijos rodiklių ir rinkėjų elgsenos kintamųjų suteikia nemažai paramos hipotezei 5 (formalios partinės sistemos fragmentacijos – partijų pasiūlos – įtaka rinkiminiam nestabilumui). Pirma, bendras rinkėjų elgsenos kaitumas stabiliai koreliuoja su šiuo kintamuoju teigiamai: ten, kur didesnė partijų pasiūla, didesnis kaitumas. Nors 1997 m. ir 2007 m. koreliacijos ir nerodo didesnio efekto, 2000 m. ir 2002 m. jos yra ganėtinai arti vidutinio stiprumo, o 2011 m. pasireiškia labai stipriu, teigiamas ryšys (ir statistiškai reikšmingas). Antra, išorinis nestabilumas susijęs su partijų pasiūla hipotezėje nurodyta kryptimi ir vidutinio stiprumo koreliacijomis 1997 m. bei 2002 m. rinkimuose, o 2011 m. kaip ir kaitumo atveju pasireiškia labai stipri koreliacija (visi trys atvejai statistiškai reikšmingi). Trečia, su partijų pasiūla susijęs netgi ir mero partijos balsų pokytis: atvirkštinės, statistiškai reikšmingos vidutinio stiprumo koreliacijos 2000 ir 2011 metais. Tokie analizės duomenų rezultatai rodo, kad partijų pasiūla iš tiesų daro aiškią įtaką rinkiminiam nestabilumui.

Vieninteliai rinkimai, kuriuose negalima įžvelgti pagal 5 hipotezę numatytos partijų pasiūlos įtakos, yra 2007 m. Įdomu, kad būtent juose matoma analizuojamų priklausomų kintamųjų ryšys su realia partinės sistemos fragmentacija rinkimuose *t-1*. Tačiau ši įtaka skirtinga, nei buvo nurodyta hipotezėje 6: ten, kur 2002–2007 m. tarybos buvo labiau fragmentuotos, 2007 m. rinkimuose buvo mažesnis bendras kaitumas, didesnis išorinis nestabilumas ir didesnė tikimybė merų partijoms gauti daugiau balsų (nepralaimėti). Statistiškai reikšmingi ryšiai, prieštaraujantys hipotezei, išlieka ir pašalinus iš 2007 m. imties išskirtis (pagal išorinį nestabilumą ir mero partijos balsų pokytį).

20 lentelė. *Formali (partijų pasiūla) ir reali partinės sistemos fragmentacija: koreliacijos su rinkėjų elgsenos kaitumo kintamaisiais*

	1997	2000	2002	2007	2011
Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas					
Partijų pasiūla	0,045	0,217	0,195	0,062	0,602(**)
Fragmentacija $t-1^*$	-0,125	0,082	0,184	-0,214	0,236
Išorinis nestabilumas					
Partijų pasiūla	-0,278(*)	-0,088	-0,265(*)	0,137	-0,532(**)
Fragmentacija $t-1^*$	0,152	0,198	-0,046	0,443(**)	-0,198
Mero partijos balsų pokytis					
Partijų pasiūla	0,007	-0,325(*)	-0,092	0,133	-0,312(*)
Fragmentacija $t-1^*$	0,051	0,014	-0,062	0,445(**)	-0,240

Kodėl 2007 m. taip išsiskiria šiuo aspektu – tiek nuo bendrų tendencijų, tiek nuo hipotezėje suformuluoto teorinio teiginio? Verta prisiminti ankstesnių skyrių empirinius atradimus. 2007 m. imtis buvo išsiskirianti dviem aspektais: pirma, joje partijų narystės indeksas buvo teigiamai susijęs su visais rinkiminio nestabilumo aspektais (galima paaiškinti Darbo partijos kūrimosi intensyvumu – žr. 3.2 skyrių), ir antra, joje 5 metų nedarbo lygis buvo teigiamai susijęs su rinkiminiu nestabilumu ir neigiamai su mero partijos balsų pokyčiu. 21 lentelėje pateiktos koreliacijos tarp realios fragmentacijos 2002–2007 m. periodu, nedarbo vidurkio tuo pačiu laikotarpiu ir partijų narystės indekso. Galima pažymėti, kad reali fragmentacija yra stipria (statistiškai reikšminga) neigiama koreliacija susijusi su partijų narystės indeksu: tose savivaldybėse, kurios buvo labiau fragmentuotos, partinė narystė tiriamu periodu buvo mažesnio lygio. Tai iš dalies leidžia atsakyti į klausimą, kodėl 2002–2007 m. labiau fragmentuotas tarybas turėjusiose savivaldybėse buvo mažiau rinkiminio nestabilumo: jose

partinės narystės lygis, kuris būtent tiriamu periodu (žr. 4.2 skyrių) darė neigiamą įtaką rinkiminiam stabilumui, buvo mažesnis.

21 lentelė. Realios fragmentacijos 2002–2007 m. periodu koreliacijos su kitais svarbiais veiksniais.

	Nedarbo vidurkis 2002–2006	Partijų narystės indeksas	Darbo partijos balsai
Fragmentacija 2002–2007	-0,70	-0,429**	-0,146

Disertacijos pirmoje dalyje buvo pateikta partinių sistemų klasifikacija, remiantis P. Mairo ir G. Sartorio teorijomis. Iš viso buvo išskirti šeši partinių sistemų tipai: jie apibrėžiami kaip tam tikro koalicinio elgesio šablonai, kurie yra partijų susitarimų sudarant vietos valdžią rezultatas ilgalaikėje perspektyvoje. Siekiant klasifikacijos supaprastinimo ir kartu remiantis tam tikrų tipų panašumais, klasifikacija buvo redukuota į keturis tipus: 1) Dviejų blokų partinė sistema; 2) Dominuojančios partijos (partijų) sistema; 3) Santykinai dominuojančios partijos sistema; 4) Nestruktūruota sistema.

Kaip jau buvo minėta, partinė sistema, kaip rinkėjų elgsenos kaitumą galintis paveikti veiksnys, įtaką išreiškia ilgesniuojų laikotarpiu: sunku tikėtis, kad jau per antruosius ar trečiuosius demokratinius rinkimus bus susiformavę rinkėjams aiškiai atpažįstami konkurenciniai santykiai tarp vietos politinių jėgų, politinių lyderių. Todėl koalicinio elgesio šablonai buvo tirti ir išmatuoti 1995–2007 m. laikotarpiu, o patikimiau jų įtaką rinkiminiam stabilumui galima tirti tik 2007 m. rinkimuose: tai buvo jau penkti savivaldos rinkimai ir ketvirtos tarybų kadencijos pabaiga. Iki šių rinkimų valdančioji koalicija turėjo galimybę pasikeisti tris kartus: po 1997, 2000 ir 2002 metų rinkimų (G. Sartorio „trejų rinkimų „nykščio taisyklė“ apibūdinant partines sistemas). Reikėtų pažymėti, kad 2000 m. įkurtų penkių naujų savivaldybių atvejais 2007 m. įžvelgti tam tikrą partinę sistemą buvo dar per anksti: todėl jos buvo nustatytos 2000–2011 m. periodu.

22 lentelėje nurodyti trijų priklausomų kintamųjų vidurkiai 2007 m. kiekvienoje iš keturių partinių sistemų tipų grupių. Galima pažymėti, kad

paramos gana griežtai 7 hipotezei esama, tačiau nedaug: tarp partinių sistemų aptinkami skirtumai, tačiau tarp kai kurių grupių jie nėra dideli. Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju nestruktūruotos partinės sistemos aiškiai atsiskiria nuo visų kitų – bendras kaitumas jose yra didžiausias (Kruskal-Wallis testas taip pat randa statistiškai reikšmingų skirtumų tarp grupių būtent šio rodiklio atveju). Išorinio nestabilumo atveju hipotezėje formuluotą tvarką galima įžvelgti, tačiau yra viena išimtis: santykinai dominuojančios ir dominuojančios partijos (partijų) grupėse šis rodiklis yra palyginti panašus. Pastarosios dvi grupės šiuo atžvilgiu yra stabilesnės nei nestruktūruotos partinės sistemos, tačiau nestabilesnės, lyginant su dviejų blokų sistemomis.

22 lentelė. Rinkiminio nestabilumo rodiklių vidurkiai keturiose partinių sistemų grupėse, 2007 m. Skliaustuose – vidurkis pašalinus išskirtis ($Z > 3$)

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	N
Dviejų blokų partinė sistema	18,08	-6,93	-0,80	21
Dominuojančios partijos (partijų)	23,28 (19,8)	-14,45 (-10,42)	-5,53 (-5,54)	14 (13)
Santykinai dominuojančios partijos	20,47	-10,72	-6,03	8
Nestruktūruota	28,81	-13,58	-1,43 (-2,39)	11 (10)
Kruskal-Wallis testo statistinis reikšmingumas (atmetant išskirtis)	0,000	0,362	0,056	
Mann-Whitney testo statistinis reikšmingumas (dviejų blokų ir nestruktūruotos grupės)	0,000	0,171	0,176	

Kita vertus, reikėtų akcentuoti, kad šie rezultatai suteikia paramos 8 hipotezei, kuri „supriešina“ dviejų blokų (daugiausia paskatų rinkėjų elgsenos kaitumui) ir nestruktūruotas (mažiausiai paskatų) partines sistemas. Pagal visus tris priklausomus kintamuosius dviejų blokų partinės sistemos šiame periodu yra

nuosekliai stabilesnės nei visi kiti tipai. Be to, Mann-Whitney testas rodo statistiškai reikšmingą skirtumą tarp dviejų blokų ir nestruktūruotų partinių sistemų bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju. Taigi atrodo, kad dviejų politinių blokų principu besiremianti partinė sistema iš tiesų teigiamai veikia rinkiminį stabilumą (bent jau remiantis 2007 m. rinkimų duomenimis).

Įdomu atkreipti dėmesį į mero partijos balsų pokyčio rodiklius. Kruskal-Wallis testas yra labai arti reikšmingumo ribos ir matyti palyginti aiškūs skirtumai tarp: 1) dviejų blokų partinių sistemų bei nestruktūruotų, lyginant jas su 2) dominuojančios ir santykinai dominuojančios partijos (partijų) sistemomis. Pastarųjų dviejų grupių rinkėjai valdančias partijas rinkimuose buvo linkę bausti labiau. Galima įtarti, jog tai susiję su aplinkybe, kad šio tipo partinėse sistemose mero postą kontroliuojanti partija (ar valdančiųjų blokas) paprastai nesikeičia (išskyrus trumpas išimtis): taigi, ilgalaikėje perspektyvoje gali atsirasti stipresnė tendencija balsuoti prieš tokias partijas, siekiant pokyčių vietos valdžioje.

Ar šie empiriniai atradimai išlieka, tiriant 2011 m. imtį? Neatnaujinant duomenų apie koalicinį partijų elgesį ir naudojant partinių sistemų klasifikaciją, užfiksuotą 1995–2007 m. periodu, aiškesnių tendencijų negalima įžvelgti (23 lentelė), o dviejų blokų partinės sistemos netgi atrodo nestabilesnės už nestruktūruotas. Tačiau čia reikia pažymėti, kad partinėse sistemose, jeigu jas apibrėžiame kaip tam tikrus koalicinio elgesio šablonus, gali pasitaikyti ilgojo laikotarpio koalicinėms normoms prieštaraujančių atvejų. Kaip pavyzdį galima pateikti Kauno rajoną. 1995–2006 m. šioje savivaldybėje valdė arba TS (su LDP), arba LSDP (su NS arba LVP) vadovaujamos koalicijos. 2006 m. galima pažymėti trumpą išimtį, LDP pasistumiant į centrą (sudaro koaliciją su LSDP): visgi dviejų blokų logika lieka, kadangi LSDP su TS vis dar yra du alternatyvūs poliai konkurencinėje erdvėje. Tačiau 2007–2011 m. šiems poliams suformavus bendrą koaliciją, jau galima įžvelgti trumpojo laikotarpio destruktyvumą – rimtą išimtį, kuri teoriškai suteikia pagrindą rinkiminei destabilizacijai 2011 m. rinkimuose. Reikėtų paminėti, kad tokio tipo išimčių 2007–2011 m. periodu buvo net 15 (žr. 14 priedą).

23 lentelė. Rinkiminio nestabilumo rodiklių vidurkiai keturiose partinių sistemų grupėse (nustatyta 1995-2007 m.), 2011 m. Skliaustuose – vidurkis pašalinus išskirtis ($Z > 3$)

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	N
Dviejų blokų partinė sistema	25,45	-12,13	-0,55	21
Dominuojančios partijos (partijų)	21,32	-10,78	1,31	14
Santykinai dominuojančios partijos	29,06	-16,15	-1,82	8
Nestruktūruota	23,39	-7,42	-1,14 (-4,98)	11 (10)
Kruskal-Wallis testo statistinis reikšmingumas (atmetant išskirtis)	0,124	0,421	0,665	
Mann-Whitney U testo statistinis reikšmingumas (dviejų blokų ir nestruktūruotos grupės)	0,348	0,162	0,125	

Kita vertus, tam tikros partinės sistemos gali būti perkvalifikuojamos į kitą tipą. Pavyzdžiui, Druskininkuose 2000 m. LDDP dar prireikė koalicijos su Naujosios Demokratijos (ND) partija, tačiau nuo 2003 m. LSDP šioje savivaldybėje valdo viena: todėl prieš 2011 m. rinkimus yra teoriškai pagrįsta ją jau perkvalifikuoti į dominuojančios partijos, o ne dviejų blokų sistemos tipą. Panašūs atvejai, kurių 2007–2011 m. periodu pasitaikė net penki – kai rajone trejus iš eilės rinkimus valdžioje išlieka tų pačių partijų koalicija. Tokia sistema jau yra arčiau dominuojančių partijų tipo, nei dviejų blokų – joje tiesiog nevyksta reali koalicijų kaita. Galiausiai, galima pažymėti ir kelis atvejus, kai buvusi nestruktūruota partinė sistema įgauna tam tikrą struktūrą. Pavyzdžiui, Marijampolėje 2000–2011 m. LSDP (LDDP) išlaikė mero postą, keisdama koalicijos partnerius (trumpa išimtis 2007–2008 m., kai postą turėjo TT): prieš 2011 m. ją jau galima traktuoti kaip aiškią santykinai dominuojančios partijos sistemą. Visgi tokių atvejų, kai nestruktūruota partinė sistema įgauna struktūrą,

buvo labai mažai (3), o kai išryškėja dviejų blokų sistema – apskritai tik vienas atvejis (Radviliškis).

24 lentelėje pateikti trijų priklausomų kintamųjų vidurkiai skirtingose partinių sistemų grupėse, prieš 2011 m. atnaujinus jų klasifikaciją Lietuvos savivaldybėse pagal 2007–2011 m. laikotarpio koalicijas (žr. priedą 14). Tie atvejai, kai partinėje sistemoje buvo galima aptikti aiškią ilgesniojo laikotarpio koalicinio elgesio normų išimtį (tačiau neužtenka įrodymų, kad keičiasi pats tipas), priskirti tai pačiai grupei, kaip ir nestruktūruotos partinės sistemos. Reikėtų pažymėti, kad bendra tendencija Lietuvos savivaldybėse buvo partinių sistemų destrukūracija: nestruktūruotų partinių sistemų, kartu su išimtimis, buvo net 25.

24 lentelė. Rinkiminio nestabilumo rodiklių vidurkiai keturiose partinių sistemų grupėse (nustatyta 1995-2007 m., koreguota pagal 2007–2011 m. koalicijas), 2011 m. Skliaustuose – vidurkis pašalinus išskirtis ($Z > 3$)

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	N
Dviejų blokų partinė sistema	23,77	-9,60	-1,52	8
Dominuojančios partijos (partijų)	21,54	-9,91	1,87	16
Santykinai dominuojančios partijos	26,15	-15,47	-8,58	10
Nestruktūruotos ir išimtys	26,26	-11,31	0,54 (-0,99)	25 (24)
Kruskal-Wallis testo statistinis reikšmingumas (atmetant išskirtis)	0,350	0,438	0,029	
Mann-Whitney U testo statistinis reikšmingumas (dviejų blokų ir nestruktūruotos grupės)	0,450	0,355	0,164	
Mann-Whitney U testo statistinis reikšmingumas (dominuojančios partijos ir nestruktūruotos grupės)	0,011	0,900	0,320	

Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju skirtumas tarp dviejų blokų partinių sistemų ir nestruktūruotų (taip pat ir išimčių) išlieka pagal 8 hipotezę prognozuotos krypties, tačiau jis yra ganėtinai nedidelis. Tai gali būti susiję su imčių dydžiais ir trumpojo laikotarpio tendencijomis: 2007–2011 m. daugelyje partinių sistemų vyko pokyčiai, buvo gausu nukrypimų nuo ilgesniojo laikotarpio koalicinių šablonų, o dviejų blokų principą išlaikiusių savivaldybių prieš 2011 m. buvo vos 8. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį, kad du kartus gausesnė dominuojančios partijos (partijų) sistemų, kurios yra savo funkcionavimo logika artimiausios dviejų blokų sistemoms (yra aiškūs valdantieji, aiški opozicija), grupė skiriasi nuo nestruktūruotų kiek daugiau, ir šis skirtumas yra statistiškai reikšmingas.

2011 m. partinių sistemų imčių analizė suteikia paramos 7 hipotezei, tačiau, kaip ir 2007 m., partinių sistemų stabilumo eilė nėra idealiai atitinkanti formuluotai. Pagal bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą ir išorinį nestabilumą galima įžvelgti nuoseklius, nors ir ne itin didelius skirtumus tarp: 1) dviejų blokų ir dominuojančios partijos bei 2) santykinai dominuojančios partijos ir nestruktūruotų (yra išimčių). Pirmosios partinių sistemų grupės yra stabilesnės: būtent šios partinės sistemos teorinėje dalyje buvo įvardintos kaip turinčios daugiausia paskatų mažesniai rinkėjų elgsenos kaitumui. Galima pažymėti, kad 2011 m. santykinai dominuojančios partijos sistemos jau daugiau priskiriamos prie nestabilesniųjų grupės: tai visiškai logiška, turint galvoje, kad paskatos rinkiminiam nestabilumui jose yra silpnos.

Įdomu pažymėti, kad iš dalies išlieka ir skirtumai pagal mero partijų balsų pokytį: nors dominuojančių partijų sistemos jau neišsiskiria iš kitų grupių, tačiau aiškiai didesniu polinkiu į didesnio masto mero partijos baudimą (balsais) pasižymi santykinai dominuojančių partijų grupė. Atrodo, kad tokia partinė sistema yra labai nepalanki (remiantis tiek 2007 m., tiek 2011 m.) stabilesniai mero partijos balsų pokyčiui. Vėlgi, atsižvelgiant į jos vidinę logiką, tai nėra stebėtina: jeigu viena partija išsilaiko valdžioje, rūšiuodama koalicinius partnerius tik pagal jų norą prisidėti prie valdančiosios koalicijos, egzistuoja stiprios nepasitenkinimo prielaidos net ir tarp potencialių jos rėmėjų.

Aptarus vietos partinių sistemų įtaką, reikėtų įvertinti ir nacionalinės partinės sistemos veiksnį. Pagal 9 hipotezę, didesniu rinkėjų elgsenos kaitumu turėtų pasižymėti tos savivaldybės, kuriose tiriamu periodu valdančiosios koalicijos savivaldoje neatitiko nacionalinio lygmens koalicinių normų. Įdomu, kad tokių atvejų stabiliai daugėja nuo 1995 m. iki 2011 metų. Jeigu pirmuoju tiriamu periodu 1995–1997 m. jų iš viso nepasitaikė (54 savivaldybėse, apie kurias turimi duomenys), 2007 m. aptinkami 16, o 2007–2011 m. periodu nacionalinio lygmens koalicinių normų neatitinkantys dariniai savivaldybėse jau sudarė daugumą (35 atvejai). Dėl šių priežasčių buvo įmanoma lyginti imtis tik nuo 2000 m. rinkimų, o 2000–2007 m. lyginamos imtys yra ganėtinai nevienodos.

25 lentelė. Rinkiminio nestabilumo skirtumai (vidurkiai) tarp nacionalinio lygmens koalicijų neatitikusių atvejų imčių ir tų savivaldybių, kuriose tokių koalicijų nebuvo (Mann-Whitney U testas)

	2000	2002	2007	2011
	Rinkėjų elgsenos kaitumas (vidurkis, skliaustuose N)			
Vietos koalicija atitinka nacionalinio lygmens normas	38,66 (48)	23,13 (45), p=0,08	21,80 (43)	20,01(24)**
Neatitinka (bent vienas atvejis per periodą, >6 mėnesiai)	40,14 (6)	28,78 (9), p=0,08	22,46 (16)	27,78 (35)**
	Išorinis nestabilumas (vidurkis)			
Vietos koalicija atitinka nacionalinio lygmens normas	-25,71	-6,60*	-11,95	-8,48, p=0,073
Neatitinka (bent vienas atvejis per periodą, >6 mėnesiai)	-30,86	-15,38*	-7,55	-13,41, p=0,073
	Mero partijos balsų pokyčiai (vidurkis)			
Vietos koalicija atitinka nacionalinio lygmens normas	-9,35	2,76	-3,36	2,11, p=0,079
Neatitinka (bent vienas atvejis per periodą, >6 mėnesiai)	-10,47	-3,54	-0,74	-3,01, p=0,079

25 lentelėje pateikta empirinė analizė suteikia paramos 9 hipotezei. Per 2011 m. rinkimus galima lyginti ganėtinai panašaus dydžio imtis ir būtent čia geriausiai atsiskleidžia skirtumai: bendras rinkėjų elgsenos kaitumas statistiškai reikšmingai mažesnis ten, kur vietos koalicijos atitiko nacionalinio lygmens

normas. Išorinio nestabilumo ir mero partijos balsų pokyčiai taip pat atitinka 9 hipotezėje formuluotą kryptį ir yra ganėtinai arti standartinės statistinio reikšmingumo normos (0.05). Kituose rinkimuose rinkėjų elgsenos kaitumas (pagal visus kintamuosius) taip pat nuosekliai mažesnis tose savivaldybėse, kuriose nebuvo nuo nacionalinio lygmens koalicinių normų nukrypstančių atvejų. Vienintelė išimtis yra 2007 m., tačiau šie skirtumai yra labai nedideli ir statistiškai nereikšmingi. Galiausiai reikėtų pažymėti, kad nors imtys yra nedidelės, papildoma analizė pašalinus išimtis rezultatų nekeičia.

Apibendrinant šį poskyrį, reikia akcentuoti, kad pasiūlos (partinės sistemos) veiksniai yra neabejotinai susiję su rinkėjų elgsenos kaitumu. Kiekybinė analizė atskleidė gana nuoseklią paramą hipotezėms, kuriose formuluojama partijų pasiūlos (formalios fragmentacijos) ir nacionalinės bei vietos partinių sistemų atitikimo įtaka: šie veiksniai daro 5 ir 9 hipotezėmis prognozuotą įtaką visiems trimis priklausomiems kintamiesiems. Vietos partinių sistemų įtakos tyrinėjimai yra kiek apriboti šio reiškinio specifikos (stebimas tik ilgesniu laikotarpiu) ir lyginamų imčių dydžio. Tačiau 2007 m. ir 2011 m. rinkimų analizė visgi atskleidė nedidelius, gana nuoseklius vietos koalicinių šablonų efektus. Atrodo, jog partijų konkurencija iš tiesų yra svarbi rinkėjų elgsenos kaitumui: ten, kur koaliciniai šablonai yra aiškesni (dviejų blokų ir dominuojančios partijos (partijų) sistemos), egzistuoja polinkis į mažesnę rinkiminį nestabilumą, matuojamą bendru rinkėjų elgsenos kaitumu ir išoriniu nestabilumu. Kita vertus, nestruktūruotos partinės sistemos (prie jų pridėdant aiškius koalicinių šablonų nuokrypius kitose partinėse sistemose) tiek 2007 m., tiek 2011 m. pasižymėjo didžiausiu bendru rinkėjų elgsenos kaitumu ir kiek didesniu išoriniu nestabilumu.

4.5. Kiti veiksniai

Teorinėje darbo dalyje buvo išskirti papildomi veiksniai, kurie negali būti griežtai priskirti pasiūlos ar paklausos grupei, tačiau neabejotinai svarbūs aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą. Du jų – gyventojų skaičius ir rinkimų apygardos dydis – rinkėjų elgsenos kaitumui įtaką (remiantis teoriniais

argumentais) turėtų daryti netiesiogiai, per partinės sistemos fragmentaciją. 4.4 skyriuje pateikta empirinė analizė suteikė daug paramos 5 hipotezei: todėl šiame skyriuje visų pirma aiškinamasi, ar dalis partijų pasiūlos įtakos rinkiminiam nestabilumui negali būti paaiškinta gyventojų skaičiumi savivaldybėje. Antra, šiame skyriuje pagal 10 hipotezę taip pat tikrinamas trečiojo (iš kitų veiksmų grupės) kintamojo, rinkiminio aktyvumo, ryšys su rinkėjų elgsenos kaitumu Lietuvos vietos valdžios rinkimuose.

Sprendžiant iš 26 lentelėje pateiktų koreliacijų, gyventojų skaičius ir apygardų dydis iš tiesų yra glaudžiai susijęs su partijų pasiūla: visi ryšiai yra statistiškai reikšmingi. Stipresnėmis koreliacijomis su formalia partinės sistemos fragmentacija yra susijęs gyventojų skaičius: ten, kur daugiau gyventojų, itin didelė tikimybė, kad partinė pasiūla bus didesnė. Nors apygardų dydis su formalia fragmentacija yra susijęs silpniau (lyginant su gyventojų skaičiumi), šios koreliacijos pagal metodologinėje disertacijos dalyje pristatytus kriterijus vis tiek yra stiprios (išskyrus 2011 m. – vidutinio stiprumo koreliacija).

26 lentelė. Koreliacijos tarp partijų pasiūlos (formalios partinės sistemos fragmentacijos) ir gyventojų skaičiaus bei apygardos dydžio (

	1997	2000	2002	2007	2011
Gyventojų skaičius (logaritmas)	0,590**	0,683**	0,717**	0,739**	0,65**
Apygardos dydis ¹	0,441**	0,535**	0,375**	0,416**	0,355**

¹ – Spearman koreliacijos koeficientas.

Visgi koreliacijos neatsako į svarbų klausimą: galbūt partijų pasiūla yra tik gyventojų skaičiaus ir apygardos dydžio funkcija? Be to, įdomu, kuris iš šių veiksmų daro didesnę įtaką realiai fragmentacijai. Siekiant išsiaiškinti šiuos dalykus, kiekvieniems rinkimams buvo sukonstruoti paprasti tiesinės regresijos modeliai, kuriuose nepriklausomi yra du minėti veiksniai, o priklausomas – partijų pasiūla (27 lentelė). Galima pažymėti, kad išskyrus 2011 m., gyventojų skaičius ir apygardos dydis paaiškina kiek daugiau nei pusę partijų pasiūlos kintamojo reikšmių sklaidos. Viena vertus, tai reiškia, kad šie veiksniai iš tiesų

daro didelę įtaką formaliai partinės sistemos fragmentacijai (o per tai netiesiogiai ir rinkėjų elgsenos kaitumui). Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad ganėtinai reikšminga dalis (o 2011 m. – jau daugiau negu pusė) partijų pasiūlos reikšmių sklaidos lieka nepaaiškinta. Tokie rezultatai reiškia, kad į didelę partijų pasiūlą orientuotas politinio elito elgesys nėra tik savivaldybės dydžio ir rinkimų sistemos funkcija (nors šie kintamieji ir daro didelę įtaką).

27 lentelė. Gyventojų skaičiaus ir apygardų dydžio įtaka fragmentacijai: regresijos modeliai

	1997	2000	2002	2007	2011
Gyventojų skaičius (logaritmas): standartizuotas Beta koeficientas	-0,074	0,208	0,258	0,468*	0,287
Apygardos dydis: standartizuotas Beta koeficientas	0,800**	0,628**	0,546**	0,322(p=0,52)	0,411 (p=0,55)
Kiek paaiškina partijų pasiūlos kintamojo reikšmių sklaidos procentų (regresijos R kvadratas)	0,546	0,653	0,601	0,561	0,460

* – Koeficientas statistiškai reikšmingas ties 0,05 riba.

** – Koeficientas statistiškai reikšmingas ties 0,01 riba.²⁵⁷

Į klausimą, ar apygardų dydis, ar gyventojų skaičius turi didesnę įtaką, atsakyti patikimai ganėtinai sunku dėl didelio šių dviejų nepriklausomų kintamųjų kolinearumo: mažiausias jis buvo per 2000 m. rinkimus (tolerancijos koeficientas = 0,318, VIF = 3,146)²⁵⁸, o didžiausias per 2011 m. (tolerancijos koeficientas = 0,220, VIF = 4,554). Visgi galima pažymėti, kad išskyrus 2007 m. rinkimus, visuose kituose standartizuoti Beta koeficientai (rodo santykinę nepriklausomo kintamojo įtaką modelyje) yra didesni apygardų dydžio atveju. Be to, trejuose rinkimuose šio kintamojo koeficientas yra statistiškai reikšmingas, o kituose dviejuose – labai arti standartinės 0,05 ribos. Iš šių

²⁵⁷ Šie paaiškinimai taip pat galioja visoms tolesnėms lentelėms, kuriose vaizduojami tiesinės regresinės analizės rezultatai.

²⁵⁸ Didesnis tolerancijos koeficientas (interpretuojamas kaip konkretaus veiksnio reikšmių sklaidos procentas, nepaaiškinamas kitais kintamaisiais) rodo mažesnę multikolinearumą, o didesnis VIF – didesnę.

rezultatų tampa aišku, kad apygardos dydis yra iš tiesų svarbus fragmentacijai net ir kontroliuojant gyventojų skaičių. Taigi galima tikėtis, kad didesne populiacija pasižyminčiose savivaldybėse pakeitus rinkimų sistemą, rinkiminis nestabilumas taip pat sumažėtų.

Paskutinis teorinėje dalyje išskirtas veiksnys yra rinkimų aktyvumas (10 hipotezė). Remiantis statišku šio veiksnio matavimu, paramos hipotezei randama nedaug (28 lentelė). Vieninteliai rinkimai, ties kuriais yra prognozuotos krypties ir bent vidutinio stiprumo koreliacija – 1997 metų. Kita vertus, 2000 m. ir 2011 m. visi rinkiminio nestabilumo rodikliai ganėtinai nuosekliai, silpnomis ir vidutinio stiprumo koreliacijomis su rinkiminiu aktyvumu susiję kitaip, negu buvo tikėtasi: ten, kur didesnis rinkiminis aktyvumas, rinkimų rezultatai buvo stabilesni. Tikėtina, kad tokie rezultatai gauti dėl statiško rinkiminio aktyvumo sąsajų ryšio su gyventojų skaičiumi: didesnėse savivaldybėse rinkiminis aktyvumas tiesiog yra mažesnis (visuose rinkimuose statistiškai reikšmingos, stiprios koreliacijos tarp šių kintamųjų).

28 lentelė. *Koreliacijos tarp rinkiminio aktyvumo ir rinkėjų elgsenos kaitumo*

	1997	2000	2002	2007	2011
Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas					
Rinkiminis aktyvumas	0,330*	-0,271*	-0,047	0,139	-0,238
Rinkiminio aktyvumo pokytis	0,306*	0,276*	0,167	0,003	0,116
Išorinis nestabilumas					
Rinkiminis aktyvumas	-0,016	0,265 (p=0,05)	0,217	-0,095	0,324*
Rinkiminio aktyvumo pokytis	-0,167	-0,267*	0,034	-0,066	0,027
Mero partijos balsų pokyčiai					
Rinkiminis aktyvumas	-0,158	0,313*	-0,062	0,008	0,172
Rinkiminio aktyvumo pokytis	0,173	-0,330*	-0,081	0,127	-0,083

Kita vertus, rinkiminio aktyvumo pokyčiai 10 hipotezei suteikia kiek daugiau paramos. 1997–2000 m. rinkimuose (išskyrus mero partijos balsų

pokytį 1997 m.), o bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju ir 2002 m. galima įžvelgti nuoseklius, silpno ir vidutinio stiprumo ryšius, prognozuotus pagal hipotezę: ten, kur rinkiminio aktyvumo lygis kilo daugiau, buvo daugiau ir rinkiminio nestabilumo. Visgi nuo 2002 m. rinkiminio aktyvumo pokyčių įtaka dingsta. Viena vertus, tai gali reikšti nedidelius savivaldybių skirtumus pagal šį rodiklį: pavyzdžiui, 2011 m. jo standartinis nuokrypis buvo tik 2.94. Kita vertus, remiantis S. Bartoliniu ir P. Mairu, šis veiksnys daugiau įtakos turi tik institucionalizuotose, stabiliose partinės sistemose. Atsižvelgiant į šį argumentą, nenuostabu, kad nuo 2000 m. prasidėjus partinės sistemos destabilizacijai²⁵⁹ (tiek nacionaliniu lygmeniu, tiek savivaldybėse), rinkiminio aktyvumo įtaka sumenko.

Šiame skyriuje buvo apžvelgti paskutiniai teorinėje dalyje išskirti nepriklausomi veiksniai ir įvertinta jų įtaka rinkėjų elgsenos kaitumui. Reikia akcentuoti, kad iki šiol ryšiai su disertacijos priklausomais kintamaisiais buvo analizuojami remiantis paprastomis koreliacijoms, taigi, nekontroliuojant kitų nepriklausomų kintamųjų įtakos. Tokia prieiga buvo naudinga iš visų galimų teorijų ir matavimo būdų atrenkant veiksnius, kurie yra reikšmingiausi rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas. Visgi lieka neaišku, kiek rinkiminio nestabilumo skirtumų apskritai įmanoma paaiškinti, remiantis pristatytu teoriniu pagrindu ir atliekant kiekybinį tyrimą. Be to, būtina įvertinti ir santykinę nepriklausomų kintamųjų įtaką. Dėl šių priežasčių kitame skyriuje pristatomi daugelio nepriklausomų veiksmų tiesinės regresijos modeliai, skirti disertacijos priklausomiems kintamiesiems aiškinti.

4.6. Daugelio nepriklausomų veiksmų modeliai

4.1–4.5 skyriuose pateikta analizė atskleidė, kad rinkėjų elgsenos kaitumui rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas įtaką daro įvairūs veiksniai. Be to, jų reikšmė dažnai priklauso nuo tiriamo periodo: pavyzdžiui, nedarbo pokyčiai aiškia įtaką daro tik 2007–2011 m. rinkimuose. Todėl, siekiant kontroliuoti periodo specifiškumo veiksnį, šiame skyriuje pateikiami modeliai

²⁵⁹ Ramonaitė, 2006.

pagal konkrečius rinkimus. Visuose modeliuose naudojami tie nepriklausomi kintamieji, kurių naudojimas geriausiai pasitvirtino ankstesniuose šios dalies skyriuose.

4.6.1. Rinkėjų elgsenos kaitumas 1997 m. rinkimuose

1997 m. rinkimai yra išskirtiniai tuo, kad 1995–1997 m. Lietuvos partinėje sistemoje neįvyko didesnių pokyčių. Vis dar veikė „senoji“ partinė sistema, kuri pasižymėjo aiškiomis perskyromis tarp dešiniųjų ir kairiųjų, o naujų ir marginalių partijų populiarumas buvo nedidelis. Kita vertus, būtent šiuo periodu kūrėsi ir stiprėjo etninių mažumų partijos (1994 m. LLRA, Lietuvos rusų sąjunga – 1995 m., Lietuvos tautinių mažumų aljansas – 1996 m.). Kaip matyti iš toliau pateikiamų modelių, ši specifika iš dalies padeda paaiškinti, kaip rinkiminį nestabilumą šiame periodu veikė tyrime naudojami nepriklausomi veiksniai.

29 lentelėje pateikti tiesinės regresijos modeliai, aiškinantys bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą. Galima pažymėti, kad reikšmingą dalį priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos (17,1 procentų) paaiškina vien sociostruktūriniai veiksniai. Jų įtaka bendram rinkėjų elgsenos kaitumui (pagal koeficientus) yra teigiama. Kitaip tariant, didesnė religinė fragmentacija ir lenkų tautybės gyventojų procentas šiame periodu didino rinkiminį nestabilumą. Tai atitinka periodo specifiką: kadangi kaita tarp etninių mažumų partijų buvo ryški, ji atsispindėjo ir rinkiminiame lygmenyje.

Ekonominių veiksnių modelis sudarytas iš nedarbo pokyčio kintamojo ir pseudokintamojo, matuojančio savivaldybės mero partijos priklausomybę nacionalinei vyriausybei tiriamu periodu. Kadangi 1995–1997 m. ekonominiai rodikliai nebuvo prieinami keturiose iš dešimties savivaldybių, kuriose mero partija nebuvo nacionalinėje vyriausybėje, sąveikos efekto įtraukti nebuvo galima (nerizikuojant modelio koeficientų patikimumu). Nepaisant šio trūkumo, du kintamieji ekonominiame modelyje paaiškina nemažai priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos – 11,3 procento. Nedarbo pokyčio koeficientas yra ganėtinai arti statistinio reikšmingumo ir tos krypties, kurią prognozavo 2b

hipotezė: ten, kur nedarbas kilo daugiau, buvo aukštesnis kaitumas. Sujungus ekonominį modelį su sociostruktūriniu, bendras determinacijos koeficientas yra 15,8 procento: jo sumažėjimas, lyginant su sociostruktūriniu modeliu, gali būti siejamas su mažesne imtimi. Nedarbo pokyčio įtaka išlieka, nors ir kiek sumažėjusi: apskritai galima pažymėti, kad ji išsilaiko visuose modeliuose. Tai galioja ir religinei fragmentacijai, tačiau ne lenkų tautybės gyventojų procentui: kontroliuojant visus kitus svarbiausius veiksnius, bendrame modelyje šio veiksnio įtaka priartėja prie nulio.

29 lentelė. Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 1997 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika	Pa- klausa	Pa- siūla	Pasiū- la ir pa- klausa	Rinki- minis aktyvu- mas	Bend- ras mo- delis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,117		0,091		0,090		- 0,023
Religinė fragmentacija	9,599**		6,208		6,802		7,565
Nedarbo pokytis		1,671 (p=0,07)	1,070		1,153		0,781
Mero partija nacionalinėje vyriausybėje		-2,387	- 2,089		- 1,919		- 2,576
Partijų pasiūla				0,184	- 0,179		0,168
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,535*	0,660
R kvadratas	0,171	0,113	0,158	0,002	0,160	0,094	0,261
N	55	46	46	55	46	55	46

Šiuo periodu dar nebuvo galima matuoti vietos partinės sistemos įtakos, o visos vietos koalicijos gerai atitiko nacionalinio lygmens pasidalijimus tarp partijų blokų. Vienintelis pasiūlos veiksnys – partijų pasiūla – faktiškai nieko

nepaaiškina priklausomame kintamajame, ir jo prijungimas prie paklausos veiksmų modelio nepagerina. Kita vertus, galima atkreipti dėmesį į rinkiminio aktyvumo pokyčio įtaką: jo įtraukimas į bendrą modelį pagerina determinacijos koeficientą iki 0,261, o pats nepriklausomo kintamojo koeficientas išlieka stabilus ir teigiamas (didesnis aktyvumas šiuo periodu didino kaitumą). Tai patvirtina S. Bartolinio ir P. Mairo teorinį argumentą, kad rinkiminio aktyvumo pokyčiai kaitumui aiškesnę įtaką daro tada, kai partinė sistema yra struktūruota: kaip jau buvo minėta, būtent 1995–1997 m. periodas gali būti apibūdintas kaip Lietuvos partinės sistemos stabilumo „aukso amžius“.

30 lentelė. Išorinį nestabilumą 1997 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	So- cio- struk- tūra	Eko- nomi- ka	Pa- klausa	Pasiū- la	Pa- siūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vu- mas	Bend- ras mo- delis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	- 0,059		-0,124		-0,135		0,038
Religinė fragmentacija	- 11,06 2**		-1,553		3,057		1,888
Nedarbo pokytis		-1,650	-1,144		-0,497		0,072
Mero partija nacionalinėje vyriausybėje		-4,497	-5,902		-4,582		-3,576
Partijų pasiūla				- 1,311* *	-1,390 (p= 0,065)		- 1,922* *
Rinkiminio aktyvumo pokytis						- 0,334	- 1,011* *
R kvadratas	0,146	0,058	0,079	0,077	0,155	0,028	0,337
N	55	46	46	55	46	55	46

Modeliai, skirti išorinio nestabilumo aiškinimui (30 lentelė), skiriasi palyginti nedaug. Sociostruktūros ir rinkiminio aktyvumo įtaka, kaip ir kaitumo atveju, pasireiškia nestabilumo didinimu (žr. neigiamus koeficientus). Kita vertus, išorinio nestabilumo atveju ekonominių veiksnių įtaka, sprendžiant iš ekonominio modelio determinacijos koeficiento, yra nedidelė: kiek daugiau galima išskirti mero partijos priklausomybę nacionalinei vyriausybei, kuri stabiliai neigiamai veikia išorinį nestabilumą visuose modeliuose.

Be to, išoriniam nestabilumui, skirtingai nei bendram kaitumui, palyginti didelę įtaką turi pasiūla: ji statistiškai reikšminga bendrame modelyje, kuris šiuo atveju netgi paaiškina 33,7 procento išorinio nestabilumo reikšmių sklaidos. Taigi, nors pasiūlos įtaka bendram kaitumui šiuo periodu neatsiskleidžia, ji akivaizdžiai veikė partinės sistemos branduolio rinkimų rezultatus: ten, kur pasiūla buvo didesnė, jis buvo linkęs prarasti daugiau balsų. Pridėjus pasiūlą prie paklausos modelio, determinacijos koeficientas padidėja beveik dvigubai. Sprendžiant iš bendro modelio, išorinį nestabilumą šiame periodu, kontroliuojant kitus veiksnus, daugiausia skatino būtent partijų pasiūla kartu su rinkiminio aktyvumo pokyčiu (taip pat statistiškai reikšmingas bendrame modelyje). Prijungus pastarąjį veiksnį prie bendro modelio, determinacijos koeficientą jis pakelia net iki 0,337.

Mero partijos balsų pokyčio (31 lentelė) atveju, sociostruktūrinis modelis taip pat paaiškina didelę dalį priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos (24,1 procento). Tačiau jo veiksnių koeficientai kiek kitokie: nors religinė fragmentacija mero partijų balsų stabilumui atsiliepė neigiamai, lenkų tautybės gyventojų procentas su priklausomu kintamuoju yra susijęs teigiamu koeficientu, kuris dar ir statistiškai yra reikšmingas. Kaip jau buvo minėta (žr. 4.2 skyrių), taip veikiausiai atsitinka dėl periodo specifikos ir LLRA įsitvirtinimo.

31 lentelė. Mero partijos balsų pokytį 1997 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai.

	Socio- struk- tūra	Ekono- -mika	Paklau- sa	Pa- siūla	Pasiūl- a ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bendras modelis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,301* *		0,204*		0,202 (p= 0,05)		0,199 (p= 0,082)
Religinė fragmenta- cija	-4,468		-2,414		-1,532		-1,514
Nedarbo pokytis		0,875	0,271		0,395		0,386
Mero partija nacionali- nėje vyriausy- bėje		- 9,910* *	-6,896 (p= 0,63)		-6,644 (p= 0,078)		-6,659 (p= 0,082)
Partijų pasiūla				0,03 0	-0,266		-0,258
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,320	0,016
R kvadratas	0,241	0,238	0,258	0,00 0	0,322	0,03	0,322
N	55	46	46	55	46	55	46

Iš ekonominio modelio matyti, kad nedarbo pokytis su mero partijų balsų pokyčiu susijęs ne pagal hipotezę prognozuota kryptimi. Visgi šis ryšys bendrame modelyje sumažėja iki labai nedidelio efekto ir kontroliuojant kitus veiksnus neatrodo svarbus. Svarbesnė atrodo mero partijos priklausomybė nacionalinei vyriausybei: koeficientas ekonominiame modelyje yra arti statistinio reikšmingumo ir neigiamas. Ši įtaka išsilaiko ir bendrame modelyje: kontroliuojant kitus svarbiausius veiksnus, nacionalinei valdžiai priklaususios mero partijos vidutiniškai pralošė 6,659 procentinio punkto balsų daugiau nei kitos. Sprendžiant pagal atskirus ir bendrą modelį, rinkiminio aktyvumo ir pasiūlos įtaka nėra didelė. Iš sociostruktūrinių veiksnių, bendrame modelyje

religinės fragmentacijos vaidmuo labai sumažėja, tačiau lenkų tautybės gyventojų procentas įtaką išlaiko ir yra palyginti arti statistinio reikšmingumo.

Apibendrinant 1997 m. rinkimų modelius reikėtų pažymėti, kad bendras paaiškinamumas (žr. 32 lentelę) yra patenkinamas, analizuoti veiksniai padengia apie nuo ketvirtadalio iki trečdallo priklausomų kintamųjų sklaidos (konkrečios 1997 m. bendrų modelių paklaidos savivaldybėms pateikiamos 15 priede). Daugiausia įtakos rinkiminiam nestabilumui šiame periodu turėjo sociostruktūra: tačiau ši įtaka, išskyrus mero partijos balsų pokytį (lenkų veiksnys), pasireiškia per nestabilumo didinimą.

32 lentelė. 1997 m. rinkimai (1995–1997 m. periodas): veiksmų įtaka ir parama hipotezėms

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	Parama hipotezėms
Sociostruktūra	+	+	+	Netaikoma
Ekonomika	+	-	+	H2b, H3
Partinė sistema	-	+	-	H5
Rinkiminis aktyvumas	+	-	-	H10
Bendras paaiškinamumas	26,1 proc.	33,7 proc.	32,2 proc	

Paramos randama keturioms hipotezėms: H3, H2b, H5 ir H10. Nors sąveikos tarp ekonomikos ir mero partijos priklausomybės nacionalinei valdžiai efekto išmatuoti šiame periodu nebuvo įmanoma, visuose modeliuose pastarasis pseudokintamasis veikė 3 hipotezėje nurodyta kryptimi (vidutiniškai nestabilesnės buvo tos savivaldybės, kuriose valdė nacionalinei valdžiai priklausančios partijos). Kitoms hipotezėms parama išsiskaido pagal priklausomus kintamuosius. Pagal H10 formuluotas rinkiminio aktyvumo ir rinkiminio nestabilumo ryšys atsiskleidžia tiriant bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą ir, kiek mažiau, išorinį nestabilumą (bendras modelis). Nedarbo pokytis darė ganėtinai aiškią įtaką bendram rinkėjų elgsenos kaitumui, ir šis poveikis

išsilaikė visuose modeliuose (H2b hipotezė). Hipotezei 5 paramos suteikia išoriniam nestabilumui aiškinimui skirti modeliai: juose pasiūla aiškiai daro įtaką partijų branduolio rinkiminei sėkmei. Galiausiai, reikėtų pažymėti, kad bendrų modelių paaiškinamumas šiuo periodu yra patenkinamas.

4.6.2. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2000 m. rinkimuose

2000 m. rinkimuose, skirtingai nei 1997 m., galima įžvelgti stiprią partinės sistemos destabilizaciją nacionaliniame lygmenyje: reikšmingoms partijoms iššūkį metė naujai įsikūrusi NS ir sustiprėjusi, anksčiau palyginti marginali LLS. Šiam periodui taip pat būdingas itin sumažėjęs nacionalinėje vyriausybėje dominavusios TS-LK partijos populiarumas, kuriam didelį smūgį sudavė 1999 m. Rusijos ekonominė krizė ir Mažeikių naftos pardavimo skandalas.

Kaip matyti iš 33 lentelės, sociostruktūra paaiškina dešimtadalį rinkėjų elgsenos kaitumo 2000 m. reikšmių sklaidos. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad lenkų tautybės gyventojų procento koeficientas šiuo periodu jau yra neigiamas ir gana arti statistinio reikšmingumo: taigi ten kur gyvena daugiau lenkų, kaitumas buvo mažesnis. Šis efektas panašus visuose modeliuose. Kita vertus, ekonominis modelis tiek esant sąveikos tarp nedarbo pokyčio ir mero partijos priklausomybės efektui (koeficientai ir determinacijos koeficientas skliaustuose), tiek be, jo paaiškina labai nedidelę dalį skirtumų priklausomo kintamojo reikšmėse. Bendrame paklausos modelyje sociostruktūrinių veiksnių koeficientai išlieka stabilūs, o iš ekonominių varta paminėti tik kiek padidėjusią mero partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei pseudokintamojo įtaką, kuri atitinka H3 hipotezės prognozuotąją.

33 lentelė. Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2000 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (sąvei- kos efektas)	Pa- klausa	Pa- siūla	Pasiū- la ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras mo- delis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	-0,140 (p= 0,059)		-0,129		-0,130		- 0,133
Religinė fragmentaci- ja	4,668		4,795		3,890		3,465
Nedarbo pokytis		-0,032 (0,652)	0,501		0,411		0,294
Mero partija nacionalinė- je vyriau- sybėje		1,359 (4,794)	3,333		2,647		1,044
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionalinė- je vyriau- sybėje		(-1,259)	-1,096		-1,032		- 0,992
Partijų pasiūla				0,78 8	0,550		0,174
Vietos koalicijos neatitikimas				1,03 4	1,710		1,110
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,406 *	0,336
R kvadratas	0,105	0,007 (0,03)	0,123	0,04 8	0,146	0,076	0117 6
N	55	55	55	55	54	54	54

34 lentelė. Išorinį nestabilumą 2000 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (sąvei- kos efek- tas)	Pa- klausa	Pa- siūla	Pasiū- la ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras modelis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,048		-0,071		-0,072		-0,067
Religinė fragmenta- cija	1,974		-0,079		0,146		0,711
Nedarbo pokytis		-0,351 (- 0,805)	-0,991		-0,965		-0,809
Mero partija nacionalinė- je vy- riausybėje		-7,124* (- 9,406)	- 10,614 (p=0,1)		- 12,042		-9,914
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionalinė- je vyriausybėje		(0,836)	0,971		1,292		1,238
Partijų pasiūla				- 0,364	0,013		0,512
Vietos koalicijos neatitikimas				- 4,944	-6,948		-6,151
Rinkiminio aktyvumo pokytis						- 0,602*	-0,446
R kvadratas	0,006	0,079 (0,083)	0,089	0,022	0,117	0,079	0,139
N	55	55	55	54	54	55	54

Pasiūlos veiksniai turi pagal hipotezės prognozuotus koeficientus (didesnė pasiūla ir vietos koalicijos neatitikimas nacionalinėms koalicijoms

didina kaitumą), tačiau jie kartu paaiškina palyginti irgi nedaug (4,8 procento) priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos: vienas rinkiminio aktyvumo pokyčio kintamasis turi didesnę aiškinamąją gebą (7,6 procento). Bendrame modelyje visų veiksnių, išskyrus sąveikos tarp nedarbo pokyčio ir mero partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei (jis negali būti interpretuojamas tiesiogiai), koeficientai atitinka hipotezėse formuluotus ryšius. Visgi sunku išskirti svarbesnius ar ne tokius svarbius: nė vienas nepriartėja prie statistinio reikšmingumo. Be to, bendras modelio paaiškinamumas yra gana nedidelis (mažiau nei 20 procento priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos).

Išorinio nestabilumo atveju, sociostruktūrinis ir pasiūlos modeliai paaiškina labai nedaug šio priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos (34 lentelė). Nors vietos koalicijos neatitikimas yra pagal hipotezę 9 formuluotos krypties, bendra menka pasiūlos veiksnių aiškinamoji geba neleidžia to traktuoti kaip rimtesnio efekto (be to, šiuo periodu tokios buvo tik 7 savivaldybės). Apskritai galima išskirti tik du veiksnys, kurie šiuo periodu yra svarbesni. Pirma, ekonominiame modelyje aiškiai išsiskiria ir kituose modeliuose išlieka mero partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei įtaka: priklausomai nuo modelio, šis efektas svyruoja tarp 7,124 ir 12,042 procentinių punktų balsų. Tai vienintelis veiksnys, pagerinantis paklausos ir pasiūlos modelius. Taigi, tose savivaldybėse, kuriose mero postą užėmė nacionalinės valdančiosios daugumos partijos, partijų branduolys vidutiniškai pralošė apie 10 proc. balsų daugiau, nei kitose savivaldybėse. Antra, kaip ir rinkėjų elgsenos kaitumo atveju, galima išskirti rinkiminio aktyvumo įtaką: šis veiksnys vienas paaiškina daugiau, nei sociostruktūra ir pasiūla kartu sudėjus.

35 lentelė. Mero partijos balsų pokytį 2000 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	So- cio- struk- tūra	Ekono- mika (są- veikos efektas)	Pa- klausa	Pa- siūla	Pasiūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vu- mas	Bend- ras modelis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,002		-0,320*		-0,336*		-0,338*
Religinė fragmen- tacija	3,156 ⁻		-8,248		-6,598		-6,879
Nedarbo pokytis		0,394 (0,630)	-0,505		-0,329		-0,407
Mero partija nacionali- nėje vy- riausy- bėje		20,436* * (- 19,255* *)	25,869* *		24,996* *		26,058 **
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vy- riausy- bėje		(-0,433)	0,306		0,362		0,389
Partijų pasiūla				- 2,636 *	-1,624 (p= 0,092)		-1,873 (p= 0,093)
Vietos koalicijos atitikimas				0,363	-4,098		-4,496
Rinkimi- nio aktyvumo pokytis						1,057* ⁻	0,223
R kvadratas	0,004	0,316 (0,317)	0,390	0,107	0,432	0,109	0,435
N	55	55	55	55	54	55	54

2000 m. rinkimuose disertacijos nepriklausomi kintamieji geriausiai paaiškina mero partijos balsų pokytį (35 lentelė): bendrame modelyje determinacijos koeficientas lygus net 0,435. Įdomu tai, kad nors sociostruktūrinio modelio aiškinamoji geba artima nuliui, kontroliuojant kitus kintamuosius išryškėja lenkų tautybės gyventojų procento neigiama įtaka mero partijos balsams. Šiame periodu neabejotinai svarbesni ekonominiai veiksniai: jų vienų modelio determinacijos koeficientas yra lygus 0.317. Visgi nedarbo pokyčio efektas nėra didelis ir ne pagal prognozuotą kryptį, o įvedus sąveikos efektą, jo koeficientas šį efektą faktiškai panaikina (jis rodo nedarbo pokyčio įtakos skirtumą tarp savivaldybių, kuriose mero partija buvo ir nacionalinėje valdžioje ir tų, kuriose nebuvo).

Atrodo, kad svarbiausias veiksnys, aiškinant mero partijos balsų pokytį, yra pati mero partijos priklausomybė šalies vykdomajai valdžiai. Jeigu tiriamu periodu mero partija pateko į nacionalinę vyriausybę, ji vidutiniškai pralošdavo daugiau nei 20 procentinių punktų balsų net ir kontroliuojant visų kitų nepriklausomų kintamųjų įtaką.

Bendrame modelyje arti statistinio reikšmingumo yra ir partijų pasiūla, kuri, sprendžiant iš koeficiento, veikia mero partijos balsų pokytį hipotezėje formuluota kryptimi: ten, kur rinkimuose dalyvavo daugiau partijų, mero partija pralaimėjo daugiau. Be to, pridėjus partinės sistemos veiksnus, modelio paaiškinamumas peržengia 40 proc. ribą. Galima tvirtinti, kad kontroliuojant kitus nepriklausomus kintamuosius, bendrame modelyje išryškėja ir vietos koalicijos neatitikimo neigiama įtaka: visgi reiktų atsižvelgti į tai, kad pasiūlos modelyje šis veiksnys nėra reikšmingas, o tokių savivaldybių, kaip buvo minėta, periodu buvo vos 7. Taigi tai veikiau marginalinis efektas, kiek daugiau atsiskleidžiantis kontroliuojant kitus.

Apibendrinant šį poskyrį, reikėtų atkreipti sumažėjusią sociostruktūros įtaką, lyginant su 1997 m.: šios grupės veiksniai buvo akivaizdžiai svarbūs tik aiškinant bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą, o kitų dviejų priklausomų kintamųjų modeliuose neturėjo didesnės reikšmės. Bendras paaiškinamumas (žr. 36 lentelę) yra palyginti nedidelis bendro rinkėjų elgsenos kaitumo ir išorinio

nestabilumo atvejais (mažiau nei 20 proc.), tačiau analizuoti veiksniai gerai paaiškina mero partijos balsų pokytį (konkrečios 2000 m. bendrų modelių paklaidos savivaldybėms pateikiamos 16 priede).

Daugiau paramos rasta šioms hipotezėms: H3, H5, H10. Pirma, būtina akcentuoti mero partijos priklausomybę nacionalinei vyriausybei: visuose modeliuose (tiesa, bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju – silpnai) šis veiksnys nuosekliai neigiamai veikė rinkiminį stabilumą, o stipriausiai jo įtaka atsiskleidė aiškinant mero partijos balsų pokytį. Tai iš dalies galima sieti su periodo specifika: prastėjant šalies ekonominei padėčiai, rinkėjai savivaldos rinkimuose stipriai „baudė“ valdančiąsias partijas. Pasiūla (H5) buvo palyginti svarbus kintamasis aiškinant mero partijos balsų pokytį, tačiau kitų dviejų priklausomų kintamųjų modeliuose veikė silpniau. Kita vertus, aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą ir išorinį nestabilumą, lyginant su kitais veiksniais, ganėtinai svarbus buvo rinkiminio aktyvumo pokytis (H10). Tai vėlgi reikėtų susieti su periodo specifika: nacionalinio lygmens partinėje sistemoje atsirandant naujų stiprių žaidėjų, daugiau kaitumo buvo būtent tose savivaldybėse, kuriose didėjo rinkiminis aktyvumas

36 lentelė. 2000 m. rinkimai (2000–2002 m. periodas): veiksmų įtaka ir parama hipotezėms

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	Parama hipotezėms
Sociostruktūra	+	-	+/-	Netaikoma
Ekonomika	-	+	+	H3
Partinė sistema	+/-	-	+	H5
Rinkiminis aktyvumas	+	+	+/-	H10
Bendras paaiškinamumas	17,6	13,9	43,5	

4.6.3. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2002 m. rinkimuose

2000-2002 m. periodu partinė sistema nebuvo pakartotinai destabilizuota, tačiau per jį atsirado dar viena nauja, reikšminga partija – LDP, vėliau persivadinus TT. Šiam periodui taip pat būdinga tai, kad vyriausybėje spėjo pabūti beveik visos parlamente frakciją turėjusios partijos (išskyrus TS-LK). Makroekonomikos tendencijų atžvilgiu šis periodas nebuvo išskirtinis: skirtingai nei prieš 2000 m. rinkimus, smarkaus ūkio smukimo dėl išorės krizės Lietuva nepatyrė, tačiau ir gerėjimas nebuvo itin spartus (remiantis STD duomenimis, tarp 2000 ir 2002 m. registruotas nedarbo lygis sumažėjo nuo 10,2 iki 9,7 procentų).

Pagal 37 lentelę, nemažą dalį bendro rinkėjų elgsenos kaitumo paaiškina sociostruktūrinis modelis. Religinė fragmentacija palyginti stipriai teigiamai veikia kaitumą (ten, kur ji didesnė, daugiau kaitumo): šis kintamasis išlieka statistiškai reikšmingas visuose modeliuose. Galima atkreipti dėmesį, kad kaip ir 2000 m., lenkų tautybės gyventojų skaičiaus įtaka priklausomam kintamajam yra neigiama. Tačiau šio nepriklausomo veiksnio koeficientas pasiūlos ir paklausos bei bendrame modelyje gerokai sumažėja. Tai atitinka 4.2 skyriuje aptiktas tendencijas: išskyrus 1997 m., didesnis lenkų tautybės gyventojų procentas yra susijęs su šiek tiek mažesniu rinkiminiu nestabilumu.

Ekonominis modelis šiame periodu bendro rinkėjų elgsenos kaitumo, sprendžiant iš determinacijos koeficiento, paaiškinti nepadeda, o ir šių veiksmų prijungimas regresijos modelio aiškinamosios gebos žymiai nepagerina. Kita vertus, pasiūlos veiksniai šiame periodu, atrodo, daro reikšmingą įtaką: juos prijungus, paaiškinamų priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos procentas padidėja iki beveik 20 proc.

37 lentelė. Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2002 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (sąvei- kos efektas)	Pa- klausa	Pa- siūla	Pa- siūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras mode- lis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	-0,122		-0,126		-0,086		-0,052
Religinė fragmenta- cija	8,564 *		8,569*		9,013*		11,55 **
Nedarbo pokytis		0,180 (- 0,070)	-0,448		-0,429		-0,898
Mero partija nacionali- nėje vyriausy- bėje		1,650 (1,720)	0,559		0,289		1,146
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vyriausy- bėje		0,418	0,826		0,907		1,416
Partijų pasiūla				0,881	0,514		0,112
Vietos koalicijos neatitiki- mas				4,681	5,507		6,263 (p= 0,068)
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,503	0,801 (p= 0,068)
R kvadratas	0,124	0,008 (0,01)	0,130	0,085	0,197	0,028	0,249
N	60	60	60	59	59	60	59

Verta pažymėti, kad bendrame modelyje kontroliuojant kitus veiksnius pasiūlos įtaka beveik išnyksta, tačiau vietos koalicijos neatitikimas nacionalinėms tendencijoms priartėja prie statistinio reikšmingumo. Nors vienas rinkiminio aktyvumo pokytis paaiškina palyginti nedaug kaitumo, jis bendro modelio determinacijos koeficientą „kilsteli“ iki 0,249 ir taip pat yra ganėtinai netoli nuo standartinės statistinio reikšmingumo ribos.

Sociostruktūra paaiškina palyginti panašiai išorinio nestabilumo reikšmių sklaidos kaip ir rinkėjų elgsenos kaitumo atveju (38 lentelė). Religinės fragmentacijos įtaka išlieka palyginti stipri visuose modeliuose, o lenkų tautybės gyventojų procento koeficientas, nors ir nedidelis, yra pagal hipotezę prognozuotos krypties (teigiamas: vadinasi, ten, kur lenkų tautybės gyventojų daugiau, mažiau išorinio nestabilumo). Ekonomika paaiškina kiek daugiau, nei rinkėjų elgsenos kaitumo atveju. Tačiau šio modelio determinacijos koeficientas (0.031) yra tiesiog per mažas, kad būtų galima suteikti daugiau reikšmės kintamųjų koeficientams, kurie šiuo atveju yra kitokie, nei prognozuota pagal 2c ir 3 hipotezes.

Kita vertus, vieni pasiūlos veiksniai paaiškina 15,1 proc. skirtumų priklausomo kintamojo reikšmėse. Pasiūlos modelyje yra statistiškai reikšmingas vietos koalicijos neatitikimas nacionalinėms tendencijoms, o partijų pasiūla – labai arti statistinio reikšmingumo. Pirmasis kintamasis stipriai veikia visuose modeliuose, o abiejų veiksmių koeficientai (neigiami) yra prognozuotos krypties: didesnė pasiūla, ir jeigu vietos koalicija neatitinka nacionalinio lygmens konkurencijos tarp partijų šablonų, rinkimuose silpnina partijų branduolį. Galiausiai reikia pažymėti, kad pasiūlos veiksmių prijungimas modelio paaiškinamumą padidina beveik dvigubai: jeigu paklausos modelio determinacijos koeficientas yra 0,163, tai bendro pasiūlos ir paklausos jau 0,296.

38 lentelė. Išorinį nestabilumą 2002 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (sąveiki- mos efektas)	Pa- klausa	Pa- siūla	Pasiūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras mo- delis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,073		0,091		.032		0,035
Religinė fragmen- tacija	- 10,022 *		- 10,364 *		- 10,584 **		- 10,385 *
Nedarbo pokytis		1,030 (0,348)	0,669		0,602		0,565
Mero partija nacionali- nėje vy- riausybėje		0,938 (1,130)	2,294		2,949		3,016
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vy- riausybėje		1,140	0,784		0,662		0,702
Partijų pasiūla				-1.163 (p= 0,06)	-0,898		-0,930
Vietos koalicijos neati- tikimas				- 7.498 *	- 8,397*		-8,337*
Rinkimi- nio aktyvumo pokytis						0,112	0,063
R kvadratas	0.115	0,031 (0,04)	0,163	0.151	0,296	0,001	0,296
N	60	60	60	59	59	60	59

Remiantis disertacijos tyrimo nepriklausomais veiksniais, sunkiausiai šiame periodu sekasi paaiškinti mero partijos balsų pokytį: net ir bendro modelio determinacijos koeficientas yra labai nedidelis, 0.114 (39 lentelė). Visi veiksniai, sprendžiant iš atskirų modelių determinacijos koeficientų, šiam paaiškinimui daro mažas įtakas. Vienintelis kintamasis, kurio koeficientas priartėja prie statistinio reikšmingumo, yra nedarbo pokytis ekonominiame modelyje be sąveikos efekto. Tačiau šis koeficientas yra ne tos krypties, kuri buvo prognozuota pagal hipotezę 2a: ten, kur nedarbas kilo labiau, mero partijos gavo daugiau balsų. Sprendžiant iš sąveikos kintamojo koeficiento, toks efektas tik sustiprėja ten, kur mero partijos kartu priklausė ir nacionalinei vykdomajai valdžiai. Galbūt, kaip ir 1997 m., tai galima sieti su lūkesčiais: per periodą nebuvo galima įžvelgti vienos stabilesnės koalicijos ir aiškaus atsakomybės objekto nacionaliniame lygmenyje (skirtingai nei 1996–2000 m., kai valdė centro-dešinioji vyriausybė), o nacionalinė ekonomika rodė atsigavimo ženklus. Visgi bendras nedidelis ekonominio modelio paaiškinamumas (priklausomo) šio ryšio sureikšminti neleidžia.

Kaip ir ankstesnių šio periodo modelių, skirtų kitiems dviems priklausomiems kintamiesiems, pasiūlos veiksmų koeficientai yra prognozuotos krypties. Taigi, ten kur buvo didesnė pasiūla ir vietos koalicija neatitiko nacionalinio lygmens tendencijų, mero partijos vidutiniškai pralaimėjo daugiau. Šie efektai išsilaiko ir bendrame modelyje. Tačiau kaip ir ekonominių veiksmų, jų įtakos pervertinti negalima: pasiūlos nepriklausomi kintamieji vieni nepaaiškina net ir penkių procentų mero partijos balsų pokyčio reikšmių sklaidos.

39 lentelė. *Mero partijos balsų pokytį 2002 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (są- veikos efektas)	Pa- klausa	Pa- siūla	Pasiūla ir pa- klausa	Rinki- minis aktyvu- mas	Bend- ras mode- lis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	-0,026		-0,017		-0,043		- 0,057
Religinė fragmenta- cija	1,660		1,669		1,418		0,408
Nedarbo pokytis		1,443 [p=0,083] (0,736)	0,678		0,803		0,991
Mero partija nacionalinė- je vyriau- sybėje		0,666 (0,865)	0,667		0,871		0,530
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vy- riausybėje		1,182	1,246		1,015		0,812
Partijų pasiūla				- 0,319	-0,254		- 0,093
Vietos koalicijos neati- tikimas				- 5,955	-6,184		- 6,486
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,288	- 0,319
R kvadratas	0,004	0,052 (0,06)	0,063	0,046	0,108	0,007	0,114
N	60	60	60	59	59	60	59

Apibendrinant poskyrį, galima tvirtinti, kad šiuo periodu yra aiški sociostruktūros ir pasiūlos veiksnių įtaka pirmiems dviem disertacijos priklausomiems kintamiesiems, o ekonominiai veiksniai juos veikia palyginti silpnai. Bendras paaiškinamumas (žr. 40 lentelę) yra patenkinamas bendro rinkėjų elgsenos kaitumo ir išorinio nestabilumo atvejais, tačiau beveik 90 proc. mero partijos balsų pokyčio reikšmių sklaidos lieka nepaaiškinta (konkrečios 2002 m. bendrų modelių paklaidos savivaldybėms pateikiamos 17 priede).

Mero partijos balsų pokyčio atveju, dėl menko bendro modelio (ir dar mažesnio – pavienių modelių) paaiškinamumo sunku identifikuoti svarbesnes priežastis. Daugiausia paramos šiame periodu randama hipotezėms H5 ir H9. Pirma, partijų pasiūla (sprendžiant iš koeficientų) nuosekliai didina rinkiminį nestabilumą visuose modeliuose ir visų priklausomų kintamųjų atvejais. Antra, šiuo periodu dar ryškesnė nei praėjusiu yra vietos koalicijos neatitikimo nacionalinėms tendencijoms įtaka: visuose modeliuose yra nuoseklūs, aiškūs ir pagal hipotezę H9 prognozuoti skirtumai tarp tokias koalicijas turėjusių savivaldybių ir kitų. Be to, išorinio nestabilumo atveju šio nepriklausomo kintamojo koeficientas yra statistiškai reikšmingas visuose modeliuose, o bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju yra ganėtinai arti 0,05 ribos (bendrame modelyje).

40 lentelė. 2002 m. rinkimai (2000–2002 m. periodas): veiksnių įtaka ir parama hipotezėms

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	Parama hipotezėms
Sociostruktūra	+	+	-	Netaikoma
Ekonomika	-	-	+/-	-
Partinė sistema	+	+	+/-	H5, H9
Rinkiminis aktyvumas	+/-	-	-	
Bendras paaiškinamumas	24,9	29,6	11,4	

4.6.4. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2007 m. rinkimuose

2002–2007 m. savivaldos rinkimų periodas nepriklausomos Lietuvos istorijoje buvo beprecedentis – visose savivaldybėse ekonominė padėtis sparčiai gerėjo, nedarbas mažėjo. Vienintelis didesnis pokytis nacionalinės partinės sistemos lygmenyje buvo Darbo partijos (DP) atsiradimas: tačiau reikėtų pridurti, kad 2002 m. ji dar rinkimuose nedalyvavo, o 2007 m. partijos populiarumas buvo ganėtinai smukęs. Šiuose rinkimuose jau įmanoma tikrinti vietos partinių sistemų įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui: daugumoje savivaldybių šie rinkimai jau buvo penktieji, taigi teoriškai prieš juos valdžios kaita galėjo įvykti bent tris kartus (1997, 2000 ir 2002 metais).

Sociostruktūrinis modelis šiuo periodu paaiškina ganėtinai nemažai bendro rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmių sklaidos: 16,5 procentus (41 lentelė). Tačiau verta atkreipti į tai, kad pašalinus partinės narystės kintamąjį šio modelio determinacijos koeficientas smuktų iki 0,02: tai reiškia, kad už beveik visą paaiškinamą reikšmių sklaidą yra atsakingas būtent aptariamas veiksnys. Be to, jo koeficientas yra statistiškai reikšmingas ir kitokios krypties, nei buvo formuluota hipotezėje H1. Šis efektas išsilaiko visuose modeliuose (koeficientas beveik nesikeičia ir statistiškai reikšmingas). Kaip jau buvo išnagrinėta 4.2 skyriuje, tai veikiausiai susiję būtent su DP organizacijos įsitvirtinimu (ten, kur ji pritraukė daugiau narių, ten jai sekėsi geriau ir tai prisidėjo prie bendro rinkėjų elgsenos kaitumo).

Ekonomikos modelis atskleidžia įdomių įžvalgų ir, skirtingai nei 2000 ir 2002 m., paaiškina netoli dešimties priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos (su sąveikos efektu). Čia svarbūs du aspektai. Pirma, pridėjus sąveikos efektą, dešimt kartų išauga ir tampa statistiškai reikšmingas mero partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei koeficientas. Jis yra pagal H3 prognozuotos krypties: vidutiniškai daugiau nestabilumo ten, kur valdė partijos, kartu priklausiusios ir nacionalinei valdžiai. Antra, sąveikos tarp nedarbo pokyčio ir mero partijos nacionalinėje vyriausybėje koeficientas yra taip pat statistiškai reikšmingas ir teigiamas. Jis rodo skirtumą tarp nedarbo įtakos savivaldybėse, kuriose mero partija taip pat buvo ir nacionalinėje vyriausybėje,

ir kitų (nedarbo pokyčio koeficientas): sprendžiant iš modelio koeficientų, pirmojo tipo savivaldybėse nedarbo efektas kaitumui pasireiškė, o antrojo tipo – ne. Šie efektai išlieka ir bendrame paklausos modelyje (nors sąveikos efektas ir praranda statistinį reikšmingumą).

41 lentelė. Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2007 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (sąvei- kos efek- tas)	Pa- klausa	Pa- siūla (su vietos partine sis- tema)	Pasiū- la ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras mode- lis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	-0.041		-0,056		-0,051		- 0,032
Religinė fragmen- tacija	1,880		1,664		0,526		0,543
Partinė narystė	3,172* *		3,109* *		3,291*		3,326 *
Nedarbo pokytis		0,451 (- 0,101)	-0,028		0,201		0,217
Mero partija nacionali- nėje vyriau- sybėje		1,532 (12,499 *)	12,203 *		8,817		9,067
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vyriau- sybėje		(1,491) *	1,399		0,681		0,701
Partijų pasiūla				0,226 (- 0,223)	0,681		0,648
Vietos koalicijos neatitikimas				0,709 (- 0,226)	-0,126		- 0,185

41 lentelė (tęsinys). *Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2007 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

Dviejų blokų partinė sistema				(-4,020)	-4,387		-4,374
Nestruktūruota partinė sistema				(6,975, p=0,056)	3,426		3,361
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,005	-0,067
R kvadratas	0,165 (be narystės 0,02)	0,03 (0,096)	0,26	0,03 (0,172)	0,383	0,000	0,384
N	60	60	60	59 (54)	54	60	54

Sprendžiant iš pasiūlos modelio (modelių), partijų pasiūla ir vietos koalicijos neatitikimas šiuo periodu nebuvo svarbūs. Tačiau du skirtingus partinės sistemos tipus matuojantys pseudokintamieji pasiūlos modelio determinacijos koeficientą kilsteli iki 17,2 proc. Jie yra prognozuotos krypties: dviejų blokų partinėje sistemoje kaitumas vidutiniškai daugiau kaip 4 vienetais mažesnis, o nestruktūruotoje – daugiau kaip 6 didesnis (koeficientas labai arti statistinio reikšmingumo). Nors koeficientai kiek sumažėja, šie partinės sistemos efektai išsilaiko ir kituose modeliuose, kontroliuojant paklausos ir rinkiminio aktyvumo veiksnius. Be to, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad pasiūlos modelio prijungimas prie paklausos gerokai padidina determinacijos koeficientą, ir bendrame modelyje yra paaiškinama 38,4 proc. bendro rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmių sklaidos.

Aiškinant išorinį nestabilumą, sociostruktūra (sprendžiant iš modelio determinacijos koeficiento) taip pat yra svarbi (42 lentelė). Visuose modeliuose stabiliai įtakingas ir statistiškai reikšmingas partinės narystės veiksnys šiuo periodu partijų branduolio stabilumą veikė neigiamai: atsižvelgiant į DP veiksnį, tai visiškai logiška.

42 lentelė. Išorinį nestabilumą 2007 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Eko- nomi- ka (są- veikos efek- tas)	Pa- klausa	Pa- siūla (su vietos partine sis- tema)	Pa- siūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras mode- lis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	-0,073		-0,075		-0,039		-0,090
Religinė fragmen- tacija	-8,341 (p= 0,056)		- 8,889*		- 10,462 *		- 10,506 *
Partinė narystė	- 4,577* *		- 4,618* *		- 4,439* *		- 4,528* *
Nedarbo pokytis		-0,205 (0,215)	0,191		0,212		0,173
Mero partija nacionali- nėje vyriausy- bėje		-1,998 (- 10,340)	- 10,127		-9,576		- 10,210
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vyriausybėje		-1,134	-0,904		-0,687		-0,738
Partijų pasiūla				0,752 (0,910)	0,034		0,118

42 lentelė (tęsinys). *Išorinį nestabilumą 2007 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

Vietos koalicijos neatitikimas				4,550 (5,740)	4,359		4,508
Dviejų blokų partinė sistema				4,811	5,749		5,717
Nestruktūruota partinė sistema				-2,661	1,069		1,234
Rinkiminio aktyvumo pokytis						- 0,128	0,171
R kvadratas	0,22	0,01 (0,033)	0,257	0,044 (0,123)	0,362	0,04	0,365
N	60	60	60	59	54	60	54

Tačiau, skirtingai nei bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju, išoriniam nestabilumui šiuo periodu ganėtinai aiškia įtaką darė ir religinė fragmentacija: šiuo aspektu labiau fragmentuotose savivaldybėse išorinis nestabilumas buvo gerokai didesnis (statistiškai reikšmingas koeficientas visuose modeliuose). Analizuojant pasiūlos veiksnius, ekonominių veiksnių vaidmuo yra nedidelis: nors sąveikos efektas suveikia pagal H3 hipotezę, bendras šio modelio paaiškinamumas yra mažas (vos 3,3 procentų).

Pasiūlos veiksnių modelyje, panašiai kaip bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju, pridėjus vietos partines sistemas ženkliai padidėja determinacijos koeficientą (nuo 0,044 iki 0,123). Sprendžiant iš koeficientų, dviejų blokų partinėse sistemose šiuo periodu buvo aiškiai daugiau išorinio stabilumo: kitaip tariant, partijų branduolys pralaimėjo mažiau balsų (koeficientas išlieka stabilus visuose modeliuose). Kita vertus, nestruktūruotų partinių sistemų neigiama įtaka, kontroliuojant kitus veiksnius, bendrame modelyje išnyksta. Skirtingą koeficientą, nei prognozuota pagal H9 hipotezę, turi vietos koalicijos neatitikimo nacionalinėms tendencijoms kintamasis: tačiau, sprendžiant iš ganėtinai nedidelio redukuoto pasiūlos modelio (be vietos partinės sistemos veiksnių) determinacijos koeficiento, tai veikiausiai yra marginalinis efektas.

43 lentelė. Mero partijos balsų pokytį 2007 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	Socio- struk- tūra	Ekono- mika (są- veikos efektas)	Pa- klausa	Pasiūla (su vietos partine sis- tema)	Pa- siūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vumas	Bend- ras mode- lis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,001		- 0,009		0,033		-0,085
Religinė fragmenta- cija	-2,711		- 1,278		-1,275		-1,380
Partinė narystė	- 3,418* *		- 3,620 **		- 4,809 **		- 5,017 **
Nedarbo pokytis		-0,857* (-0,919) [p= 0,054]	- 1,042 *		-0,673		-0,764
Mero partija nacionali- nėje vyriau- sybėje		-0,769 (0,472)	1,239		-0,106		-1,596
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vyriau- sybėje		0,169	0,362		0,101		-0,017
Partijų pasiūla				0,943 (0,784)	-0,429		-0,232
Vietos koalicijos neatitikimas				2,799 (1,709)	0,370		0,720

43 lentelė (tęsinys). *Mero partijos balsų pokytį 2007 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

Dviejų blokų partinė sistema				4,234	5,162 *		5,087 *
Nestruktūruota partinė sistema				2,703	8,225 *		8,614 *
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,201	0,402
R kvadratas	0,167	0,087 (0.088)	0,268	0,055 (0,101)	0,464	0,16	0,498
N	60	60	60	59 (54)	54	60	54

Mero partijos balsų pokyčio atveju (43 lentelė) sociotruktūra veikia panašiai kaip ir bendro rinkėjų elgsenos kaitumo modeliuose: partinė narystė yra reikšminga, veikia neigiamai ir išlaiko savo įtaką kontroliuojant kitus veiksniai. Aiškinant šį priklausomą kintamąjį svarbūs ir ekonominiai veiksniai: tačiau, skirtingai nei bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atveju, čia svarbiau nedarbo pokyčio skirtumai tarp savivaldybių, neatsižvelgiant į sąveiką: iš koeficientų ir determinacijos koeficiento matyti, kad, nedarbo pokyčio koeficientas išlieka statistiškai reikšmingas ir paklausos modelyje: ten, kur nedarbas šiuo periodu krito mažiau (periodo specifika – nedarbas sumažėjo visose savivaldybėse), mero partijos pralošė daugiau balsų. Koeficientas kiek sumažėja kituose modeliuose, tačiau išlaiko pagal hipotezę H2a prognozuotą kryptį.

Pasiūlos veiksmų modelyje dviejų blokų partinės sistemos įtaka yra tokia, kaip ir prognozuota pagal hipotezę H8: tokiose partinėse sistemose mero partijos vidutiniškai gavo daugiau balsų. Tačiau įdomu, kad nestruktūruotų partinių sistemų įtaka irgi teigiama. Šis rezultatas prieštarauja hipotezei, tačiau gali būti paaiškintas būtent šio priklausomo kintamojo atveju. Kaip buvo pastebėta 4.4 skyriuje, dviejų blokų ir nestruktūruotos partinės sistemos turi vieną bendrą bruožą: skirtingai nei kituose dviejuose tipuose, juose negalima išskirti vienos partijos, kuri ilgiau „užsisėdėtų“ valdžioje. Taigi, gali būti, kad tokiose partinėse

sistemose tiesiog yra mažiau paskatų balsuotiprieš daug metų valdančius tuos pačius asmenis (ar partiją).

Apibendrinant poskyrį, galima teigti, kad šiuo periodu smarkiai pasireiškia sociostruktūros įtaka visiems priklausomiems kintamiesiems, tačiau taip pat (priklausomai nuo priklausomo kintamojo) buvo svarbi ir ekonomika bei pasiūlos veiksniai. Vienintelė šiame periode nereikšminga kintamųjų grupė buvo kiti veiksniai, kuriems atstovauja rinkiminis aktyvumas. Bendras paaiškinamumas (žr. 40 lentelę) yra palyginti geras: esant visiems nepriklausomiems kintamiesiems viršija trečdalį, o mero partijos balsų pokyčio atveju paaiškinama beveik 50 proc. reikšmių sklaidos (konkrečios 2007 m. bendrų modelių paklaidos savivaldybėms pateikiamos 18 priede).

44 lentelė. 2007 m. rinkimai (2002–2007m. periodas): veiksnių įtaka ir parama hipotezėms

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	Parama hipotezėms
Sociostruktūra	+	+	+	
Ekonomika	+	-	+	H3, H2a
Partinė sistema	+	+	+	H8
Rinkiminis aktyvumas	-	-	-	
Bendras paaiškinamumas	38,4	36,5	49,8	

Paramos rasta hipotezėms H3, H2a ir H8. Pirma, bendrame rinkėjų elgsenos modelyje aiškiai pasireiškė sąveikos tarp nedarbo pokyčio ir mero partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei efektas. Antra, aiškinant mero partijos balsų pokytį, šiuo periodu neabejotinai yra svarbios nedarbo tendencijos: ten, kur jis krito labiau, mero partijos vidutiniškai daugiau laimėjo balsų. Galiausiai, poskyryje taip pat randama paramos ir vietos partinių sistemų įtakai. Visuose modeliuose dviejų blokų partinė sistema gana nuosekliai yra susijusi su didesniu stabilumu, o aiškinant bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą neigiamą įtaką išreiškia ir nestruktūruotos partinės sistemos pseudokintamasis.

4.6.5. Rinkėjų elgsenos kaitumas 2011 m. rinkimuose

2011 m. savivaldos rinkimai buvo įdomūs keliais aspektais. Pirma, šiuo periodu buvo galima užfiksuoti ganėtinai aiškų ekonomikos smukimą, susijusį su 2008 m. tarptautine ekonomikos krize. Be to, šiuo periodu (žr. 4.4 skyrių ir 14 priedą) daugelyje vietos partinių sistemų išryškėjo destrukcijos tendencijos ir padaugėjo nacionalinio lygmens konkurencijos šablonų neatitinkančių koalicijų. Galiausiai verta paminėti ir tai, kad 2011 m. rinkimuose pirmą kartą buvo leista kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams ir jų sąrašams: tai neabejotinai darė įtaką partijų pasiūlai.

Sprendžiant iš 45 lentelėje pateiktų analizės rezultatų, sociostruktūra šiuo periodu paaiškino net penktadalį bendro rinkėjų elgsenos kaitumo reikšmių sklaidos, o visi trys naudoti šios grupės veiksniai padarė ganėtinai svarią įtaką – sociostruktūriniame modelyje jie visi yra statistiškai reikšmingi. Religinė fragmentacija, kaip ir ankstesniais periodais, rinkiminį nestabilumą veikė teigiamai (jį didino). Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad, skirtingai nei 2007 m. rinkimuose, šiuo periodu partinės narystės įtaka jau atitinka H1 hipotezės prognozuotą (ten, kur didesnis partijų narystės lygis, mažiau nestabilumo). Šis efektas išsilaiko bendrame paklausos modelyje, tačiau kituose visgi gerokai sumažėja. Galiausiai, šiuo periodu aiškiausiai matoma lenkų tautybės gyventojų procento neigiama įtaka nestabilumui (didesnis procentas jį mažina). Koeficientas yra palyginti arti statistinio reikšmingumo visuose modeliuose, o jo kryptis stabili.

45 lentelė. *Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2011 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

	So- cio- struk- -tūra	Eko- nomika (sąvei- kos efektas)	Pa- klausa	Pasiūla (su vietos partine siste- ma)	Pasiūla ir pa- klausa	Rin- ki- minis akty- vumas	Bendras modelis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	- 0,18 4*		- 0,159*		-0,119 (p= 0,093)		-0,118 (p= 0,099)
Religinė fragmen- tacija	6,52 3*		7,198 (p= 0,051)		3,311		3,352
Partinė narystė	- 1,81 9*		- 2,425*		-0,330		-0,293
Nedarbo pokytis		-0,281 (-0,549)	-0,867		-0,287		-0,260
Mero partija nacionali- nėje vy- riausy- bėje		1,610 (1,355)	-1,027		-2,905		-2,945
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vy- riausy- bėje		(2,048)	4,555		2.254		2,278
Partijų pasiūla				1,292** (1,296* *)	1,268* *		1,301**
Vietos koalicijos neatiti- kimas				5,159** (5,189*)	4,081 [0,095]		4,064

45 lentelė (tęsinys). *Bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2011 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

Dviejų blokų partinė sistema				0,483	0,248		0,249
Nestruktūruota partinė sistema				-0,027	0,359		0,423
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,329	- 0,071
R kvadratas	0,202	0,012 (0,02)	0,236	0,367 (0,367)	0,445	0,013	0,446
N	60	60	60	59	59	60	59

Lyginant su sociostruktūriniais veiksniais, ekonominio modelio aiškinamoji geba yra labai silpna (vos du procentai su sąveikos efektu). Kita vertus, šiuo periodu itin stiprūs yra pasiūlos kintamieji: jie paaiškina net 36,7 procentus reikšmių sklaidos, o juos prijungus prie pasiūlos determinacijos koeficientas išauga net iki 0,445. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad faktiškai už visą įtaką yra atsakinga partijų pasiūla ir vietos koalicijos neatitikimas nacionalinėms tendencijoms. Pirmojo veiksnio koeficientas išlieka statistiškai reikšmingas ir kontroliuojant kitus veiksnius, o antrojo įtaka (pagal koeficientą) sumažėja labai nedaug. Kita vertus, vietos partinių sistemų įtaka, lyginant su 2007 m., faktiškai išnyksta: nors pasiūlos modelyje koeficientai yra pagal hipotezę H8 prognozuotos krypties, jie yra tiesiog per maži patikimoms išvadoms (o kituose modeliuose nestruktūruotų partinių sistemų pseudokintamasis kryptį net ir pakeičia). Tai gali būti siejama su jau minėta visuotine vietos partinių sistemų destrukūracija: dviejų blokų mechaniką palaikančių partinių sistemų išliko vos 8.

46 lentelė. Išorinį nestabilumą 2011 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai

	So- cio- struk- tūra	Ekono- mika (są- veikos efek- tas)	Pa- klausa	Pasiūla (su vietos partine sistema)	Pa- siūla ir pa- klausa	Rinki- minis akty- vu- mas	Bend- ras modelis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,157 (p= 0,066)		0,131		0,141		0,136
Religinė fragmenta- cija	-5,802 (p= 0,096)		-4,214		-0,647		-0,874
Partinė narystė	3,624 **		4,189**		2,741 (p= 0,054)		2,541 (p= 0,077)
Nedarbo pokytis		-0,151 (- 0,501)	0,765		0,402		0,256
Mero partija nacionali- nėje vyriausy- bėje		-3,155 (- 3,488)	-1,291		-0,356		-0,138
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vy- riausybėje		(2,679)	-0,963		0,633		0,501
Partijų pasiūla				-1,507** (- 1,385**)	-0,839		-1,022
Vietos koalicijos neatitiki- mas				-1,883 (-3,416)	-2,134		-2,042

46 lentelė (tęsinys). *Išorinį nestabilumą 2011 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

Dviejų blokų partinė sistema				2,093	2,414		2,408
Nestruktūruota partinė sistema				2,775	2,580		2,231
Rinkiminio aktyvumo pokytis						0,109	0,387
R kvadratas	0,248	0,028 (0,038)	0,259	0,204 (0,219)	0,315	0,01	0,328
N	60	60	60	59	59	60	59

Išorinio nestabilumo atveju sociostruktūriniai veiksniai veikia beveik identišškai. Tačiau reikia pabrėžti vieną svarbų skirtumą: partinės narystės koeficientas, nors ir susilpnėja, išlieka arti statistinio reikšmingumo visuose modeliuose. Ekonominiai veiksniai šio kintamojo atveju veikia silpnai, o pasiūlos modelis labai panašus į bendro rinkėjų elgsenos kaitumo atvejį: pagal hipotezes prognozuotą ir statistiškai reikšmingą įtaką daro pasiūla (didina išorinį nestabilumą), vietos koalicijų neatitikimo nacionalinėms tendencijoms kintamasis taip pat yra prognozuotos krypties (tokiose savivaldybėse partijų branduolys susilpnėjo daugiau). Reikėtų pažymėti, kad šių veiksmių koeficientai kiek susilpnėja kontroliuojant kitus veiksmius (tai rodo ir padidėjęs, tačiau palyginti nedaug, determinacijos koeficientas), tačiau visgi išlaiko pagal teoriją numatytus ženklus.

Sociostruktūra yra svarbi aiškinant ir mero partijos balsų pokytį: vien šios grupės veiksniai paaiškina 36,3 proc. priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos, o partinės narystės veiksnys veikia stipriai visuose modeliuose (prognozuota kryptimi ir statistiškai reikšmingas). Įdomu tai, kad religinės fragmentacijos įtaka skiriasi nuo kitų priklausomų kintamųjų modelių: čia ji didina šansus mero partijai gauti daugiau balsų. Lenkų tautybės gyventojų procentas taip pat teigiamai susijęs su rinkiminiu stabilumu. Taigi, šis modelis yra vienintelis, kuriame visi sociostruktūros veiksniai veikia taip, kaip nurodytų standartinis

skirčių teorijos naudojimas tokio tipo studijose: didesnis heterogeniškumas ir partijų narystė palankūs stabilumui.

47 lentelė. *Mero partijos balsų pokytį 2011 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

	So- cio- struk- tūra	Ekono- mika (sąvei- kos efektas)	Pa- klausa	Pasiūla (su vietos partine sistema)	Pasiūla ir pa- klausa	Rin- kimi- nis akty- vu- mas	Bend- ras mo- delis
Lenkų tautybės gyventojų procentas	0,118		0,112		0,099		0,100
Religinė fragmenta- cija	4,090		5,027		6,495		6,518
Partinė narystė	5,317 **		4,871* *		4,032* *		4,052 **
Nedarbo pokytis		- 1,820* * (- 2,221)* *	-0,300		-0,532		- 0,517
Mero partija nacionali- nėje vyriausy- bėje		-4,166 [p= 0,092] (- 4.547) [p= 0,071]	-4,037 [p= 0,087]		-4,375 (p= 0,072)		- 4,397 (p= 0,075)
Nedarbo pokytis* Mero partija nacionali- nėje vyriau- sybėje		3,065	0,702		2,711		2,725
Partijų pasiūla				-1,086 [p=0,06 (- 0,854)]	-0,051		- 0,033

47 lentelė (tęsinys). *Mero partijos balsų pokytį 2011 m. aiškinantys tiesinės regresijos modeliai*

Vietos koalicijos neatitikimas				-2,923 (-6,502) [p=0,051]	-5,224		-5,233 (p=0,091)
Dviejų blokų partinė sistema				(1,090)	1,262		1,262
Nestruktūruota partinė sistema				(6,289) [p=0,050]	5,846*		5,881*
Rinkiminio aktyvumo pokytis						-0,199	-0,039
R kvadratas	0,363	0,179 (0,192)	0,402	0,121 (0,185)	0,462	0,003	0,462
N	60	60	60	59	59	60	59

Šiuo periodu aiškinant mero partijos balsų pokytį, svarbūs ir ekonominiai bei pasiūlos veiksniai. Ekonominiame modelyje, kuris paaiškina beveik penktadalį priklausomo kintamojo reikšmių sklaidos, statistiškai reikšmingas yra nedarbo pokyčio koeficientas. Reikia pažymėti, kad jo įtaka sumažėja kontroliuojant kitus veiksnius, tačiau koeficientas išlieka pagal 2a hipotezę prognozuotos krypties. Visuose modeliuose arti statistinio reikšmingumo yra mero partijos priklausomybės nacionalinei vyriausybei pseudokintamasis: tokiose savivaldybėse mero partijos vidutiniškai pralaimėjo daugiau nei keturiais procentiniais punktais balsų.

Pasiūlos veiksniai veikia panašiai, kaip ir bendrojo rinkėjų elgsenos kaitumo ir išorinio nestabilumo atvejais: pasiūla ir vietos koalicijos neatitikimas nacionalinėms tendencijoms didina nestabilumą (abu veiksniai arti statistinio reikšmingumo pasiūlos modelyje). Kaip ir 2007 m., galima pažymėti teigiamą nestruktūruotų partinių sistemų įtaką: tikėtina, kad didesnė parama mero

partijoms trumpuoju laikotarpiu būtent jose gali būti susieta su tuo, kad tokiose savivaldybėse nėra ilgesnį laiko tarpą dominuojančių politinių jėgų.

Apibendrinant šį skyrių, būtina pažymėti, kad 2007–2011 m. periodu dviejų priklausomų kintamųjų (rinkėjų elgsenos kaitumo ir mero partijos balsų pokyčio) bendras paaiškinamumas priartėja prie 50 procentų. Tai galėtų reikšti, kad kuo toliau, tuo labiau Lietuvos rinkėjai savivaldybėse pradeda elgtis pagal tam tikrus sistemiškai paaiškinamus tikimybinus dėsnius (konkrečios 2011 m. bendrų modelių paklaidos savivaldybėms pateikiamos 19 priede).

48 lentelė. 2011 m. rinkimai (2007–2011 m. periodas): veiksmų įtaka ir parama hipotezėms

	Rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis	Parama hipotezėms
Sociostruktūra	+	+	+	H1
Ekonomika	-	-	+	H2a, H3
Partinė sistema	+	+	+	H5, H9
Rinkiminis aktyvumas	-	-	-	
Bendras paaiškinamumas	44,6	32,8	46,2	

Šiuo periodu randama paramos hipotezėms H1, H5, H2a, H3 ir H9. Partinės narystės teigiama įtaka (didesnis lygis mažina nestabilumą, H1) ir pasiūlos neigiama (didesnė partijų pasiūla didina nestabilumą, H5) aptinkama analizuojant visus kintamuosius. Pastarasis veiksnys šiuo periodu akivaizdžiai yra itin stiprus: tai gali būti susieta su nepriklausomų kandidatų sąrašų kandidatavimu. Ekonominiai veiksniai pasireiškia aiškinant mero partijos balsus: jiems įtaką daro nedarbo pokytis (H2a) ir mero partijos priklausomybė nacionalinei vyriausybei (H3). Galima pažymėti, kad pastarasis veiksnys buvo reikšmingas ir 2000 m.: gali būti, kad mero partijas, kurios taip pat yra nacionalinėje vyriausybėje, Lietuvos rinkėjai yra linkę daugiau bausti būtent tada, kai ekonominė padėtis visoje šalyje prastėja. Galiausiai, šiuo periodu, kaip

ir 2000 m. ir 2002 m., galima aptikti nuoseklią neigiamą (stiprumas priklauso nuo modelio) vietos koalicijos neatitikimo nacionalinėms tendencijoms įtaką rinkiminiam stabilumui (H9).

IŠVADOS

1. Tiriant rinkėjų elgsenos kaitumo (rinkiminio nestabilumo) priežastis (apskritai, ne tik savivaldos rinkimuose), teoriškai ir metodologiškai pagrįsta atskirti tris pagrindinius priklausomus kintamuosius: bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą, išorinį nestabilumą ir dominuojančios (mero) partijos balsų pokytį. Pirmas priklausomas kintamasis matuoja apskritai bendrą rinkiminių pokyčių mastą, antras – stipriausių (keturių) partijų branduolio balsų stabilumą, trečias – valdančiosios partijos gaunamos balsų dalies stabilumą. Disertacijos empirinis tyrimas atskleidžia, kad juos veikia palyginti panašūs veiksniai, tačiau atranda ir svarbių skirtumų. Svarbiausias jų – *ekonominės tendencijos Lietuvos savivaldybėse 2007 m. ir 2011 m. rinkimuose darė įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui per savivaldybės tarybos valdančiojoje daugumoje dominuojančios (mero) partijos balsų dalies stabilumą* (4 disertacijos ginamasis teiginys). Savivaldybės ekonominės situacijos pokytis yra tiesioginiu ryšiu susijęs su balsų, rinkimuose atiduotų šiai partijai, dalies pokyčiu (kuo mažesnis ekonomikos pagerėjimas ar didesnis pablogėjimas, tuo partija daugiau pralaimi, ir atvirkščiai). Reikėtų akcentuoti, kad aiškinant kitus du priklausomus kintamuosius (arba iš viso tik bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą), šis svarbus ryšys negalėtų būti atskleistas.
2. Sociostruktūriniai veiksniai daro svarbią įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui (visiems jo tipams – disertacijos priklausomiems kintamiesiems) Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose. Visgi, kaip argumentuojama teorinėje disertacijos dalyje (1.2.1.1. poskyris ir 2.1. skyrius) ir kartu atrandama empirinėje (4.2 ir 4.6 skyriai), ši įtaka nėra vienareikšmiška. Pirmą, religinę fragmentaciją (apimanti ir svarbią etninės fragmentacijos dalį – rusų etninę mažumą, stačiatikius) nuosekliai rinkiminį nestabilumą veikia neigiamai (išskyrus vieną modelį, 2011 m. mero partijos balsų pokytį). Antra, lenkų etninės mažumos vaidmuo rinkėjų elgsenos kaitumui bėgant metams pasikeitė į teigiamą, tačiau šis efektas dėl

kintamojo specifikos (nėra daug savivaldybių, kuriose lenkai sudarytų bent 5 proc. gyventojų) apskritai įtakos turi mažai. Vienintelė hipotezė (H1), kuri buvo iškelta remiantis sociostruktūrine teorine prieiga, pasiteisino tik iš dalies. *Partinės narystės lygis Lietuvoje yra tiesiog per žemas tam, kad galėtų reikšmingiau stabilizuoti elektoratą ilgesnėje perspektyvoje ir jo įtaka yra nestabili: šis veiksnys pats yra itin jautrus naujų partijų atsiradimui (jų organizacijos plėtrai)* (3 disertacijos ginamasis teiginys). 2002–2007 m. periodu, kuriuo buvo įkurta ir savo organizacijos tinklą aktyviai plėtė Darbo partija, partinės narystės lygis didino rinkėjų elgsenos kaitumą, o 2007–2011 m. periodu – mažino.

3. Teorijos adaptacija disertacijos tyrimui ir empirinė analizė atskleidžia, kad *ekonominio balsavimo teorija tinka aiškinti rinkėjų elgsenos kaitumą ne tik pirmaeiliuose (angl. first-order) rinkimuose (parlamento ir prezidento), bet ir paprastai antraeilams (angl. second-order) priskiriamuose vietos rinkimuose (Lietuvos atveju – rinkimuose į savivaldybių tarybas)* (1 disertacijos ginamasis teiginys). Pirma, net ir esant finansiniu ir makroekonominių priemonių atžvilgiu silpnoms savivaldybėms, rinkėjai savivaldybės merą ir visą tarybą gali laikyti atsakingais už ekonomines tendencijas – sprendžiant iš empirinio tyrimo rezultatų, būtent toks efektas pasireiškė 2007 ir 2011 m. savivaldos rinkimuose (žr. pirmąją išvadą). Papildomai būtina pažymėti, kad svarbiau yra ne absoliutus nedarbo pokytis, o jo santykis su Lietuvos vidurkiu. Tai gali būti labai svarbu, siekiant paaiškinti tokį aukštą Lietuvos rinkiminį nestabilumą lyginamojoje perspektyvoje, parlamento rinkimuose: veikiausiai jis toks yra dėl to, kad Lietuvoje ekonominis augimas, kad ir koks spartus bebūtų, per trumpą laiką šalies ekonomikos lygio negali priartinti prie Vakarų Europos valstybių (su kuriomis, tikėtina, yra lyginama padėtis Lietuvoje).
4. Be to, *aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą rinkimuose į savivaldybių tarybas, svarbus veiksnys yra tai, ar mero partija savivaldybėje taip pat priklauso nacionalinei vyriausybei* (5 disertacijos ginamasis teiginys).

Geriausiai šis ryšys pasireiškia tiriant mero partijos balsų pokytį tokiu laikotarpiu, kai visoje šalyje ekonominė padėtis smarkiai pablogėja (1997-2000 ir 2007–2011 m.), o įvedus sąveikos efektą, gerai atsiskleidžia ir aiškinant bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą 2007 metais. Taigi, disertacijos tyrimas parodo, kad Lietuvos rinkėjai savivaldos rinkimuose yra linkę balsuojant bausti nacionaliniame lygmenyje valdančias partijas, kurios taip pat dominuoja (turi mero postą) ir savivaldybėje. Visgi šio baudymo rinkimuose mastas priklauso nuo nacionalinio lygmens aplinkybių: mero postą turinčios partijos, kurios vyriausybėje būna ekonominiu atžvilgiu stabilesniais periodais, pagal balsų pokytį nedaug skiriasi nuo nacionaliniu lygmeniu opozicinių ar apskritai nereprezentuojamų partijų.

5. Teorinės partinių sistemų įtakos rinkiminiam stabilumui kritinis įvertinimas atskleidžia, kad *Giovannio Sartorio partinių sistemų klasifikacijos veiksnio, apibrėžiančio partinės sistemos mechaniką – poliarizacijos – įtaka rinkėjų elgsenos kaitumui negali būti teoriškai pagrįsta kaip vienareikšmiška (didinanti ar mažinanti rinkiminį nestabilumą): todėl, siekiant partinės sistemos mechaniką įtraukti kaip nepriklausomą kintamąjį, jį reikia konceptualizuoti (ir kartu operacionalizuoti) kaip ilgojo laikotarpio koalicinių santykių tarp partijų šabloną.* (2 disertacijos ginamasis teiginys). Teorinėje diskusijoje neįmanoma išskirti stiprių argumentų, kodėl poliarizacija turėtų didinti ar mažinti rinkiminį nestabilumą; be to, empiriniuose tyrimuose atrandama prieštaringų įrodymų, o paties kintamojo operacionalizacija yra problemiška. Visgi, atsižvelgiant į P. Mairo atvirų ir uždarų partinių sistemų teoriją, santykiai tarp partinės sistemos veikėjų – ilguoju laikotarpiu susiformuojantys koaliciniai šablonai – yra svarbus veiksnys, galintis daryti įtaką rinkėjų elgesiui (stabilizuoti jį arba, atvirkščiai, didinti kaitumą). Tiriant koalicinių šablonų padarinius rinkėjų elgsenos kaitumui, disertacijoje teoriškai pagrindžiama partinių sistemų klasifikacija, apimanti keturis svarbiausius idealius tipus: dviejų blokų

sistema, dominuojančios partijos (partijų), santykinai dominuojančios partijos ir nestruktūruota. Be to, disertacijoje taip pat argumentuojama, kad teoriškai problemiškas yra ir antrasis G. Sartori „darbotvarkės“ kintamasis: reali fragmentacija. Jos įtraukimas į tokį tyrimą negali būti teoriškai pateisintas, jeigu fragmentacija matuojama per tuos pačius rinkimus, kaip ir kaitumas: tokiu atveju net ir teoriškai neįmanoma išpainioti priežastinių ryšių, kadangi abu įvykiai „nutinka“ tuo pačiu metu. Taigi, teoriškai pagrįsta ši nepriklausomą kintamąjį priežastiniame modelyje matuoti rinkimuose $t-1$: tačiau empiriniame disertacijos tyrime tokio veiksnio įtaka yra minimali.

6. Matuojant partinės sistemos formatą, empiriškai geriausiai pasiteisina formali fragmentacija (partijų pasiūla). Disertacijos tyrime atrandama nuoseklių įrodymų (tiriant visus priklausomus kintamuosius), kad *partijų pasiūla savivaldybėje (formali partinės sistemos fragmentacija) yra tiesiogiai susijusi su rinkėjų elgsenos kaitumu: kuo daugiau partijų ir kandidatų sąrašų dalyvauja rinkimuose, tuo juose didesnis rinkiminis nestabilumas* (8 ginamasis teiginys). Reikėtų akcentuoti, kad empiriškai įrodoma (4.5 skyrius), jog partijų pasiūla nėra tik savivaldybės gyventojų skaičiaus ir rinkimų apygardos dydžio funkcija: taigi, šis nepriklausomas veiksnys iš dalies yra ir sąmoningų politinio elito sprendimų (didinti partijų pasiūlą) padarinys, turintis neigiamų pasekmių stabilumui. Šis ryšys turi svarbią implikaciją ir nacionaliniam lygmeniui, rinkėjų elgsenos kaitumui parlamento rinkimuose. Nors partijų pasiūla ganėtina dažnai ignoruojama kaip svarbus rinkiminio nestabilumo paaiškinimas, remiantis stipria parama hipotezei H5 disertacijos empiriniame tyrime, galima pateikti rekomendaciją: nacionaliniu lygmeniu rinkėjų elgsenos kaitumas būtų mažesnis, jeigu politinis elitas savo konkurencinį elgesį orientuotų į panašių partijų jungimąsi, marginalinių politinių jėgų pritraukimą bendradarbiaujant su didžiosiomis partijomis.
7. Vietos partinėje sistemoje nusistovėjusių koalicinio elgesio šablonų tarp partijų įtaka rinkiminiam elgesiui yra ilgesniojo laikotarpio veiksnys,

todėl jo įtaką Lietuvos savivaldos rinkimuose anksčiausiai galima tirti 2007 m. imtyje: iki šių rinkimų partijų koalicijos teoriškai galėjo pasikeisti bent tris kartus (1997, 2000, 2002 metais). Nepaisant šio apribojimo, disertacijos tyrime atrandama, kad *vietos partinės sistemos (apibrėžiamos kaip koalicinio partijų elgesio šablonai) savivaldybėse ilguoju laikotarpiu daro įtaką rinkėjų elgsenos kaitumui*: (6 disertacijos ginamasis teiginys): kuo partinėse sistemose, kurias apibrėžia konkretus koalicinio partijų elgesio šablonas, egzistuoja mažiau paskatų stabiliau balsuoti už tam tikras partijų blokų alternatyvas, tuo didesnė aukšto rinkėjų elgsenos kaitumo tikimybė. Empiriniame tyrime atrandama, kad 2007 m. (vieninteliai, kuriuose įmanoma patikimai tirti vietos partinių sistemų tiesioginę įtaką) dviejų blokų sistemose rinkėjų elgsenos kaitumas buvo reikšmingai mažesnis, lyginant su silpnai struktūruotomis partinėmis sistemomis. Tai, jog 2007–2011 m. vietos partinėse sistemose padaugėjo destrukcijos atvejų, rodo, kad vietos elektoratų stabilizacija Lietuvos savivaldoje artimiausiu metu yra menkai tikėtina. Kita vertus, šie atradimai turi svarbių implikacijų ir nacionaliniam lygmeniui. Kadangi nuo 2008 m. Lietuvos partinė sistema vis aiškiau struktūruojasi į du blokus (skirtingai nei 2001–2008 m. periodu, kuriuo buvo galima išvelgti santykinai dominuojančios partijos modelį), tai turėtų būti palankus veiksnys nacionalinio lygmens elektorato stabilizacijai parlamento rinkimuose.

8. Vietos partinės sistemos santykis su nacionalinio lygmens partine sistema iki šiol plačiau nebuvo tyrinėtas nei Vakaruose, nei Lietuvoje. Disertacijoje atrandama, kad tiriant rinkiminį nestabilumą vietos lygmeniu atsižvelgti į šį santykį yra būtina: *aiškinant rinkėjų elgsenos kaitumą rinkimuose į savivaldybių tarybas, svarbus veiksnys yra tai, ar savivaldybėje sudaromos koalicijos atitinka konkurencijos tarp partijų šablonus nacionaliniame lygmenyje (valdančiosios koalicijos ir opozicijos sudėtį)* (7 disertacijos ginamasis teiginys). Empiriniame tyrime atrandama, kad tokiose savivaldybėse, kuriose per tiriamą periodą

pasitaikė nacionalinio lygmens tendencijų neatitinkančių koalicijų, rinkiminis nestabilumas (matuojant pagal visus priklausomus kintamuosius) buvo nuosekliai didesnis. Ryškiausiai šis efektas atsiskleidė 2002 m. ir 2011 m. rinkimuose. Reikėtų pažymėti, kad Lietuvos savivaldoje apskritai daugėja tokių koalicijų, kurios neatitinka nacionalinio lygmens koalicinio elgesio tendencijų. Viena vertus, tai rodo, kad politika savivaldoje kuo toliau, tuo labiau nebepaiso nacionalinio lygmens konkurencinių ir ideologinių perskyrų. Kita vertus, tai svarbu iš vietos elektoratų stabilizacijos perspektyvos: kadangi Lietuvos rinkėjų (nepaisant plačiau įsitvirtinusio teiginio, kad savivaldos lygmenyje ideologijos nėra svarbu) balsavimo stabilumui akivaizdžiai daro įtaką savivaldybės tarybos koalicijų atitikimas nacionalinio lygmens konkurencijai, tokios tendencijos silpnina vietos elektoratų stabilizaciją.

9. Apibendrinant empirinę paramą disertacijos antroje dalyje išskirtoms hipotezėms, iš ilgojo laikotarpio veiksnių mažiausiai paramos randama savivaldybės ekonominio išsivystymo (H4) įtakai. Partijų organizacijų tankumo (H1) įtaka rinkiminiam stabilumui dviejose tirtose imtyse (2007 m. ir 2011 m.) yra nestabili (pirmoje neigiama, antroje – teigiama), todėl ši hipotezė pasitvirtina tik iš dalies. 2007 m. randama palyginti nuosekli parama H8 hipotezei, kuri atskiria dviejų blokų (kaip stabiliausias) ir nestruktūruotas (kaip nestabiliausias) partines sistemas. Įtaka bendram rinkėjų elgsenos kaitumui ir išoriniam nestabilumui aptinkama tiek analizuojant vidurkių skirtumo matus, tiek šias partines sistemas (kaip pseudokintamuosius) įtraukiant į tiesinės regresijos modelius ir kontroliuojant kitų kintamųjų įtaką. Nors 2011 m. ši įtaka susilpnėja, tai tikėtina susiję su visuotine vietos partinių sistemų destrukcija Lietuvoje. Skirtingai nei H8 atveju, H7 hipotezė, kuri numato itin griežtą partinių sistemų hierarchiją pagal rinkiminį nestabilumą, sulaukia palyginti nedaug paramos net ir 2007 m. imtyje (nors skirtumai matyti, jie nėra itin ryškūs ir statistiškai reikšmingi).

10. Iš trumpojo laikotarpio veiksnių daugiausia paramos randama formalios partinės sistemos fragmentacijos – partijų pasiūlos (H5) ir vietos koalicijos atitikimo nacionalinėms tendencijoms įtaką formuluojančioms hipotezėms (H9). Reali partinės sistemos fragmentacija (H6) tiriamu periodu rinkiminį nestabilumą veikia nedaug. Rinkiminio aktyvumo įtaka (H10) pasitvirtina 1997 m. ir 2000 m. rinkimuose, tačiau 2002 m. jau tik silpnai veikia bendrą rinkėjų elgsenos kaitumą, o 2007–2011m. šio nepriklausomo veiksnio vaidmuo, ypač kontroliuojant kitus veiksnius regresiniuose modeliuose, yra beveik nepastebimas. Iš ekonominių tendencijų įtakos skirtingiems kaitumo tipams hipotezių (H2a-c) aiškesnės paramos sulaukia vienintelė H2a hipotezė, numatanti ryšį su dominuojančios partijos (mero) balsų pokyčiu: minėtini aiškūs ryšiai 2007 m. ir 2011 m. imtyse, išsilaikantys ir tiesinės regresijos modeliuose. Kita vertus, nemažai paramos susilaukia ir H3 hipotezė: ypač 2000 m. ir 2011 m. aiški tendencija, kad daugiau rinkiminio nestabilumo ten, kur mero partija buvo kartu ir nacionalinėje vyriausybėje.
11. Disertacijos tyrimas paneigia gana stipriai viešojoje erdvėje įsitvirtinusi įsivaizdavimą, kad savivaldos rinkimuose rezultatai nesikeičia ir yra tik balsavimo už asmenybes rezultatas. Žinoma, kai kuriose savivaldybėse apie šio reiškinio lemiamą įtaką ginčytis nebūtų prasminga: kone archetipiniai pavyzdžiai yra Kėdainių ir Neringos atvejai, itin išsiskiriantys iš kitų ir papildomai kokybiškai išanalizuoti 4.1 skyriuje. Visgi reikėtų akcentuoti, kad teorijos, kuriomis remiamasi disertacijoje, ir tyrime naudojami veiksniai yra „nuasmeninti“: jie ieško sisteminių tendencijų, nepriklausomų nuo asmenybių atskirose savivaldybėse faktoriaus. Remiantis jais, išskyrus kelis išimtinius atvejus (išorinis nestabilumas ir rinkėjų elgsenos kaitumas 2000 m., mero partijos balsų pokytis 2002 m.), regresijos modeliai paprastai paaiškina bent trečdalį reikšmių sklaidos priklausomame kintamajame: tai rodo, kad yra reikšminga dalis balsavimo pokyčių, kuriuos galima paaiškinti objektyviais veiksniais kiekybiniame tyrime.

12. Disertacijos tyrimas atskleidžia, kad rinkėjų elgsenos kaitumas Lietuvos savivaldos rinkimuose tampa vis geriau paaiškinamas. Rinkiminį nestabilumą 2007–2011 m. nagrinėjančiuose regresijos modeliuose paaiškinamumas buvo didžiausias, o mero partijos balsų pokyčio atveju arti 50 proc. reikšmių sklaidos. Žinoma, tokie rezultatai gauti iš dalies dėl to, kad per ilgesnį laikotarpį atsiranda daugiau rinkėjų elgsenos kaitumą veikiančių ir objektyviai matuojamų reiškinių: vietos partinių sistemų, partinės narystės lygio įtaka. Visgi būtina akcentuoti, kad tai reiškia ne tik papildomų kintamųjų įtraukimą į regresijos modelius, bet ir didesnes galimybes ateities tyrinėjimams, kurie galėtų fokusuotis į dvi pagrindines kryptis. Pirma, kiekybinio pobūdžio tyrimuose įmanoma tirti tolesnius rinkimus, papildant disertacijos pagrindinius rezultatus naujomis tendencijomis. Tokio tipo studijose būtų galima panaudoti palyginti naujus statistinės analizės metodus, suteikiančius galimybę giliau nagrinėti veiksnių tarpusavio sąveikas – visų pirma daugelio lygių regresinę analizę (angl. *multilevel regresion modelling*). Pavyzdžiui, taikant šį metodą įmanoma tirti, kaip ateityje partinės narystės ir savivaldybių kultūrinio heterogeniškumo veiksniai sąveikaus su vietos partinių sistemų įtaka. Kita galima tolesnių tyrinėjimų kryptis – kokybinė savivaldybių lyginamoji analizė ir atvejo studijos. Tokiuose tyrimuose būtų įmanoma disertacijoje pateiktus atradimus papildyti sunkiau kiekybiniam tyrimui adaptuojamų procesų ir veiksnių (pavyzdžiui, vietos bendruomenės specifikos, tam tikrų asmenybių charizmos) įtakos rinkiminiam procesams analize. Pasirenkant atvejus šioms studijoms gali būti naudingi disertacijai surinkti duomenys apie Lietuvos savivaldybes 1995–2011 m. ir analizės rezultatai, pateikiami šiuose prieduose: rinkėjų elgsenos kaitumo rodikliai ir mero partijų balsų pokyčiai (1–4 priedai), Lietuvos vietos partinių sistemų tipai ir atitikimas nacionalinio lygio koaliciniam šablonams (12–14 priedai), bendrų rinkiminio nestabilumo 1995–2011 m. modelių paklaidos (parodo, kiek

tiksliai remiantis disertacijoje analizuojamais veiksniais prognozuojamas kaitumas) konkrečioms savivaldybėms (15–19 priedai).

LITERATŪRA

1. Anckar, Carsten, "Size and Party System Fragmentation". *Party Politics*, 2000 Vol 6., No.3, p. 305–328.
2. Astrauskas, Algirdas, „Optimalaus Lietuvos savivaldybių institucinės struktūros modelio paieška“. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 8, 2004, p. 9–24.
3. Bakaveckas, Audrius ir kt., *Lietuvos administracinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005.
4. Bartels, Larry M., „Electoral Continuity and Change, 1868–1996“. *Electoral Studies*, Vol. 17, No. 3, 1998, p. 301–326.
5. Bartolini, Stefano ir Peter Mair, *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*. Essex: ECPR Press, 2007 (first published in 1990 by Cambridge University Press).
6. Benoit, Kenneth. *Multiple regression with interactions*, 2010. <http://www.kenbenoit.net/courses/quant1/Quant1_Week10_interactions.pdf> [Žiūrėta 2012 12 29].
7. Birch, Sarah. *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
8. Birch, Sarah, „Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe“. Paper prepared for presentation at the 97th annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August – 2 September, 2001.
9. Blau, Adrian, „The Effective Number of Parties at Four Scales: Votes, Seats, Legislative Power and Cabinet Power“. *Party Politics*, Vol. 14, No. 2, p. 167–187.
10. Blažytė-Baužienė, Danutė, Mindaugas Tamošaitis ir Liudas Truskas, *Lietuvos Seimo istorija: XX-XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2009.

11. Bogaards, Matthijs, “Dominant Party Systems and Electoral Volatility in Africa : A Comment on Mozaffar and Scarritt”. *Party Politics*, 2008, Vol. 14, No. 1, p. 113–130.
12. Borre, Ole, “Denmark”. In Ivor Crewe, David Denver (eds.), *Electoral Change In Western Democracies: Patterns And Sources Of Electoral Volatility*. London: Croom Helm, p. 372–399.
13. Bryman, Alan. *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press, 2012 (4th edition).
14. Butkevičienė, Eglė ir Aida Vaicekauskaitė, *Antrinė kiekybinių duomenų analizė*. Lietuvos HSM duomenų archyvas. <http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/kiek2/kiek2.html&course_file=kiek2_3_2.html>. [Žiūrėta 2013 01 05].
15. Cambell, Angus ir kt. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons, 1960.
16. Capoccia, Giovanni, „Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment“. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14, No. 9, 2002, p. 9–35.
17. Cohen, Jacob. *Statistical Power Analysis for the Behavioural Sciences (Second Edition)*. New Yersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
18. Čekanavičius, Vydas ir Gediminas Murauskas, *Statistika I ir jos taikymai*, Vilnius: TEV, 2000 (2006).
19. Čekanavičius, Vydas ir Gediminas Murauskas, *Statistika II ir jos taikymai*, Vilnius: TEV, 2002 (2008).
20. Čekanavičius, Vydas, „Taikomoji regresinė analizė socialiniuose moksluose“. Kaunas, 2011. <http://www.lidata.eu/files/mokymai/trast/Regresine_Analize_soc_tyrimuose.pdf>. [Žiūrėta 2012 11 17].
21. Čivinskas, Remigijus ir Leonas Tolvaišis, „Tarpbiudžetinis lėšų perskirstymas Lietuvoje: instituciniai interesai ir savivaldybių finansinis savarankiškumas“. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 16, 2006, p. 87–99;
22. Dahl, Robert, *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Amžius, 1994, p. 285–299.

23. Dassonneville, Ruth ir Marc Hooghe, „Mapping Electoral Volatility in Europe: An analysis of trends in electoral volatility in European democracies since 1945“. Paper presented at the 1st European Conference on Comparative Electoral Research. Sofia (Bulgaria), 2011 December 1-3, p. 1–35.
24. Daugirdas, Vidmantas ir Jurgita Mačiulytė, „Decentralizacija ir teritorinė savivalda Lietuvoje“. *Politologija*, T. 43, Nr. 3, 2006, p. 91–110.
25. Davulis, Gediminas, „Analysis of a situation on local taxes in Lithuania“. *Intellectual Economics*, 2009, No. 1(5), p. 21–29.
26. Deschouwer, Kris, „Freezing pillars and frozen cleavages: Party systems and voter alignments in the consociational democracies“. Kn Karvonen, L. Ir S. Kuhnle (sud.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 205–221.
27. Detterbeck, Klaus, „Cartel Parties in Western Europe?“. *Party Politics*, Vol. 11, No. 2, 2005, p. 171–191.
28. Dogan, Mattei, „Class, religion, party: Triple decline of electoral cleavages in Western Europe“. Kn. Karvonen, L. ir S. Kuhnle (sud.) *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 91–110.
29. Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row, 1957.
30. Drummond, Andrew J., „Electoral Volatility and Party Decline in Western Democracies: 1970–1995“. *Political Studies*: Vol. 54, 2006, p. 628–647.
31. Duverger, Maurice. *Political Parties*. New York: Wiley, 1954.
32. European Comission, *Standart Eurobaromter 77 (2012 spring wave)*. <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm>
European Comission, 2012. [Žiūrėta 2013 01 12].
33. European Comission, *Standart Eurobaromter 78 (2012 autumn wave)*. <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm>
European Comission, 2012. [Žiūrėta 2013 01 12].

34. Evans, Jocelyn A. J., "In Defence of Sartori: Party System Change, Voter Preference Distributions and Other Competitive Incentives". *Party Politics*, 2000, Vol. 8, No. 155, p. 162–163.
35. Evans, Jocelyn ir G. Ivaldi, "Comparing forecast models of Radical Right voting in four European countries (1973–2008)". *International Journal of Forecasting*, Vol. 26, Issue 1, 2010, p. 82–97.
36. Fidrmuc, Jan, "Economics of voting in post-communist countries". *Electoral Studies*, Vol. 19, No. 2/3, 2000, p. 199–217.
37. Field, Andy. *Discovering Statistics Using SPSS*. London: Sage Publications, 2005.
38. Fiorina, Morris P. *Retrospective Voting in American Elections*. New Haven: Yale University Press, 1980.
39. Freeman, J. Leiper, „Local Party Systems: Theoretical Considerations and a Case Analysis“. *American Journal of Sociology*, Vol. 64, No. 3, 1958, p. 282–289.
40. Geys, Benni, „District Magnitude, Social Heterogeneity and Local Party System Fragmentation“. *Party Politics*, Vol. 12, No.2, 2006, p. 281–297.
41. Golosov, Grigorii V. „The Effective Number of Parties: A New Approach“. *Party Politics*, Vol 16., No.2, p. 171–192.
42. Grofman, Bernard ir Peter Selb, „Turnout and the (effective) number of parties at the national and district levels: A puzzle-solving approach“. *Party Politics*, 2011, Vol. 17, No. 1, p. 93–117.
43. Janilionis, Vytautas, *Koreliacinės ir regresinės analizės pagrindai*. Lietuvos HSM duomenų archyvas. <http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/trast/trast.html&course_file=trast_turinys.html> [Žiūrėta 2013 01 05].
44. Jankauskas, Algimantas ir kt., „Lietuvos politinės partijos: struktūrinio ir funkcinio pajėgumo tyrimas“. Projekto baigiamoji ataskaita. Vilnius: VU TSPMI, 2005.
45. Jastramskis, Mažvydas, "Ideologinis Lietuvos partinės sistemos struktūravimas: ar jau turime kairę ir dešinę?". Pranešimas VU TSPMI ir

Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje "Lietuva po Seimo rinkimų", Vilnius, lapkričio 16 d., 2012.

46. Jastramskis, Mažvydas, „Seimo rinkimų rezultatų prognozavimas: valdančiųjų partijų balsų modelis“. Pranešimas VU TSPMI ir Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje "Lietuvos politinio proceso problemos: istorinės prielaidos, dabarties peripetijos ir perspektyvos". Vilnius, lapkričio 17-18 d., 2011.

47. Jastramskis, Mažvydas, „Alterations of Voting in Lithuania's Municipal Council Elections: Macrolevel Analysis“. *World Political Science Review*, 2011, Vol. 7: Iss. 1, Article 9.

48. Jastramskis, Mažvydas, „Election Forecasting in Lithuania: Case of Municipal Elections“. ". Pranešimas 6-oje ECPR generalinėje konferencijoje, panelė 182 ("Election forecasts: neglected democracies"). Reikjavikas, Islandija, rugpjūčio 25-27 d., 2011.

49. Jastramskis, Mažvydas, „Election forecasting in Lithuania: The case of municipal elections“. *International Journal of Forecasting*, Volume 28, Issue 4, October–December 2012, p. 822–829.

50. Jastramskis, Mažvydas, „Learning the Economic Vote at Local Elections: Case of Lithuania, 1995–2011“. Pranešimas konferencijoje "The 1st European Conference on Comparative Electoral Research", panelė 2.2 ("Economy and social class impact on voting"). Sofija (Bulgarija), Gruodžio 1-3 d., 2011.

51. Jastramskis, Mažvydas, „Partinių sistemų stabilumo samprata ir matavimas: Lietuvos situacija 1990-2010 metais.“. *Parlamento studijos*, 2010, nr. 9, p. 144–169.

52. Jastramskis, Mažvydas, „Partinių sistemų stabilumo samprata ir matavimas: Lietuvos situacija 1990-2010 metais“. *Parlamento studijos*, Nr. 9, 2010.

53. Jastramskis, Mažvydas, „Seimo rinkimų rezultatų prognozavimas: valdančiųjų partijų balsų modelis“. *Parlamento studijos*, Nr. 11, 2011. 2

54. Jastramskis, Mažvydas,, „Balsavimo pokyčiai Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose: makrolygmens analizė”. *Politologija*, Nr. 61 (1), 2011, p. 29–63.
55. Johnson , Janet Buttolph ir Richard A. Joslyn, *Political Science Research Methods*. Washington: CQ Press, 1995.
56. Jungerstam-Mulders, Susanne, „Parties and Party Systems in Post-Communist EU Member States: Comparative Aspects“. Kn. Susanne Jungerstam-Mulders (ed.), *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006, p. 1–22.
57. Jurkynas, Mindaugas, “Emerging cleavages in new democracies: The case of Lithuania”. *Journal of Baltic Studies*, 2004, Vol. 35, No. 3, p. 278–296.
58. Jurkynas, Mindaugas, “Politinio konflikto kaita ir takoskyros”. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, p. 23–33.
59. Jurkynas, Mindaugas, „The 2004 general election and left–right change in Lithuania“, *Lithuanian Political Science Yearbook*, 2004. Vilnius: Vilnius University, Institute of International Relations And Political Science, 2005, p. 11–30, 12–15.
60. Katz, Richard S., Hans Rattinger ir Mogens N. Pedersen, “Nominations And Reflections: The dynamics of European party systems”. *European Journal of Political Research* 31, p. 83–97, 1997.
61. Kirchheimer, Otto, “The Transformation of Western European Party Systems”. Kn Joseph La Palombara and Myron Weiner (sud.), *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, 1966, p. 177–200.
62. Kitschelt, Herbert, “Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies”. *Party Politics*, 1 (4), 1995, p. 447–472.
63. Kjær, Ulrik ir Jørgen Elklit, “Local Party System Nationalization: Is Municipality Size Relevant?”. Paper prepared for presentation at the 4th

ECPR General Conference, Panel nr. 43, “Party Systems in the 21st Century”. Pisa, Italy, September 6-8, 2007.

64. Kluonis, Mindaugas, „2009 metų Europos parlamento rinkimų Lietuvoje rezultatai: aplinkybės ir prognozė“. *Parlamento studijos*, Nr. 8, 2009, p. 133–153.

65. Krupavičius, Algis ir Alvidas Lukošaitis (sud.), *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004.

66. Krupavičius, Algis, „Party Systems in Central East Europe“. *Lithuanian Political Science Yearbook*, 2004. Vilnius: Vilnius University, Institute of International Relations And Political Science, 2005, p. 31–58.

67. Kuenzi, Michelle ir Gina Lambright, “Party Systems and Democratic Consolidation in Africa’s Electoral Regimes”. *Party Politics*, Vol. 11. No.4, 2005, p. 423–446.

68. Laakso, Markku ir Rein Taagepera, “Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe”. *Comparative Political Studies*, No. 12, 1979, p. 3–27.

69. Lane, Erik-Jan ir Svante Ersson, „Party System Instability in Europe: Persistent Differences in Volatility between West and East?“. *Democratization*, Vol. 14, No. 1, 2007, p. 92–110.

70. Lane, Jan-Erik, *Comparative Politics: The Principal-Agent Perspective*. Routledge: New York, 2008.

71. Lewis-Beck Michael S. *Data Analysis: An Introduction*. London: Sage Publications, 1995.

72. Lewis-Beck, Michael S. ir Paldam M., „Economic voting: an introduction“. *Electoral Studies*, Vol. 19, No. 2/3, 2000 (a), p. 113–121.

73. Lewis-Beck, Michael S. Ir Stegmaier M., „Economic Determinants of Electoral Outcomes“. *Annual Review of Political Science*, Vol. 3, 2000 (b), p. 183–219.

74. Lietuvos Respublikos Seimas, *Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas*. Galiojanti aktuali redakcija (nuo 2013-01-01). [Žiūrėta

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=441200> .

75. Lietuvos statistikos departamentas, *2011 m. gyventojų surašymo rezultatai: Lietuvos gyventojai 2011 metai*. Lietuvos statistikos departamentas, 2011. [Žiūrėta 2013 01 26]

<http://www.stat.gov.lt/uploads/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf>.

76. Lipset, Seymour Martin ir Stein Rokkan, “Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction”. Kn. Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press, 1967, p. 1–64.

77. Luke, A. Douglas. *Multilevel Modeling*. London: Sage publications, 2004.

78. Lukošaitis, Alvidas, „Elections to Local Government Councils' 2002: Relations Between Political Parties and the Development of the Party System“. *Lithuanian Political Science Yearbook 2002*, 2003, p. 38–64.

79. Lukošaitis, Alvidas, “Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje”. Kn. *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema (1 knyga)*, A. Jankauskas, E. Kūris ir J. Novagrockienė (sud.). Kaunas: Naujasis lankas, 1997, p. 92–128.

80. Lukošaitis, Alvidas, “Savivaldybių tarybų rinkimai 2000: rinkimų rezultatų analizė”. *Politologija*, 2000, Nr. 2 (18), p. 25–65.

81. Lukošaitis, Alvidas, „Savivaldybių tarybų ir merų rinkimai-2002: politinių partijų santykiai ir partinės sistemos raida.“ *Politologija*, 2003, Nr. 2 (30), p. 41–79.

82. Mačiulytė, Jurgita ir Petras Ragauskas, „Lietuvos savivalda: savarankiškos visuomenės link?“ (studijos santrauka). Pilietinės Visuomenės Institutas, 2007. [Žiūrėta 2010 18 15] <<http://www.civitas.lt/lt/?pid=80&id=7>>.

83. Madrid, Raul, “Ethnic Cleavages and Electoral Volatility in Latin America”. *Comparative Politics*, Vol. 38, No. 1, 2005, p. 1–20.

84. Mainwaring, Scott ir Edurne Zoco, „Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies“. *Party Politics*, Vol. 13, No.2, p. 155–178.
85. Mainwaring, Scott, Annabella España ir Carlos Gervasoni, „Extra System Electoral Volatility and the Vote Share of Young Parties“. Paper for the annual meeting of the Canadian Political Science Association, May 28, 2009.
86. Mair, Peter, “Comparing Party Systems”. Kn L. LeDuc, R.G. Niemi ir P. Norris (sud.), *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*, London: Sage, 2002, p. 88–107.
87. Mair, Peter ir R. S. Katz, „Changing models of party organization and party democracy: The emergence of cartel party“. *Party Politics*, vol. 1, no.1, 1995, p. 5–28.
88. Mair, Peter, “Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective”. *Acta Politica*, 2008, 43, p. 235–253.
89. Mair, Peter, *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 93–119.
90. Malgady, Robert G. ir David E Krebs, “Understanding Correlation Coefficients and Regression”. *Physical Therapy*, 1986, Vol. 66, p. 110–120.
91. Maniokas, Klaudijus ir kt., *Gerovė ir demokratija: socialiniai-ekonominiai skirtumai ir pasitenkinimas demokratija Lietuvoje (tyrimo ataskaita)*. ESTEP: Vilnius, 2004.
92. Marsh, Michael, „Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections“. *British Journal of Political Science* , Vol. 28, No. 4, 1998, p. 591–593.
93. Martins, Rodrigo ir Francisco Jose Varga, „Economic Voting in Portuguese municipal election“. University of Minho, 2010. [Žiūrėta 2010 12 11].
94. Molinar, Juan, “Counting the Number of Parties: An Alternative Index”. *The American Political Science Review*, Vol. 85, No. 4. 1991, p. 1383–1391.

95. Morkevičius, Vaidas ir Tomas Krilavičius, „Kaip balsuoja Lietuvos parlamentariai per rinkimų laikotarpį? Statistinė 2008-2012 m. kadencijos Seimo narių balsavimų analizė“. Pranešimas 2012 m. lapkričio 16 d. Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje.
96. Morkevičius, Vaidas, „Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004-2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė.“. Kn. Ainė Ramonaite (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus, 2009, p. 53–87.
97. Morkevičius, Vaidas, *Socialinių vertybių raiška politiniame diskurse: Lietuvos Seimo debatų turinio analizė (1992-2004 m.)*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas, 2006.
98. Nino-Zarazua1, Miguel, „Quantitative analysis in social sciences: An brief introduction for non-economists“. United Nations University, World Institute for Development Economics Research, 2012. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2066058> [Žiūrėta 2013 02 08].
99. Norkus, Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2008.
100. Norris, Pippa. *Radical right: Voters and Parties in the Electoral market*. Cambridge: Cambridge university press, 2005.
101. Novagrockien, Jūratė, „Seimo rinkimai 2000: partinės sistemos evoliucija ar transformacija“. *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Sudarytojas A. Jankauskas. Vilnius: Naujasis lankas, 2001.
102. Novagrockienė, Jūratė, *The development and consolidation of the Lithuanian political party system. Journal of Baltic Studies*, Vol. 32, Issue 2, 2001, p. 141–155.
103. Novagrockienė, Jūratė. Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai. Kn. *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema (1 knyga)*, A. Jankauskas, E. Kūris ir J. Novagrockienė (sud.). Kaunas: Naujasis lankas, 1997, p. 17–49.

104. Pacek, Alexander C., „Macroeconomic Conditions and Electoral Politics in East Central Europe“. *American Journal of Political Science*, Vol. 38, No. 3, 1994, p. 723–744.
105. Palmer, Harvey D. ir Whitten G. D., “Government competence, economic performance and endogenous election dates”. *Electoral Studies*, Vol. 19, No. 2/3, 2000, p. 413–426.
106. Pappalardo, Adriano, „Electoral Systems, Party Systems: Lijphart and Beyond“. *Party Politics*, Vol. 13, No. 6, 2007, p. 721–740.
107. Pappalardo, Adriano, „Electoral Systems, Party Systems: Lijphart and Beyond“. *Party Politics*, 2007, Vol. 13, No. 6, p. 721–740.
108. Pedersen, Mogens N., “The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility”. *European Journal of Political Research*, No. 7, 1979, p. 1–26.
109. Pennings, Paul, ‘The Triad of Party System Change: Votes, Office and Policy’. Kn. P. Pennings and J.-E. Lane (sud.), *Comparing Party System Change*. London: Routledge, 1998, p. 79–100.
110. Pennings, Paul, H. Keman ir J. Kleinnijenhuis. *Doing Research in Political Science: an introduction to comparative methods and statistics*. London: Sage Publications, 1999, p. 229–230.
111. Petrulis, Valdas ir Paulius Kavaliauskas, „Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas“. *Geografija*, 40 tomas, Nr. 1, p. 34–41, 2004.
112. Petrulis, Valdas, „A territorial expression of geopolitical orientation in the Lithuanian Presidential elections“. *Folia geographica / Geografiski raksti XIII*, 2007, p. 94–105.
113. Petrulis, Valdas. *Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu)*. Daktaro disertacija: Vilniaus Universitetas, Geologijos ir geografijos institutas, 2009.
114. Powell, Eleanor Neff ir Joshua A. Tucker, “New Approaches to Electoral Volatility: Evidence from Postcommunist Countries”. April 20, 2012.

<

http://www.eleanorneffpowell.com/uploads/8/3/9/3/8393347/powelltucker_2012.pdf > Žiūrėta [2012 06 27].

115. Powell, G. Bingham (Jr.) ir Whitten G. D., “A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context“. *American Journal of Political Science*, Vol. 37, No. 2, 1993, p. 391–414.

116. Ramonaitė, Ainė ir Rūta Žiliukaitė, “Explaining partisan loyalties in Lithuania“. *Lithuanian Political Science Yearbook 2008*. Vilnius: VU TSPMI: 2009, p. 11–31.

117. Ramonaitė, Ainė ir Rūta Žiliukaitė, “Politinio atstovavimo kokybė Lietuvoje: partijų ir rinkėjų politinių nuostatų atitikimo analizė“. Kn. Ainė Ramonaite (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus, 2009, p. 90–121.

118. Ramonaitė, Ainė, “Tarp ko renkasi Lietuvos rinkėjai, arba kaip perprasti Lietuvos rinkėjų logiką?”. Pranešimas VU TSPMI ir Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje "Lietuva po Seimo rinkimų", Vilnius, lapkričio 16 d., 2012.

119. Ramonaitė, Ainė, “Vertybių kova Lietuvos politikoje: dėl ko ir su kuo kovojama?”. Kn. Algimantas Jankauskas (sud.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2009, p. 11–35.

120. Ramonaitė, Ainė, „Kodėl žmonės nestoja į partijas? Lietuvos gyventojų požiūrio į partinę narystę analizė“. *Politologija*, Nr. 58 (2), 2010, p. 3–29.

121. Ramonaitė, Ainė, „The Development of the Lithuanian Party System: From Stability to Perturbation“. Kn. Susanne Jungerstam-Mulders (ed.), *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006, p. 69–90.

122. Ramonaitė, Ainė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus Aureus, 2007.

123. Ramonaitė, Ainė, “Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis: partijų elito nuostatų analizė“. Kn. Ainė Ramonaite (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus, 2009.

124. Randall, Vicky, "Party systems and voter alignments in the new democracies of the Third World". In Karvonen, L. and S. Kuhnle (eds.) *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London and New York: Routledge, 2001, p. 244–265.
125. Reif, Karlheinz ir Hermann Schmitt, „Nine Second Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results’. *European Journal of Political Research*, Vol. 8, Issue 1, 1980, p. 3–44.
126. Robbins, Joseph W. ir Lance Y. Hunter, "Impact of electoral volatility and party replacement on voter turnout levels". *Party Politics*, Vol. 18, No. 6, 2012, p. 919–939.
127. Roberts, Andrew, „Hyperaccountability: Economic voting in Central and Eastern Europe“. *Electoral Studies*, Vol. 27, 2008, p. 533–546.
128. Roberts, Kenneth M. ir Erik Wibbels, „Party Systems and Electoral Volatility in Latin America: A Test of Economic, Institutional, and Structural Explanations“. *The American Political Science Review*, Vol. 93, No. 3, 1999, p. 575–590.
129. Robinson, William S. „Ecological Correlations and the Behavior of Individuals“. *American Sociological Review*, Vol. 15, No. 3, 1950, p. 351–357.
130. Rose, Richard ir Derek W. Urwin, „Persistence and Change in Western Party Systems Since 1945“. *Political Studies*, Vol. 18, Issue 3, 1970, p. 287–319.
131. Sanchez, Omar, „Party non-systems: A Conceptual Innovation“. *Party Politics*, Vol 15, No.4, 2009, p. 487–520, p. 493.
132. Sartori, Giovanni, „A Typology of Party Systems“. Kn. P. Mair (sud.), *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press, 1990, p. 316–349.
133. Sartori, Giovanni. *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001.

134. Sartori, Giovanni. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005 (first published in 1976 by Cambridge University Press).
135. Scarrow, Susan E., „Embracing Dealignment, Combating Realignment: German Parties Respond“. Kn Wolfgang C. Muller and Fritz Plasser (sud.), *Political Parties and Electoral Change*. London: SAGE Publications, 2004, p. 86–110.
136. Selb, Paul ir Sandrine Pituctin, „Methodological Issues in the Study of New Parties' Entry and Electoral Success“. *Party Politics*, Vol. 16 , No. 2, 2010, p. 147–170.
137. Sikk, Alan, „How Unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe“. *European Journal of Political Research*, Vol. 44, Issue 3, 2005, p. 391–412.
138. Sikk, Allan. *Highways to power : new party success in three young democracies*. Doktoro disertacija: Tartu University, 2006.
139. Soos, Gabor. *Local Party Institutionalization in Hungary*. Doktoro disertacija: Central European University, Department of Political Science, 2005.
140. Stanaitis, Algirdas ir Saulius Stanaitis, „Lietuvos gyventojų religijos ir jų paplitimas“. *Geografija*, T. 40, Nr. 2, 2004, p. 26–33.
141. Stankūnienė, Vlada (sud.). *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, 2006.
142. Šumskas, Gintaras, „Ekonominis balsavimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Sociologinė rinkėjų elgsenos analizė“. Doktoro disertacija, Kauno Technologijos Universitetas, 2003 (a).
143. Šumskas, Gintaras, „Ekonominis balsavimas: trys tyrimų dešimtmečiai“. *Politologija*, Nr. 3 (31), 2003 (b), p. 59–83.
144. Taagepera, Rein. *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Rein Taagepera, *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

145. Taylor, Richard, „Interpretation of the Correlation Coefficient: A Basic Review“. *Journal of Diagnostic Medical Sonography*, 1990, Vol. 1, p. 35–39.
146. Tavits, Margit, “On the linkage between electoral volatility and party system instability in Central and Eastern Europe”. *European Journal of Political Research*, Vol. 47, 2008, p. 537–555.
147. Tavits, Margit, “The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe”. *American Journal of Political Science*, Vol. 49, No. 2 (Apr., 2005), p. 283–298.
148. Trivellato, Ugo, „Issues in the Design and Analysis of Panel Studies: A Cursory Review“. *Quality & Quantity*, No. 33, 1999, p. 339–352.
149. Tucker, Joshua A., „The First Decade of Post-Communist Elections And Voting: What Have We Studied, and How Have We Studied It?“. *Annual Review of Political Science*, Vol. 5, 2002, p. 271–304.
150. Tucker, Joshua A., *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic, 1990-1999*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
151. Tufte, Edward R. ir Robert A. Dahl. *Size and democracy*. Stanford: Stanford University Press, 1973.
152. Tufte, Edward R., *Political Control of the Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1978, p. 65.
153. Urwin, Derek W., “The Norwegian Party System from the 1880s to 1990s” Kn. Kaare Strom ir Lars Svasand (sud.), *Challenges to Political Parties: The Case of Norway*. Michigan: University of Michigan Press, 1997, p. 33–60.
154. Vermeir, Jan ir Bruno Heyndels, „Tax policy and yardstick voting in Flemish municipal elections“. *Applied Economics*, Vol. 38, No. 19, p. 2285–2298.
155. Wahl, Asbjørn, „Left parties in government: The Norwegian case“. Contribution made at a seminar organised by the Rosa Luxembourg Foundation and the Initiatives Pour un Autre Monde at the European Social

Forum in Athens on 5 May 2006. <
http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Themen/Sozialforen/ESF_2006/Wahl_left-parties.pdf> [Žiūrėta 2012 12 12].

156. Ware, Alan, *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

157. Wickens, Michael R., „A note on the use of proxy variables“. *Econometrica*, Vol. 40, No. 4., 1972, p. 759–761.

ŠALTINIAI

1. Akmenės rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.akmene.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
2. Alytaus miesto savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.alytus.lt>> [Žiūrėta 2011 07 20].
3. Alytaus rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.arsa.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
4. Anykščių rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.anyksciai.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
5. Artūro Zuoko ir Vilniaus koalicijos tinklalapis. <<http://programa2011.taip.lt/stiprus-miestas.html>>. [Žiūrėta 2011 01 23]
6. Birštono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.birstonas.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
7. Biržų rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.birzai.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
8. Druskininkų savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.druskininkai.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
9. Elektrėnų rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.elektrenai.lt>> [Žiūrėta 2011 07 20].
10. Ignalinos rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.ignalina.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 20].
11. Jonavos rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.jonava.lt>> [Žiūrėta 2011 07 20].
12. Joniškio rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.joniskis.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
13. Juodvalkienė, Ligita, „Rinkėjams artėja apsisprendimo metas“. Ukmergės žinios, 2010. [Žiūrėta 2011 01 23] <<http://www.ukzinios.lt/archyvas-mainmenu-40/1162-rinkjams-artja-apsisprendimo-metas.html>>.
14. Jurbarko rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.jurbarkas.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].

15. Kaišiadorių rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kaisiadorys.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
16. Kalvarijos rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kalvarija.lt/>> [Žiūrėta 2011 07 25].
17. Kauno miesto savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kaunas.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
18. Kauno rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.krs.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
19. Kazlų Rūdos savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kazluruda.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
20. Kėdainių rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kedainiai.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
21. Kelmės rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kelme.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
22. Klaipėdos miesto savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.klaipeda.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
23. Klaipėdos rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.klaipedos-r.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
24. Kretingos rajono savivaldybės interneto puslapis. <
<http://www.kretinga.lt>> [Žiūrėta 2011 07 25].
25. Kupiškio rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.kupiskis.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
26. Lazdijų rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.lazdijai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
27. Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos interneto puslapis. < <http://www.vrk.lt>> [Žiūrėta 2009 01 01-2013 03 01]
28. Lietuvos statistikos departamento interneto puslapis.
<<http://www.stat.gov.lt>> [Žiūrėta 2009 01 01-2013 03 01].
29. Marijampolės savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.marijampole.lt>>[Žiūrėta 2011 08 01].

30. Mažeikių rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.mazeikiai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
31. Molėtų rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.moletai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
32. Neringos savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.neringa.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
33. Pagėgių savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.pagegiai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
34. Pakruojo rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.pakruojis.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
35. Palangos savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.palanga.lt>> [Žiūrėta 2011 08 01].
36. Panevėžio miesto savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.panevezys.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
37. Panevėžio rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.panrs.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
38. Pasvalio rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.pasvalys.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
39. Plungės rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.plunge.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
40. Prienų rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.prienai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
41. Radviliškio rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.radviliskis.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
42. Raseinių rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<https://www.raseiniai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
43. Reprezentatyvi 2012 m. Lietuvos gyventojų porinkiminė apklausa, atlikta (užsakovas – VU TSPMI, atlikėjas – „Baltijos tyrimai“) projekto „Lietuvos nacionalinė rinkiminė studija“ (rėmėjas – Lietuvos mokslo taryba, 2012 – 2014 m.) metu.

44. Rietavo savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.rietavas.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
45. Rokiškio rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.rokiskis.lt/lt/pradzia.html>> [Žiūrėta 2011 08 05].
46. Skuodo rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.skuodas.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
47. Šakių rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.sakiai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
48. Šalčininkų rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.salcininkai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
49. Šiaulių miesto savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.siauliai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
50. Šiaulių rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.siauliai-r.sav.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
51. Šilalės rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.silale.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
52. Šilutės rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.silute.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
53. Širvintų rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.sirvintos.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
54. Švenčionių rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.svencionys.lt>> [Žiūrėta 2011 08 05].
55. Tauragės rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.taurage.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
56. Telšių rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.telsiai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
57. Trakų rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.trakai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
58. Ukmergės rajono savivaldybės interneto puslapis. <<http://www.ukmerge.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].

59. Utenos rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.utena.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
60. Varėnos rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.varena.lt/lt/naujienos-aktualijos.html>> [Žiūrėta 2011 08 10].
61. Vilkaviškio rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.vilkaviskis.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
62. Vilniaus miesto savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.vilnius.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
63. Vilniaus rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.vrsa.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
64. Visagino rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.visaginas.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].
65. Zarasų rajono savivaldybės interneto puslapis.
<<http://www.zarasai.lt>> [Žiūrėta 2011 08 10].

PRIEDAI

1 priedas. Bendro rinkėjų elgsenos kaitumo rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas 1995–2011 m. duomenys.

Savivaldybė	1995–1997 m.	2000 m.	2002 m.	2007 m.	2011 m.
Akmenė	23,05	46,29	16,75	23,04	22,88
Alytaus rajonas	27,91	41,68	19,62	19,82	18,44
Alytaus miestas	20,43	36,04	20,51	16,76	18,07
Anykščiai	25,94	33,39	36,32	22,29	30,24
Birštonas	20,39	22,37	16,56	32,94	27,34
Biržai	18,16	34,38	16,44	19,46	36,66
Druskininkai	19,68	30,63	49,68	11,58	26,46
Elektrėnai			21,83	12,74	33,98
Ignalina	26,41	23,32	15,50	14,06	8,35
Jonava	20,61	41,98	23,27	8,14	34,29
Joniškis	23,04	50,73	50,98	24,84	39,09
Jurbarkas	21,61	41,01	11,08	29,44	28,27
Kaišiadorys	20,62	47,37	18,41	16,11	25,26
Kalvarija			25,45	23,88	37,07
Kaunas	13,74	39,87	34,39	24,03	32,80
Kauno rajonas	8,61	37,11	22,76	14,42	25,09
Kazlų Rūda			18,49	27,42	32,21
Kėdainiai	25,80	65,60	5,85	68,48	36,97
Kelmė	14,09	36,50	17,66	21,69	24,90
Klaipėda	40,63	39,12	22,93	21,47	21,17
Klaipėdos rajonas	15,65	44,16	29,93	30,70	31,50
Kretinga	11,86	42,28	33,82	24,00	27,88
Kupiškis	37,32	37,52	17,86	20,33	24,70
Lazdijai	14,15	29,81	28,99	21,42	11,97
Marijampolė	20,47	33,82	29,02	25,41	17,70
Mažeikiai	20,20	44,35	18,39	27,81	33,13
Molėtai	26,08	38,83	19,37	16,45	22,90
Neringa	46,64	34,15	18,70	47,65	16,40
Pagėgiai			43,53	31,67	14,40
Pakruojis	24,79	31,70	10,91	25,70	10,72
Palanga	45,66	33,23	29,56	33,74	25,17
Panevėžys	10,76	36,40	26,21	14,38	30,21
Panevėžio rajonas	16,15	45,04	21,99	13,12	18,46
Pasvalys	8,48	25,19	19,82	9,34	22,04
Plungė	24,73	32,72	25,81	26,02	29,72
Prienai	28,27	46,07	32,87	21,46	33,37
Radviliškis	17,61	35,53	21,86	28,78	13,11
Raseiniai	17,30	40,76	25,73	22,81	3,95

Savivaldybė	1995-1997 m.	2000 m.	2002 m.	2007 m.	2011 m.
Rietavas			35,18	15,07	12,43
Rokiškis	10,17	36,53	20,34	22,53	13,64
Šakiai	32,12	38,81	18,05	10,21	22,64
Šalčininkai	33,37	28,82	14,90	15,10	13,85
Šiauliai	18,72	49,32	33,36	25,15	37,62
Šiaulių rajonas	24,95	37,31	20,10	15,60	21,51
Šilalė	16,60	31,84	23,31	14,26	30,10
Šilutė	13,19	41,31	27,80	9,88	20,05
Širvintos	39,61	42,23	24,21	25,88	32,59
Skuodas	23,56	43,66	14,11	22,97	19,66
Švenčionys	26,75	47,11	13,34	17,85	22,33
Tauragė	16,82	49,74	19,81	16,05	28,84
Telšiai	13,06	45,42	29,82	32,42	26,57
Trakai	19,79	35,97	21,62	27,40	16,83
Ukmergė	13,01	46,68	25,10	21,69	15,96
Utena	19,34	41,10	28,06	19,40	28,67
Varėna	22,99	47,27	26,65	20,04	21,63
Vilkaviškis	22,10	33,22	11,51	20,44	26,39
Vilniaus rajonas	21,09	23,40	16,37	15,68	8,99
Vilnius	28,90	42,75	23,77	25,11	47,17
Visaginas	41,45	48,21	51,73	18,56	33,68
Zarasai	21,45	29,90	21,64	17,56	28,39

2 priedas. Išorinio nestabilumo rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas 1995–2011 m. duomenys.

Savivaldybė	1995–1997 m.	2000 m.	2002 m.	2007 m.	2011 m.
Akmenė	-6,02	-20,97	-13,27	-20,69	-5,05
Alytaus rajonas	0,49	-33,15	-6,25	10,30	-8,34
Alytaus miestas	-2,73	-27,93	-3,90	-0,85	-12,27
Anykščiai	-7,92	-15,74	-28,65	-9,79	-20,37
Birštonas	-8,34	-6,83	3,07	-20,40	-2,46
Biržai	-9,97	-23,96	-7,34	-1,75	-31,32
Druskininkai	-7,21	-5,16	13,54	-7,44	-20,89
Elektrėnai			-11,94	-5,74	-22,58
Ignalina	1,64	-5,83	-3,13	-1,40	-4,21
Jonava	-13,92	-13,89	-15,37	-12,20	-26,86
Joniškis	-4,80	-43,31	-31,38	-22,07	-6,50
Jurbarkas	-1,29	-28,45	-8,49	-22,01	-10,03
Kaišiadorys	-3,28	-33,54	-8,31	-2,86	-10,65
Kalvarija			-1,66	-7,29	-18,78
Kaunas	-6,12	-20,21	-27,31	0,98	-20,21

Savivaldybė	1995–1997 m.	2000 m.	2002 m.	2007 m.	2011 m.
Kauno rajonas	-4,87	-23,20	-2,31	-4,61	-7,13
Kazlų Rūda			-7,30	-26,25	-20,36
Kėdainiai	2,58	-63,10	3,37	-66,88	-11,88
Kelmė	11,06	-35,95	-2,71	-19,60	-10,70
Klaipėda	-5,30	-15,38	-6,43	-16,78	-10,21
Klaipėdos rajonas	-10,97	-43,49	2,50	-13,39	-10,27
Kretinga	-3,99	-33,49	-6,24	-3,04	-9,07
Kupiškis	-37,32	-6,90	0,54	-10,12	-18,21
Lazdijai	-11,36	-22,28	-4,46	-6,36	-2,92
Marijampolė	-8,39	-31,24	-18,38	0,32	-10,99
Mažeikiai	-10,10	-32,84	-10,49	-21,93	-16,61
Molėtai	-14,88	-21,46	0,95	-10,40	-23,80
Neringa	-0,97	-13,48	-4,12	-47,65	5,81
Pagėgiai			-37,88	-8,36	1,53
Pakruojis	-14,34	-8,53	2,09	-20,59	-4,83
Palanga	-31,07	-19,30	-1,17	-12,82	-15,47
Panevėžys	6,62	-30,93	-4,97	6,24	-16,80
Panevėžio rajonas	-5,32	-30,96	2,25	-6,13	-11,51
Pasvalys	-4,31	-12,81	5,60	-9,08	-15,29
Plungė	-14,34	-24,12	-8,48	-13,72	-17,31
Prienai	-0,67	-44,51	-2,08	-6,65	-32,01
Radviliškis	-17,61	-26,29	-11,82	-6,21	7,22
Raseiniai	-14,16	-36,47	-13,00	-1,51	7,69
Rietavas			8,48	-4,47	3,84
Rokiškis	-3,92	-33,78	-8,89	-11,64	-6,78
Šakiai	0,13	-34,43	-5,19	-0,94	0,54
Šalčininkai	-11,82	-27,42	-10,30	-8,20	0,05
Šiauliai	-1,45	-45,64	-14,14	-20,06	-19,48
Šiaulių rajonas	-24,95	-38,21	-6,06	-2,05	-14,84
Šilalė	6,88	-28,54	-21,72	1,39	-21,73
Šilutė	-4,18	-28,25	-20,79	-7,73	-10,26
Širvintos	-11,27	-4,53	-18,79	-24,40	-13,15
Skuodas	-18,70	-17,49	-6,45	-6,55	-19,42
Švenčionys	-8,72	-38,81	3,34	-8,56	-11,72
Tauragė	5,06	-43,27	-18,84	3,46	3,81
Telšiai	-1,48	-42,58	-22,86	-6,70	-5,99
Trakai	-11,26	-24,68	-1,42	-21,81	-4,65
Ukmergė	-4,87	-29,22	-6,36	-9,15	-6,68
Utena	-4,99	-34,92	-7,53	0,80	-13,46
Varėna	-11,53	-10,88	-5,01	-8,40	-19,76
Vilkaviškis	7,57	-16,73	2,83	-14,24	-14,12
Vilniaus rajonas	-1,63	-21,18	2,11	-9,22	-0,35

Savivaldybė	1995–1997 m.	2000 m.	2002 m.	2007 m.	2011 m.
Vilnius	-23,43	-30,58	-11,04	-4,98	-38,33
Visaginas	-41,45	-19,96	-30,72	-18,56	-24,97
Zarasai	-0,08	-23,28	-5,51	-9,30	-10,06

3 priedas. Savivaldybėje dominuojančios (mero) partijos (bent metus iki rinkimų) ir jų balsų pokyčiai (procentiniais punktais) rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas 1995–2002 m.

Savivaldybė	Mero partija prieš 1997 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2000 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2002 m. rinkimus	Balsų pokytis
Akmenė	LTS	0,25	LTS	12,71	LTS	-3,88
Alytaus miestas	TS	6,49	TS	-22,03	NS	-3,77
Alytaus rajonas	TS	14,18	TS	-23,88	TS	8,81
Anykščiai	TS	5,72	TS	-17,34	TS	-9,45
Birštonas	LSDP	6,62	LSDP	8,44	LSDP	9,73
Biržai	TS	-1,42	LVP	20,11	LVP ir KDS	-5,54
Druskininkai	LKDP	-1,04	TS	-18,01	LSDP	39,10
Elektrėnai	-	-	-	-	LCS	5,79
Ignalina	LVP	20,59	LVP	8,79	LVP	3,99
Jonava	TS	-7,93	LVP	17,00	LSDP	0,87
Joniškis	TS	3,10	LCS	-3,44	LCS	-8,63
Jurbarkas	TS	-9,48	LVP	11,23	LVP	-10,06
Kaišiadorys	TS	1,92	TS	-25,94	LLS	-2,39
Kalvarija	-	-	-	-	LDP*	-13,64
Kaunas	TS	0,76	TS	-22,99	NS	-12,93
Kauno rajonas	TS	-1,97	TS	31,78	LSDP	19,32
Kazlų Rūda	-	-	-	-	LCS	1,61
Kėdainiai	TS	-9,74	NS**	32,05	NS	-1,29
Kelmė	TS	-1,49	LKDP	-1,81	LSDP	9,35
Klaipėda	TS	4,18	TS	-25,37	LCS	10,33
Klaipėdos rajonas	LKDP	-4,91	TS	-28,54	NS	-9,12

Savivaldybė	Mero partija prieš 1997 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2000 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2002 m. rinkimus	Balsų pokytis
Kretinga	LKDP	-4,25	LKDP	-13,21	LSDP	18,78
Kupiškis	TS	-6,18	LVP	22,67	LVP	11,66
Lazdijai	TS	-3,44	TS	-12,06	NS	-12,70
Marijampolė	TS	-3,40	TS	-21,02	LSDP	3,06
Mažeikiai	TS	4,33	TS	-25,62	NS	-10,03
Molėtai	LTS	-3,52	TS	19,58	LKDP	12,49
Neringa	TPP	-33,35	TS	17,39	TS	-15,35
Pagėgiai	-	-	-	-	LVP	-10,45
Pakruojis	LKDP	-3,49	LDDP	1,78	LSDP	7,50
Palanga	LKDP	-24,36	TS	-16,32	TS	11,94
Panevėžys	TS	3,65	TS	-25,46	LCS	-0,78
Panevėžio rajonas	TS	-9,09	LLS***	-14,33	LVP	5,88
Pasvalys	TS	4,65	TS	-7,99	TS	18,66
Plungė	TS	4,07	LKDP	-8,15	LLS	3,68
Prienai	TS	12,11	TS	-37,73	NS	-7,00
Radviliškis	TS	-1,80	LSDP	-3,34	LSDP	6,77
Raseiniai	TS	3,60	TS	-20,64	LSDP	6,22
Rietavas	-	-	-	-	LCS	32,11
Rokiškis	TS	-0,13	TS	-24,72	LCS	6,32
Šakiai	LKDP	-14,36	TS	-27,02	LVP	1,43
Šalčininkai	LLRA	22,69	LLRA	-11,36	LLRA	2,64
Šiauliai	TS	-3,95	TS	-30,70	NS	-17,33
Šiaulių rajonas	TS	-0,39	TS	-22,06	LVP ir KDS	-2,59
Šilalė	TS	-2,18	TS	-8,97	TS	-8,17
Šilutė	TS	-3,50	TS	-18,70	LCS	10,15
Širvintos	TS	10,94	LVP	26,24	LVP	-1,63
Skuodas	TS	1,75	LKDP	6,38	LKDP	5,45
Švenčionys	LLS	14,70	LLS	-17,08	NS	-2,74
Tauragė	TS	5,13	LKDP	-1,11	LSDP	-2,38
Telšiai	TS	-1,35	TS	-24,76	NS	-14,51
Trakai	LCS	5,37	LSDP	-3,08	LCS	-5,67
Ukmergė	TS	0,33	TS	-24,28	LVP	-0,77
Utena	TS	8,58	TS	-18,30	LVP ir KDS	-2,70
Varėna	TS	-2,64	LCS	32,21	LCS	10,85

Savivaldybė	Mero partija prieš 1997 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2000 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2002 m. rinkimus	Balsų pokytis
Vilkaviškis	LTS	10,27	LTS	-5,74	LSDP	0,60
Vilniaus miestas	TS	-0,37	TS	-21,72	LLS	0,28
Vilniaus rajonas	LLRA	15,61	LLRA	-13,02	LLRA	-4,69
Visaginas	LDDP	-3,23	LDDP	-19,36	LLS	16,96
Zarasai	TS	3,63	TS	-11,81	LSDP	4,46

* - Lietuvos demokratų partija

** - Meras V. Muntianas 1997 m. buvo išrinktas LVP ir LŪP sąraše, vėliau perėjo į NS. Kadangi NS nedalyvavo 1997 m. rinkimuose, pokytis gautas iš NS ir LVP balsų (procentais) sumos atėmus 1997 m. LVP ir LŪP balsų procentą,

*** - Meras M. K. Jočys 1997 m. buvo išrinktas TS sąraše, 1998 m. perėjo į LLS. Kadangi LLS nedalyvavo 1997 m. rinkimuose, pokytis gautas iš TS ir LLS balsų (procentais) sumos 2000 m. atėmus 1997 m. TS balsų procentą,

4 priedas. Savivaldybėje dominuojančios (mero) partijos (bent metus iki rinkimų) ir jų balsų pokyčiai (procentiniais punktais) rinkimuose į Lietuvos savivaldybių tarybas 2002-2011 m.

Savivaldybė	Mero partija prieš 2007 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2011 m. rinkimus	Balsų pokytis
Akmenė	LTS	-15,73	LSDP	7,37
Alytaus miestas	NS	-5,93	LSDP	-1,14
Alytaus rajonas	TS	7,39	TS	-16,37
Anykščiai	LICS	-7,79	TS	-7,85
Birštonas	LSDP	-21,92	LSDP	12,67
Biržai	LSDP	7,06	LSDP	-17,83
Druskininkai	LSDP	-0,36	LSDP	-2,77
Elektrėnai	LICS	-3,97	LSDP	2,51
Ignalina	VNDP/LVLS	2,46	LVLS	1,36
Jonava	VNDP/LVLS	-0,20	LVLS	-9,64
Joniškis	LSDP	-3,51	LSDP	-2,34
Jurbarkas	VNDP/LVLS	-14,28	LICS	4,65
Kaišiadorys	LICS	-0,23	LRLS	7,31
Kalvarija	LICS	-2,63	NS	-2,80

Savivaldybė	Mero partija prieš 2007 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2011 m. rinkimus	Balsų pokytis
Kaunas	LICS	-10,09	TS	-12,73
Kauno rajonas	TT	-1,67	LSDP	10,43
Kazlų Rūda	LICS	-18,82	LICS	-12,54
Kėdainiai	DP/PD**	4,13	DP/PD	-13,56
Kelmė	LSDP	-4,68	LSDP	-6,24
Klaipėda	LICS	-10,14	LICS	-8,05
Klaipėdos rajonas	LSDP	4,43	LSDP	-4,05
Kretinga	LSDP	-7,18	TS	-2,76
Kupiškis	VNDP/LVLS	-11,85	LVLS	-2,19
Lazdijai	LSDP	1,38	TS	-5,19
Marijampolė	LSDP	1,99	LSDP	1,08
Mažeikiai	NKS	7,16	TS	-4,76
Molėtai	LKD	-10,96	TS	-12,11
Neringa	Koalicija „Už Neringos ateitį“	-39,69	LSDP	37,35
Pagėgiai	TT	24,73	TT	7,63
Pakruojis	LSDP	-9,46	LSDP	2,23
Palanga	LICS	12,41	LICS	-15,38
Panevėžys	TS	0,05	TS	-2,37
Panevėžio rajonas	VNDP/LVLS	0,07	LVLS	1,80
Pasvalys	TS	2,45	TS	-11,71
Plungė	LICS	-7,28	TS	-12,87
Prienai	LICS	-2,01	LSDP	-1,21
Radviliškis	LKD	9,41	TS	5,48
Raseiniai	LSDP	-1,78	TT	4,38
Rietavas	LICS	2,59	LICS	7,57
Rokiškis	TT	8,85	TS	-5,24
Šakiai	VNDP/LVLS	5,55	LVLS	13,30
Šalčininkai	LLRA	2,03	LLRA	4,94
Šiauliai	LSDP	-6,11	LICS	-9,62
Šiaulių rajonas	VNDP/LVLS	-7,55	LSDP	3,14
Šilalė	LICS	5,14	LSDP	-6,01
Šilutė	LICS	-3,62	LVLS	3,66
Širvintos	VNDP/LVLS	-22,24	LICS*	16,70
Skuodas	LKD	-12,33	LRLS	0,41
Švenčionys	NS	3,48	NS	-13,28
Tauragė	LSDP	1,57	LSDP	16,97
Telšiai	LSDP	-1,70	TT	-11,88
Trakai	NS	-1,18	LICS	-5,73
Ukmergė	VNDP/LVLS	8,54	LVLS	-3,14
Utena	LSDP	5,55	LSDP	9,25
Varėna	LCP	-5,96	LCP	-10,31

Savivaldybė	Mero partija prieš 2007 m. rinkimus	Balsų pokytis	Mero partija prieš 2011 m. rinkimus	Balsų pokytis
Vilkaviškis	LSDP	-3,29	LSDP	1,41
Vilniaus miestas	LICS	-9,45	TS	-5,63
Vilniaus rajonas	LLRA	4,51	LLRA	3,47
Visaginas	LICS	-2,57	LRLS	16,98
Zarasai	LSDP	-5,82	TS	-4,93

* - Meras K. Pakalnis 2007 m. buvo išrinktas DP sąraše, 2009 m. perėjo į LICS. Kadangi LICS nedalyvavo 2007 m. rinkimuose, pokytis gautas iš DP ir LICS balsų (procentais) sumos 2011 m. atėmus 2007 m. DP balsų procentą,

** - Meras V. Muntianas 2002 m. buvo išrinktas NS sąraše, 2003 m. perėjo į DP, o šiai skilus 2006 m, į PD. Kadangi nei DP, nei PD nedalyvavo 2002 m. rinkimuose, pokytis gautas iš DP ir PD balsų (procentais) sumos 2007 m. atėmus 2002 m. NS balsų procentą,

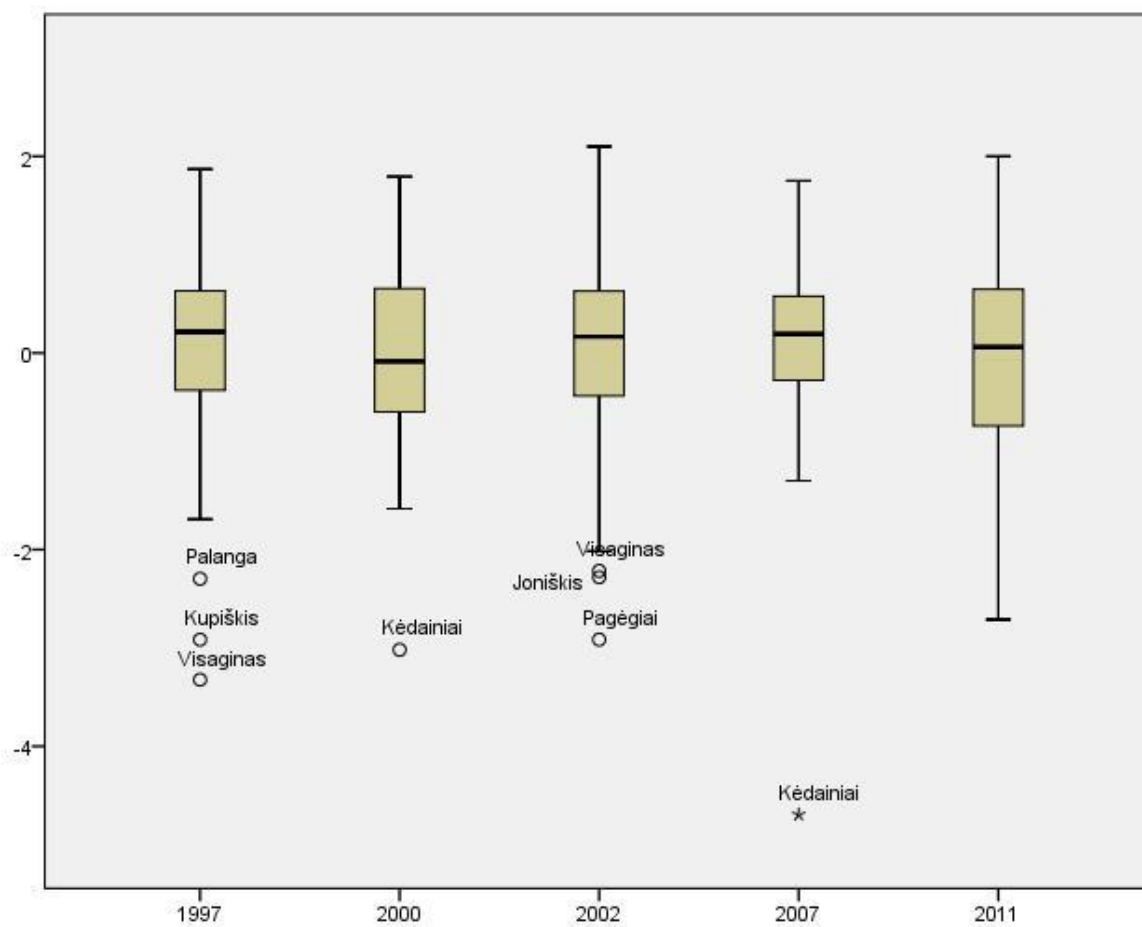
5 priedas . Ryšys tarp išorinio nestabilumo kintamųjų.

Išorinis nestabilumas: metai	1997	2000	2002	2007	2011
1997	1	-0,300(*)	0,088	0,006	0,264
2000	-0,300(*)	1	0,156	0,065	-0,071
2002	0,088	0,156	1	-0,106	0,032
2007	0,006	0,065	-0,106	1	-0,072
2011	0,264	-0,071	0,032	-0,072	1

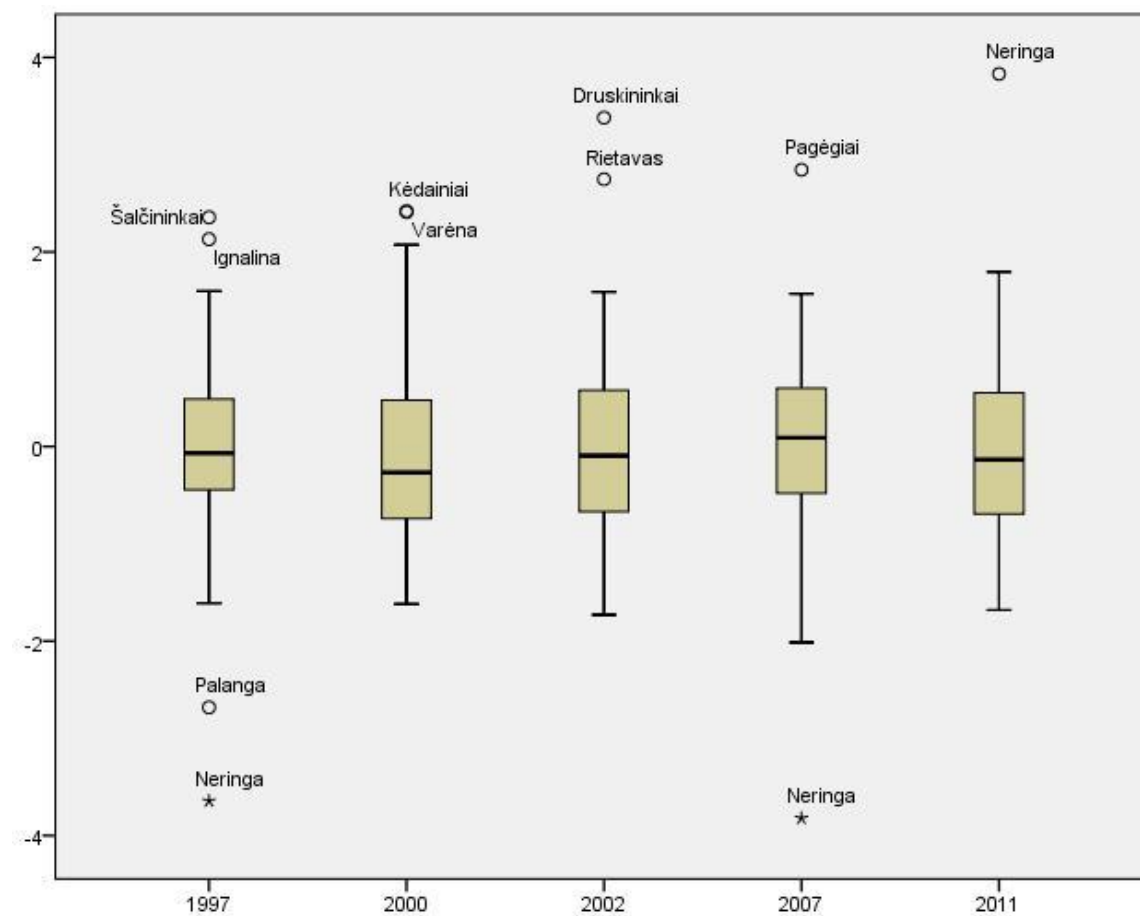
6 priedas. Ryšys tarp mero partijų balsų pokyčių rodiklių.

Išorinis nestabilumas: metai	1997	2000	2002	2007	2011
1997	1	-0,160	0,004	0,209	-0,155
2000	-0,160	1	0,008	-0,387(**)	0,119
2002	0,004	0,008	1	0,052	0,009
2007	0,209	-0,387(**)	0,052	1	-0,326(*)
2011	-0,155	0,119	0,009	-0,326(*)	1

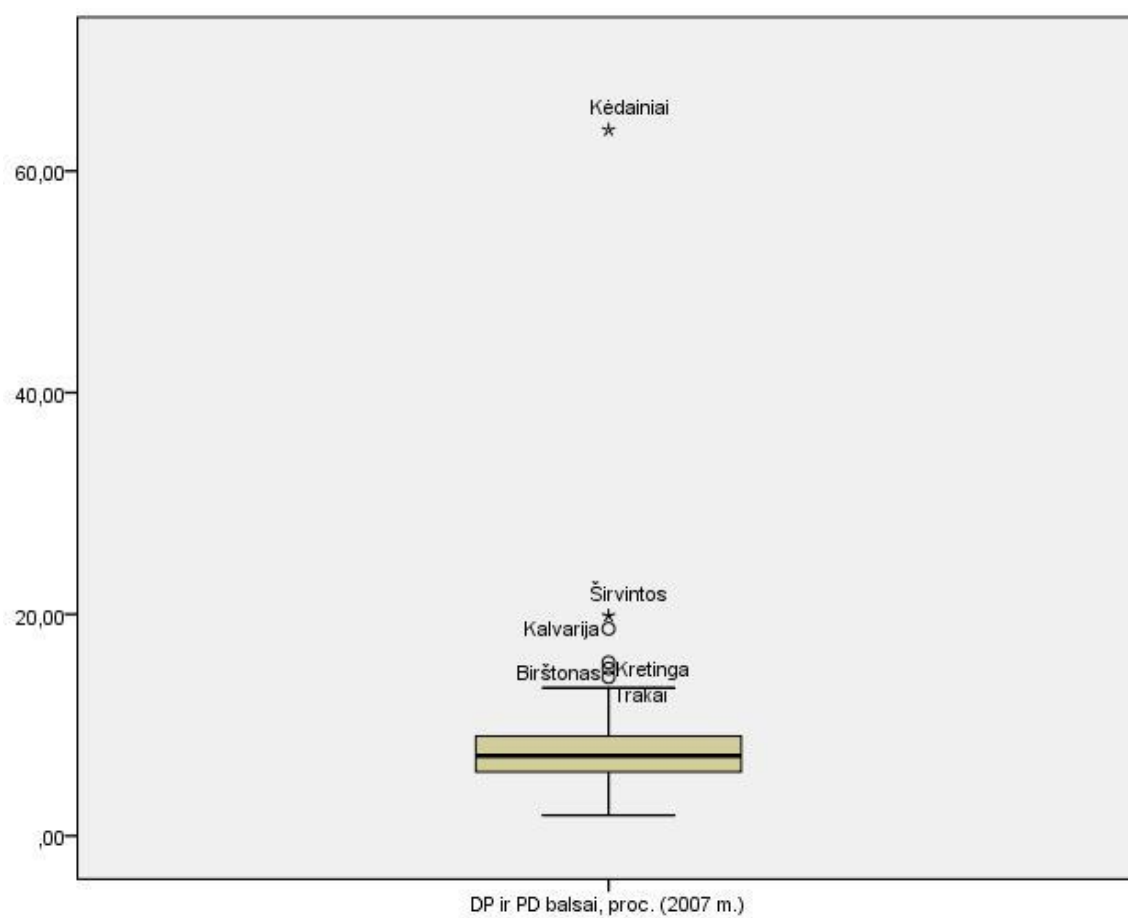
7 priedas. Išorinio nestabilumo standartizuotų reikšmių 1995–2011 m. stačiakampė diagrama.

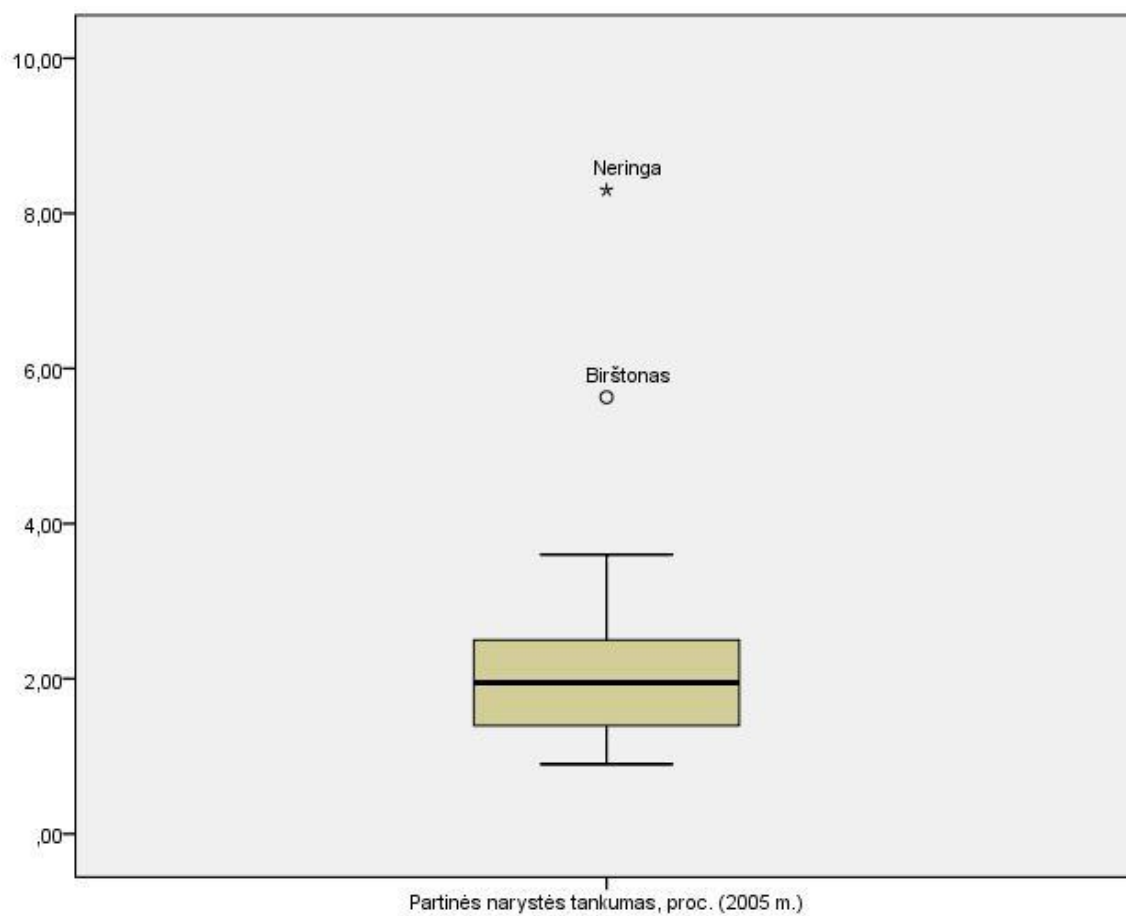
8 priedas. Merų partijos balsų pokyčių standartizuotų reikšmių 1995–2011 m. stačiakampė diagrama.

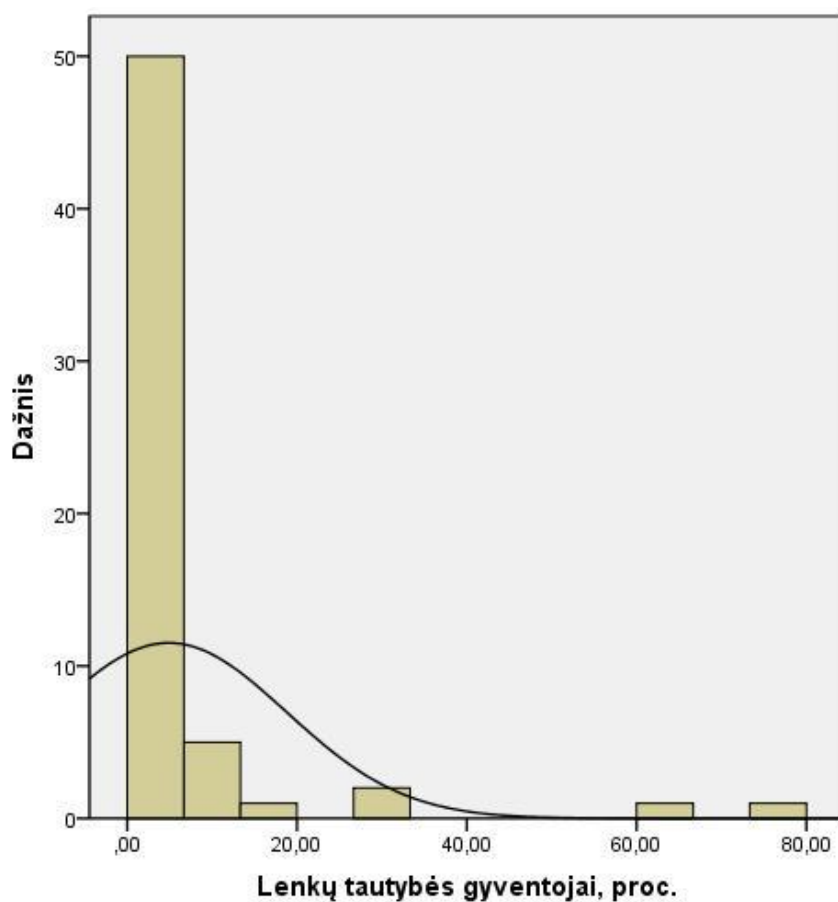
9 priedas. DP ir PD balsų 2007 m. stačiakampė diagrama.

10 priedas. Partijų narystės tankumo stačiakampė diagrama.

11 priedas. Lenkų tautybės gyventojų procento savivaldybėse histograma.

12 priedas,.Ar savivaldybėje periodu tarp rinkimų pasitaikė bent 6 mėnesius išsilaikiusi koalicija, kuri neatitiko nacionalinio lygmens partijų konkurencijos šablonų (2 lentelė), 1 – pasitaikė, 0 – nepasitaikė, NN – nėra informacijos.

Savivaldybė	1997	2000	2002	2007	2011
Akmenė	0	0	0	0	1
Alytaus miestas	0	0	0	0	1
Alytaus rajonas	0	0	1	1	1
Anykščiai	0	0	1	0	1
Birštonas	0	0	0	0	1
Biržai	0	0	0	1	1
Druskininkai	0	0	0	0	0
Elektrėnai	NN	NN	0	0	1
Ignalina	0	0	0	0	0
Jonava	0	1	0	0	1
Joniškis	0	0	1	1	1

Savivaldybė	1997	2000	2002	2007	2011
Jurbarkas	0	0	0	0	1
Kaišiadorys	0	0	1	0	1
Kalvarija	NN	NN	0	0	1
Kauno miestas	0	0	1	0	1
Kauno rajonas	0	0	0	1	1
Kazlų Rūda	NN	NN	0	1	1
Kėdainiai	0	0	0	0	1
Kelmė	0	0	0	0	0
Klaipėdos miestas	0	0	0	0	1
Klaipėdos rajonas	0	0	1	0	1
Kretinga	0	0	0	1	1
Kupiškis	0	0	0	0	0
Lazdijai	0	0	0	1	0
Marijampolė	0	0	0	0	1
Marijampolės rajonas	NN	NN	NN	NN	NN
Mažeikiai	0	0	0	0	1
Molėtai	0	0	0	0	0
Neringa	0	0	0	0	0
Pagėgiai	NN	NN	0	1	0
Pakruojis	0	0	0	0	0
Palanga	0	0	0	0	1
Panevėžio miestas	0	0	0	1	1
Panevėžio rajonas	0	0	0	0	0
Pasvalys	0	0	0	0	0
Plungė	0	0	1	1	1
Prienai	0	0	0	0	1
Radviliškis	0	1	0	0	0
Raseiniai	0	1	0	1	1
Rietavas	NN	NN	0	0	0
Rokiškis	0	0	1	1	1
Šakiai	0	0	0	0	0
Šalčininkai	0	0	0	0	0
Šiaulių miestas	0	1	0	1	1
Šiaulių rajonas	0	1	0	1	1
Šilalė	0	0	1	0	1
Šilutė	0	0	0	0	1
Širvintos	0	0	0	0	0
Skuodas	0	0	0	0	1
Švenčionys	0	0	0	0	0
Tauragė	0	0	0	0	1
Telšiai	0	0	0	1	0
Trakai	0	1	0	0	1
Ukmergė	0	0	0	0	0

Savivaldybė	1997	2000	2002	2007	2011
Utena	0	0	0	0	0
Varėna	0	0	0	0	0
Vilkaviškis	0	0	0	0	0
Vilniaus miestas	NN	NN	NN	NN	NN
Vilniaus rajonas	0	0	0	0	0
Visaginas	0	0	0	0	0
Zarasai	0	0	0	1	1

13 priedas. Vietos partinių sistemų 2007 m. klasifikacija ir išimtys.

Savivaldybė	Partinė sistema 2007 m. (6 tipai)	Partinė sistema 2007 m. (4 tipai)
Akmenė	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Alytaus miestas	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Alytaus rajonas	Santykinau dominuojančios partijos	Santykinau dominuojančios partijos
Anykščiai	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Birštonas	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Biržai	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Druskininkai	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Elektrėnai	-	-
Ignalina	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Jonava	Santykinau dominuojančios partijos	Santykinau dominuojančios partijos
Joniškis	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Jurbarkas	Santykinau dominuojančios partijos	Santykinau dominuojančios partijos
Kaišiadorys	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Kalvarija	-	-
Kauno miestas	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Kauno rajonas	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Kazlų Rūda	-	-
Kėdainiai	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Kelmė	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Klaipėdos miestas	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)

Savivaldybė	Partinė sistema 2007 m. (6 tipai)	Partinė sistema 2007 m. (4 tipai)
Klaipėdos rajonas	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Kretinga	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Kupiškis	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Lazdijai	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Marijampolė	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Mažeikiai	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Molėtai	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Neringa	Dominuojančios partijos (iki 2004 m., 2004-2007 išimtis)	Dominuojančios partijos (partijų) iki 2004 m., 2004- 2007 išimtis)
Pagėgiai	-	-
Pakruojis	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Palanga	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Panevėžio miestas	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Panevėžio rajonas	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Pasvalys	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Plungė	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Prienai	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Radviliškis	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Raseiniai	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Rietavas	-	-
Rokiškis	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Šakiai	Santykinai dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Šalčininkai	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Šiaulių miestas	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Šiaulių rajonas	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Šilalė	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Šilutė	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos

Savivaldybė	Partinė sistema 2007 m. (6 tipai)	Partinė sistema 2007 m. (4 tipai)
Širvintos	Santykiškai dominuojančios partijos	Santykiškai dominuojančios partijos
Skuodas	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Švenčionys	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Tauragė	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Telšiai	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Trakai	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Ukmergė	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Utena	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Varėna	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Vilkaviškis	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Vilniaus miestas	-	-
Vilniaus rajonas	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Visaginas	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Zarasai	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų

14 priedas. Vietos partinių sistemų 2011 m. klasifikacija ir išimtys.

Savivaldybė	Partinė sistema 2011 m. (6 tipai)	Partinė sistema 2011 m. (4 tipai)
Akmenė	Išimtis	Išimtis
Alytaus miestas	Išimtis	Išimtis
Alytaus rajonas	Santykiškai dominuojančios partijos	Santykiškai dominuojančios partijos
Anykščiai	Išimtis	Išimtis
Birštonas	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Biržai	Išimtis	Išimtis
Druskininkai	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Elektrėnai	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Ignalina	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Jonava	Santykiškai dominuojančios partijos	Santykiškai dominuojančios partijos
Joniškis	Išimtis	Išimtis
Jurbarkas	Išimtis	Išimtis

Savivaldybė	Partinė sistema 2011 m. (6 tipai)	Partinė sistema 2011 m. (4 tipai)
Kaišiadorys	Išimtis	Išimtis
Kalvarija	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Kauno miestas	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Kauno rajonas	Išimtis	Išimtis
Kazlų Rūda	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Kėdainiai	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Kelmė	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Klaipėdos miestas	Išimtis	Išimtis
Klaipėdos rajonas	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Kretinga	Išimtis	Išimtis
Kupiškis	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Lazdijai	Išimtis	Išimtis
Marijampolė	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Mažeikiai	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Molėtai	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Neringa	Išimtis	Išimtis
Pagėgiai	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Pakruojis	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Palanga	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Panevėžio miestas	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Panevėžio rajonas	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Pasvalys	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Plungė	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Prienai	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Radviliškis	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Raseiniai	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Rietavas	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Rokiškis	Nestruktūruota	Nestruktūruota

Savivaldybė	Partinė sistema 2011 m. (6 tipai)	Partinė sistema 2011 m. (4 tipai)
Šakiai	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Šalčininkai	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Šiaulių miestas	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Šiaulių rajonas	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų
Šilalė	Išimtis	Išimtis
Šilutė	Išimtis	Išimtis
Širvintos	Išimtis	Išimtis
Skuodas	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Švenčionys	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Tauragė	Išimtis	Išimtis
Telšiai	Dviejų blokų	Dviejų blokų
Trakai	Nestruktūruota	Nestruktūruota
Ukmergė	Santykinai dominuojančios partijos	Santykinai dominuojančios partijos
Utena	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Varėna	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Vilkaviškis	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Vilniaus miestas	-	-
Vilniaus rajonas	Dominuojančios partijos	Dominuojančios partijos (partijų)
Visaginas	Dominuojančio bloko	Dominuojančios partijos (partijų)
Zarasai	Dviejų blokų su centru	Dviejų blokų

15 priedas. Rinkiminį nestabilumą 1997 m. aiškinančių bendrų tiesinės regresijos modelių nestandartizuotos paklaidos.

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Akmenė	-3,93	-4,23	-6,59
Alytaus miestas	-1,96	8,15	7,10
Alytaus rajonas	-	-	-
Anykščiai	5,88	-1,76	6,33
Birštonas	-	-	-
Biržai	-6,05	-1,46	,06
Druskininkai	-0,14	-0,28	-1,35
Elektrėnai	-	-	-
Ignalina	-2,73	7,72	11,55
Jonava	-5,18	0,52	-6,50
Joniškis	-4,57	3,31	3,36
Jurbarkas	0,16	1,07	-9,84
Kaišiadorys	5,92	-2,91	3,01
Kalvarija	-	-	-
Kauno miestas	-7,51	5,38	2,76
Kauno rajonas	-	-	-
Kazlų Rūda	-	-	-
Kėdainiai	1,45	10,23	-9,84
Kelmė	-3,07	12,83	-,91
Klaipėdos miestas	13,09	0,20	6,65
Klaipėdos rajonas	-	-	-
Kretinga	-4,45	-0,98	-3,24
Kupiškis	7,25	-17,3	-5,82
Lazdijai	-7,14	-0,76	-3,29
Marijampolė	1,82	-2,70	-2,73
Marijampolės rajonas	-	-	-
Mažeikiai	-2,71	-1,19	4,90
Molėtai	5,80	-11,9	-10,8
Neringa	-	-	-
Pagėgiai	-	-	-
Pakruojis	-0,52	-3,16	-3,11
Palanga	24,35	-25,0	-23,2
Panevėžys	-8,47	9,70	4,64
Panevėžio rajonas	-	-	-
Pasvalys	-11,5	-1,79	4,50
Plungė	5,87	-6,90	4,90

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Prienai	8,35	5,37	12,10
Radviliškis	-2,42	-12,9	-0,89
Raseiniai	-4,51	-3,08	4,09
Rietavas	-	-	-
Rokiškis	-9,83	-1,96	0,57
Šakiai	13,70	1,11	-14,3
Šalčininkai	-1,37	2,83	-1,60
Šiaulių miestas	-4,50	11,60	-1,70
Šiaulių rajonas	-	-	-
Šilalė	1,94	7,56	-1,46
Šilutė	-8,35	7,28	-1,44
Širvintos	13,84	7,05	9,15
Skuodas	4,09	-9,39	2,44
Švenčionys	3,96	-9,14	3,00
Tauragė	1,30	0,94	6,06
Telšiai	-4,44	1,79	-0,43
Trakai	-4,93	0,12	-0,87
Ukmergė	-7,23	1,30	0,58
Utena	0,44	-1,74	8,69
Varėna	1,53	-2,11	-4,10
Vilkaviškis	-1,73	14,70	4,47
Vilniaus miestas	0,55	-1,50	-0,81
Vilniaus rajonas	-	-	-
Visaginas	-	-	-
Zarasai	-1,99	3,27	3,96

16 priedas. Rinkiminį nestabilumą 2000 m. aiškinančių bendrų tiesinės regresijos modelių nestandartizuotos paklaidos.

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Akmenė	3,01	4,77	6,33
Alytaus miestas	-8,20	6,49	-9,59
Alytaus raj.	3,87	-4,61	-12,9
Anykščiai	-3,61	10,32	-2,70
Birštonas	-13,71	11,27	-6,49
Biržai	-6,95	-2,30	13,06
Druskininkai	-10,38	24,75	1,20

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Elektrėnai	-	-	-
Ignalina	-10,62	8,52	0,61
Jonava	-1,32	14,77	15,38
Joniškis	14,43	-18,02	10,64
Jurbarkas	1,62	-6,67	0,22
Kaišiadorys	4,94	-2,19	-10,2
Kalvarija	-	-	-
Kauno miestas	-3,19	6,08	6,62
Kauno raj,	-1,96	4,72	-16,3
Kazlų Rūda	-	-	-
Kėdainiai	23,57	-40,86	22,30
Kelmė	-0,92	-8,82	11,47
Klaipėdos miestas	-7,03	12,15	5,64
Klaipėdos rajonas	4,78	-14,78	-15,0
Kretinga	3,28	-5,82	2,00
Kupiškis	2,06	8,92	12,86
Lazdijai	-6,34	4,62	1,98
Marijampolė	-6,51	-1,37	-5,50
Marijampolės rajonas	-	-	-
Mažeikiai	3,11	-2,15	-11,0
Molėtai	1,00	6,34	-0,37
Neringa	-3,87	13,80	28,87
Pagėgiai	-	-	-
Pakruojis	-7,76	11,67	-7,94
Palanga	-7,84	9,32	2,01
Panevėžio miestas	-3,27	-4,20	-5,09
Panevėžio rajonas	8,56	-13,91	-20,4
Pasvalys	-9,67	14,27	1,84
Plungė	-5,31	3,36	6,68
Prienai	8,90	-17,92	-24,2
Radviliškis	-6,43	2,54	-8,77
Raseiniai	1,04	-1,60	-4,92
Rietavas	-	-	-
Rokiškis	-0,77	-7,47	-10,6
Šakiai	2,53	-7,43	-15,1

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Šalčininkai	1,93	-1,20	1,89
Šiaulių miestas	7,16	-12,83	-0,38
Šiaulių rajonas	-0,11	-4,36	-5,92
Šilalė	-7,61	1,65	0,89
Šilutė	1,03	2,10	-6,61
Širvintos	5,82	14,15	16,97
Skuodas	8,29	9,41	16,05
Švenčionys	9,65	-16,21	-16,7
Tauragė	9,28	-14,87	15,15
Telšiai	6,16	-13,29	-12,1
Trakai	-0,35	1,49	4,61
Ukmergė	7,23	-3,65	-0,96
Utena	1,21	-7,52	1,93
Varėna	8,45	19,23	47,92
Vilkaviškis	-7,46	5,22	-12,5
Vilniaus miestas	-	-	-
Vilniaus rajonas	-6,30	0,07	-3,86
Visaginas	4,68	-2,26	-17,5
Zarasai	-10,09	4,32	8,63

17 priedas. Rinkiminį nestabilumą 2002 m. aiškinančių bendrų tiesinės regresijos modelių nestandartizuotos paklaidos.

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Akmenė	-6,28	-3,82	-7,35
Alytaus miestas	-0,30	2,75	-5,79
Alytaus rajonas	-7,39	6,48	13,10
Anykščiai	10,58	-12,33	-6,24
Birštonas	-4,07	2,95	5,96
Biržai	-10,48	2,32	-9,17
Druskininkai	23,92	12,67	27,90

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Elektrėnai	-7,36	-,16	7,55
Ignalina	-7,43	3,24	0,77
Jonava	-3,58	-7,92	-2,75
Joniškis	15,36	-15,24	-5,08
Jurbarkas	-12,28	-2,12	-13,70
Kaišiadorys	-6,44	6,72	1,01
Kalvarija	4,42	4,46	-14,72
Kauno miestas	,59	-2,69	-8,37
Kauno rajonas	-3,06	2,49	17,13
Kazlų Rūda	-5,67	-0,35	0,48
Kėdainiai	-12,26	9,34	-5,38
Kelmė	-1,32	-2,56	1,19
Klaipėdos miestas	-10,44	15,24	6,61
Klaipėdos rajonas	-2,24	14,68	-5,62
Kretinga	9,46	-1,47	18,13
Kupiškis	-4,52	9,10	10,08
Lazdijai	9,94	-2,64	-15,13
Marijampolė	4,50	-10,31	3,98
Marijampolės rajonas	-	-	-
Mažeikiai	-9,81	-11,05	-23,81
Molėtai	-1,29	5,19	10,84
Neringa	-3,23	0,32	-20,88
Pagėgiai	18,99	-29,82	-13,21
Pakruojis	-10,33	5,71	3,56
Palanga	6,22	10,47	7,81
Panevėžio miestas	-4,44	4,42	-1,09
Panevėžio rajonas	-,44	7,38	2,38
Pasvalys	0,35	8,55	13,00
Plungė	-1,66	5,38	9,31
Prienai	9,18	0,43	-7,60
Radviliškis	-0,43	-2,35	10,23
Raseiniai	4,84	-7,09	5,30
Rietavas	15,15	12,26	28,76

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Rokiškis	-9,48	6,47	8,33
Šakiai	-0,09	-1,10	-4,29
Šalčininkai	4,03	-8,69	2,41
Šiaulių miestas	6,35	3,68	-11,49
Šiaulių rajonas	-2,73	2,68	-3,63
Šilalė	0,68	-9,48	-6,42
Šilutė	7,27	-11,27	6,19
Širvintos	3,61	-14,13	-2,83
Skuodas	-4,02	-2,98	0,00
Švenčionys	-11,10	9,24	-3,50
Tauragė	-7,65	-9,98	-4,11
Telšiai	6,86	-18,82	-16,32
Trakai	-0,80	5,62	-5,40
Ukmergė	0,94	3,89	-1,94
Utena	5,54	-1,02	-5,48
Varėna	7,07	-0,53	7,70
Vilkaviškis	-12,06	4,73	-4,37
Vilniaus miestas	-	-	-
Vilniaus rajonas	-1,84	4,99	-4,54
Visaginas	14,06	-7,83	10,10
Zarasai	-3,40	3,92	0,44

18 priedas. Rinkiminį nestabilumą 2007 m. aiškinančių bendrų tiesinės regresijos modelių nestandartizuotos paklaidos.

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Akmenė	0,68	-1,62	-9,03
Alytaus miestas	-4,10	7,72	-2,74
Alytaus rajonas	2,58	11,34	8,36
Anykščiai	4,68	-5,50	-3,21

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Birštonas	-3,49	8,29	-1,24
Biržai	-1,18	10,56	10,25
Druskininkai	-0,44	-3,11	-6,55
Elektrėnai	-	-	-
Ignalina	-8,57	14,39	1,72
Jonava	-12,79	3,17	2,76
Joniškis	6,84	-15,52	-4,29
Jurbarkas	5,10	-5,19	-5,75
Kaišiadorys	1,25	-2,70	-1,10
Kalvarija	-	-	-
Kauno miestas	-4,47	8,54	-10,2
Kauno rajonas	-6,04	-2,35	5,05
Kazlų Rūda	-	-	-
Kėdainiai	40,97	-48,45	12,76
Kelmė	3,33	-11,45	-3,92
Klaipėdos miestas	-0,24	0,66	-2,75
Klaipėdos rajonas	4,35	-3,57	-0,19
Kretinga	-3,22	6,03	-0,16
Kupiškis	-6,93	7,17	-3,02
Lazdijai	6,12	-6,16	-3,31
Marijampolė	-4,02	14,21	2,47
Marijampolės rajonas	-	-	-
Mažeikiai	5,11	-13,76	-1,67
Molėtai	-,82	-5,03	-6,71
Neringa	4,47	-5,91	-7,08
Pagėgiai	-	-	-
Pakruojis	0,60	-2,29	-0,25
Palanga	8,38	-1,38	8,79
Panevėžio miestas	-,07	6,74	-,17
Panevėžio rajonas	-5,13	5,12	4,08
Pasvalys	-7,86	1,73	2,39
Plungė	1,90	-11,90	-9,78
Prienai	0,00	1,11	6,06
Radviliškis	-0,75	11,09	14,26

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Raseiniai	-7,87	7,94	-4,82
Rietavas	-	-	-
Rokiškis	-3,97	-1,07	10,16
Šakiai	-10,49	11,44	9,91
Šalčininkai	2,09	-0,09	-1,18
Šiaulių miestas	-0,37	-7,24	1,57
Šiaulių rajonas	2,05	-2,09	-12,8
Šilalė	-5,42	4,31	8,88
Šilutė	-9,68	1,31	-1,42
Širvintos	-1,64	-7,51	-13,6
Skuodas	3,92	3,58	-10,2
Švenčionys	0,32	2,11	2,87
Tauragė	-2,61	12,03	1,49
Telšiai	10,99	-3,27	-0,55
Trakai	-3,13	-4,19	-1,90
Ukmergė	3,94	-1,62	7,69
Utena	-2,48	10,95	9,43
Varėna	2,82	-2,56	-2,52
Vilkaviškis	1,59	-6,46	-2,35
Vilniaus miestas	-	-	-
Vilniaus rajonas	0,65	0,90	4,51
Visaginas	0,79	2,55	-1,37
Zarasai	-7,74	6,97	,48

19 priedas. Rinkiminį nestabilumą 2011 m. aiškinančių bendrų tiesinės regresijos modelių nestandartizuotos paklaidos.

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Akmenė	-2,90	2,80	0 ,96
Alytaus miestas	-9,13	-0,75	2,64
Alytaus rajonas	-7,69	2,34	-5,56
Anykščiai	3,76	-9,33	-5,97

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Birštonas	1,80	2,77	2,88
Biržai	7,82	-17,12	-19,78
Druskininkai	7,02	-10,00	-0,88
Elektrėnai	1,26	-6,99	6,71
Ignalina	-10,17	3,44	0,27
Jonava	2,60	-9,02	-3,70
Joniškis	9,29	7,87	-4,04
Jurbarkas	5,20	,15	7,17
Kaišiadorys	-1,02	3,44	13,29
Kalvarija	8,33	-8,87	-3,45
Kauno miestas	-3,20	2,54	-6,33
Kauno rajonas	-4,16	5,30	7,45
Kazlų Rūda	9,33	-4,87	-1,62
Kėdainiai	11,22	0,85	-11,05
Kelmė	3,93	-1,78	-5,92
Klaipėdos miestas	-13,67	11,07	-6,33
Klaipėdos rajonas	0 ,52	7,33	0,25
Kretinga	0,33	6,39	4,12
Kupiškis	1,59	-6,48	-1,19
Lazdijai	-3,72	2,59	-5,12
Marijampolė	-13,77	6,83	6,63
Marijampolės rajonas	-	-	-
Mažeikiai	-0,97	2,73	5,59
Molėtai	3,18	-10,77	-4,92
Neringa	-2,37	-1,77	0,14
Pagėgiai	-3,20	4,40	-0,42
Pakruojis	-9,91	5,51	-0,75
Palanga	-2,31	1,12	-7,61
Panevėžio miestas	4,51	-3,34	7,05
Panevėžio rajonas	-4,31	-1,37	-1,30
Pasvalys	3,99	-7,95	-12,54
Plungė	2,67	-2,66	-7,32
Prienai	5,86	-20,22	-1,38

Savivaldybė	Bendras rinkėjų elgsenos kaitumas	Išorinis nestabilumas	Mero partijos balsų pokytis
Radviliškis	-3,80	9,66	2,71
Raseiniai	1,73	14,39	2,83
Rietavas	-4,53	12,60	9,42
Rokiškis	-8,32	3,16	-5,05
Šakiai	-1,34	14,43	13,90
Šalčininkai	1,89	2,53	3,86
Šiaulių miestas	4,62	2,61	1,00
Šiaulių rajonas	-6,84	0,22	10,93
Šilalė	4,55	-13,49	-6,70
Šilutė	-6,33	1,87	4,14
Širvintos	10,77	-7,41	11,19
Skuodas	-1,83	-6,43	5,38
Švenčionys	,08	-1,59	-15,99
Tauragė	1,70	16,16	17,05
Telšiai	3,16	5,85	-9,40
Trakai	-5,87	2,99	-5,13
Ukmergė	-7,45	6,63	-1,22
Utena	5,74	-2,57	8,85
Varėna	-,58	-6,63	-5,94
Vilkaviškis	3,97	-2,05	1,06
Vilniaus miestas	-	-	-
Vilniaus rajonas	-1,58	1,54	2,55
Visaginas	7,66	-8,80	11,63
Zarasai	0,92	-1,84	-5,04